శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితమ్

శ్రీమద్గీతాభాష్యమ్

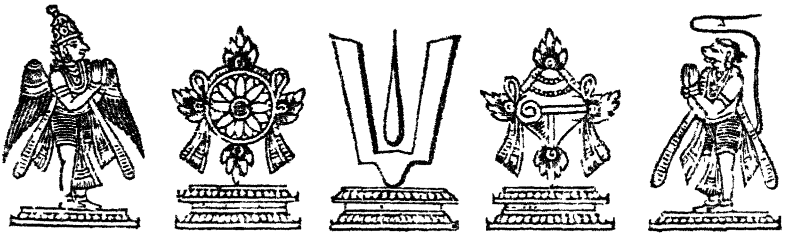
శ్రీశైలపూర్ణకులతిలకచతుర్వేదశతక్రతు శ్రీకుమార
తాతయార్యకులదీపనావల్పాకాగ్రహారాలంకార
శ్రీమదణ్ణయతాతార్యమహాదేశిక చరణనళినపరివసన
ఫలభూతనిఖిలనిగమాంతసారజ్ఞానస్యైతదేకవంశస్య
నావల్పాకం, శ్రీమద్రామానుజతాతాచార్యస్య
సాహాయ్యకేన
శ్రీహారితకులతిలక శ్రీమదనంతార్యవర్యాత్మసంభవేన
ఆసూరి
సరస్వతీ- తిరువేంకటాచార్యేణ
సమ్యక్పరిశోధితం
క్వచిత్క్వచిదధోభాగే శ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికావాక్యై
స్తదనుసారివాక్యైశ్చ సంయోజితం

స్వీయసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితంచసద్విజయతేతరామ్.
ఆంగీరసవర్ష పుష్యమాసః.

శ్రీలక్ష్మీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమద్రామానుజతాతాచార్యవిరచితశ్లోకాః

శ్రీమానశేషహేయప్రతిభటకల్యాణసుగుణనిధిర్జయతి । భక్త్యైకరాధ్యోభగవాన్ దేవోనారాయణస్స్వగీతార్థః ॥ ౧ ॥ భారతయుద్ధారంభేబంధుస్నేహాదినాకులంపార్థం । ఆపదిశ్యవిశ్వగుప్త్యైహరిరపిగీతాముపాదిశద్దీతాం ॥ ౨ ॥ సైషాయద్యపివివృతాస్వాస్వమనీషానుసారతస్తైస్తైః । తదపినతేషాంవివృతిషుభగవదభిప్రాయగోచరత్వమితి ॥ ౩ ॥ శేషావతారరూపోభగవద్రామానుజార్యమునివర్యః । భగవద్గీతోపనిషచ్ఛాస్త్రస్యచకారభాష్యమవిదూష్యం ॥ ౪ ॥ భగవద్గీతామేతామర్హతి వివరీతుమేవగురురేవ । రామానుజోక్తిభావంవేత్తుంరామానుజాదలంకోన్యః ॥ ౫ ॥ తస్మిన్గీతాభాష్యేక్వచిత్క్వచిల్లేఖకప్రమాదాద్యైః । బహుపురుషబుద్ధిభేదాదపిపదవాక్యేషుదృశ్యతేభేదః ॥ ౬ ॥ అత్రమహతాంనియోగాదాభగవద్భాష్యకారమాస్వగురోః । విచ్ఛేదవిరహితాంతద్విశుద్ధసత్సంప్రదాయపదవీంతాం ॥ ౭ ॥ ప్రతివర్ణవివృతిరూపాంశ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికాంచాస్య । నానాదేశానీతాన్ ప్రాచీనానేకభాష్యకోశాంశ్చ ॥ ౮ ॥ సహకారీకృత్యచిరంయుక్త్యాయుక్త్యావమర్శపూర్వమిహ । ప్రత్యక్షరపరిశోధననిగళితస్వచ్ఛపాఠఘటితమిదం ॥ ౯ ॥ అనుసంధిత్సుజనానామతిసౌకర్యాయముద్రితంసమ్యక్ । పాఠద్వయేసమార్థేభూయోనుగృహీతసంగ్రహోత్రకృతః ॥ ౧౦ ॥ భిన్నార్థేత్వవిరుద్ధవ్యాఖ్యానుగృహీతపాఠసంగ్రహణం । తద్ద్యోతనాయతత్రగ్రథనంతాత్పర్యచంద్రికాపఙ్క్తేః ॥ ౧౧ తుల్యబలేతువికల్పస్తత్రపదచతత్రతదుభయన్యాసః । ఏతాదృశప్రకారానాశ్రిత్యబహూన్విశోధితంతదిదం ॥ ౧౨ ॥ ఏవమపియస్తుదోషస్స్ఫురతిమహద్భిస్సమర్షణీయోత్ర । గచ్ఛతఃస్ఖలననయజ్ఞైరసర్వసర్వజ్ఞతానయజ్ఞైశ్చ ॥ ౧౩ ॥

శ్రీ భగవద్యామునమునయేనమః

విగాహే యామునం తీర్థం సాధుబృందావనే స్థితం।
నిరస్తజిహ్మగస్పర్శే యత్ర కృష్ణః కృతాదరః ॥

శ్రీ మద్గీతార్థసంగ్రహః

స్వధర్మజ్ఞానవైరాగ్యసాధ్యభక్త్యేకగోచరః। నారాయణః పరం బ్రహ్మ గీతాశాస్త్రే సమీరితః ॥ ౧ ॥ జ్ఞానకర్మాత్మికే నిష్ఠే యోగలక్ష్యే సుసంస్కృతే। ఆత్మానుభూతిసిద్ధ్యర్థే పూర్వషట్కేన చోదితే ॥ ౨ ॥ మధ్యమే భగవత్తత్త్వయాథాత్మ్యావాప్తిసిద్ధయే। జ్ఞానకర్మాభినిర్వర్త్యో భక్తియోగః ప్రకీర్తితః ॥ ౩ ॥ ప్రధానపురుషవ్యక్తసర్వేశ్వరవివేచనం। కర్మధీర్భక్తిరిత్యాదిః పూర్వశేషోఽన్తిమోదితః ॥ ౪ ॥ అస్థానస్నేహకారుణ్యధర్మాధర్మధియాకులం। పార్థం ప్రపన్నముద్దిశ్య శాస్త్రావతరణం కృతం ॥ ౫ ॥ నిత్యాత్మాసంగకర్మేహాగోచరా సాంఖ్యయోగధీః। ద్వితీయే స్థితధీలక్షా ప్రోక్తా తన్మోహశాంతయే ॥ ౬ ॥ అసక్త్యా లోకరక్షాయై గుణేష్వారోప్య కర్తృతాం। సర్వేశ్వరే వాన్యస్యోక్తా తృతీయే కర్మకార్యతా ॥ ౭ ॥ ప్రసంగాత్స్వస్వభావోక్తిః కర్మణోఽకర్మతాస్య చ। భేదాః జ్ఞానస్య మాహాత్మ్యం చతుర్థాధ్యాయ ఉచ్యతే ॥ ౮ ॥ కర్మయోగస్య సౌకర్యం శైఘ్ర్యం కాశ్చన తద్విధాః। బ్రహ్మజ్ఞానప్రకారశ్చ పంచమాధ్యాయ ఉచ్యతే ॥ ౯ ॥ యోగాభ్యాసవిధిర్యోగీ చతుర్ధా యోగసాధనం। యోగసిద్ధిస్స్వయోగస్య పారమ్యం షష్ఠ ఉచ్యతే ॥ ౧౦ ॥ స్వయాథాత్మ్యం ప్రకృత్యాస్య తిరోధిశ్శరణాగతిః। భక్తభేదః ప్రబుద్ధస్య శ్రైష్ఠ్యం

షష్ఠమ ఉచ్యతే ॥ ౧౧ ॥ ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్య భగవచ్చరణార్థి
నాం। వేద్యోపాదేయభావానామష్టమే భేద ఉచ్యతే ॥ ౧౨ ॥ స్వమాహా
త్మ్యం మనుష్యత్వే పరత్వం చ మహాత్మనాం। విశేషో నవమే యోగో భక్తి
రూపః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౩ ॥ స్వకల్యాణగుణానంత్య కృత్స్న స్వాధీనతామ
తిః। భక్త్యుత్పత్తివివృద్ధ్యర్థా విస్తీర్ణా దశమోదితా ॥ ౧౪ ॥ ఏకాదశే స్వ
యాథాత్మ్యసాక్షాత్కారావలోకనం। దత్తముక్తావిదిప్రాప్త్యోర్భక్త్యే
కోపాయతా తథా ॥ ౧౫ ॥ భక్తిశ్రైష్ఠ్యముపాయోక్తి రశక్తస్యాత్మని
ష్ఠతా। తత్ప్రకారాస్త్వతిప్రీతిర్భక్తే ద్వాదశ ఉచ్యతే ॥ ౧౬ ॥ దేహస్వ
రూపమాత్మాప్తిహేతురాత్మవిశోధనం। బంధహేతుర్వివేకశ్చ త్రయోద
శ ఉదీర్యతే ॥ ౧౭ ॥ గుణబంధవిధా తేషాం కర్తృత్వం తన్నివర్తనం। గతి
త్రయస్వమూలత్వం చతుర్దశ ఉదీర్యతే ॥ ౧౮ ॥ అచిన్మిశ్రాద్విశుద్ధాచ్చ
చేతనాత్పురుషోత్తమః। వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యాదన్యః పంచదశోదితః
౧౯ ॥ దేవాసురవిభాగోక్తిపూర్వికా శాస్త్రవశ్యతా। తత్త్వానుష్ఠానవిజ్ఞా
నస్థేమ్నే షోడశ ఉచ్యతే ॥ ౨౦ ॥ అశాస్త్రమాసురం కృత్స్నం శాస్త్రీయం
గుణతః పృథక్। లక్షణం శాస్త్రసిద్ధస్య త్రిధా సప్తదశోదితం ॥ ౨౧ ॥ ఈ
శ్వరే కర్తృతాబుద్ధిస్సత్త్వోపాదేయతాంతిమే। స్వకర్మపరిణామశ్చ
శాస్త్రసారార్థ ఉచ్యతే ॥ ౨౨ ॥ కర్మయోగస్తపస్తీర్థదానయజ్ఞా
దిసేవనం। జ్ఞానయోగో జితస్వాంతైః పరిశుద్ధాత్మనిస్థితిః ॥ ౨౩ ॥ భక్తి
యోగః పరైకాంత్యప్రీత్యా ధ్యానాదిషు స్థితిః। త్రయాణామపి యోగానాం
త్రిభిరన్యోన్యసంగమః ॥ ౨౪ ॥ నిత్యనైమిత్తికానాం చ పరారాధనరూపిణాం
ఆత్మదృష్టేస్త్రయోఽప్యేతే యోగద్వారేణ సాధకాః ॥ ౨౫ ॥ నిరస్తనిఖి
లాజ్ఞానో దృష్ట్వాత్మానం పరానుగం। ప్రతిలభ్య పరాం భక్తిం తయైవాప్నో
తి తత్పదం ॥ ౨౬ ॥ భక్తియోగస్తదర్థీ చేత్ సమగ్రైశ్వర్యసాధనం। ఆ
త్మార్థీ చేత్త్రయోఽప్యేతే తత్కైవల్యస్య సాధకాః ॥ ౨౭ ॥ ఐకాంత్యం
భగవత్యేషాం సమానమధికారిణాం। యావత్ప్రాప్తి పరార్థీ చేత్తదే
వాత్యంతమశ్నుతే ॥ ౨౮ ॥ జ్ఞానీ తు పరమైకాంతీ తదాయత్తాత్మజీవనః। త
త్సంశ్లేషవియోగైకసుఖదుఃఖస్తదేకధీః ॥ ౨౯ ॥ భగవద్ధ్యానయోగోక్తి
వందనస్తుతికీర్తనైః। లబ్ధాత్మా తద్గతప్రాణమనోబుద్ధీంద్రియక్రియః ॥ ౩౦ ॥

శ్రీమద్గీతార్థసంగ్రహః

నిజకర్మాదిభక్త్యంతంకుర్యాత్ప్రీత్యైవకారితః । ఉపాయతాం పరిత్యజ్యన్యస్యేద్దేవేతుతామభీః ॥ ౩౧ ॥ ఏకాంతాత్యంతదాస్యైకరతిస్తత్పదమాప్నుయాత్ । తత్ప్రధానమిదంశాస్త్రమితిగీతార్థసంగ్రహః॥ ౩౨

ఇతిశ్రీభగవద్యామునమునిప్రణీతః
శ్రీమద్గీతార్థసంగ్రహస్సంపూర్ణః

అధ్యాయానుక్రమణికా

శ్రీమద్గీతాభాష్యకాలక్షేపారంభే స్వస్వసంప్రదాయానుసారేణగురుపరంపరానుసంధానపూర్వక మనుసంధేయశ్లోకాః

సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతాభారతేనచ । ఉపబృంహితవేదాయనమోవ్యాసాయవిష్ణవే॥ సారథ్యమర్జునస్యాదౌ కుర్వన్గీతామృతం దదౌ। లోకత్రయోపకారాయ తస్మైకృష్ణాత్మనేనమః ॥ ప్రపన్న పారిజాతాయ వేత్రతోత్త్రైకపాణయే । జ్ఞానముద్రాయకృష్ణాయ గీతామృతదుహేనమః॥ కరకమలనిదర్శితాత్మముద్రః పరికలితోన్నతబర్హిబర్హచూడః ఇతరకరగృహీతవేత్రతోత్త్రోమమహృదిసన్నిధిమాతనోతుశౌరిః॥ అగ్రేకృత్వాకమపిచరణంజానునైకేనతిష్ఠన్ పశ్చాత్పార్థం* ప్రణయరసజుషా చక్షుషా వీక్షమాణః । సవ్యేతోత్త్రంకరసరసిజే దక్షిణేజ్ఞానముద్రామాబిభ్రాణోరథముధివసన్పాతునస్స్మేరవేషః॥ కృష్ణంకమలపత్త్రాక్షంపుణ్యశ్రవణకీర్తనం । వాసుదేవంజగద్యోనింనౌమినారాయణంహరిమ్॥ కృష్ణాయయాదవేంద్రాయజ్ఞానముద్రాయయోగినే । నాథాయరుక్మిణీశాయ నమోవేదాంతవేదినే॥

శ్రీభగవద్గీతామాహాత్మ్యమ్

గీతాశాస్త్రమిదంపుణ్యంయఃపఠేత్ ప్రయతఃపుమాన్ । విష్ణోఃపదమవాప్నోతిభయశోకాదివర్జితః॥ గీతాధ్యయనశీలస్య ప్రాణాయామపరస్యచ। నైవసంతిహిపాపానిపూర్వజన్మకృతానిచ। మలనిర్మోచనంపుంసాంజలస్నానందినేదినే। సకృద్గీతాంభసిస్నానంసంసారమలనాశనం॥ గీతాసుగీతాకర్తవ్యాకిమన్యైశ్శాస్త్రసంగ్రహైః। యాస్వయంపద్మనాభస్యముఖపద్మాద్వినిస్సృతా ॥ భారతామృతసర్వస్వం విష్ణోర్వక్త్రాద్వినిస్సృతం। గీతాగంగోదకంపీత్వాపునర్జన్మనవిద్యతే॥ సర్వోపనిషదోగావోదోగ్ధాగోపాలనందనః। పార్థోవత్సస్సుధీర్భోక్తాదుగ్ధంగీతామృతంమహత్॥ ఏకంశాస్త్రందేవకీపుత్రగీతమేకోదేవోదేవకీపుత్రఏవ। ఏకోమంత్రస్తస్యనామానియానికర్మాప్యేకంతస్యదేవస్యసేవా ॥ ... ... *

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితం శ్రీమద్గీతాభాష్యమ్

యో నిత్యమచ్యుతపదాంబుజయుగ్మరుక్మవ్యామోహతస్తదితరాణితృణాయ మేనే। అస్మద్గురోర్భగవతోఽస్యదయైకసింధో రామానుజస్య చరణౌ శరణం ప్రపద్యే॥ ... ... *

శ్రీమద్గీతాభాష్యమంగళశ్లోకః.

యత్పదాంభోరుహధ్యానవిధ్వస్తాశేష కల్మషః।
వస్తుతాముపయాతోఽహం యామునేయం నమామి తమ్॥

హరిః ఓమ్ ॥ శ్రియఃపతి ర్నిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానానంతజ్ఞానానందైకస్వరూపః స్వాభావికానవధికాతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజః ప్రభృత్యసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణమహోదధిః స్వాభిమతానురూపైకరూపాచింత్య దివ్యాద్భుత నిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌందర్యలావణ్యయౌవనాద్యనంతగుణనిధిదివ్యరూపః స్వోచితవివిధవిచిత్రానంతాశ్చర్యనిత్యనిరవద్యాపరిమితదివ్యభూషణః స్వానురూపాసంఖ్యేయాచింత్యశక్తి నిత్యనిరవద్యనిరతిశయ కల్యాణదివ్యాయుధః స్వాభిమతానురూపనిత్యనిరవద్యస్వరూపరూపగుణవిభవైశ్వర్యశీలాద్యనవధికా

కల్యాణైకతానానంతరం స్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణేతిపాఠస్తు బహుషు శ్రీకోశేషు నదృశ్యతే శ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికాయాం నవ్యాఖ్యాయి చ.

జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తితేజః ప్రభృతీత్యత్ర - సమస్తగుణబృందప్రధానతయా షాడ్గుణ్యస్య స్వరూపేణోపాదానమితి శేషాంచ సౌశీల్యాదీనాం ప్రభృతిశబ్దేన సంగ్రహణం కృతమితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ శక్తితేజ ఇత్యనంతరం సౌశీల్యవాత్సల్యేతిపాఠోఽధిక ఏవ- నిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌందర్యేత్యనంతరం సౌగంధ్యసౌకుమార్యేతి పాఠశ్చ న వ్యాఖ్యాతః. *

తిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణశ్శ్రీవల్లభః స్వసంకల్పానువిధాయిస్వ
రూపస్థితిప్రవృత్తిభేదాశేషశేషతైకరతిరూపనిత్యనిరవద్యనిరతిశయజ్ఞాన
క్రియైశ్వర్యాద్యనంతగుణగణాపరిమితసూరిభిరనవరతాభిష్టుతచరణయు
గళః § వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః స్వోచితవివిధవిచిత్రానంత
భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానసమృద్ధానంతాశ్చర్యానంతమహావిభవా
నంతపరిమాణనిత్యనిరవద్యాక్షరపరమవ్యోమనిలయః †వివిధవిచిత్రభోగ్య
భోక్తృవర్గపరిపూర్ణనిఖిలజగదుదయవిభవలయలీలః పరంబ్రహ్మపు
రుషోత్తమోనారాయణో బ్రహ్మాదిస్థావరాంతమఖిలంజగత్సృష్ట్వా స్వే
నరూపేణావస్థితో బ్రహ్మాదిదేవమనుష్యాణాంధ్యానారాధనాద్యగోచరః
అపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వమేవరూ
పంతత్తత్సజాతీయసంస్థానంస్వస్వభావమజహదేవకుర్వన్ తేషుతేషు
లోకేష్వవతీర్యావతీర్య తైస్తైరారాధిత స్తత్తదిష్టానురూపంధర్మార్థకా
మమోక్షాఖ్యంఫలంప్రయచ్ఛన్ భూభారావతరణాపదేశేనాస్మదాదీనా
మపి సమాశ్రయణీయత్వాయావతీర్యోర్వ్యాం సకలమనుజనయనవిష
యతాంగతఃపరావరనిఖిలజనమనోనయనహారిదివ్యచేష్టితానికుర్వన్పూ
తనాశకటయమళార్జునారిష్టప్రలంబధేనుక కాళియకేశికువలయాపీడ
చాణూరముష్టికతోసలకంసాదీన్నిహత్యఅనవధికదయాసౌహార్దానురాగ
గర్భావలోకనాలాపామృతైర్విశ్వమాప్యాయయన్ నిరతిశయసౌందర్య
సౌశీల్యాది గుణగణావిష్కారేణాక్రూరమాలాకారాదీన్ పరమభాగవ
తాన్కృత్వాపాండుతనయయుద్ధప్రోత్సాహనవ్యాజేన పరమపురుషార్థల
క్షణమోక్షసాధనతయా వేదాంతోదితంస్వవిషయం జ్ఞానకర్మానుగృహీ
తంభక్తియోగమవతారయామాస తత్రపాండవానాంకురూణాంచయు
ద్ధేప్రారబ్ధే భగవాన్పురుషోత్తమస్సర్వేశ్వరేశ్వరోజగదుపకృతిమర్త్య
ఆశ్రితవాత్సల్యవివశః పార్థంరథినమాత్మానంచసారథింసర్వలోకసాక్షి

---

§ వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ ఇతి వ్యస్తపాఠః పవాచార్యైరంగీ
కృతః. †వివిధవిచిత్రభోగ్యభోక్తృవర్గేత్యనంతరం - భోగోపకర
ణేతిపాఠో నయుక్తః - భోగోపకరణాదీనామర్థసిద్ధత్వేనవ్యాఖ్యాతత్వాత్.

కంచకార-ఏవంజ్ఞాత్వాపిసగ్వాత్మనాంధోధృతరాష్ట్రస్సుయోధనవిజయ
బుభుత్సయాసంజయంపప్రచ్ఛ॥ ... ... *

——శ్రీభగవద్గీతాప్రారంభః——

శ్లో॥ ధృతరాష్ట్రఉవాచ॥ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా
యుయుత్సవః। మామకాఃపాండవాశ్చైవకిమకుర్వతసం
జయ ॥౧॥ సంజయఉవాచ॥ దృష్ట్వాతుపాండవానీకం
వ్యూఢందుర్యోధనస్తదా। ఆచార్యముపసంగమ్యరాజా
వచనమబ్రవీత్ ॥౨॥ పశ్యైతాంపాండుపుత్రాణామా
చార్యమహతీంచమూం। వ్యూఢాంద్రుపదపుత్రేణతవశి
ష్యేణధీమతా॥౩॥అత్రశూరామహేష్వాసాభీమార్జున
సమాయుధి। యుయుధానోవిరాటశ్చద్రుపదశ్చమహా
రథః॥ ౪। దృష్టకేతుశ్చేకితానఃకాశీరాజశ్చవీర్యవాన్ ।
పురుజిత్కుంతిభోజశ్చశైబ్యశ్చనరపుంగవః॥ ౫॥ యుధా
మన్యుశ్చవిక్రాంతఉత్తమౌజాశ్చవీర్యవాన్।సౌభద్రో
ద్రౌపదేయాశ్చసర్వఏవమహారథాః॥ ౬ ॥ అస్మాకంతువి
శిష్టాయెతాన్నిబోధద్విజోత్తమ।నాయకామమసైన్యస్య
సంజ్ఞార్థంతాన్బ్రవీమితే॥ ౭ ॥ భవాన్భీష్మశ్చకర్ణశ్చ
కృపశ్చసమితింజయః । అశ్వత్థామావికర్ణశ్చసౌమదత్తి
స్తథైవచ॥౮॥అన్యేచబహవశ్శూరామదర్థేత్యక్తజీవితాః।
నానాశస్త్రప్రహరణాస్సర్వేయుద్ధవిశారదాః ॥౯॥ అప
ర్యాప్తంతదస్మాకంబలంభీష్మాభిరక్షితం।పర్యాప్తంత్విదమే
తేషాంబలంభీమాభిరక్షితం॥౧౦॥అయనేషుచసర్వేషుయ
థాభాగమవస్థితాః। భీష్మమేవాభిరక్షంతుభవంతస్సర్వఏ
వహి॥ ౧౧॥ తస్యసంజనయన్హర్షంకురువృద్ధఃపితామ
హః।సింహనాదంవినద్యోచ్చైశ్శంఖందధ్మౌప్రతాపవాన్॥
౧౨॥ తతశ్శంఖాశ్చభేర్యశ్చపణవానకగోముఖాః । సహ
సైవాభ్యహన్యంతసశబ్దస్తుములోభవత్॥ ౧౩॥ తతశ్శ్వే

తైర్హయైర్యుక్తే మహతి స్యందనే స్థితౌ । మాధవః పాండ
వశ్చైవ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః ॥ ౧౪ ॥ పాంచజన్యం హృ
షీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః । పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం
భీమకర్మా వృకోదరః ॥ ౧౫ ॥ అనంతవిజయం రాజా
కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః । నకులస్సహదేవశ్చ సుఘోషమ
ణిపుష్పకౌ ॥ ౧౬ ॥ కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసశ్శిఖండీ చ మహా
రథః । ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చాపరాజితః ॥
౧౭ ॥ ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః పృథివీపతే । సౌ
భద్రశ్చ మహాబాహుశ్శంఖాన్ దధ్ముః పృథక్పృథక్ ॥ ౧౮ ॥
స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్ ।
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములో వ్యనునాదయన్ ॥ ౧౯ ॥ ... *

భా ॥ దుర్యోధనస్స్వయమేవ భీమాభిరక్షితం పాండవానాం బలమాత్మీయం చ భీష్మాభిరక్షితం బలమవలోక్యాత్మీయ విజయే తస్య బలస్య పర్యాప్తతామాత్మీయస్య బలస్య తద్విజయే చాపర్యాప్తతామాచార్యాయ నివేద్యాంతర్విషణ్ణో ఽభవత్ - తస్య విషాదమాలక్ష్య భీష్మస్తస్య హర్షం జనయితుం సింహనాదం శంఖధ్మానం చ కృత్వా శంఖభేరీనినాదైశ్చ విజయాభిశంసినం ఘోషం చాకారయత్ - తతస్తం ఘోషమాకర్ణ్య సర్వేశ్వరేశ్వరః పార్థసారథీ రథీ చ పాండుతనయస్త్రైలోక్యవిజయోపకరణభూతే మహతి స్యందనే స్థితౌ త్రైలోక్యం కంపయంతౌ శ్రీమత్పాంచజన్యదేవదత్తౌ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః - తతో యుధిష్ఠిరవృకోదరాదయశ్చ స్వకీయాన్ శంఖాన్ పృథక్పృథక్ ప్రదధ్ముః - స ఘోషో దుర్యోధనప్రముఖానాం సర్వేషామేవ భవత్పుత్రాణాం హృదయాని బిభేద - అద్యైవ నష్టం కురూణాం బలమితి ధార్తరాష్ట్రా మేనిరే - ఏవం తద్విజయాభికాంక్షిణే ధృతరాష్ట్రాయ సంజయో ఽకథయత్ ॥ ... ... *

మూ ॥ అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః । ప్రవృ
త్తే శస్త్రసంపాతే ధనురుద్యమ్య పాండవః ॥ ౨౦ ॥ హృషీకే
శం తదా వాక్యమిదమాహ మహీపతే ॥ అర్జునః ॥ సేనయో

రుభయోర్మధ్యేరథంస్థాపయమేచ్యుత॥ ౨౧॥ యావదే
తాన్నిరీక్షేహంయోద్ధుకామానవస్థితాన్ । కైర్మయా
సహయోద్ధవ్యమస్మిన్రణసముద్యమే॥ ౨౨ ॥ యోత్స్య
మానానవేక్షేహంయఏతేత్రసమాగతాః । ధార్తరా
ష్ట్రస్యదుర్బుద్ధేర్యుద్ధేప్రియచికీర్షవః॥ ౨౩॥ సంజయఉ
వాచ ॥ ఏవముక్తోహృషీకేశోగుడాకేశేనభారత । సేన
యోరుభయోర్మధ్యేస్థాపయిత్వారథోత్తమం॥ ౨౪॥ భీ
ష్మద్రోణప్రముఖతస్సర్వేషాంచమహీక్షితాం। ఉవాచ
పార్థపశ్యైతాన్సమవేతాన్కురూనితి॥ ౨౫॥

భా॥ అథయుయుత్సూనవస్థితాన్ధార్తరాష్ట్రాన్దృష్ట్వాలంకాదహన వానరధ్వజఃపాండుతనయఃజ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజసాంనిధింస్వసంకల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలం హృషీకేశం పరావరనిఖిలజనాంతర బాహ్యకరణానాంసర్వప్రకారనియమనేవస్థిత మాశ్రితవాత్సల్యవివశతయాస్వసారథ్యేవస్థితంయుయుత్సూన్ యథావదవేక్షితుంతదీక్షణక్షమే స్థానేరథంస్థాపయేత్యచోదయత్ - సచతేనచోదితస్తత్క్షణాదేవభీష్మద్రోణాదీనాంసర్వేషామేవమహీక్షితాంపశ్యతాం యథాచోదితమకరోత్ - ఈదృశీభవదీయానాంవిజయస్థితిరితిచావోచత్॥ ... *

మూ ॥ తత్రాపశ్యత్స్థితాన్పార్థఃపితౄనథపితామహాన్ । ఆ
చార్యాన్మాతులాన్భ్రాతౄన్పుత్రాన్పౌత్రాన్సఖీంస్త
థా॥ ౨౬॥ శ్వశురాన్సుహృదశ్చైవసేనయోరుభయోరపి ।
తాన్సమీక్ష్యసకౌంతేయస్సర్వాన్బంధూనవస్థితాన్॥ ౨౭॥
కృపయాపరయావిష్టో విషీదన్నిదమబ్రవీత్ ॥ అర్జునః ॥
దృష్ట్వేమంస్వజనంకృష్ణ యుయుత్సుంసముపస్థితం॥ ౨౮ ॥
సీదంతిమమగాత్రాణి ముఖంచ పరిశుష్యతి । వేపథుశ్చశరీరే
మే రోమహర్షశ్చ జాయతే॥ ౨౯ ॥ గాండీవం స్రంసతే
హస్తాత్త్వక్చైవ పరిదహ్యతే । నచశక్నోమ్యవస్థాతుం భ్ర
మతీవచమేమనః ॥ ౩౦ ॥ నిమిత్తానిచపశ్యామివిపరీతానికేశ

వ । నచశ్రేయోనుపశ్యామిహత్వాస్వజనమాహవే ॥ ౩౧॥
నకాంక్షేవిజయంకృష్ణ నచరాజ్యంసుఖానిచ । కింనోరాజ్యేన
గోవిందకింభోగైర్జీవితేనవా ॥౩౨ ॥ యేషామర్థేకాంక్షి
తంనోరాజ్యంభోగాస్సుఖానిచ । తఇమేవస్థితాయుద్ధే ప్రా
ణాంస్త్యక్త్వాధనానిచ ॥ ౩౩ ॥ ఆచార్యాఃపితరఃపుత్రాస్తథై
వచపితామహాః । మాతులాశ్శ్వశురాః పౌత్రాశ్శ్యాలా
స్సంబంధినస్తథా ॥ ౩౪ ॥ ఏతాన్నహంతుమిచ్ఛామి ఘ్న
తోపిమధుసూదన। అపిత్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోఃకిన్నుమ
హీకృతే ॥ ౩౫ ॥ నిహత్యధార్తరాష్ట్రాన్నః కాప్రీతిస్స్యాజ్జ
నార్దన । పాపమేవాశ్రయేదస్మాన్హత్వైతానాతతాయి
నః ॥ ౩౬ ॥ తస్మాన్నార్హావయంహంతుంధార్తరాష్ట్రాన్
స్వబాంధవాన్ । స్వజనంహికథంహత్వా సుఖినస్స్యామమా
ధవ ॥౩౭॥ యద్యప్యేతేనపశ్యంతిలోభోపహతచేతసః । కుల
క్షయకృతందోషం మిత్రద్రోహేచపాతకం ॥ ౩౮ ॥ కథం న
జ్ఞేయమస్మాభిః పాపాదస్మాన్నివర్తితుం । కులక్షయకృతం
దోషంప్రపశ్యద్భిర్జనార్దన ॥౩౯ ॥ కులక్షయేప్రణశ్యంతి
కులధర్మాస్సనాతనాః । ధర్మేనష్టేకులంకృత్స్నమధర్మో
భిభవత్యుత ॥ ౪౦ ॥ అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యంతికు
లస్త్రియః । స్త్రీషుదుష్టాసువార్ష్ణేయజాయతేవర్ణసంక
రః ॥౪౧ ॥ సంకరోనరకాయైవకులఘ్నానాం కులస్యచ । పతం
తిపితరోహ్యేషాంలుప్తపిండోదకక్రియాః ॥ ౪౨ ॥ దోషైరే
తైఃకులఘ్నానాంవర్ణసంకరకారకైః । ఉత్సాద్యంతే జాతి
ధర్మాఃకులధర్మాశ్చశాశ్వతాః ॥ ౪౩ ॥ ఉత్సన్నకులధ
ర్మాణాంమనుష్యాణాంజనార్దన । నరకేనియతంవాసో భ
వతీత్యనుశుశ్రుమః ॥౪౪॥ అహోబతమహత్పాపం కర్తుం
వ్యవసితావయం । యద్రాజ్యసుఖలోభేన హంతుంస్వజనము
ద్యతాః॥ ౪౫ ॥ యదిమామప్రతీకారమశస్త్రం శస్త్రపాణ
యః । ధార్తరాష్ట్రారణేహన్యుస్తన్మేక్షేమతరంభవేత్ ॥

సంజయఉవాచ ॥ ఏవముక్త్వార్జునస్సంఖ్యే రథోపస్థఉపా
విశత్ । విసృజ్యసశరంచాపంశోకసంవిగ్నమానసఇతి॥౪౭॥*
ఇతిశ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సుబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశా
స్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే అర్జున విషాద యోగో నామ
ప్రథమోధ్యాయః॥౧॥ శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణేనమః...*

భా ॥ సతుపార్థోమహామనాః పరమకారుణికో దీర్ఘబంధుః పరమధార్మికస్సభ్రాతృకోభవద్భిరతిఘోరైర్మారణైర్జతుగృహదాహాదిభిరసకృద్వంచితోపి పరమపురుష సహాయేనాత్మనాహనిష్యమాణాన్ భవదీయాన్విలోక్యబంధుస్నేహేనపరయాచకృపయాధర్మభయేనచాతిమాత్రసన్నసర్వగాత్రస్సర్వథాహం నయోత్స్యామీత్యుక్త్వా బంధువిశ్లేషజనితశోకసంవిగ్నమానసస్సశరంచాపం విసృజ్య రథోపస్థ ఉపావిశత్ ॥

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీమద్గీతా భాష్యే
ప్రథమోధ్యాయః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

మూ॥ సంజయ ఉవాచ ॥ తంతథాకృపయావిష్టమశ్రుపూర్ణా
కులేక్షణమ్ । విషీదంతమిదం వాక్యమువాచమధుసూద
నః॥౧॥శ్రీభగవానువాచ ॥ కుతస్త్వాకశ్మలమిదంవిషమెస
ముపస్థితం । అనార్యజుష్టమస్వర్గ్యమకీర్తికరమర్జు
న॥౨॥క్లైబ్యంమాస్మగమఃపార్థనైతత్త్వయ్యుపపద్య
తె । క్షుద్రంహృదయదౌర్బల్యంత్యక్త్వోత్తిష్ఠపరంతప ॥౩॥

భా ॥ ఎవముపవిష్టేపార్థే కుతోఽయమస్థానే సముత్థితశ్శోక ఇత్యాక్షి
ప్య తమిమంవిషమస్థంశోకమవిద్వత్సేవితంపరలోకవిరోధినమకీర్తికరమ
తిక్షుద్రంహృదయదౌర్బల్యకృతంపరిత్యజ్యయుద్ధాయోత్తిష్ఠేతిశ్రీభగవా
నువాచ - పునరపిపార్థః స్నేహకారుణ్యధర్మాధర్మభయాకులోభ
గవదుక్తంహితతమమజానన్నిదమువాచ ॥ ... *

మూ॥అర్జున ఉవాచ॥ కథంభీష్మమహంసంఖ్యే ద్రోణంచమధు
సూదన।ఇషుభిఃప్రతియోత్స్యామి పూజార్హావరిసూదన॥౪॥
గురూనహత్వాహిమహానుభావాన్ శ్రేయోభోక్తుంభైక్షమ
పీహలోకె । హత్వార్థకామాంస్తుగురూనిహైవ భుంజీయ
భోగాన్రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ॥౫॥ నచైతద్విద్మః కతరన్నోగరీ
యోయద్వాజయెమయదివానోజయేయుః। యానేవహత్వా
నజిజీవిషామ స్తేవస్థితాః ప్రముఖె ధార్తరాష్ట్రాః ॥ ౬ ॥
కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామిత్వాంధర్మసమ్మూఢ
చేతాః । యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహితన్మే శిష్యస్తే
హంశాధిమాంత్వాంప్రపన్నం॥౭ ॥ నహిప్రపశ్యామిమమా
నుపద్యాద్యచ్ఛోకముచ్ఛోషణమింద్రియాణాం । అవాప్యభూ
మావసపత్నమృద్ధం రాజ్యంసురాణామపిచాధిపత్యం ॥ ౮ ॥

సంజయః॥ ఏవముక్త్వాహృషీకేశంగుడాకేశఃపరంతపః।నయో
త్స్యఇతిగోవిందముక్త్వాతూష్ణీంబభూవహ॥౯॥ ...*

భా॥ భీష్మద్రోణాదికాన్బహుమంతవ్యాన్గురూన్కథమహంహనిష్యామికథంతరాంభోగేష్వతిమాత్రసక్తాన్తాన్హత్వాతైర్భుజ్యమానాన్తానేవభోగాన్తద్రుధిరేణోపసిచ్య తేష్వాసనేషూపవిశ్య భుఞ్జీయఏవంయుద్ధమారభ్యనివృత్తవ్యాపారాన్భవతో ధార్తరాష్ట్రాఃప్రసహ్యహన్యురితిచేత్-అస్తు, తద్వధలబ్ధవిజయాదధర్మ్యాదస్మాకంధర్మ్యమధర్మ్యావజానద్భిస్తైర్హననమేవశ్రేయఇతి మేప్రతిభాతీత్యుక్త్వాయన్మహ్యంశ్రేయఇతినిశ్చితంతచ్ఛరణాగతాయతవశిష్యాయమేబ్రూహీత్యతిమాత్రకృపణోభగవత్పాదావుపససాద - ఏవ మస్థానే సముపస్థితస్నేహ కారుణ్యాభ్యామప్రకృతింగతంతంక్షత్రియాణాంయుద్ధంపరమధర్మమప్యధర్మంమన్వానంధర్మబుభుత్సయాచశరణాగతంపార్థముద్దిశ్య ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనయుద్ధస్యఫలాభిసంధిరహితస్య ఆత్మప్రాప్త్యుపాయతాజ్ఞానేనచవినాఽస్యమోహోనశామ్యతీతిమత్వాభగవతా పరమపురుషేణాధ్యాత్మశాస్త్రావతరణంకృతం-తదుక్తం§ అస్థానస్నేహకారుణ్యధర్మాధర్మధియాకులం। పార్థంప్రపన్నముద్దిశ్యశాస్త్రావతరణంకృతమితి॥ *

మూ॥ {తమువాచహృషీకేశఃప్రహసన్నివభారత। సేనయోరు
భయోర్మధ్యే†సీదమానమిదంవచః॥౧౦॥... ... *}

భా॥ తమేవందేహాత్మనోర్యాథాత్మ్యాజ్ఞాననిమిత్తశోకావిష్టందేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞాననిమిత్తంచధర్మంభాషమాణంపరస్పరవిరుద్ధగుణాన్వితముభయోస్సేనయోర్యుద్ధాయోద్యుక్తయోర్మధ్యేఅకస్మాన్నిరుద్యోగంపార్థమాలోక్యపరమపురుషఃప్రహసన్నివేదమువాచ-పరిహాసవాక్యంవదన్నివాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యతత్ప్రాప్త్యుపాయభూతకర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగగోచరం * నత్వేవాహం జాతునాసమిత్యార

§అస్థానస్నేహకారుణ్యధర్మాధర్మభయాకులమిత్యపిపాఠస్సమ్మతః.
†విషీదంతమిదంవచ ఇతిపాఠస్యప్రాచుర్యేపి శ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికోపాత్తత్వాత్సీదమానమితిపాఠఏవాత్రపర్యగ్రాహి.

ష్య * అహంత్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచ ఇత్యేతదం
తంవచ ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ... ... *

శ్రీభగవానువాచ

మూ. { అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే । గతా
సూనగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః ॥ ౧౧ ॥ ...* }

భా॥ అశోచ్యాన్ప్రత్యనుశోచసి * పతంతి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిం
డోదకక్రియాః ఇత్యాదికాన్ దేహాత్మస్వభావప్రజ్ఞానిమిత్తవాదాంశ్చ
భాషసే- దేహాత్మస్వభావజ్ఞానవతాం నాత్ర కించిచ్ఛోకనిమిత్తమస్తి - గ
గతాసూన్ దేహాన్ అగతాసూనాత్మనశ్చ ప్రతి తయోః స్వభావయా
థాత్మ్యవిదో న శోచంతి- అతస్త్వయి విప్రతిషిద్ధమిదముపలభ్యతే- యదే
తాన్ హనిష్యామీత్యనుశోచనం యచ్చ దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానకృతం ధర్మాధ
ర్మభాషణం - అతో దేహస్వభావం చ న జానాసి తదతిరిక్తమాత్మానం చ ని
త్యం తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతం యుద్ధాదికం ధర్మం చ। ఇదం చ యుద్ధం ఫ
లాభిసంధిరహితమాత్మయాథాత్మ్యప్రాప్త్యుపాయభూతం। ఆత్మా హి
న జన్మాధీనసద్భావో న మరణాధీనవినాశశ్చ తస్య జన్మమరణయోరభావా
త్ అతస్స న శోకస్థానం- దేహస్త్వచేతనః పరిణామస్వభావః తస్యోత్ప
త్తివినాశయోగస్స్వాభావిక ఇతి సోపి న శోకస్థానమిత్యభిప్రాయః ॥ ౧౧॥

అ॥ ప్రథమం తావదాత్మనాం స్వభావం శృణు

మూ. { న త్వేవాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః । న చైవ న
భవిష్యామస్సర్వే వయమతః పరం ॥ ౧౨ ॥ ... * }

భా॥ అహం సర్వేశ్వరస్తావత్ అతో వర్తమానాత్ పూర్వస్మిన్న
నాదౌ కాలే- న నాసం- అపి త్వాసం- త్వన్ముఖాశ్చ తే ఈశితవ్యాః క్షేత్ర
జ్ఞా న నాసన్ అపి త్వాసన్- అహం చ యూయం చ సర్వే వయమతః పర
స్మాదనంతరే కాలే న చైవ న భవిష్యామః అపితు భవిష్యామ ఏవ । యథా
హం సర్వేశ్వరః పరమాత్మా నిత్య ఇతి నాత్ర సంశయః - తథైవ భవంతః
క్షేత్రజ్ఞా ఆత్మానోపి నిత్యా ఏవేతి మంతవ్యాః - ఏవం భగవతస్సర్వేశ్వ
రాదాత్మనాం పరస్పరం చ భేదః పారమార్థిక ఇతి భగవతైవోక్తమితి ప్ర

తీయతే - అజ్ఞానమోహితం ప్రతతన్నివృత్తయే పారమార్థికనిత్యత్వో
పదేశసమయే అహంత్వమిమే సర్వే వయమితివ్యపదేశాత్ । ఔపాధికభే
దవాదేహ్యాత్మభేదస్యాతాత్త్వికత్వేన తత్త్వోపదేశసమయే భేదనిర్దేశో
నసంగచ్ఛతే - భగవదుక్తాత్మభేదస్స్వాభావిక ఇతి శ్రుతిరప్యాహ * నిత్యో
నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానితి। ని
త్యానాం బహూనాం చేతనానాం య ఏకో నిత్యశ్చేతనస్స కామాన్విదధాతీ
త్యర్థః। అజ్ఞానకృతభేదదృష్టివాదే తు పరమపురుషస్య పరమార్థదృష్టేర్ని
ర్విశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారాన్నివృత్తాజ్ఞా
నతత్కార్యతయా అజ్ఞానకృతభేదదర్శనం తన్మూలోపదేశాదివ్యవహారా
శ్చ నసంగచ్ఛంతే । అథ పరమపురుషస్యాధిగతాద్వైతజ్ఞానస్య బాధి
తానువృత్తిరూపమిదం భేదజ్ఞానం దగ్ధపటాదివన్న బంధకమిత్యుచ్యేత. నైత
దుపపద్యతే- మరీచికాజలజ్ఞానాదికం హి బాధితమనువర్తమానం నజలా
హరణాదిప్రవృత్తిహేతుః-ఏవమత్రాప్యద్వైతజ్ఞానేనబాధితం భేదజ్ఞానమ
నువర్తమానమపి మిథ్యార్థవిషయత్వనిశ్చయాన్నోపదేశాదిప్రవృత్తి
హేతుర్భవతి-నచేశ్వరస్యపూర్వమజ్ఞస్యశాస్త్రాధిగతతత్త్వజ్ఞానతయా
బాధితానువృత్తిశ్శక్యతే వక్తుం * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్యశక్తి
ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * వేదాహం సమతీతాని వ
ర్తమానాని చార్జున। భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చనేతి శ్రుతి
స్మృతివిరోధాత్ । కించ పరమపురుషశ్చేదానీంతనగురుపరంపరా చాద్వి
తీయాత్మస్వరూపనిశ్చయే సత్యనువర్తమానేపి భేదజ్ఞానే స్వనిశ్చయాను
రూపమద్వితీయాత్మజ్ఞానం కస్మా ఉపదిశతీతి వక్తవ్యం- ప్రతిబింబవత్ప్రతీ
యమానేభ్యోऽర్జునాదిభ్య ఇతి చేన్నైతదుపపద్యతే- నహ్యనున్మత్తః కో
పి మణికృపాణదర్పణాదిషు ప్రతీయమానేషు స్వాత్మప్రతిబింబేషు తేషాం
స్వాత్మనోऽనన్యత్వం జానన్ తేభ్యః కమప్యర్థముపదిశతి- బాధితానువృ
త్తిరపి తైర్నశక్యతే వక్తుం-బాధకేనాద్వితీయాత్మజ్ఞానేనాత్మవ్యతిరిక్తభే
దజ్ఞానకారణస్య§అనాదేర్వినష్టత్వాత్ -ద్విచంద్రజ్ఞానాదౌ తు చంద్రైక
త్వజ్ఞానేనపారమార్థికతిమిరాదిదోషస్య ద్విచంద్రజ్ఞానహేతో రవినష్ట

§అజ్ఞానాదేరితి క్వచిత్పాఠ ఇతి శ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికాయామ్.

త్వాద్బాధితానువృత్తిర్యుక్తా-అనువర్తమానమపి ప్రబలప్రమాణబాధిత
త్వేనాకించిత్కరం-ఇహతు భేదజ్ఞానస్య సవిషయస్య సకారణస్యా పార
మార్థికత్వేన వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానవినష్టత్వాన్న కథంచిదపి బాధితానువృ
త్తిస్సంభవతి-అతస్సర్వేశ్వరస్యేదానీంతనగురుపరంపరాయాశ్చ తత్త్వజ్ఞా
నమస్తి చేద్భేదదర్శనతత్కార్యోపదేశాద్యసంభవః। భేదదర్శనమస్తి చేద
జ్ఞానస్య తద్ధేతోః స్థితత్వేనాజ్ఞత్వాదేవ సుతరాముపదేశో న సంభవతి-కించ
గురోరద్వితీయాత్మవిజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మాజ్ఞానస్య సకార్యస్య వినష్టత్వాచ్ఛి
ష్యం ప్రత్యుపదేశో నిష్ప్రయోజనః - గురుస్తజ్జ్ఞానంచ కల్పితమితి చేచ్ఛి
ష్యతజ్జ్ఞానయోరపి కల్పితత్వాత్తదప్యనివర్తకం- కల్పితత్వేపి ప్రాగ్విరో
ధిత్వేన నివర్తకమితి చేత్తదాచార్యజ్ఞానేపి సమానమితి తదేవ నివర్తకం భ
వతీత్యుపదేశానర్థక్యమేవేతి కృతమసమీచీనవాదైర్నిరస్తైః॥ ౧౨ ॥ *

మూ॥ దేహినోస్మిన్యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా। తథా దే
హాంతరప్రాప్తిర్ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి ॥ ౧౩ ॥ ... *

భా॥ ఏకస్మిన్దేహే వర్తమానస్య దేహినః కౌమారావస్థాం విహాయ యౌవనాద్యవస్థాప్రాప్తావాత్మనస్సిద్ధగత్వబుద్ధ్యా యథాత్మా నష్ట ఇతి న శోచతి దేహాద్దేహాంతరప్రాప్తావపి తత్రైవ స్థిర ఆత్మేతి బుద్ధిమాన్నశోచతి - అత ఆత్మనాం నిత్యత్వాదాత్మా నాశోకస్థానం ॥ ఏతావదత్ర కర్తవ్యం- ఆత్మనాం నిత్యానామేవానాదికర్మవశ్యతయా తత్తత్కర్మోచితదేహ సంసృష్టానాం తైరేవ దేహైర్బంధనివృత్తయే శాస్త్రీయం స్వవర్ణోచితం యుద్ధాదికమనభిసంహితఫలం కర్మ కుర్వతామవర్జనీయతయా ఇంద్రియైరింద్రియార్థస్పర్శాశ్శీతోష్ణాదిప్రయుక్తసుఖదుఃఖదా భవంతి - తేతు యావచ్ఛాస్త్రీయకర్మసమాప్తి క్షంతవ్యా ఇతి ॥ ౧౩॥ ... *

అ॥ ఇమమర్థమనంతరమేవాహ॥

మూ॥ మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌంతేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః। ఆగ
మాపాయినోనిత్యాస్తాం స్తితిక్షస్వ భారత ॥ ౧౪॥ ...

భా॥ శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాస్సాశ్రయాస్తన్మాత్రకార్యత్వాన్మా

§ అసంభవ ఇత్యనంతరం - నాస్తి చేదజ్ఞానస్యేతి పాఠాంతరం దృశ్యతే.

క్రా ఇత్యుచ్యంతే, శ్రోత్రాదిభిస్తైషాంస్పర్శాశ్శీతోష్ణమృదుపరుషాదిరూప
సుఖదుఃఖదా భవంతి§ శీతోష్ణశబ్దః ప్రదర్శనార్థః - తాన్ధైర్యేణయావ
ద్యుద్ధాదిశాస్త్రీయకర్మసమాప్తితితిక్షస్వ- తేచాగమాపాయిత్వాద్ధై
ర్యవతాంతుంతుంయోగ్యాః- అనిత్యాశ్చతే-బంధహేతుభూతకర్మనా
శేసత్యాగమాపాయిత్వేనాపినివర్తంతఇత్యర్థః॥౧౪॥ ... ... *

అ॥ తత్క్షమాకిమర్థేత్యతఆహ॥

మూ {యంహినవ్యథయంత్యేతేపురుషంపురుషర్షభ। సమదుః
ఖసుఖంధీరంసోఽమృతత్వాయకల్పతే॥౧౫॥ ... ...}

భా॥ యంపురుషంధైర్యయుక్తమవర్జనీయదుఃఖంసుఖవన్మన్యమా
నమమృతత్వసాధనతయా స్వవర్ణోచితం యుద్ధాదికర్మానభిసంహితఫ
లంకుర్వాణంతదంతర్గతాశ్శస్త్రపాతాదిమృదుకూర్మిరస్పర్శానవ్యథయం
తి-సఏవామృతత్వంసాధయతి నత్వాదృశోదుఃఖాసహిష్ణురిత్యర్థః - ఆ
త్మనాంనిత్యత్వాదేతావదత్రకర్తవ్యమిత్యర్థః॥౧౫॥ ... *

అ॥ యత్త్వాత్మనాంనిత్యత్వందేహానాంస్వాభావికంనాశిత్వంచ†అశోకని
మిత్తముక్తం* గతాసూనగతాసూంశ్చనానుశోచంతి పండితాఇతి తదు
పపాదయితుమారభతే॥ ... *

మూ {నాసతోవిద్యతేభావో నాభావోవిద్యతేసతః।ఉభయోరపి
దృష్టోంతస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః॥౧౬॥ ... *}

భా॥ అసతోదేహస్యసద్భావోనవిద్యతే - సతశ్చాత్మనోనాసద్భా
వః- ఉభయోర్దేహాత్మనోరుపలభ్యమానయోర్యథోపలబ్ధితత్త్వదర్శిభి
రంతోదృష్టః- నిర్ణయాంతత్వాన్నిరూపణస్యనిర్ణయఇహాంతశబ్దేనోచ్య
తే- దేహస్యాచిద్వస్తునోఽసత్త్వమేవస్వరూపం ఆత్మనశ్చేతనస్యసత్త్వ
మేవస్వరూపమితినిర్ణయోదృష్టఇత్యర్థః - వినాశస్వభావోహ్యసత్త్వం

---

§ సంగ్రామేశీతోష్ణయోరప్రసక్తత్వాత్కథమిదముచ్యత ఇత్య
త్రాహ॥శీతోష్ణశబ్దః ప్రదర్శనార్థఇతి॥శస్త్రపాతాదేరితి శేషః-శీతోష్ణాది
కంతు తేషు తేషువర్ణాశ్రమధర్మేషుయథాసంభవంగ్రాహ్యం.

† అశోకనిమిత్తంశోకనిమిత్తవిరోధి-శోకాభావనిమిత్తమిత్యర్థః॥

అవినాశస్వభావశ్చసత్త్వం-యథోక్తంభగవతాపరాశరేణ *తస్మాన్న
విజ్ఞానమృతేస్తికించిత్క్వచిత్కదాచిద్ద్విజవస్తుజాతమ్ । జ్ఞానంయథాస
త్యమసత్యమన్యత్ ॥*అనాశీపరమార్థశ్చప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తునాశి
నసందేహోనాశిద్రవ్యోపపాదితం ॥ యత్తుకాలాంతరేణాపినాన్యసం
జ్ఞాముపైతివై। పరిణామాదిసంభూతాంతద్వస్తునృపతచ్చకిమితి- అత్రాపి
*అంతవంతఇమేదేహాః *అవినాశితుతద్విద్ధీతిహ్యుచ్యతే- తదేవసత్త్వా
సత్త్వవ్యపదేశహేతురితిగమ్యతే - అత్రతుసత్కార్యవాదస్యాప్రసంగత
త్వాన్నతత్పరోయంశ్లోకః- దేహాత్మస్వభావాజ్ఞానమోహితస్యతన్మోహ
శాంతయే హ్యుభయోరాత్మనిత్యానాశిత్వరూపస్వభావవివేకఏవ వక్త
వ్యః-సఏవ*గతాసూనగతాసూంశ్చేతిచప్రస్తుతః- సఏవచ *అవినాశితుతద్వి
ద్ధి*అంతవంతఇమేదేహాఇత్యనంతరముపపాద్యతే-అతోయథోక్తఏవార్థః॥

అ॥ఆత్మనస్త్వవినాశిత్వంకథమవగమ్యతఇత్యత్రాహ॥

మూ. {అవినాశితుతద్విద్ధి యేనసర్వమిదంతతం। వినాశమవ్య
యస్యాస్యనకశ్చిత్కర్తుమర్హతి॥ ౧౭॥ ... *}

భా ॥ తదాత్మతత్త్వమవినాశీతివిద్ధి-యేనాత్మతత్త్వేనచేతనేనతద్వ్య
తిరిక్తమిదమచేతనతత్త్వంసర్వంతతంవ్యాప్తం- వ్యాపకత్వేననిరతిశయ
సూక్ష్మత్వాదాత్మనోవినాశానర్హస్యతద్వ్యతిరిక్తోనకశ్చిత్పదార్థోవినా
శంకర్తుమర్హతి- తద్వ్యాప్యతయాతస్మాత్స్థూలత్వాత్ - నాశకం
హిశస్త్రజలాగ్నివాయ్వాదికం నాశ్యంవ్యాప్య శిథిలీకరోతి ముద్గరాద
యోపిహివేగవత్సంయోగేనవాయుముత్పాద్యతద్ద్వారేణనాశయంతి-అ
తఆత్మతత్త్వమవినాశి॥౧౭॥ ... ... *

అ॥ దేహానాంతువినాశిత్వమేవస్వభావఇత్యాహ॥

మూ. {అంతవంతఇమేదేహానిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః ।అనాశినో
ఽప్రమేయస్యతస్మాద్యుధ్యస్వభారత॥౧౮॥ ... *}

భా ॥ *దిహఉపచయఇత్యుపచయరూపాఇమేదేహాఅంతవంతఃవినా
శస్వభావాః- ఉపచయాత్మకాహిఘటాదయోంతవంతోదృష్టాః - నిత్య
స్యశరీరిణఃకర్మఫలభోగార్థతయాభూతసంఘాతరూపాదేహాః *పుణ్యాః

పుణ్యేనేత్యాదిశాస్త్రైరుక్తాః కర్మావసానవినాశినః- ఆత్మా త్వవినాశీ - కుతః, అప్రమేయత్వాత్- నహ్యాత్మాప్రమేయతయోపలభ్యతే- అపితు ప్రమాతృతయా- తథా చ వక్ష్యతే* ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విద ఇతి- న చానేకోపచయాత్మక ఆత్మోపలభ్యతే - సర్వత్ర దేహే అహమిదం జానామీతి§ దేహాదన్యస్య ప్రమాతృతయైకరూపేణోపలబ్ధేః- న చ దేహాదేరివ ప్రదేశభేదే ప్రమాతురాకారభేద ఉపలభ్యతే - అత ఏకరూపత్వేనానుపచయాత్మకత్వాత్ ప్రమాతృత్వాద్వ్యాపకత్వాచ్చాత్మా నిత్యః - దేహస్తూపచయాత్మకత్వాచ్ఛరీరిణః కర్మఫలభోగార్థత్వాదనేకరూపత్వాద్వ్యాప్యత్వాచ్చ వినాశీ - తస్మాద్దేహస్య వినాశస్వభావత్వాదాత్మనో నిత్యస్వభావత్వాచ్చోభావపి న శోకస్థానమితి శస్త్రపాతాదిపురుషస్వార్థ్యానవర్జనీయాన్ స్వగతానన్యగతాంశ్చ ధైర్యేణ సోఢ్వా అమృతత్వప్రాప్తయే అనభిసంహితఫలం యుద్ధాఖ్యం కర్మారభస్వ॥ ౧౮॥ *

మూ॥ †య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతం।
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే॥ ౧౯॥ *

భా॥ ఏనముక్తస్వభావమాత్మానం ప్రతి హంతారం హననహేతుం కమపి యో మన్యతే యశ్చైనం కేనాపి హేతునా హతం మన్యతే తావుభౌ న విజానీతః- ఉక్తైర్హేతుభిరస్య నిత్యత్వాదేవాయం హననహేతుర్న భవతి- అత ఏవ చాయమాత్మా న హన్యతే - హంతిధాతురప్యాత్మకర్మకశ్శరీరవియోగకరణవాచీ* న హింస్యాద్భూతాని బ్రాహ్మణో న హంతవ్య ఇత్యాదీన్యపి శాస్త్రాణ్యహితశరీరవియోగకరణవిషయాణి॥ ౧౯॥

మూ॥ న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిన్నాయం భూత్వా భవి
తా వా న భూయః। అజో నిత్యశ్శాశ్వతోయం పురాణో న హ
న్యతే హన్యమానే శరీరే॥ ౨౦॥ ... *

---

§ దేహస్య చాన్యస్య ప్రమాతృతయేత్యపి పాఠో దృశ్యతే.

† శస్త్రాదినాఽఽత్మనశ్చ హంతృహంతవ్యత్వాయోగ్యత్వం తద్విపర్యయవేదినిందయా ద్రఢయతి॥ య ఏనమితి॥ ఏనం హంతారమితి పదయోస్సామానాధికరణ్యభ్రమనిరాసాయోక్తం- ప్రతీతి ॥

భా ॥ ఉక్తైరేవహేతుభిర్నిత్యత్వేనాపరిణామిత్వాదాత్మనో జననమ
రణాదయస్సర్వేపి వాచేతనదేహధర్మానసంతీత్యుచ్యతే- తత్రనజాయ
తేమ్రియతఇతివర్తమానతయాసర్వేషుదేహేషుసర్వైరనుభూయమా
నేజననమరణేకదాచిదప్యాత్మానంనస్పృశతః- §నాయంభూత్వాభవితా
వానభూయః - అయంకల్పాదౌభూత్వాభూయఃకల్పాంతేచ† ననభవి
తా - కేషుచిత్ప్రజాపతిప్రభృతిదేహేష్వాగమేనోపలభ్యమానం కల్పా
దౌజననంకల్పాంతేమరణమాత్మానంనస్పృశతీత్యర్థః - అతస్సర్వదేహాగ
తఆత్మాఽజః అతఏవనిత్యఃశాశ్వతః ప్రకృతివదవిశదసతతపరిణామైరపి
నాన్వీయతే-పురాణఃపురాపినవః- సర్వదాఅపూర్వవదనుభావ్యఇత్యర్థః-
అతశ్శరీరేహన్యమానేనహన్యతేఽయమాత్మా॥౨౦॥ ... *

మూ॥ వేదావినాశినంనిత్యంయఏనమజమవ్యయం। కథంసపురు
షఃపార్థకంఘాతయతిహంతికం॥౨౧॥ ... *

భా ॥ ఏవమవినాశిత్వేనాజత్వేనవ్యయానర్హత్వేనచనిత్యమేనమా
త్మానంయఃపురుషోవేద సపురుషోదేవమనుష్యతిర్యక్స్థావరశరీరావస్థితే
ష్వాత్మసుకమప్యాత్మానంకథంఘాతయతి-కంవాకథంహంతికథం నాశయ
తి- కథంవా తత్ప్రయోజకో భవతీత్యర్థః - ఏతానాత్మనోఘాతయామి
హన్మీత్యనుశోచన మాత్మస్వరూపయాథాత్మ్యజ్ఞానమూలమేవేత్యభి
ప్రాయః॥౨౧॥ ... ... *

అ॥యద్యపినిత్యానామాత్మనాంశరీరవిశ్లేషమాత్రంక్రియతే తథాపిర
మణీయభోగసాధనేషుశరీరేషునశ్యత్సుతద్వియోగరూపంశోకనిమిత్తమ
స్త్యేవేత్యతాహ॥ ... ... *

మూ॥ వాసాంసిజీర్ణానియథావిహాయనవానిగృహ్ణాతిన
రోపరాణి।తథాశరీరాణివిహాయజీర్ణాన్యన్యానిసం
యాతినవానిదేహీ॥౨౨॥ ... ...*

---

§ జీవానామాప్రళయావస్థాయిత్వాదశంకానిరాసాయనాయంభూ
త్వేత్యాద్యుక్తం॥

† ననభవితేతి-భూత్వాసభవితేతివిశిష్టంనఞంతరేణప్రతిషిధ్యతే.

భా॥ ధర్మయుద్ధే శరీరం త్యజతాం త్యక్తశరీరాదధికతరకల్యాణశరీర
గ్రహణంశాస్త్రైరవగమ్యతఇతిజీర్ణానివాసాంసివిహాయనవానికల్యాణా
నివాసాంసిగృహ్ణతామివహర్షనిమిత్తమేవాత్రోపలభ్యతే॥ ౨౨॥ ... *

అ॥పునరపి* అవినాశితుతద్విద్ధియేనసర్వమిదంతతమితి పూర్వోక్తమ
వినాశిత్వంసుఖగ్రహణాయవ్యంజయన్ప్రథయతి ॥

మూ॥ నైనంఛిందంతిశస్త్రాణి నైనందహతిపావకః । నచై
నంక్లేదయంత్యాపో నశోషయతి మారుతః॥ ౨౩ ॥ అ
చ్ఛేద్యోయమదాహ్యోయమక్లేద్యోశోష్యఏవచ।ని
త్యస్సర్వగతస్థాణురచలోయంసనాతనః ॥ ౨౪ ॥

భా॥శస్త్రాగ్న్యంబువాయవః ఛేదనదహనక్లేదన శోషణాన్యాత్మానం
ప్రతికర్తుంనశక్నువంతి-సర్వగతత్వాదాత్మనస్సర్వతత్త్వవ్యాపనస్వభా
వతయాసర్వేభ్యస్తత్త్వేభ్యస్సూక్ష్మత్వాదస్యతైర్వ్యాప్త్యనర్హత్వా
త్ - వ్యాప్యైకతర్త్వాచ్చ ఛేదనదహనక్లేదనశోషణానాం- అతఆత్మాని
త్యస్థాణురచలోయంసనాతనఃస్థిరస్వభావోఽప్రకంప్యఃపురాతనశ్చ॥ ౨౪

మూ॥ అవ్యక్తోయమచింత్యోయమవికార్యోయముచ్యతే। తస్మాదేవం
విదిత్వైనంనానుశోచితుమర్హసి॥ ౨౫ ॥ ... *

భా ॥ ఛేదనాదియోగ్యాని వస్తూనియైః ప్రమాణైర్వ్యజ్యంతే తైర
యమాత్మానవ్యజ్యతఇత్యవ్యక్తః - అతశ్ఛేద్యాదివిజాతీయోఽచింత్యశ్చ-
సర్వవస్తువిజాతీయత్వేనతత్తత్స్వభావయుక్తతయాచింతయితుమపినా
ర్హః - అతశ్చావికార్యః వికారానర్హః - తస్మాదుక్తలక్షణమేనమా
త్మానంవిదిత్వాతత్కృతే నానుశోచితుమర్హసి ॥౨౫॥ ... *

మూ॥ అథచైనంనిత్యజాతంనిత్యంవామన్యసేమృతం । తథాపిత్వం
మహాబాహోనైనంశోచితుమర్హసి॥౨౬॥ ... *

భా॥అథనిత్యజాతంనిత్యమృతందేహమేవైనమాత్మానంమనుషే- నదే
హాతిరిక్తముక్తలక్షణం-తథాప్యేవమతిమాత్రంనశోచితుమర్హసి - పరి
ణామస్వభావస్యదేహస్యోత్పత్తివినాశయోరవర్జనీయత్వాత్ ॥౨౬॥

మూ॥ జాతస్యహిధ్రువోమృత్యుర్ధ్రువంజన్మమృతస్యచ । తస్మాదప
రిహార్యేర్థేనత్వంశోచితుమర్హసి ॥ ౨౭ ॥ ... *

భా॥ ఉత్పన్నస్య వినాశో ధ్రువః అవర్జనీయ ఉపలభ్యతే - తథా నష్టస్యాపి జన్మ అవర్జనీయం - కథమిదముపపద్యతే వినష్టస్యోత్పత్తిరితి, సత ఏవోత్పత్త్యుపలబ్ధేః అసతశ్చానుపలబ్ధేః - ఉత్పత్తివినాశాదయస్సతో ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః తంతుప్రభృతీని హి ద్రవ్యాణి సంస్థానవిశేషయుక్తాని పటాదీన్యుచ్యంతే - అసత్కార్యవాదినాప్యేతావదేవోపలభ్యతే - నహి తత్ర తంతుసంస్థానవిశేషాతిరేకేణ ద్రవ్యాంతరం ప్రతీయతే - కారకవ్యాపారనామాంతరభజనవ్యవహారవిశేషాణామేతావతైవోపపత్తేర్న ద్రవ్యాంతరకల్పనాయుక్తా - అత ఉత్పత్తివినాశాదయస్సతో ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః - ఉత్పత్త్యాఖ్యామవస్థాముపయాతస్య ద్రవ్యస్య తద్విరోధ్యవస్థాంతరప్రాప్తిర్వినాశ ఇత్యుచ్యతే - మృద్ద్రవ్యస్య పిండత్వఘటత్వకపాలత్వచూర్ణత్వాదివత్ పరిణామిద్రవ్యస్య పరిణామపరంపరాఽవర్జనీయా - తత్ర పూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్యోత్తరావస్థాప్రాప్తిర్వినాశః - సైవ తదవస్థస్య చోత్పత్తిః - ఏవముత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామపరంపరా పరిణామినో ద్రవ్యస్యాపరిహార్యేతి న తత్ర శోచితుమర్హసి॥౨౭॥ ... *

అ॥ సతో ద్రవ్యస్య పూర్వావస్థావిరోధ్యవస్థాంతరప్రాప్తిదర్శనేన యోల్పీయాంశ్ఛోకస్సోపి మనుష్యాదిభూతేషు న సంభవతీత్యాహ ॥

మూ { అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత । అవ్యక్తనిధనా
న్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా॥౨౮॥ ... ... * }

భా ॥ మనుష్యాదిభూతాని సంత్యేవ ద్రవ్యాణ్యనుపలబ్ధపూర్వావస్థాన్యుపలబ్ధమనుష్యత్వాదిమధ్యావస్థాన్యనుపలబ్ధోత్తరావస్థాని స్వేషు స్వభావేషు వర్తంత ఇతి న తత్ర పరిదేవనానిమిత్తమస్తి॥౨౮॥ ... *

అ॥ ఏవం శరీరాత్మవాదేపి నాస్తి శోకనిమిత్తమిత్యుక్త్వా శరీరాతిరిక్త ఆశ్చర్యస్వరూప ఆత్మని ద్రష్టా శ్రోతా వక్తా శ్రవణాయత్తాత్మనిశ్చయశ్చ దుర్లభ ఇత్యాహ॥ ... ... *

మూ. { ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేనమాశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చా
న్యః । ఆశ్చర్యవచ్చైనమన్యశ్శృణోతి శ్రుత్వాప్యే
నం వేద న చైవ కశ్చిత్ ॥౨౯॥ ... * }

భా॥ §ఏవముక్తస్వభావం స్వేతరసమస్తవస్తువిసజాతీయతయా ఆశ్చర్యవదవస్థితమనంతేషు జంతుషు మహతా తపసా క్షీణపాప ఉపచితపుణ్యః కశ్చిత్పశ్యతి - తథావిధః కశ్చిత్పరస్మై వదతి - ఏవం కశ్చిచ్ఛృణోతి - శ్రుత్వాప్యేనం యథావదవస్థితం తత్త్వతో న కశ్చిద్వేద - చకారాద్ద్రష్టృవక్తృశ్రోతృష్వపి తత్త్వతో దర్శనం తత్త్వతో వచనం తత్త్వతశ్శ్రవణం దుర్లభమిత్యుక్తం భవతి ॥ ౨౯ ॥ ... ... *

మూ॥ { దేహీ నిత్యమవధ్యోయం దేహే సర్వస్య భారత । తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితుమర్హసి ॥ ౩౦ ॥ ... }

భా॥ సర్వస్య దేవాదిదేహినో దేహే వధ్యమానేప్యయం దేహీ నిత్యమవధ్యో మంతవ్యః తస్మాత్సర్వాణి దేవాదిస్థావరాంతాని భూతాని విషమాకారాణ్యప్యుక్తేన స్వభావేన స్వరూపతస్సమానాని నిత్యాని చ - దేహగతం తు వైషమ్యమనిత్యత్వం చ - తతో దేవాదీని సర్వాణి భూతాన్యుద్దిశ్య న శోచితుమర్హసి - న కేవలం భీష్మాదీన్ప్రతి ॥ ౩౦ ॥ ... ... *

మూ॥ { స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి । ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ ౩౧ ॥ ... * }

భా॥ అపి చేదం ప్రారబ్ధం యుద్ధం ప్రాణిమారణమప్యగ్నీషోమీయాదివత్ స్వధర్మమవేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి - ధర్మ్యాన్న్యాయతః ప్రవృత్తాద్యుద్ధాదన్యన్న హి క్షత్రియస్య శ్రేయో విద్యతే * శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనమ్। దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమితి హి వక్ష్యతే - అగ్నీషోమీయాదిషు చ న హింసా పశోః - నిహీనతరచ్ఛాగాదిదేహపరిత్యాగపూర్వకకల్యాణదేహస్వర్గాదిప్రాపకత్వశ్రుతేస్సంజ్ఞపనస్య * న వా ఉ వేతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాఁ ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః - యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృతస్తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాత్వితి శ్రూయతే - ఇహ చ యుద్ధే మృతానాం కల్యాణతరదేహప్రాప్తిరుక్తా * వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతీత్యాదినా † అతశ్చికిత్సకకర్మాతురస్యేవాస్య రక్షణమేవాగ్నీషోమీయాదిషు సంజ్ఞపనమ్ ॥ ౩౧ ॥ *

---

§ఏవముక్తస్వభావమిత్యేనమితిశబ్దార్థః -

† అతశ్చికిత్సకస్య శల్యాదికర్మేత్యపి క్వచిత్ పాఠః -

మూ॥ యదృచ్ఛయాచోపపన్నంస్వర్గద్వారమపావృతం । సుఖినఃక్షత్రియాఃపార్థలభంతేయుద్ధమీదృశం॥ ౩౨ ॥...*

భా॥ అయత్నోపనతమిదంనిరతిశయసుఖోపాయభూతం నిర్విఘ్నమీదృశంయుద్ధంసుఖినఃపుణ్యవంతఃక్షత్రియాలభంతే॥ ౩౨॥ ... *

మూ॥ అథచేత్త్వంధర్మ్యమిమంసంగ్రామంనకరిష్యసి । తతస్స్వధర్మంకీర్తించహిత్వాపాపమవాప్స్యసి॥ ౩౩॥...*

భా॥ అథక్షత్రియస్యస్వధర్మభూతమిమమారబ్ధం సంగ్రామం మోహాదజ్ఞానాన్నకరిష్యసిచేత్తతఃప్రారబ్ధస్యధర్మస్యాకరణాత్స్వధర్మఫలంనిరతిశయసుఖంవిజయేననిరతిశయాంచకీర్తిం హిత్వాపాపంనిరతిశయమవాప్స్యసి॥ ౩౩॥ ... ... *

మూ॥ అకీర్తించాపిభూతానికథయిష్యంతితేఽవ్యయాం। సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే ॥ ౩౪ ॥ ...*

భా॥ నకేవలంనిరతిశయసుఖకీర్తిహానిమాత్రం- పార్థోయుద్ధేప్రారబ్ధేపలాయితఇత్యవ్యయాంసర్వదేశకాలవ్యాపినీమకీర్తించ సమర్థస్యాసమర్థస్యాపిసర్వాణిభూతానికథయిష్యంతి-తతఃకిమితి చేచ్ఛౌర్యవీర్యపరాక్రమాదిభిస్సర్వసంభావితస్యతద్విపర్యయజాహ్యకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే-ఏవంవిధాయాఅకీర్తేర్మరణమేవతవశ్రేయఇత్యర్థః॥ ౩౪॥

అ॥ బంధుస్నేహాత్కారుణ్యాచ్చ యుద్ధాన్నివృత్తస్యశూరస్యమమాకీర్తిఃకథమాగమిష్యతీత్యత్రాహ॥ ... ... *

మూ॥ భయాద్రణాదుపరతంమంస్యంతేత్వాంమహారథాః । యేషాంచత్వంబహుమతోభూత్వాయాస్యసిలాఘవం॥ ౩౫॥ ...

భా॥ యేషాంకర్ణదుర్యోధనాదీనాంమహారథానామితఃపూర్వంత్వంశూరోవైరీతిబహుమతోభూత్వేదానీం యుద్ధేసముపస్థితేనివృత్తవ్యాపారతయాలాఘవంసుగ్రహతాంయాస్యసి-తేమహారథాస్త్వాంభయాద్యుద్ధాదుపరతంమంస్యంతే-శూరాణాంహి వైరిణాం శత్రుభయాదృతే బంధుస్నేహాదినాయుద్ధాదుపరతిర్నోపపద్యతే॥ ౩౫॥ కించ ... *

మూ॥ అవాచ్యవాదాంశ్చబహూన్వదిష్యంతితవాహితాః। నిందంతస్తవసామర్థ్యంతతోదుఃఖతరన్నుకిం॥ ౩౬॥ ... *

భా॥ శూరాణామస్మాకం సన్నిధౌ కథమయం పార్థః క్షణమపి స్థాతుం శక్నుయాత్ అస్మత్సన్నిధానాదన్యత్ర హ్యస్య సామర్థ్యమితి తవసామర్థ్యం నిందంతః-శూరాణామవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్వదిష్యంతి తవశత్రవో ధార్తరాష్ట్రాః-తతోధికతరం దుఃఖం కింతవ- ఏవంవిధావాచ్యశ్రవణాన్మరణమేవ శ్రేయ ఇతి త్వమేవ మంస్యసే॥ ౩౬॥ ... *

అ॥ అతః శూరస్యాత్మనా పరేషాం హననమాత్మనో వా పరైర్హననము భయమపి శ్రేయసే భవతీత్యాహ॥ *

మూ॰ {హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీం।
తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః॥ ౩౭॥ ... *}

భా॥ ధర్మయుద్ధే పరైర్హతశ్చేత్తత ఏవ పరమనిశ్రేయసం ప్రాప్స్యసి- పరాన్వా హత్వా అకంటకం రాజ్యం భోక్ష్యసే- అనభిసంహితఫలస్య యుద్ధాఖ్యస్య ధర్మస్య పరమనిశ్రేయసోపాయత్వాత్తచ్చ పరమనిశ్రేయసం ప్రాప్స్యసి - తస్మాద్యుద్ధాఖ్యో ధర్మః పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనమితి నిశ్చిత్య తదర్థముత్తిష్ఠ - కుంతీపుత్రస్య తవైతదేవ యుక్తమిత్యభిప్రాయః॥ ౩౭

అ॥ ముముక్షోర్యుద్ధానుష్ఠానప్రకారమాహ॥

మూ॰ {సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ। త
తో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి॥ ౩౮}

భా॥ ఏవం దేహాతిరిక్తమస్పృష్టసమస్తదేహస్వభావం నిత్యమాత్మానం జ్ఞాత్వా యుద్ధే చావర్జనీయశస్త్రపాతాదినిమిత్తసుఖదుఃఖార్థలాభాలాభజయపరాజయేష్వవికృతబుద్ధిః స్వర్గాదిఫలాభిసంధిరహితః కేవలకార్యబుద్ధ్యా యుద్ధమారభస్వ-ఏవం కుర్వాణో న పాపమవాప్స్యసి - పాపం దుఃఖరూపం సంసారం నావాప్స్యసి- సంసారబంధాన్మోక్ష్యస ఇత్యర్థః

అ॥ ఏవమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానముపదిశ్య తత్పూర్వకం మోక్షసాధనభూతం కర్మయోగం వక్తుమారభతే॥ ... *

మూ॰ {ఏషా తేభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు। బుద్ధ్యా
యుక్తో యయా పార్థ కర్మబంధం ప్రహాస్యసి॥ ౩౯ ॥ *}

భా॥ యామిమాం పుష్పితాం పుష్పమాత్రఫలాం ఆపాతరమణీయాం వాచమవిపశ్చితో౽ల్పజ్ఞాః భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతివర్తమానాం ప్రవదంతి - వేదవాదరతాః వేదేషు యే స్వర్గాదిఫలవాదాస్తేషు సక్తాః నాన్యదస్తీతివాదినః తత్సంగాతిరేకేణ స్వర్గాదేరధికం ఫలం నాన్యదస్తీతి వదంతః కామాత్మానః కామప్రవణమనసః స్వర్గపరాః స్వర్గపరాయణాః స్వర్గాదిఫలావసానే పునర్జన్మకర్మాఖ్యఫలప్రదాం క్రియావిశేషబహులాం తత్త్వజ్ఞానరహితతయా క్రియావిశేషప్రచురాం తేషాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతివర్తమానానాం యామిమాం వాచం యే ప్రవదంతీతి సంబంధః - తేషాం భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయా వాచా భోగైశ్వర్యవిషయయా౽పహృతాత్మజ్ఞానానాం యథోదితా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిస్సమాధౌ మనసి న విధీయతే నోత్పద్యతే- సమాధీయతే౽స్మిన్నాత్మజ్ఞానమితి సమాధిర్మనః- తేషాం మనస్యాత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయజ్ఞానపూర్వక మోక్షసాధనభూతకర్మవిషయా బుద్ధిః కదాచిదపి నోత్పద్యత ఇత్యర్థః- అతః కామ్యేషు కర్మసు ముముక్షుణా న సంగః కర్తవ్యః॥

అ॥ ఏవమత్యల్పఫలాని పునర్జన్మప్రసవాని కర్మాణి మాతాపితృసహస్రేభ్యో౽పి వత్సలతరతయా ఆత్మోజ్జీవనే ప్రవృత్తా వేదాః కిమర్థం వదంతి కథం వా వేదోదితం త్యాజ్యతయోచ్యత ఇత్యత ఆహ॥ *

మూ. త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున। నిర్ద్వం
ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్॥ ౪౫॥ యావా
నర్థ ఉదపానే సర్వతస్సంప్లుతోదకే। తావాన్ సర్వేషు వే
దేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః॥ ౪౬॥ *

భా॥ త్రయో గుణాస్త్రైగుణ్యం సత్త్వరజస్తమాంసి - సత్త్వరజస్తమః ప్రచురాః పురుషాస్త్రైగుణ్యశబ్దేనోచ్యంతే- తద్విషయా వేదాః- తమః ప్రచురాణాం రజః ప్రచురాణాం †సత్త్వప్రచురాణాం చ వత్సలతరతయైవ హితమవబోధయంతి వేదాః। యద్యేషాం స్వగుణానుగుణ్యేన స్వర్గాదిసాధనమేవ హితం నావబోధయంతి తదైతే రజస్తమః ప్రచురతయా సా

---

†సత్త్వప్రచురాణామితి దృష్టాంతాభిప్రాయం- అత ఏవ వక్ష్యమాణ ఉపపాదకగ్రంథే యద్యేషామిత్యాదినా రజస్తమః ప్రచురాణామేవ గ్రహణమ్.

త్రికఫలమోక్షవిముఖాః స్వాపేక్షితఫలసాధనమజానంతః కామప్రావ
ణ్యవివశా అనుపాయేషూపాయభ్రాంత్యా ప్రవిష్టాః ప్రణష్టా భవేయుః-
అతస్త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః త్వంతు నిస్త్రైగుణ్యో భవ - ఇదానీం సత్త్వప్ర
చురస్త్వం తదేవవర్ధయ - నాన్యోన్యసంకీర్ణగుణత్రయప్రచురో భవ - నత
త్ప్రాచుర్యం వర్ధయేత్యర్థః- నిర్ద్వంద్వః- నిర్గత సకలసాంసారికస్వభావః-
నిత్యసత్త్వస్థః గుణద్వయరహిత నిత్యప్రవృద్ధసత్త్వస్థో భవ - కథమితిచే
త్, నిర్యోగక్షేమః ఆత్మస్వరూప తత్ప్రాప్త్యుపాయబహిర్భూతానా మ
ర్థానాం యోగం ప్రాప్తానాంచ క్షేమం పరిత్యజ్యాత్మవాన్ భవ ఆత్మస్వ
రూపాన్వేషణపరో భవ (అప్రాప్తస్య ప్రాప్తిర్యోగః - ప్రాప్తస్యపరిర
క్షణం క్షేమః)- ఏవం వర్తమానస్య తే రజస్తమః ప్రచురతా నశ్యతి - స
త్త్వంచ వర్ధతే - నచ వేదోదితం సర్వం సర్వస్యోపాదేయం - యథా స
ర్వార్థపరికల్పితే సర్వతస్సంప్లుతోదకే ఉదపానే పిపాసోర్యావానర్థః
యావ దేవపానీయం ప్రయోజనం తావదేవ తేనోపాదీయతే నసర్వం-
ఏవం *సర్వేషుచ వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః- వైదికస్య ముముక్షోర్య
దేవ మోక్షసాధనం తదేవోపాదేయం- నాన్యత్ ॥ ౪౬ ॥ ... *

---

*సర్వేషు చేతి చకారః ఉపాదేయానుపాదేయాంశసంకలనద్యోతనార్థః
నను బ్రాహ్మణస్యేత్యేతత్ ప్రకరణాసంగతం - క్షత్రియాయైవ హ్యుపది
శ్యతే, కశ్చాత్ర బ్రాహ్మణస్య విశేషః బ్రహ్మవిద్యాయా అపి త్రైవర్ణి
కసాధారణత్వాత్- విజానత ఇతి చాయుక్తం, విజానన్నేవ హి కామాధికా
రాదిష్వపి ప్రవర్తతే- బ్రాహ్మణశబ్దశ్చాత్ర నతదధీత ఇత్యాద్యర్థాంత
రపరః* బ్రాహ్మోఽజాతావితి నిపాతనేన జాతివ్యతిరిక్తార్థేషు బ్రా
హ్మ ఇత్యేవ వక్తవ్యత్వాత్, తత్రాహ॥ వైదికస్య ముముక్షోరితి॥ బ్రహ్మే
నతీతి నిరుక్త్యా బ్రాహ్మణః* శకంధ్వాదిషు పరరూపం వక్తవ్యమితి పరరూపే
కృతే ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ప్రత్యయే చ బ్రాహ్మణ ఇతి రూపం భవతి - బ్రహ్మ
చాత్ర వేదః- వేదేష్విత్యత్రైవ ప్రసక్తత్వాత్ -అతోఽత్ర బ్రాహ్మణశబ్దో వై
దికమాత్రపర ఇతి నతు క్షత్రియాయోపదేశాద్యనుపపత్తిః - విజానత ఇతి చ వి
శిష్టజ్ఞానవత్త్వముచ్యతే- విశిష్టత్వం చ హేయోపాదేయవిభాగవిషయత
యా, తథాచ విజ్ఞానవాంశ్చ ముముక్షురేవ స్యాదితి ॥

అ॥ అతస్సత్త్వస్థస్య ముముక్షోరేతావదేవోపాదేయమిత్యాహ ॥

మూ { కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన । మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి ॥౪౭॥ ... * }

భా॥ నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే చ కేనచిత్ఫలవిశేషేణ సంబంధితయా శ్రూయమాణే కర్మణి నిత్యసత్త్వస్థస్య ముముక్షోస్తే కర్మమాత్రేఽధికారః- తత్సంబంధితయాఽవగతేషు ఫలేషు న కదాచిదప్యధికారః§ ఫలస్య బంధరూపత్వాత్ ఫలరహితస్య =కేవలస్య మదారాధనరూపస్య మోక్షహేతుత్వాచ్చ మా చ కర్మఫలయోర్హేతుర్భూః- త్వయాఽనుష్ఠీయమానేఽపి కర్మణి నిత్యసత్త్వస్థస్య ముముక్షోస్తవాకర్తృత్వమప్యనుసంధేయం - ఫలస్యాపి క్షున్నివృత్త్యాదేర్న త్వం హేతురిత్యనుసంధేయం-తదుభయం గుణేషు వా సర్వేశ్వరే మయి వాఽనుసంధేయమిత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే - ఏవమనుసంధాయ కర్మ కురు-అకర్మణ్యననుష్ఠానే - న యోత్స్యామీతి యత్త్వయాభిహితం-న తత్ర తే సంగోఽస్తు-ఉక్తేన ప్రకారేణ యుద్ధాదికర్మణ్యేవ సంగోఽస్త్విత్యర్థః॥౪౭॥ ... ... *

అ॥ ఏతదేవ స్ఫుటీకరోతి॥

మూ { యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ । సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే॥౪౮॥ ...* }

భా॥ రాజ్యబంధుప్రభృతిషు సంగం త్యక్త్వా యుద్ధాదీని కర్మాణి యోగస్థః కురు- తదంతర్భూతవిజయాదిసిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా కురు - తదిదం సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమత్వం యోగస్థ ఇత్యత్ర యోగశబ్దేనోచ్యతే- యోగః సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమత్వరూపం చిత్తసమాధానం॥౪౮॥ ... *

అ॥ కిమర్థమిదమసకృదుచ్యత ఇత్యత ఆహ॥

మూ { దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ । బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః॥ ౪౯ ॥ ... * }

---

§ సఫలస్యాస్య బంధహేతురూపత్వాదిత్యపి పాఠః

= కేవలస్యేత్యేతత్ సఫలరాహిత్యమాత్రపరం, ఫలరహితస్యేత్యుక్తత్వాత్ -అపి తర్హి స్వతఏవ ప్రయోజనత్వపరం- తత్ర హేతుర్మదారాధనరూపస్యేతి॥

భా॥ యోఽయం ప్రధానఫలత్యాగవిషయోఽవాంతరఫలసిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమత్వవిషయశ్చ బుద్ధియోగః - తద్యుక్తాత్ కర్మణ ఇతరత్ కర్మ దూరేణావరం - మహదిదం ద్వయోరుత్కర్షాపకర్షరూపం వైరూప్యం ఉక్తబుద్ధియోగయుక్తం కర్మ నిఖిలసాంసారికదుఃఖం వినివర్త్య పరమపురుషార్థలక్షణం చ మోక్షం ప్రాపయతి - ఇతరదపరిమితదుఃఖరూపం సంసారమితి - అతః కర్మణి క్రియమాణే ఉక్తాయాం బుద్ధౌ శరణమన్విచ్ఛ శరణం వాసస్థానం - తస్యామేవ బుద్ధౌ వర్తస్వేత్యర్థః - కృపణాః ఫలహేతవః ఫలసంగాదినా కర్మ కుర్వాణాః కృపణాః సంసారిణో భవేయుః ॥ ౪౯ ॥ *

మూ {బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే। తస్మాద్యోగా
యయుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ ౫౦ ॥ *}

భా॥ బుద్ధియోగయుక్తస్తు కర్మ కుర్వాణః ఉభే సుకృతదుష్కృతే అనాదికాలసంచితే అనంతే బంధహేతుభూతే జహాతి - తస్మాదుక్తాయ బుద్ధియోగాయ యుజ్యస్వ - యోగః కర్మసు కౌశలం - కర్మసు క్రియమాణేష్వయం బుద్ధియోగః కౌశలమతిసామర్థ్యం - అతిసామర్థ్యసాధ్యమిత్యర్థః

మూ {కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః। జన్మబంధ
వినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామయం ॥ ౫౧ ॥ ... *}

భా॥ బుద్ధియోగయుక్తాః కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా కర్మ కుర్వంతః - తస్మాత్ జన్మబంధవినిర్ముక్తాః అనామయం పదం గచ్ఛంతి హి - ప్రసిద్ధం హ్యేతత్సర్వాసూపనిషత్స్విత్యర్థః ॥ ౫౧ ॥ ... ... *

మూ {యదా తే మోహకలిలం బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి। తదా గంతాసి
నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ ॥ ౫౨ ॥ ... *}

భా॥ ఉక్తప్రకారేణ కర్మణి వర్తమానస్య తయా వృత్త్యా నిర్ధూతకల్మషస్య తే బుద్ధిర్యదా మోహకలిలం అత్యల్పఫలసంగహేతుభూతం మోహరూపం కలుషం వ్యతితరిష్యతి తదా అస్మత్త ఇతః పూర్వం త్వయా శ్రుతస్య ఫలాదేరితః పశ్చాచ్ఛ్రోతవ్యస్య చ కృతే స్వయమేవ నిర్వేదం గంతాసి గమిష్యసి ॥ ౫౨ ॥ ... ... *

అస్మత్త ఇతి - ఆప్తతమేభ్య ఇతి భావః -

అ॥ యోగేత్విమాంశృణ్విత్యాదినోక్తస్యాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకస్య బుద్ధివిశేషసంస్కృతకర్మానుష్ఠానస్య§లక్షణభూతం యోగాఖ్యంఫలమాహ॥

మూ॥ { శ్రుతివిప్రతిపన్నాతేయదాస్థాస్యతినిశ్చలా । సమాధావచలాబుద్ధిస్తదాయోగమవాప్స్యసి॥ ౫౩ ॥ ... * }

భా॥శ్రుతిః శ్రవణం-అస్మచ్ఛ్రవణేనవిశేషతః ప్రతిపన్నాసకలేతరవిసజాతీయనిత్యనిరతిశయసూక్ష్మతత్త్వవిషయాస్వయమచలాఏకరూపా బుద్ధిరసంగకర్మానుష్ఠానేన నిర్మలీకృతే మనసి యదానిశ్చలాస్థాస్యతి తదాయోగమాత్మావలోకనమవాప్స్యసి - ఏతదుక్తంభవతి,శాస్త్రజన్యాత్మజ్ఞానపూర్వకఃకర్మయోగఃస్థితప్రజ్ఞతాఖ్యజ్ఞాననిష్ఠామాపాదయతి జ్ఞాననిష్ఠారూపాస్థితప్రజ్ఞతాతుయోగాఖ్యమాత్మావలోకనంసాధయతీతి॥

అ॥ ఏవముక్తేపార్థోఽసంగకర్మానుష్ఠానరూపకర్మయోగసాధ్యస్థితప్రజ్ఞతాయాయోగసాధనభూతాయాస్స్వరూపం స్థితప్రజ్ఞస్యానుష్ఠానప్రకారంచపృచ్ఛతి॥

మూ॥ { అర్జునఉవాచ॥ స్థితప్రజ్ఞస్యకాభాషాసమాధిస్థస్యకేశవ। స్థితధీఃకింప్రభాషేతకిమాసీతవ్రజేతకిం॥ ౫౪॥ ...* }

భా॥ సమాధిస్థస్యస్థితప్రజ్ఞస్యకాభాషా కోవాచకశబ్దః† తస్యస్వరూపంకీదృశమిత్యర్థః- స్థితప్రజ్ఞః కించభాషణాదికంకరోతి॥౫౪॥

మూ॥ { శ్రీభగవానువాచ॥ప్రజహాతియదాకామాన్సర్వాన్పార్థమనోగతాన్। ఆత్మన్యేవాత్మనాతుష్టః స్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్యతే॥ }

భా॥ వృత్తివిశేషకథనేనస్వరూపమప్యుక్తంభవతీతి వృత్తివిశేషఉచ్యతే- ఆత్మన్యేవాత్మనామనసాత్మైకావలంబనేనతుష్టస్తేనతోషేణతద్వ్యతిరి

---

§లక్షణభూతంఉద్దేశ్యభూతమిత్యర్థః సూక్ష్మాత్మవిషయేత్యపి పాఠః

†నను స్థితప్రజ్ఞఇత్యేవవాచకశబ్దసిద్ధఃకింవాచకాంతరంపృచ్ఛతి, కించాత్ర వాచకప్రశ్నస్యప్రయోజనమిత్యత్రాహ॥తస్యేతి॥ కేనచిద్వాచకేనహికస్యచిత్ ప్రకారభూతప్రవృత్తినివృత్తిఃశిష్టస్వరూపంనిర్దేష్టవ్యమితిభావః- కింప్రభాషేతేతివాచికే కింవ్రజేతేతికాయికేచేష్టే కిమాసీతేతిమానసవ్యాపరం-ధ్యానార్థత్వాదాసనస్య

రిక్తాన్సర్వాన్మనోగతాన్ కామాన్ యదాప్రకర్షేణ జహాతి తదా-
యంస్థితప్రజ్ఞఇత్యుచ్యతే§జ్ఞాననిష్ఠాకాష్ఠేయం ॥౫౫॥ ... *

అ॥ అనంతరంజ్ఞాననిష్ఠస్య†తతోర్వాచీనాఽనూరవిప్రకృష్టావస్థోచ్యతే ॥

మూ॰ {దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాస్సుఖేషువిగతస్పృహః। వీత
రాగభయక్రోధస్స్థితధీర్మునిరుచ్యతే।౫౬॥ *}

భా॥ ప్రియవిశ్లేషాదిదుఃఖనిమిత్తేషూపస్థితేష్వనుద్విగ్నమనాః నదుఃఖీభవతి- సుఖేషుః గతస్పృహః ప్రియేషు సన్నిహితేష్వపివిగతస్పృహః- వీతరాగభయక్రోధః - అనాగతేషుస్పృహా రాగఃతద్రహితః ప్రియవిశ్లేషాప్రియాగమనహేతుదర్శననిమిత్తందుఃఖంభయంతద్రహితః- ప్రియవిశ్లేషాప్రియాగమనహేతుభూతచేతనాంతరగతదుఃఖహేతుస్స్వమనోవికారఃక్రోధః తద్రహితః - ఏవంభూతోమునిఃఆత్మమననశీలః స్థితధీరిత్యుచ్యతే॥ ౫౬

అ॥ ❁తతోర్వాచీనదశాప్రోచ్యతే ॥

మూ॰ {యస్సర్వత్రానభిస్నేహస్తత్తత్ప్రాప్యశుభాశుభం।
నాభినందతినద్వేష్టితస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా॥౫౭ ॥ *}

భా॥ యస్సర్వత్రపిప్రియేష్వనభిస్నేహః-ఉదాసీనః ప్రియసంశ్లేషవిశ్లేషరూపంశుభాశుభంప్రాప్యాభినందనద్వేషరహితఃసోపిస్థితప్రజ్ఞః॥ ౫౭.

అ॥ ❁ తతోర్వాచీనదశా॥

మూ॰ {యదాసంహరతేచాయంకూర్మోంగానీవసర్వశః। ఇం
ద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా॥౫౮॥}

---

§స్థితప్రజ్ఞవిషయశ్లోకచతుష్టయంతదవస్థావిషయమిత్తిమన్వానశ్చతుర్థీయమవస్థేత్యాహ॥జ్ఞాననిష్ఠేతి॥ఇయమవస్థావశీకారసంజ్ఞా

† అథైకేంద్రియసంజ్ఞాతృతీయావస్థోచ్యతఇత్యాహ- తతోర్వాచీనేతి ॥ ఏవమస్యాస్తృతీయావస్థాయా ఉద్వేగస్పృహాదివిరహసామ్యేప్యౌత్సుక్యమాత్రతుమవాసనాశేషస్యభస్మచ్ఛన్నదహనవదవస్థితత్వాచ్చతుర్థావస్థాతోవిశేషః॥ ❁ అథవ్యతిరేకసంజ్ఞాద్వితీయావస్థోచ్యతఇత్యాహ॥ తతోర్వాచీనదశేతి॥

❁అథయతమానసంజ్ఞాప్రథమాదశోచ్యతఇత్యాహ॥ తతోర్వాచీనదశేతి

భా ॥ యదేంద్రియాణీంద్రియార్థాన్ స్పృష్టుముద్యుక్తాని తదైవ కూర్మోఽంగానీవేంద్రియాణ్యర్థేభ్యస్సర్వశః ప్రతిసంహృత్య మనఆత్మన్యేవస్థాపయతి - సోపిస్థితప్రజ్ఞః। ఏవంచతుర్విధా జ్ఞాననిష్ఠా పూర్వపూర్వా ఉత్తరోత్తరనిష్పాద్యా॥ ౫౮

అ॥ ఇదానీంజ్ఞాననిష్ఠాయాదుష్ప్రాపతాం తత్ప్రాప్త్యుపాయంచాహ॥

మూ. విషయా వినివర్తంతే నిరాహారస్య దేహినః । రసవర్జం రసోప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే॥ ౫౯॥ ... *

భా॥ ఇంద్రియాణామాహారో విషయాః నిరాహారస్య విషయేభ్యః ప్రత్యాహృతేంద్రియస్య దేహినో విషయా వినివర్తమానా రసవర్జం వినివర్తంతే- రసో రాగః- విషయరాగో న నివర్తత ఇత్యర్థః - రాగోప్యాత్మస్వరూపం విషయేభ్యః పరం సుఖతరం దృష్ట్వా నివర్తతే॥ ౫౯

మూ. యతతో హ్యపి కౌంతేయ పురుషస్య విపశ్చితః । ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః॥ ౬౦॥ ... *

భా ॥ ఆత్మదర్శనేన వినా విషయరాగో న నివర్తతే- అనివృత్తే విషయరాగే విపశ్చితో యతమానస్యాపి పురుషస్యేంద్రియాణి ప్రమాథీని బలవంతి మనః ప్రసహ్యాహరంతి- ఏవమింద్రియజయ ఆత్మదర్శనాధీనః ఆత్మదర్శనమింద్రియజయాధీనమితి జ్ఞాననిష్ఠా దుష్ప్రాపా॥ ౬౦

మూ. తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః। వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ ౬౧ ॥

భా॥ † సర్వస్య పరిజిహీర్షయా విషయానురాగయుక్తతయా దుర్జయానీంద్రియాణి సంయమ్య చేతస్సశుభాశ్రయభూతే మయి మనోఽవస్థాప్య సమాహిత ఆసీత మనసి మద్విషయే సతి నిర్దగ్ధాశేషకల్మషతయా నిర్మలీకృతం విషయానురాగరహితం మన ఇంద్రియాణి స్వవశాని కరోతి- తతో వశ్యేంద్రియం మన ఆత్మదర్శనాయ ప్రభవతి - యథోక్తం * యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః। తథా చిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి తదాహ- వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితేతి॥ ౬౧

---

† సర్వస్య- అన్యోన్యాశ్రయాదిదోషస్యేత్యర్థః॥

మూ॰ ధ్యాయతో విషయాన్పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే। సం
గాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే ॥
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః।
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి॥ ౬౩ ॥

భా॥ అనిరస్తవిషయానురాగస్య హి మయ్యనివేశితమనస ఇంద్రియాణి సంయమ్యావస్థితస్యాప్యనాదిపాపవాసనయా విషయధ్యానమవర్జనీయం స్యాత్ - ధ్యాయతో విషయాన్పుంసః పునరపి సంగోఽతిప్రవృద్ధో జాయతే సంగాత్సంజాయతే కామః- కామో నామ సంగస్య విపాకదశా - పురుషో యామవస్థామాపన్నో విషయానభుక్త్వా స్థాతుం న శక్నోతి స కామః- కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే- కామే వర్తమానే విషయే చాసన్నిహితే సన్నిహితాన్ పురుషాన్ ప్రత్యేభిరస్మదిష్టం విహతమితి క్రోధో భవతి - క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః - సమ్మోహః కృత్యాకృత్యవివేకశూన్యతా, తయా సర్వం కరోతి- తతశ్చ ప్రారబ్ధేంద్రియజయాదికే ప్రయత్నే స్మృతిభ్రంశో భవతి - స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశః - ఆత్మజ్ఞానే యో వ్యవసాయః కృతస్తస్య నాశః స్యాత్ -బుద్ధినాశాత్పునరపి సంసారే నిమగ్నో వినష్టో భవతి॥ ౬౩

మూ॰ రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్। ఆత్మ
వశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి॥ ౬౪॥ ... *

భా॥ ఉక్తేన ప్రకారేణ మయి సర్వేశ్వరే చేతసశ్శుభాశ్రయభూతే న్యస్తమనా నిర్దగ్ధాశేషకల్మషతయా రాగద్వేషవియుక్తైరాత్మవశ్యైరింద్రియైర్విషయాంశ్చరన్ విషయాంస్తిరస్కృత్య వర్తమానో విధేయాత్మా విధేయమనాః ప్రసాదమధిగచ్ఛతి- నిర్మలాంతఃకరణో భవతీత్యర్థః॥ ౬౪॥ *

మూ॰ ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే । ప్ర
సన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే॥ ౬౫ ॥ ... *

భా॥ అస్య పురుషస్య మనఃప్రసాదే సతి ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తసర్వదుఃఖానాం హానిరుపజాయతే - ప్రసన్నచేతసః ఆత్మావలోకనవిరోధిదోషరహితమనసః తదానీమేవ హి విశుద్ధాత్మవిషయా బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే- అతో మనఃప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిర్భవత్యేవ। ౬౫

మూ॰ { నాస్తిబుద్ధిరయుక్తస్యనచాయుక్తస్యభావనా। న
చాభావయతశ్శాంతిరశాంతస్యకుతస్సుఖం॥౬౬॥ }

భా॥ మయిసన్న్యస్తమనోరహితస్య స్వయత్నేనేంద్రియనియమనే ప్రవృత్తస్యకదాచిదపివివిక్తాత్మవిషయాబుద్ధిర్నసేత్స్యతి - అతఏవతస్య తద్భావనాచనసంభవతి- వివిక్తాత్మానమభావయతోవిషయస్పృహాశాంతిర్నభవతి-అశాంతస్యవిషయస్పృహాయుక్తస్యకుతోనిత్యనిరతిశయసుఖ ప్రాప్తిః॥ ౬౬

అ॥ పునరప్యుక్తేనప్రకారేణేంద్రియనియమనమకుర్వతోఽనర్థమాహ॥

మూ॰ { ఇంద్రియాణాంహిచరతాంయన్మనోనువిధీయతే।త
దస్యహరతిప్రజ్ఞాంవాయుర్నావమివాంభసి॥౬౭॥ }

భా॥ ఇంద్రియాణాంవిషయేషుచరతాంవర్తమానానాం §వర్తనము యన్మనోవిధీయతే పురుషేణానువర్త్యతే - తన్మనోస్యవివిక్తాత్మప్రవణాంప్రజ్ఞాంహరతి- విషయప్రవణాంకరోతీత్యర్థః - యథాంభసినీయమానాంనావంప్రతికూలోవాయుఃప్రసహ్యహరతి॥ ౬౭

మూ॰ { తస్మాద్యస్యమహాబాహోనిగృహీతానిసర్వశః। ఇం
ద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా॥౬౮॥ }

భా॥ తస్మాదుక్తేనప్రకారేణశుభాశ్రయేమయినివిష్టమనసోయస్యేంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్సర్వశోనిగృహీతాని తస్యైవాత్మనిప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితాభవతి॥ ౬౮

---

§ యత్తచ్ఛబ్దయోర్మనోవిషయత్వమేవోచితం, ప్రజ్ఞాహరణేతస్యైవప్రధానత్వాత్ మనసోబాహ్యేంద్రియానువిధానేసర్వేంద్రియసాధారణ్యేనవక్తవ్యేయదితినిర్ధారణస్యప్రయోజనాభావాత్ బాహ్యేంద్రియస్యమనోనువిధానేప్రజ్ఞాహరణాభావాచ్చ।*యద్యేకంక్షరతీంద్రియమితిమనువచనేతు మనసోఽనుక్తత్వాదింద్రియశబ్దాభ్యాసాదేకశబ్దబలాచ్చనిర్ధారణార్థతైవ - నచతత్తుల్యత్వమస్యాపివాక్యస్యనిర్బంధనీయమితికృత్వా, వర్తనమనుయన్మనఇత్యాద్యుక్తం॥ విధీయతఇత్యస్యకర్తృపేక్షాంపూరయతి - పురుషేణేతి॥

అ॥ ఏవంనియతేంద్రియస్యప్రసన్నమనసస్సిద్ధిమాహ॥

మూ॰ {యానిశా సర్వభూతానాం తస్యాంజాగర్తి సంయమీ। యస్యాంజాగ్రతి భూతాని సానిశా పశ్యతో మునేః॥ ౬౯॥ *}

భా॥ యాఆత్మవిషయాబుద్ధిః సర్వభూతానాంనిశా నిశేవాప్రకాశా- తస్యామాత్మవిషయాయాంబుద్ధౌ - ఇంద్రియసంయమీ ప్రసన్నమనాజాగర్తి- ఆత్మానమవలోకయన్నాస్తఇత్యర్థః - యస్యాంశబ్దాదివిషయాయాంబుద్ధౌ సర్వాణిభూతానిజాగ్రతిప్రబుద్ధానిభవంతి-సాశబ్దాదివిషయాబుద్ధిరాత్మానంపశ్యతోమునేర్నిశేవాప్రకాశాభవతి॥ ౬౯

మూ॰ {ఆపూర్యమాణమచలప్రతిష్ఠంసముద్రమాపఃప్రవిశంతి యద్వత్। తద్వత్కామాయంప్రవిశంతిసర్వే సశాంతిమాప్నోతినకామకామీ॥ ౭౦॥ ... *}

భా॥యథా స్వైనైవాపూర్యమాణమేకరూపం సముద్రంనాదేయాఆపఃప్రవిశంతి- ఆసామపాంప్రవేశేప్యప్రవేశేచసముద్రో నకంచనవిశేషమాపద్యతే- ఏవంసర్వేకామాశ్శబ్దాదయోవిషయాయంసంయమినం ప్రవిశంతిఇంద్రియగోచరతాంయాంతిసశాంతిమాప్నోతి- శబ్దాదిష్వింద్రియగోచరతామాపన్నేష్వనాపన్నేషుచస్వాత్మావలోకనతృప్త్యైవ యోనవికారమాప్నోతిసఏవశాంతిమాప్నోతీత్యర్థః - నకామకామీ యశ్శబ్దాదిభిర్విక్రియతే-సకదాచిదపినశాంతిమాప్నోతి॥ ౭౦

మూ॰ {విహాయకామాన్యస్సర్వాన్పుమాంశ్చరతినిస్స్పృహః॥ నిర్మమోనిరహంకారస్సశాంతిమధిగచ్ఛతి॥ ౭౧॥ ... *}

భా॥ కామ్యంతఇతి కామాశ్శబ్దాదయః- యఃపుమాన్ శబ్దాదీన్ సర్వాన్విషయాన్విహాయతత్రనిస్పృహః తత్రమమతారహితశ్చ - అనాత్మని దేహేఆత్మాభిమానరహితశ్చరతి- సఆత్మానందృష్ట్వాశాంతిమధిగచ్ఛతి॥

మూ॰ {ఏషాబ్రాహ్మీస్థితిఃపార్థనైనాంప్రాప్యవిముహ్యతి। స్థిత్వాస్యామంతకాలేపిబ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి॥ ౭౨॥ ... *}

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం

x

యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాంఖ్యయోగో
నామద్వితీయోఽధ్యాయః॥ శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః॥*

భా॥ ఏషానిత్యాత్మజ్ఞానపూర్వికా అసంగకర్మణిస్థితిః § స్థితధీలక్షణా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మప్రాపికా - ఈదృశీంకర్మణిస్థితింప్రాప్య నముహ్యతి - పునస్సంసారంనాప్నోతి - అస్యాంస్థిత్యామంతిమేఽపివయసిస్థిత్వా బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి నిర్వాణమయంబ్రహ్మ గచ్ఛతి - సుఖైకతానమాత్మానమాప్నోతీత్యర్థః - ఏవమాత్మయాథాత్మ్యంయుద్ధాఖ్యస్యచకర్మణస్తత్ప్రాప్తిసాధనతామజానతశ్శరీరాత్మజ్ఞానేనమోహితస్యతేనచ మోహేన యుద్ధాన్నివృత్తస్య మోహశాంతయే నిత్యాత్మ విషయాసాంఖ్యబుద్ధిస్తత్పూర్వికాచాసంగకర్మానుష్ఠానరూపకర్మయోగ విషయాబుద్ధిశ్చస్థితప్రజ్ఞతాయోగ సాధనభూతా ద్వితీయేఽధ్యాయేప్రోక్తా - తదుక్తం నిత్యాత్మాసంగకర్మేహాగోచరాసాంఖ్యయోగధీః। ద్వితీయేస్థితధీలక్షా ప్రోక్తాతన్మోహశాంతయ ఇతి॥ ౭౨

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
సాంఖ్యయోగో నామద్వితీయోఽధ్యాయః*

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

---

§ స్థితధీర్లక్షంయస్యాః స్థితధీలక్షా - జ్ఞానయోగాఖ్య స్థితప్రజ్ఞతాసాధనభూతేత్యర్థః. + సాంఖ్యయాబుద్ధ్యాఽవధారణీయమాత్మతత్త్వంసాంఖ్యంతద్విషయాబుద్ధిస్సాంఖ్యధీః - నిత్యాత్మగోచరేతి తద్వివరణం - ప్రథమప్రాసంగికకర్మేహాశబ్దైనాపియోగశబ్దార్థవివరణాదపౌనరుక్త్యం - స్థితధీః స్థితప్రజ్ఞతాజ్ఞాననిష్ఠేత్యర్థః - సాసాధ్యత్వేనలక్షం యస్యాస్సేతి తథోక్తా - తన్మోహశాంతయే ఉక్తప్రకారస్యార్జునస్యదేహాత్మభ్రమనివృత్త్యర్థమితి శ్రీమద్గీతార్థసంగ్రహరక్షాయాం॥··· *

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే తృతీయాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ తదేవంముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాంతోదితనిరస్తనిఖిలావద్యాదిదోషగంధానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణ పరబ్రహ్మ పురుషోత్తమప్రాప్త్యుపాయభూతవేదనోపాసనధ్యానాదిశబ్దవాచ్యై కాంతికాత్యంతికభక్తిం వక్తుం తదంగభూతం * య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదిప్రజాపతివాక్యోదితం ప్రాప్తురాత్మనో యాథాత్మ్యదర్శనం తన్నిత్యతాజ్ఞానపూర్వకాసంగకర్మనిష్పాద్యజ్ఞానయోగసాధ్యముక్తం-ప్రజాపతివాక్యేహిదహరవాక్యోదితపరవిద్యాశేషతయాప్రాప్తురాత్మనస్స్వరూపదర్శనం* య ఆత్మేత్యారభ్య జాగరితస్వప్నసుషుప్త్యతీతం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమశరీరం ప్రతిపాద్య*ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతిదహరవిద్యాఫలేనోపసంహృతం- అత్రాపి*అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీత్యేవమాదిషుదేవంమత్వేతి విధీయమానపరవిద్యాంగతయాఽధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి ప్రత్యగాత్మజ్ఞానమపివిధాయ*నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మస్వరూపంవిశోధ్య*అణోరణీయానిత్యారభ్య*మహాంతం విభుమాత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి*నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధ

ఏకతాన్తినోనిశ్చయః ఏకాంతః - తన్నిబంధనాభక్తిరైకాంతికీ - ఐకాంతికత్వంనామదేవతాంతరఫలాంతరపరిత్యాగేనప్రాప్యప్రాపకభూతైకనిష్ఠత్వం- ఉక్తంచ*బ్రహ్మాణంశితికంఠంచయాశ్చాన్యాదేవతాఃస్మృతాః। ప్రతిబుద్ధానసేవంతేయస్మాత్పరిమితంఫలమిత్యాది।వినాశాభావోత్యంతశబ్దేన వివక్షితః- అతోత్రఫలదశాయామప్యనివృత్తత్వమాత్యంతికత్వం॥

*

యానబహునాశ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేనలభ్యస్తస్యైష ఆత్మావివృణుతే తనూగ్‍ స్వామిత్యాదిభిః పరస్వరూపం తదుపాసనముపాసనస్య చభక్తిరూపతాం ప్రతిపాద్య *విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి పరవిద్యాఫలేనోపసంహృతం- అతః పరమధ్యాయచతుష్టయేనైదమేవ ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనో దర్శనం ససాధనం ప్రపంచ్యతే॥ *

మూ. అర్జున ఉవాచ॥ జ్యాయసీ చేత్కర్మణస్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన। తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ॥ ౧॥ వ్యామిశ్రేణైవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే। తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహమాప్నుయామ్॥

భా॥ యది కర్మణో బుద్ధిరేవ జ్యాయసీతి తే మతా - కిమర్థం తర్హి ఘోరే కర్మణి మాం నియోజయసి- ఏతదుక్తం భవతి- జ్ఞాననిష్ఠైవాత్మావలోకనసాధనం కర్మనిష్ఠా తు తస్యా నిష్పాదికా- ఆత్మావలోకనసాధనభూతా చ జ్ఞాననిష్ఠా సకలేంద్రియ మనసాం శబ్దాదివిషయవ్యాపారోపరతినిష్పాద్యేత్యభిహితా- ఇంద్రియవ్యాపారోపరతినిష్పాద్యమాత్మావలోకనం చేత్సిసాధయిషితం సకలకర్మనివృత్తిపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠాయామేవాహం నియోజయితవ్యః- కిమర్థం ఘోరే కర్మణి సర్వేంద్రియవ్యాపారరూపే ఆత్మావలోకనవిరోధిని కర్మణి మాం నియోజయసీతి - అతో మిశ్రవాక్యేన మాం మోహయసీవ ప్రతిభాతి - తథా హ్యాత్మావలోకనసాధనభూతాయాః సర్వేంద్రియవ్యాపారోపరతిరూపాయా జ్ఞాననిష్ఠాయాస్తద్విపర్యయభూతం కర్మ సాధనం తదేవ కుర్వితి వాక్యం విరుద్ధం వ్యామిశ్రమేవ- తస్మాదేకమమిశ్రరూపం వాక్యం వద - యేన వాక్యేనాహమనుష్ఠేయరూపం నిశ్చిత్య శ్రేయః ప్రాప్నుయామ్॥ ౨

మూ. శ్రీభగవానువాచ॥ లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయానఘ। జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం ॥ ౩ ॥ ... ... *

భా॥ పూర్వోక్తం న సమ్యగవధృతం త్వయా పురా హ్యస్మిన్ లోకే విచి

తాఽధికారిసంపూర్ణైర్ద్వివిధా నిష్ఠా జ్ఞానకర్మవిషయా యథాధికారమసం
కీర్ణైవ మయోక్తా- నహి సర్వో లౌకికః పురుషస్సంజాతమోక్షాభిలాష స్త
దానీమేవ జ్ఞానయోగాధికారే ప్రభవతి అపి త్వనభిసంహితఫలేన కేవల పర
మపురుషారాధనవేషేణానుష్ఠితేన కర్మణా విధ్వస్తస్వాంతమలోఽవ్యా
కులేంద్రియో జ్ఞాననిష్ఠాయామధికరోతి* యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన స
ర్వమిదం తతమ్। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇతి పరమ
పురుషారాధనైకవేషతా కర్మణాం వక్ష్యతే - ఇహాపి కర్మణ్యేవాధికార
స్త ఇత్యాదినా అనభిసంహితఫలం కర్మానుష్ఠేయం విధాయ తేన విషయ
వ్యాకులతారూపమోహాదుత్తీర్ణబుద్ధేః ప్రజహాతి యదా కామానిత్యాదినా
జ్ఞానయోగ ఉదితః- అతస్సాంఖ్యానామేవ జ్ఞానయోగేన స్థితిరుక్తా యోగి
నాం తు కర్మయోగేన । సంఖ్యా బుద్ధి స్తద్యుక్తాస్సాంఖ్యాః ఆత్మైకవిషయ
యా బుద్ధ్యా సంబంధినస్సాంఖ్యాః - అతదర్హాః కర్మయోగాధికారిణో
యోగినః విషయవ్యాకులబుద్ధియుక్తానాం కర్మయోగేఽధికారః అవ్యాకు
లబుద్ధీనాం తు జ్ఞానయోగేఽధికార ఉక్త ఇతి న కించిదిహ విరుద్ధం వ్యామిశ్రమభి
హితం॥ ౩

అ॥ సర్వస్య లౌకికస్య పురుషస్య మోక్షేచ్ఛాయాం జాతాయాం
సహసైవ జ్ఞానయోగో దుష్కర ఇత్యాహ॥ *

మూ॥ { నకర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే। నచ
సన్న్యసనాదేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి॥ ౪ ॥... * }

భా॥ న శాస్త్రీయాణాం కర్మణామనారంభాదేవ పురుషో నైష్కర్మ్యం
§జ్ఞాననిష్ఠాం ప్రాప్నోతి న చారబ్ధస్య శాస్త్రీయస్య త్యాగాత్ యతోఽనభి
సంహితఫలస్య పరమపురుషారాధనవేషస్య కర్మణస్సిద్ధిస్స్యాదతస్తేన వినా
తాం న ప్రాప్నోతి- అనభిసంహితఫలైః కర్మభిరనారాధితగోవిందై రవి
నష్టానాదికాలప్రవృత్తానంతపాపసంచయై రవ్యాకులేంద్రియతాపూర్వి
కాత్మనిష్ఠా దుస్సంపాదా॥ ౪

---

§ నైష్కర్మ్యశబ్దస్యానుష్ఠానాదిపరత్వే సాధ్యావిశేషాదదోషస్స్యా
త్ - అతో నిష్కర్మా నిష్పాదితకర్మయోగః పర్యవసితకర్మయోగః జ్ఞాన
నిష్ఠ ఇత్యర్థః తస్య భావో నైష్కర్మ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ జ్ఞాననిష్ఠామితి

అ॥ ఏతదేవోపపాదయతి॥

మూ. { నహికశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్। కార్య
తేహ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః॥ ౫॥ * }

భా॥ నహ్యస్మిన్ లోకే వర్తమానః పురుషః కశ్చిత్కదాచిదపి కర్మాకుర్వాణస్తిష్ఠతి- నకించిత్కరోమీతి వ్యవసితోఽపి సర్వః పురుషః ప్రకృతిసంభవైస్సత్త్వరజస్తమోభిః ప్రాచీనకర్మానుగుణం ప్రవృద్ధైర్గుణైస్స్వోచితం కర్మ ప్రత్యవశః కార్యతే ప్రవర్త్యతే- అత ఉక్తలక్షణేన కర్మయోగేన ప్రాచీనం పాపసంచయం నాశయిత్వా గుణాంశ్చ సత్త్వాదీన్ వశీకృత్వా నిర్మలాంతఃకరణేన సంపాద్యో జ్ఞానయోగః॥ ౫

అ॥ అన్యథా జ్ఞానయోగాయ ప్రవృత్తో మిథ్యాచారో భవతీత్యాహ॥

మూ. { కర్మేంద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్। ఇంద్రి
యార్థాన్విమూఢాత్మా మిథ్యాచారస్స ఉచ్యతే॥ ౬॥ * }

భా॥ అవినష్టపాపతయా అజితబాహ్యాంతఃకరణ ఆత్మజ్ఞానాయ ప్రవృత్తో విషయప్రవణతయాత్మని విముఖీకృతమనాః విషయానేవ స్మరన్ య ఆస్తే- అన్యథా సంకల్ప్యాన్యథా చరతీతి స మిథ్యాచార ఉచ్యతే- ఆత్మజ్ఞానాయోద్యుక్తో విపరీతో వినష్టో భవతీత్యర్థః॥ ౬

మూ. { యస్త్వింద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున। క
ర్మేంద్రియైః కర్మయోగమసక్తస్స విశిష్యతే॥ ౭॥ * }

భా॥ అతః పూర్వాభ్యస్తవిషయసజాతీయే శాస్త్రీయే కర్మణి- ఇంద్రియాణ్యాత్మావలోకనప్రవృత్తేన మనసా నియమ్యాసక్తస్స్వత ఏవ కర్మప్రవణైరింద్రియైరసంగపూర్వకం యః కర్మయోగమారభతే- సోఽసంభావ్యమానప్రమాదత్వేన జ్ఞాననిష్ఠాదపి పురుషాద్విశిష్యతే॥ ౭

మూ. { నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః। శ
రీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః॥ ౮॥ ... * }

భా॥ నియతం వ్యాప్తం § ప్రకృతిసంసృష్టేన హి వ్యాప్తం కర్మ- ప్రకృతిసంసృష్టత్వమనాదివాసనయా- నియతత్వేన సుశకత్వాదసంభావితప్ర

---

§ కేన కింనిబంధనా వ్యాప్తిరిత్యత్రాహ॥ ప్రకృతిసంసృష్టేనేతి॥

మాదత్వాచ్చ కర్మణః కర్మైవ కురు అకర్మణో జ్ఞాననిష్ఠాయా అపి కర్మైవ జ్యాయః * నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుత ఇతి ప్రక్రమాదకర్మశబ్దేన జ్ఞాననిష్ఠోచ్యతే। జ్ఞాననిష్ఠాధికారిణోఽప్యనభ్యస్తపూర్వతయా హ్యనియతత్వేన మనశ్శోకత్వాత్సప్రమాదత్వాచ్చ జ్ఞాననిష్ఠాయాః కర్మనిష్ఠైవ జ్యాయసీ- కర్మణి క్రియమాణే చాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాత్మనోఽకర్తృత్వానుసంధానమనంతరమేవ వక్ష్యతే- అత ఆత్మజ్ఞానస్యాపి కర్మయోగాంతర్గతత్వాత్స ఏవ జ్యాయానిత్యర్థః- కర్మణో జ్ఞాననిష్ఠాయా జ్యాయస్త్వవచనం జ్ఞాననిష్ఠాయామధికారే సత్యేవోపపద్యతే- యది సర్వం కర్మ పరిత్యజ్య కేవలం జ్ఞాననిష్ఠాయామధికరోషి తథాఽపి కర్మణస్తే జ్ఞాననిష్ఠస్య జ్ఞాననిష్ఠోపకారిణీ శరీరయాత్రాపి న సేత్స్యతి- యావత్సాధనసమాప్తి శరీరధారణం చావశ్యం కార్యం న్యాయార్జితధనేన మహాయజ్ఞాదికం కృత్వా తచ్ఛిష్టాశనేనైవ శరీరధారణం కార్యం, *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరిత్యాది శ్రుతేః * తే త్వఘం భుంజతే పాపా యే పచంత్యాత్మకారణాదితి చ వక్ష్యతే- అతో జ్ఞాననిష్ఠస్యాపి కర్మాకుర్వతో దేహయాత్రాపి న సేత్స్యతి- యతో జ్ఞాననిష్ఠస్యాపి ధ్రియమాణశరీరస్య యావత్సాధన సమాప్తి మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికం కర్మావశ్యం కర్తవ్యం- యతశ్చ కర్మయోగేప్యాత్మనోఽకర్తృత్వభావనయాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానమంతర్భూతం యతశ్చ ప్రకృతిసంసృష్టస్య కర్మయోగస్సుశకోఽప్రమాదశ్చ అతో జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యస్యాపి జ్ఞానయోగాత్కర్మయోగో జ్యాయాన్ - తస్మాత్త్వం కర్మయోగమేవ కుర్విత్యభిప్రాయః॥ ౮

అ॥ ఏవం తర్హి ద్రవ్యార్జనాదేః కర్మణోఽహంకారమమకారాది సర్వేంద్రియవ్యాకులతాగర్భత్వేనాస్య పురుషస్య కర్మవాసనయా బంధనం భవిష్యతీత్యత్రాహ॥ *

మూ॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబంధనః। త
దర్థం కర్మ కౌంతేయ ముక్తసంగస్సమాచర ॥౯॥ ...*

భా॥ యజ్ఞాదిశాస్త్రీయకర్మశేషభూతాద్ద్రవ్యార్జనాదేః కర్మణోఽన్యత్రాత్మీయప్రయోజనశేషభూతే కర్మణి క్రియమాణేఽయం లోకః కర్మబంధ

నో భవతి - అతస్త్వం యజ్ఞార్థం ప్రవృత్త్యార్జనాదికం కర్మ సమాచర - తత్రాత్మప్రయోజనసాధనతయా యస్సంగః- తస్మాత్సంగాన్ముక్తస్తత్సమాచర ఏవం ముక్తసంగేన యజ్ఞాద్యర్థతయా కర్మణి క్రియమాణే - యజ్ఞాదిభిః కర్మభిరారాధితః పరమపురుషోఽస్యానాదికాలప్రవృత్తకర్మవాసనా ముచ్ఛిద్యావ్యాకులాత్మావలోకం సంపదాతీత్యర్థః॥

అ॥ యజ్ఞశిష్టేనైవ సర్వపురుషార్థసాధననిష్ఠానాం శరీరధారణకర్తవ్యతామయజ్ఞశిష్టేన శరీరధారణం కుర్వతాం దోషం చాహ॥

మూ. † సహయజ్ఞైః ప్రజాస్సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః। అనేన ప్రసవిష్యధ్వమేష వోఽస్త్విష్టకామధుక్॥౧౦॥ ... *

భా॥ * పతిం విశ్వస్యేత్యాదిశ్రుతేర్నిరుపాధికః ప్రజాపతిశబ్దః సర్వేశ్వరం విశ్వస్య స్రష్టారం విశ్వాత్మానం పరాయణం నారాయణమాహ - పురా సర్గకాలే స భగవాన్ ప్రజాపతిరనాదికాలప్రవృత్తాచిత్సంసర్గవివశా ఉపసంహృతనామరూపవిభాగాః స్వస్మిన్ప్రలీనాస్సకలపురుషార్థానర్హాశ్చేతనేతరకల్పాః ప్రజాస్సమీక్ష్య పరమకారుణికస్తదుజ్జీవయిషయా స్వారాధనభూతయజ్ఞనిర్వృత్తయే యజ్ఞైస్సహ తాస్సృష్ట్వైవముువాచ- అనేన యజ్ఞేన ప్రసవిష్యధ్వం ఆత్మనో వృద్ధిం కురుధ్వం - ఏష వో యజ్ఞః పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షాఖ్యస్య కామస్య తదనుగుణానాం చ కామానాం ప్రపూరయితా భవతు॥౧౦॥ అ॥ కథం.

మూ. దేవాన్భావయతానేన తే దేవా భావయంతు వః। పరస్పరం భావయంతశ్శ్రేయః పరమవాప్స్యథ॥ ౧౧॥ ... *

భా॥ అనేన దేవతారాధనభూతేన యజ్ఞేన మచ్ఛరీరభూతాన్ మదాత్మకానారాధయత * అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చేతి హి వక్ష్యతే - యజ్ఞేనారాధితాస్తే దేవా మదాత్మకాః స్వారాధనాపేక్షితాన్నపానాదిభిర్యుష్మాన్పుష్ణంతు - ఏవం పరస్పరం భావయంతః పరం శ్రేయో మోక్షాఖ్యమవాప్స్యథ॥ ౧౧

---

† సహయజ్ఞా ఇతి పాఠో బహుషు శ్రీకోశేషు న దృశ్యతే - శ్రీమత్తాత్పర్యచంద్రికాయాం చ సహయజ్ఞైరితి పాఠ ఏవోపాత్తః.

మూ॰ {ఇష్టాన్భోగాన్హివోదేవాదాస్యంతేయజ్ఞభావితాః। తై
ర్దత్తానప్రదాయైభ్యోయోభుఙ్క్తే స్తేనఏవసః॥౧౨॥ ... *}

భా॥ యజ్ఞభావితాః యజ్ఞైరారాధితాః-మదాత్మకా దేవాః §ఇష్టాన్భోగాన్వో దాస్యంతే-ఉత్తరోత్తరారాధనాపేక్షితాన్ సర్వాన్భోగాన్వో దాస్యంతీత్యర్థః - స్వారాధనార్థతయా తైర్దత్తాన్ భోగాన్ తేభ్యోఽప్రదాయ యోభుఙ్క్తే-చోర ఏవ సః - చౌర్యం హి నామ అన్యదీయే తత్ప్రయోజనాయైవ పరిక్లృప్తే వస్తుని స్వకీయతాబుద్ధిం కృత్వా తేన స్వాత్మపోషణం-అతోఽస్య న పరమపురుషార్థానర్హతామాత్రం అపితు నిరయగామిత్వం చ భవిష్యతీత్యభిప్రాయః॥ ... ౧౨

అ॥ తదేవ వివృణోతి

మూ॰ {యజ్ఞశిష్టాశినస్సంతోముచ్యంతేసర్వకిల్బిషైః। తేత్వ
ఘంభుంజతేపాపాయేపచంత్యాత్మకారణాత్ ॥౧౩॥}

భా॥ ఇంద్రాద్యాత్మనావస్థితపరమపురుషారాధనార్థతయైవ ద్రవ్యాణ్యుపాదాయ విపచ్య తైర్యథావస్థితం పరమపురుషమారాధ్య తచ్ఛిష్టాశనేన యే శరీరయాత్రాం కుర్వతే, తే త్వనాదికాలోపార్జితైః కిల్బిషైరాత్మయాథాత్మ్యావలోకనవిరోధిభిస్సర్వైర్ముచ్యంతే - యే తు పరమపురుషేణేంద్రాద్యాత్మనా స్వారాధనాయ దత్తానాత్మార్థతయోపాదాయ విపచ్యాశ్నంతి- తే పాపాత్మానోఽఘమేవ భుంజతే †అఘపరిణామిత్వాదఘమిత్యుచ్యతే- ఆత్మావలోకనవిముఖాః నరకాయైవ పచంతే॥౧౩॥ ... *

అ॥ పునరపి లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సర్వస్య యజ్ఞమూలత్వం దర్శ-

---

§ఇష్టాన్భోగాన్వో దాస్యంత ఇత్యనంతరం-పరమపురుషార్థలక్షణం మోక్షం సాధయతాం వః యే ఇష్టా భోగాస్తాన్ భోగాన్ పూర్వపూర్వ యజ్ఞభావితా దేవా దాస్యంత ఇత్యపి క్వచిత్పాఠో దృశ్యతే-

†అఘపరిణామిత్వాత్-అఘహేతుత్వాదిత్యర్థః - ఆత్మార్థం పచమానస్య ఘోరకిల్బిషనివృత్త్యభావాదాత్మావలోకనవైముఖ్యం- ఉత్తరోత్తరకిల్బిషహేతుత్వాచ్చ పునర్నరకప్రాప్తిరపి *కేవలాఘో భవతి కేవలాదీతి వచనాభిప్రేతమాహ-నరకాయైవేతి ॥ న పునర్దైహికాయాముష్మికాయ వా సుఖాయేతి భావః-

యిత్వా యజ్ఞానువర్తనస్యావశ్యకార్యతామననువర్తనే దోషంచాహ ॥

మూ. అన్నాద్భవంతిభూతాని పర్జన్యాదన్నసంభవః । యజ్ఞా
ద్భవతిపర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥ ౧౪ ॥ కర్మబ్ర
హ్మోద్భవంవిద్ధిబ్రహ్మాక్షరసముద్భవం । తస్మాత్సర్వగ
తంబ్రహ్మనిత్యంయజ్ఞేప్రతిష్ఠితం॥ ౧౫॥ ఏవంప్రవర్తితం
చక్రం నానువర్తయతీహయః । అఘాయురింద్రియారా
మో మోఘంపార్థ సజీవతి ॥ ౧౬ ॥ ... *

భా॥§ అన్నాత్సర్వాణిభూతానిభవంతి,పర్జన్యాచ్చాన్నసంభవఇతిసర్వలోకసాక్షికం-యజ్ఞాత్పర్జన్యోభవతీతిచశాస్త్రేణావగమ్యతే*అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిరిత్యాదినా। యజ్ఞశ్చద్రవ్యార్జనాదికర్తృవ్యాపారరూపకర్మసముద్భవః-కర్మచబ్రహ్మోద్భవం† అత్రచబ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టంప్రకృతిపరిణామరూపంశరీరం*తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచజాయత ఇతిహిబ్రహ్మశబ్దేనప్రకృతిర్నిర్దిష్టా,ఇహాపి*మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మేతివక్ష్యతే - అతఃకర్మబ్రహ్మోద్భవమితి ప్రకృతి పరిణామరూపశరీరోద్భవం కర్మేత్యుక్తంభవతి,బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమిత్యత్రాక్షరశబ్దనిర్దిష్టోజీవాత్మా,అన్నపానాదినాతృప్తాక్షరాధిష్ఠితంశరీరంకర్మణేప్రభవతి-కర్మసాధనభూతం శరీరమక్షర సముద్భవం, తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ సర్వాధికారిగతంశరీరంనిత్యంయజ్ఞేప్రతిష్ఠితం- యజ్ఞమూలమిత్యర్థః- ఏవంపరమపురుషేణ ప్రవర్తితమిదంచక్రం-అన్నాత్ భూతశబ్దనిర్దిష్టాని సజీవానిశరీరాణి-పర్జన్యాదన్నం-యజ్ఞాత్పర్జన్యః-యజ్ఞశ్చకర్తృవ్యాపారరూపాత్ కర్మణః-కర్మచసజీవాచ్ఛరీరాత్ -సజీవంశరీరంపునరన్నాదిత్యన్యోన్యకార్యకారణభావేనచక్రవత్పరివర్తమానమిహసాధనేవర్తమానోయఃకర్మయోగాధికారీజ్ఞానయోగాధికారీవానానువర్తయతినప్రవర్తయతి-య

---

§పర్జన్యశబ్దేనాత్రపర్జన్యకార్యంవర్షంలక్ష్యతే- *అగ్నావిత్యాదౌవృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇత్యయమంశో లోకసిద్ధాంశత్వాదనుపాత్తః
†అత్రచేతి-చశ్శంకానవృత్తౌ

జ్ఞశిష్టేనదేహధారణమకుర్వన్సోఽఘాయుర్భవతి - అఘారంభాయైవయస్యాయురఘపరిణతంవోభయరూపంవాసోఽఘాయుః - అతఏవేంద్రియారామోభవతినాత్మారామః-ఇంద్రియాణ్యేవాస్యోద్యానానిభవంతి - ఆయజ్ఞశిష్టవర్ధితదేహమనస్త్వనోద్రిక్తరజస్తమస్క ఆత్మావలోకనవిముఖతయావిషయభోగైకరతిర్భవతి-అతోజ్ఞానయోగాదౌయతమానోఽపినిష్ఫలప్రయత్నతయామోఘంపార్థసజీవతి ॥ ౧౬

అ॥ అసాధనాయత్తాత్మదర్శనస్యముక్తస్యైవ మహాయజ్ఞాది వర్ణాశ్రమోచితకర్మానారంభఇత్యాహ॥ ... *

మూ॥ యస్త్వాత్మరతిరేవస్యాదాత్మతృప్తశ్చమానవః । ఆత్మన్యేవచసంతుష్టస్తస్యకార్యంనవిద్యతే ॥ ౧౭ ॥ నైవతస్యకృతేనార్థోనాకృతేనేహకశ్చన । నచాస్యసర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః॥ ౧౮॥ తస్మాదసక్తస్సతతంకార్యంకర్మసమాచర। అసక్తోహ్యాచరన్కర్మపరమాప్నోతిపూరుషః ॥

భా॥ యస్తుజ్ఞానయోగకర్మయోగసాధననిరపేక్షః-స్వతఏవాత్మరతిరాత్మాభిముఖః-ఆత్మనైవతృప్తః నాన్నపానాదిభిరాత్మవ్యతిరిక్తైః - ఆత్మన్యేవచసంతుష్టోనోద్యానస్రక్చందనగీతవాదిత్రనృత్తాదౌ-ధారణపోషణభోగ్యాదికంసర్వమాత్మైవయస్యతస్యాత్మదర్శనాయకర్తవ్యంనవిద్యతే-స్వతఏవసర్వదాదృష్టాత్మస్వరూపత్వాత్ - అతఏవతస్యాత్మదర్శనాయకృతేనతత్సాధనేననార్థఃనకించిత్ప్రయోజనం - అకృతేనాత్మదర్శనసాధనేననకశ్చిదనర్థః-అసాధనాయత్తాత్మదర్శనత్వాత్ -స్వతఏవాత్మవ్యతిరిక్తసకలాచిద్వస్తువిముఖస్యాస్యసర్వేషుప్రకృతిపరిణామవిశేషేష్వాకాశాదిభూతేషుసకార్యేషునకశ్చిత్ప్రయోజనతయావ్యపాశ్రయః యత్తద్విముఖీకరణాయ సాధనారంభః- సహిముక్తఏవ యస్మాదసాధనాయత్తాత్మదర్శనస్యైవసాధనాప్రవృత్తిః - యస్మాచ్చసాధనేప్రవృత్తస్యాపిసుశకత్వాదప్రమాదత్వాదంతర్గతాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానత్వాచ్చజ్ఞానయోగినోఽపిమాత్రయాకర్మానువృత్త్యపేక్షత్వాచ్చకర్మయోగఏవాత్మదర్శననిర్వృత్తౌశ్రేయాన్- తస్మాదసంగపూర్వకం కార్య

మిత్యేవ సతతం యావదాత్మప్రాప్తి కర్మైవ సమాచర- అసక్తః కా
ర్యమితి వక్ష్యమాణాకర్తృత్వానుసంధానపూర్వకంచ కర్మాచరన్పు
రుషః కర్మయోగేనైవ పరమాప్నోతి- ఆత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥౧౯॥

మూ॥ {కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ।}

భా॥ యతో జ్ఞానయోగాధికారిణోపి కర్మయోగ ఏవాత్మదర్శనే శ్రే
యాన్- అత ఏవ హి జనకాదయో రాజర్షయో జ్ఞానినామగ్రేసరాః కర్మ
యోగేనైవ సంసిద్ధిమాస్థితాః- ఆత్మానం ప్రాప్తవంతః॥ ... *

అ॥ ఏవం ప్రథమం ముముక్షో ర్జ్ఞానయోగానర్హతయా కర్మయో
గాధికారిణః కర్మయోగ ఏవ కార్య ఇత్యుక్త్వా జ్ఞానయోగాధికారిణోపి
జ్ఞానయోగాత్ కర్మయోగ ఏవ శ్రేయానితి సహేతుకముక్తం- ఇదా
నీం విశిష్టతయా వ్యపదేశ్యస్య సర్వథా కర్మయోగ ఏవ కార్య ఇత్యుచ్యతే -

మూ॥ {లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి ॥
౨౦॥ యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరో జనః। సయ
త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే॥౨౧॥ ... *}

భా॥ {లోకసంగ్రహం పశ్యన్నపి కర్మైవ కర్తుమర్హసి- శ్రేష్ఠః కృత్స్న
శాస్త్రజ్ఞతయాఽనుష్ఠాతృతయా చ ప్రథితో యద్యదాచరతి- తత్తదేవా కృ

{అర్హసీత్యనేన కర్మయోగైకానుష్ఠానకారణమర్జునస్య వైశిష్ట్యం ద్యోత్య
తే॥ శ్రేష్ఠ ఇతి * ప్రశస్యస్య శ్రః ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రశస్యతమ ఇత్యర్థః -
తచ్చాత్ర ప్రశస్తతమత్వ మనుష్ఠాతౄణా మను విధేయానుష్ఠాన
త్వోపయోగీతి మత్వా- తానకృత్స్నవిదో మందాన్ కృత్స్నవిన్న విచాలయే
దితి వక్ష్యమాణం చానుసంధాయ కృత్స్నశాస్త్రజ్ఞతయా అనుష్ఠాతృత
యా చ ప్రథిత ఇత్యుక్తం- అకృత్స్నవిదోఽనుష్ఠాతుః కృత్స్నవిత్త్వే ప్యనను
ష్ఠాతురుభయాకారవత్త్వేప్యప్రసిద్ధస్యానువిధేయానుష్ఠానతా నాస్తీతి త
ద్వ్యవచ్ఛేదాయ పదత్రయం- సయత్ప్రమాణం కురుత ఇత్యత్ర సయచ్ఛా
స్త్రం ప్రమాణీకరోతి తదనువర్తతే లోక ఇత్యస్మిన్నర్థే తదనువర్తనస్య తద
ర్థానుష్ఠానరూపత్వాదర్థతః పునరుక్తిస్స్యాత్- కురుత ఇతి చైతద్బుధ్యత ఇ
త్యస్మిన్నర్థే నేతవ్యం- లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసీతి

త్సన్నవిజ్ఞో న్యాచరతి. అనుష్ఠేయమానమపి కర్మణః శ్రేష్ఠో యత్ప్రమాణం యదంగయుక్తమనుతిష్ఠతి-తదంగయుక్తమేవాకృత్స్నః లోకో నుతిష్ఠతి-అతో లోకరక్షార్థం శిష్టతయా ప్రథితేన శ్రేష్ఠేన స్వవర్ణాశ్రమోచితం కర్మ సకలం సర్వదానుష్ఠేయం - అన్యథా లోకనాశజనితం పాపం జ్ఞానయోగాదప్యేనం ప్రచ్యావయేత్ ॥౨౧॥ ...

మూ॥ { నమే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన। నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవచ కర్మణి॥౨౨॥ ... * }

భా॥ §న మే సర్వేశ్వరస్యావాప్తసమస్తకామస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్య త్రిషు లోకేషు దేవమనుష్యాదిరూపేణ స్వచ్ఛందతో వర్తమాన

పూర్వవాక్యే చకర్తుమర్హసీత్యేతావన్మాత్రముక్తం-శ్రుతిస్మృత్యాదికమపి ప్రమాణీకర్తుమర్హసీత్యనుపన్యస్తం-యేనతదర్థమిదముచ్యతే-యద్యదాచరతీత్యంగిన్యనుష్ఠేయస్వరూపే నిర్దిష్టే తత్ప్రకారేతిరూపేణ తేబుభుత్సా జాయతే - అతస్తదభిధానమేవోచితమిత్యభిప్రాయేణ యత్ప్రమాణం యదంగయుక్తమిత్యుక్తం- ప్రమాణశబ్దో తావధిపరః- అనుష్ఠేయకర్మస్వరూపస్యావధిరంగం॥ తదంగయుక్తమితి। నను యచ్ఛబ్దేనాంగే నిర్దిష్టే తచ్ఛబ్దేన కథమంగిపరామర్శః -ఇత్థం- యదంగయుక్తమనుతిష్ఠతి తదాచరతీత్యుక్తే తదంగమాచరతీత్యేవవ్యుత్పత్తిః। అంగస్యచాంగిపృథగ్భావాయోగాదర్థతస్తదంగవిశిష్టమితి సిద్ధం॥ *

§ (నమ ఇత్యాది) సర్వేశ్వరస్యేతి - శ్రుతిస్మృతీ హి మమైవాజ్ఞా, సా చాన్యైరనువర్తనీయా, నహి మే నియంత్రంతరమస్తి, యదధీనప్రత్యవాయభయాత్ కుర్యామితి భావః । అవాప్తసమస్తకామస్యేతి - నచ మే సంకల్పమాత్రాదసాధ్యమితః పూర్వమభిలాషదశామాపన్నం ప్రయోజనమస్తి, యదుపాయతయా కర్మకర్తవ్యమితి భావః । సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్యేతి-నాపి మే కర్మవశ్యానాం దేవమనుష్యతిరశ్చాం సజాతీయతయావతీర్ణస్యాపి తేషామివ జ్ఞానసంకోచ ఇచ్ఛావిఘాతో వాస్తి- యన్నివృత్త్యర్థం కర్మకార్యమిత్యాశయః- త్రిషు లోకేష్విత్యతార్థసిద్ధం విశేషమధ్యాహృత్యాహ దేవమనుష్యేతి॥ ఉక్తం భగవతా పరాశరేణ *

సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టా

స్యకించిదపికర్తవ్యమస్తి, యతోఽనవాప్తం కర్మణాఽవాప్తవ్యంనకించి
దప్యస్తి- అథాపిలోకరక్షాయైకర్మణ్యేవవర్తే॥ ౨౨

మూ॰ { యదిహ్యహంనవర్తేయంజాతుకర్మణ్యతంద్రితః॥మమ
వర్త్మానువర్తంతేమనుష్యాఃపార్థసర్వశః॥ ౨౩॥ఉత్సీ
దేయురిమేలోకానకుర్యాంకర్మచేదహం। సంకరస్య
చకర్తాస్యాముపహన్యామిమాఃప్రజాః॥౨౪॥ * }

భా॥ † అహంసర్వేశ్వరస్సత్యసంకల్పః స్వసంకల్పకృతజగదుదయ
విభవలయలీలశ్ఛందతో జగదుపకృతిమర్త్యోజాతోపి మనుష్యేషుశిష్టజనా
గ్రేసరవసుదేవగృహేఽవతీర్ణస్తత్కులోచితేకర్మణ్యతంద్రితస్సర్వదా
యదినవర్తేయం మమశిష్టజనాగ్రేసరవసుదేవసూనోర్వర్త్మకృత్స్నావి
దశ్శిష్టాః- సర్వప్రకారేణాయమేవధర్మ ఇత్యనువర్తంతే - తే చ స్వక
ర్తవ్యాననుష్ఠానే నాకరణే ప్రత్యవాయేన చాత్మానమలబ్ధ్వా నిరయగామి
నో భవేయుః - అహంకులోచితంకర్మ నచేత్కుర్యామేవమేవసర్వేశిష్ట
లోకామదాచారాయత్తధర్మనిశ్చయాః అకరణాదేవోత్సీదేయుర్నష్టా
భవేయుః- శాస్త్రీయాచారాననుపాలనాత్సర్వేషాంశిష్టకులానాం సంక
రస్యచకర్తాస్యాం- అతఏవేమాఃప్రజాఃఉపహన్యాం - ఏవమేవత్వమపిశి
ష్టజనాగ్రేసరపాండుతనయో యుధిష్ఠిరానుజోఽర్జునస్సన్ యదజ్ఞాన
నిష్ఠాయామధికరోషి- తతస్త్వదాచారానువర్తినోఽకృత్స్నవిదశ్శిష్టాము
ముక్షవః స్వాధికారమజానంతః కర్మనిష్ఠాయాం నాధికుర్వంతోవినశ్యే
యుః- అతో వ్యపదేశ్యేనవిదుషా కర్మైవకర్తవ్యం॥ ౨౪

వంతిస్వలీలయా।జగతాముపకారాయ నసాకర్మనిమిత్తజేత్యాది। నాన
వాప్తమవాప్తవ్యమిత్యేతత్ కర్తవ్యాభావే అపేక్షితహేతుపరతయా
వ్యాఖ్యాతి-యత ఇతి॥అథాపీతిచకారస్యార్థః-

† పూర్వశ్లోకత్రిషులోకేష్వితినిర్దేశాత్ సర్వావతారపరః-అయం
తుమనుష్యాఇతిదర్శనాత్ కృష్ణావతారాసాధారణః-తస్మాదహమితి నిర్దేశ
స్య-ఈశ్వరస్వభావసముచ్ఛ్రితకృష్ణావతారాసాధారణాకారవిషయత్వా
మాహ- సర్వేశ్వర ఇత్యాదిభిః

మూ॥ సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత। కుర్యాద్విద్వాంస్తథాఽసక్తశ్చికీర్షుర్లోకసంగ్రహమ్॥ ౨౫॥ న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్। జోషయేత్సర్వకర్మాణి విద్వాన్ యుక్తస్సమాచరన్॥ ౨౬॥ ... *

భా॥ అవిద్వాంసః ఆత్మన్యకృత్స్నవిదః కర్మణి సక్తాః కర్మణ్యవర్జనీయసంబన్ధాః ఆత్మన్యకృత్స్నవిత్తయా తదభ్యాసరూపజ్ఞానయోగేఽనధికృతాః కర్మయోగాధికారిణః కర్మయోగమేవ యథా ఆత్మదర్శనాయ కుర్వతే- తథా ఆత్మని కృత్స్నవిత్తయా కర్మణ్యసక్తో జ్ఞానయోగాధికారయోగ్యోఽపి వ్యపదేశ్యశ్శిష్టో లోకరక్షార్థం స్వాచారేణ శిష్టలోకానాం ధర్మనిశ్చయం చికీర్షుః- కర్మయోగమేవ కుర్యాత్ అజ్ఞానామాత్మన్యకృత్స్నవిత్తయా జ్ఞానయోగోపాదానాశక్తానాం ముముక్షూణాం కర్మసంగినామనాదికర్మవాసనయా కర్మణ్యేవ నియతత్వేన కర్మయోగాధికారిణాం కర్మయోగాదన్యదాత్మావలోకనసాధనమస్తీతి న బుద్ధిభేదం జనయేత్ - కింతర్హ్యాత్మని కృత్స్నవిత్తయా జ్ఞానయోగశక్తోఽపి పూర్వోక్తరీత్యా కర్మయోగ ఏవ జ్ఞానయోగనిరపేక్ష ఆత్మావలోకనసాధనమితి బుద్ధ్యా యుక్తః కర్మైవాచరన్ సర్వకర్మస్వకృత్స్నవిదాం § ప్రీతిం జనయేత్॥ ౨౬

అ॥ కర్మయోగమనుతిష్ఠతో విదుషోఽవిదుషశ్చ విశేషం ప్రదర్శయన్ కర్మయోగాపేక్షితమాత్మనోఽకర్తృత్వానుసంధానప్రకారముపదిశతి॥

మూ॥ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహమితి మన్యతే॥ ౨౭॥ తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః। గుణా గుణేషు వర్తన్త ఇతి మత్వా న సజ్జతే॥ ౨౮॥ *

భా॥ ప్రకృతేర్గుణైస్సత్త్వాదిభిస్స్వానురూపం క్రియమాణాని కర్మాణి ప్రతి అహంకారవిమూఢాత్మాఽహం కర్తేతి మన్యతే- అహంకారేణవిమూ

పూర్వోక్తరీత్యేత్యపి దృశ్యతే.　　§ జోషయేదిత్యస్యార్థః ప్రీతిం జనయేదితి * జుషీ ప్రీతిసేవనయోరితి ధాతుః- కర్మసంగినః పురుషాన్ సర్వకర్మాణి జోషయేదిత్యన్వయః

ఢఆత్మాయస్యాసావహంకార విమూఢాత్మా - అహంకారోనామ§అన
హమర్థేప్రకృతావహమభిమానః తేనాజ్ఞాతాత్మస్వరూపోగుణకర్మస్వ
హంకర్తేతిమన్యతఇత్యర్థః - గుణకర్మవిభాగయోస్సత్త్వాదిగుణ విభాగే
తత్తత్కర్మవిభాగేచతత్త్వవిత్ గుణాస్సత్త్వాదయః స్వగుణేషు స్వేషుకా
ర్యేషువర్తంతఇతిమత్వాగుణకర్మస్వహంకర్తేతినసజ్జతే॥ ౨౮

మూ. { ప్రకృతేర్గుణసమ్మూఢాస్సజ్జంతేగుణకర్మసు । తాన
కృత్స్నవిదోమందాన్కృత్స్నవిన్నవిచాలయేత్ ॥౨౯॥ }

భా ॥ అకృత్స్నవిదస్స్వాత్మదర్శనాయప్రవృత్తాః ప్రకృతిసంసృష్టత
యాప్రకృతేర్గుణైర్యథావస్థితాత్మనిసమ్మూఢాః గుణకర్మసు క్రియాస్వే
వసజ్జంతే-నతద్వివిక్తాత్మస్వరూపే- అతస్తేజ్ఞానయోగాయనప్రభవంతీతి
కర్మయోగఏవతేషామధికారః- ఏవంభూతాంస్తాన్మందానకృత్స్నవిదః
కృత్స్నవిత్ స్వయంజ్ఞానయోగావస్థానేననవిచాలయేత్, తేకిలమందాఃశ్రే
ష్ఠజనాచారానువర్తినః కర్మయోగాదుత్థితమేనందృష్ట్వాకర్మయోగాత్
ప్రచలితమనసోభవేయుః- అతఃశ్రేష్ఠస్స్వయమపికర్మయోగే తిష్ఠన్నా
త్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాత్మనోఽకర్తృత్వమనుసందధానః - కర్మయోగఏ
వాత్మావలోకనేనిరపేక్షసాధనమితిదర్శయిత్వా తానకృత్స్నవిదోజోష
యేదిత్యర్థః- జ్ఞానయోగాధికారిణోపిజ్ఞానయోగాదస్యైవజ్యాయస్త్వం
పూర్వమేవోక్తం - అతోవ్యపదేశ్యోలోకసంగ్రహాయైతమేవకుర్యాత్ -
ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వభావనిరూపణేనగుణేషుకర్తృత్వమారోప్యకర్మానుష్ఠా
నప్రకారఉక్తః †గుణేషుకర్తృత్వానుసంధానంచేదం- ఆత్మనోనస్వరూ
పప్రయుక్తమిదంకర్తృత్వంఅపితుగుణసంపర్కకృతమితిప్రాప్తాప్రాప్త
వివేకేనగుణకృతమిత్యనుసంధానం ౨౯

---

§ అనహమర్థేప్రకృతావహమభిమాన ఇతి- ఏతేనాహంకారశబ్దస్యఅ
భూతతద్భావేచ్విప్రత్యయేన వ్యుత్పత్తిర్దర్శితా।అజ్ఞాతస్వరూపఇతి - వి
మూఢఆత్మాస్వరూపం యస్యసఃవిమూఢాత్మా- దిశోముహ్యాయురిత్యా
దివత్ విమూఢశబ్దోత్ర మోహవిషయసమానాధికరణఇతిభావః॥

[† అచేతనానాంకథంజ్ఞానచికీర్షా ప్రయత్నలక్షణంకర్తృత్వమితిశం
కావ్యుదాసాయాహ॥గుణేష్వితి॥ ఇదంవక్ష్యమాణం

అ॥ ఇదానీమాత్మనాంపరమపురుషశరీరతయాతన్నియామ్యత్వస్వరూపనిరూపణేనభగవతిపురుషోత్తమేసర్వాత్మభూతే గుణకృతంచకర్తృత్వమారోప్యకర్మకర్తవ్యతోచ్యతే.

మూ. {మయిసర్వాణికర్మాణిసన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా। నిరా
శీర్నిర్మమోభూత్వాయుధ్యస్వవిగతజ్వరః॥ ౩౦॥ ... *}

భా॥ మయిసర్వేశ్వరేసర్వభూతాంతరాత్మభూతేసర్వాణికర్మాణ్యధ్యాత్మచేతసాసన్న్యస్య- నిరాశీర్నిర్మమశ్చవిగతజ్వరోయుద్ధాదికం సర్వంచోదితంకర్మకురుష్వ - ఆత్మనియచ్చేతస్తదధ్యాత్మచేతఃఆత్మస్వరూపవిషయేణశ్రుతిశతసిద్ధేనజ్ఞానేనేత్యర్థః* అంతఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా* అంతఃప్రవిష్టంకర్తారమేతం* యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోంతరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమంతరోయమయతి సతఆత్మాంతర్యామ్యమృతఇత్యేవమాద్యాఃశ్రుతయః పరమపురుషప్రవర్త్యంతచ్ఛరీరభూతమేనమాత్మానంపరమపురుషంచప్రవర్తయితారమాచక్షతే స్మృతయశ్చ* ప్రశాసితారంసర్వేషామిత్యాద్యాః* సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తఃస్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ* ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి। భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయేతివక్ష్యతే, అతోమచ్ఛరీరతయామత్ప్రవర్త్యాత్మస్వరూపానుసంధానేన-సర్వాణికర్మాణిమయైవక్రియమాణానీతి మయిపరమపురుషేసన్న్యస్యతానిచ కేవలంమదారాధనానీతికృత్వాతత్ఫలేనిరాశీఃతతఏవతత్రకర్మణిమమతారహితోభూత్వావిగతజ్వరోయుద్ధాదికంకురుష్వ॥ స్వకీయేనాత్మనాకర్త్రాస్వకీయైశ్చోపకరణైః స్వారాధనైకప్రయోజనాయ పరమ

---

* యదీశ్వరేకర్తృత్వం సన్న్యస్తం తథంతర్హి యుధ్యస్వేతిజీవఃకర్తృతయానిర్దిశ్యతే, యద్యసౌనిరాశీఃకథంపరమపురుషారాధనరూపేఽపికర్మణిప్రవర్తేత, యదిచనిర్మమస్సకథంమమేదంకర్మేత్యబుధ్యమానఃకర్మకుర్యాత్, యదిచస్వవ్యాపారంనానుసంధత్తే తదాత్యాగరూపవ్యాపారమపినమన్యేత, నతశ్చవిగతజ్వర ఇత్యప్యనుపపన్నమిత్యాశంక్యాహ-స్వకీయేనాత్మనాకర్త్రేతి-స్వశేషభూతేన జనేనప్రయోజ్యకర్త్రేత్యర్థః॥ కారయతీతి - సర్వేశ్వరః స్వేష్టంసర్వంస్వయమేవక

పురుషస్సర్వేశ్వరస్సర్వశేషీ స్వయమేవ స్వకర్మాణి కారయతీత్యనుసంధాయ కర్మసు మమతారహితః ప్రాచీనేనానాదికాలప్రవృత్తానంతపాపసంచయేన కథమహం భవిష్యామీత్యేవంభూతాంతర్జ్వరవినిర్ముక్తః-పరమపురుష ఏవ కర్మభిరారాధితో బంధాన్మోచయిష్యతీతి సుఖేన కర్మయోగమేవ కురుష్వేత్యర్థః*తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం*పతిం విశ్వస్య*పతిం పతీనామిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం హి సర్వేశ్వరత్వం సర్వశేషిత్వం చ। ఈశ్వరత్వం నియంతృత్వం-శేషిత్వం పతిత్వం॥౩౦॥ ... ... *

అ॥ అయమేవ సాక్షాదుపనిషత్సారభూతోఽర్థ ఇత్యాహ॥

మూ॥ {యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠంతి మానవాః। శ్రద్ధా
వంతోఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః ॥ ౩౧ ॥}

భా॥ యే మానవాః శాస్త్రాధికారిణోఽయమేవ శాస్త్రార్థ ఇత్యేతన్మే మతం నిశ్చిత్య తథానుతిష్ఠంతి-యే చాననుతిష్ఠంతోఽప్యస్మిన్ శాస్త్రార్థే శ్రద్దధానా భవంతి- యే చాశ్రద్దధానా అప్యేవం శాస్త్రార్థో న సంభవతీతి నాభ్యసూయంతి-అస్మిన్ మహాగుణే శాస్త్రార్థే దోషమనావిష్కుర్వంతో భవంతీత్యర్థః- తే సర్వే బంధహేతుభిరనాదికాలారబ్ధైస్సర్వైః కర్మభిర్ముచ్యంతే- తేఽపి కర్మభిరిత్యపిశబ్దాదేషాం పృథక్కరణం- ఇదానీమననుతిష్ఠంతోఽప్యస్మిన్ శాస్త్రార్థే శ్రద్దధానా అనభ్యసూయవశ్చ శ్రద్ధయా చానసూయయా చ క్షీణపాపా అచిరేణేమమేవ శాస్త్రార్థమనుష్ఠాయ ముచ్యంత ఇత్యర్థః,౩౧॥ ... ... *

అ॥ భగవదభిమతమౌపనిషదమర్థమననుతిష్ఠతామశ్రద్దధానానామభ్యసూయతాం చ దోషమాహ॥

మూ॥ {యే త్వేతదభ్యసూయంతో నానుతిష్ఠంతి మే మతం। సర్వ
జ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్విద్ధి నష్టానచేతసః॥ ౩౨॥ ... *}

భా॥ యే త్వేతత్సర్వమాత్మవస్తు మచ్ఛరీరతయా మదాధారం మచ్ఛేషభూతం మదేకప్రవర్త్యమితి మే మతం నానుతిష్ఠంతి-నైవమనుసంధాయ సర్వాణి కర్మాణి కుర్వతే యే చ న శ్రద్దధతే యే చాభ్యసూయంతో వర్తం

తుం శక్తోఽపి స్వశేషభూతజీవానాం శాస్త్రవశ్యత్వాత్తత్ఫలభోక్తృత్వాదిసిద్ధ్యర్థం తాన్ కర్మ కారయతీతి భావః

తే-తాన్ సర్వేషు జ్ఞానేష్వపి శేషేణ మూఢాంస్తత ఏవ నష్టానచేతసో విద్ధి చేతఃకార్యంహి వస్తుయాథాత్మ్యనిశ్చయః తదభావాదచేతసో విపరీతజ్ఞానాస్సర్వత్రవిమూఢాశ్చ॥ ... ౩౨

అ॥ ఏవం ప్రకృతిసంసర్గేణ తద్గుణోద్రేకకృతం కర్తృత్వం తచ్చ పరమపురుషాయత్తమిత్యనుసంధాయ కర్మయోగయోగ్యేన జ్ఞానయోగయోగ్యేన చ కర్మయోగస్య సుశకత్వాదప్రమాదత్వాదంతర్గతాత్మజ్ఞానతయాఽనపేక్షత్వాదితరస్య దుశ్శకత్వాత్ సప్రమాదత్వాత్ శరీరధారణాద్యర్థతయా కర్మాపేక్షత్వాత్కర్మయోగ ఏవ కర్తవ్యః వ్యపదేశ్యస్య తు విశేషతస్స ఏవ కర్తవ్య ఇతి చోక్తం, అతః పరమధ్యాయశేషేణ జ్ఞానయోగస్య దుశ్శకతయా సప్రమాదతోచ్యతే॥

మూ॥ {సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి । ప్రకృ
తిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి॥ ౩౩ ॥... *}

భా॥ ప్రకృతిర్విముక్తమీదృశమాత్మస్వరూపం తదేవ § సర్వదాఽనుసంధేయమితి చ శాస్త్రాణి ప్రతిపాదయంతీతి జ్ఞానవానపి స్వస్యాః ప్రకృతేః ప్రాచీనవాసనాయాః సదృశం ప్రాకృతవిషయేష్వేవ చేష్టతే-కుతః, ప్రకృతిం యాంతి భూతాని అచిత్సంసృష్టా జంతవోఽనాదికాలప్రవృత్తవాసనామేవ యాంతి, తాని వాసనానుయాయీని భూతాని = శాస్త్రకృతో నిగ్రహః కిం కరిష్యతి॥

అ॥ ప్రకృత్యనుయాయిత్వప్రకారమాహ॥

మూ॥ {ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ।}

భా॥ శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియస్యార్థే శబ్దాదౌ వాగాదికర్మేంద్రియస్య చార్థే వచనాదౌ ప్రాచీనవాసనాజనితతదనుబుభూషారూపో రాగోఽవర్జనీయో వ్యవస్థితః తదనుభవే ప్రతిహతే చావర్జనీయో ద్వేషో వ్యవస్థితః

---

§ సర్వదేతి- అఫలావాప్తేరిత్యర్థః॥

= శాస్త్రకృత ఇతి-అనాదికాలప్రవృత్తాచిత్సంసర్గకృతాపరోక్షార్థభంగురదేహాత్మభ్రమజనితామత్యంతప్రబలాం వాసనామద్యతనపరోక్షశాస్త్రజన్యజ్ఞానం న సహస్రైః నిరోద్ధుం క్షమమిత్యభిప్రాయః-నిగ్రహ ఇతి- నియమనమిత్యర్థః॥

§ తావేవం జ్ఞానయోగాయ యతమానం నియమిత సర్వేంద్రియం స్వవశే కృత్వా ప్రసహ్య స్వకార్యేషు సంయోజయతః- తతశ్చాయమాత్మస్వరూపానుభవవిముఖో వినష్టో భవతి॥ ... ... *

మూ॥ తయోర్న వశమాగచ్ఛేత్తౌ హ్యస్య పరిపంథినౌ ॥ ౩౪ ॥

భా॥ జ్ఞానయోగారంభేణ రాగద్వేషవశమాగమ్య న వినశ్యేత్ - తౌ రాగద్వేషౌ హ్యస్య దుర్జయౌ శత్రూ జ్ఞానాభ్యాసం సంవారయతః॥ ౩౪॥ ... *

మూ॥ {శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ । స్వ
ధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః॥ ౩౫। ... *}

భా॥ అతస్సుశకతయా స్వధర్మభూతః కర్మయోగో విగుణోఽప్యప్రమాదగర్భః- ప్రకృతిసంసృష్టస్య దుశ్శకతయా పరధర్మభూతాత్ జ్ఞానయోగాత్సగుణాదపి-కంచిత్కాలమనుష్ఠితాత్ సప్రమాదాచ్ఛ్రేయాన్-స్వేనైవోపాదాతుం యోగ్యతయా స్వధర్మభూతే కర్మయోగే వర్తమానస్యైకస్మిన్ జన్మన్యప్రాప్తఫలతయా నిధనమపి శ్రేయః †అనంతరాయహతతయాఽనంతరజన్మన్యవ్యాకులకర్మయోగారంభసంభవాత్ - ప్రకృతిసంసృష్టస్య స్వేనైవోపాదాతుమశక్యతయా-పరధర్మభూతో జ్ఞానయోగః ప్రమాదగర్భతయా భయావహః ॥ ౩౫ ॥ ... *

మూ॥ {అర్జున ఉవాచ॥ అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరు
షః॥ అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ బలాదివ నియోజితః॥ ౩౬ ॥}

భా॥ అథాయం జ్ఞానయోగాయ ప్రవృత్తః పురుషః స్వయం విషయాననుభవితుమనిచ్ఛన్నపి కేన ప్రయుక్తో విషయానుభవరూపం పాపం బలాన్నియోజిత ఇవ చరతి॥ ౩౬॥

---

§ తతః కిమితి శంకాయాం సదృశం చేష్టత ఇత్యనేనైకీకృత్యానుసంధానస్త్వపర్యార్థమాహ॥ తావేవమితి॥ ఏవం-ఉక్తవాసనానుయాయిత్వప్రకారేణేత్యర్థః॥

† అనంతరాయహతతయేతి-ఇంద్రియాణామనుభూతసజాతీయవిషయసమర్పణేన కర్మయోగస్వరూపస్యాత్యంత విచ్ఛేదాభావాదిత్యర్థః. అవ్యాకులత్వమత్రావికలత్వం॥

మూ॰ {శ్రీభగవానువాచ॥ కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః।
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణం... ॥ ౩౭ ॥}

భా॥ అస్యోద్భవాభిభవరూపేణ వర్తమానగుణమయ్యా ప్రకృతిసంసృష్టస్య=జ్ఞానాయారబ్ధస్య రజోగుణసముద్భవః ప్రాచీనవాసనాజనితః శబ్దాదివిషయకామో మహాశనః శత్రుః విషయేష్వసమానకవర్తతి- ఏష ఏవ ప్రతిహతగతిః ప్రతిహతిహేతుభూతచేతనాన్ ప్రతి క్రోధరూపేణ పరిణతో మహాపాప్మా పరహింసాదిషు ప్రవర్తయతి - ఏనం రజోగుణసముద్భవం సహజం జ్ఞానయోగవిరోధినం వైరిణం విద్ధి॥ ౩౭ ... *

మూ॰ {ధూమేనావ్రియతే వహ్నిర్యథాదర్శో మలేన చ। యథో-
ల్బేనావృతో గర్భస్తథా తేనేదమావృతం॥ ౩౮॥ ... *}

భా॥ యథా ధూమేన వహ్నిరావ్రియతే యథా ఆదర్శో మలేన యథా చోల్బేనావృతో గర్భః- తథా తేన కామేనేదం జంతుజాతమావృతం ॥ ౩౮ ॥

అ॥ ఆవరణప్రకారమాహ॥

మూ॰ {ఆవృతం జ్ఞానమేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా। కామరూపే-
ణ కౌంతేయ దుష్పూరేణానలేన చ॥ ౩౯ ॥ ...}

భా॥ అస్య జంతోః జ్ఞానినో జ్ఞానస్వభావస్యాత్మవిషయం జ్ఞానమేతేన§కామాకారేణ విషయవ్యామోహజననేన నిత్యవైరిణా ఆవృతం దుష్పూరేణ ప్రాప్త్యనర్హవిషయేణ అనలేన చ పర్యాప్తిరహితేన ॥ ౩౯ ॥ ... *

= జ్ఞానాయారబ్ధస్యేత్యత్ర భుక్త్వా బ్రాహ్మణా ఇతివత్ కర్తరి క్తః-

§ కామరూపశబ్దస్య స్వేచ్ఛాగృహీతరూపత్వే సిద్ధేః తద్భ్రమవ్యుదాసాయోక్తం, కామాకారేణేతి। యోగ్యార్థబద్ధైకలంభావరాహిత్యమనలశబ్దార్థః

* తృష్ణాఖనిరగాధేయం దుష్పూరా కేన పూర్యతే। యా మహద్భిరపి క్షిప్తైః పూరణైరేవ ఖన్యత ఇత్యుక్తప్రకారేణాయోగ్యేషు దుర్లభేషు ప్రవృత్తిహేతుత్వం దుష్పూరశబ్దవివక్షితమిత్యభిప్రాయేణోక్తం దుష్పూరేణ ప్రాప్త్యనర్హవిషయేణ అనలేన చ పర్యాప్తిరహితేనేతి। యద్వా, అనలశబ్దోఽగ్నిపర్యాయః కామే గౌణః- సహ్యగ్నేర్విషయవిభాగః పర్యాప్తిర్న స్యాత్ తద్వదితి భావః-

అ॥ కైరుపకరణైరయం కామఆత్మానమధితిష్ఠతీత్యత్రాహ-

మూ. { ఇంద్రియాణిమనోబుద్ధిరస్యాధిష్ఠానముచ్యతే। ఏతైర్వి
మోహయత్యేషజ్ఞానమావృత్య దేహినం॥ ౪౦ ॥... * }

భా॥ అధితిష్ఠత్యేభిరయం కామఆత్మానమితీంద్రియాణిమనోబుద్ధిరస్యాధిష్ఠానం-ఏతైరింద్రియమనోబుద్ధిభిః కామాధిష్ఠానభూతైర్విషయప్రవణైర్దేహినంప్రకృతిసంసృష్టంజ్ఞానమావృత్యవిమోహయతి వివిధంమోహయతి-ఆత్మజ్ఞానవిముఖంవిషయానుభవపరంకరోతీత్యర్థః॥౪౦॥ ... *

మూ. { తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదౌనియమ్య భరతర్షభ। పా
ప్మానంప్రజహిహ్యేనంజ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం॥౪౧॥ ... }

భా॥ యస్మాత్సర్వేంద్రియవ్యాపారోపరతిరూపేజ్ఞానయోగే ప్రవృత్తస్యాయంకామరూపశ్శత్రుః విషయాభిముఖ్యకరణేనాత్మని వైముఖ్యం కరోతి,తస్మాత్ ప్రకృతిసంసృష్టతయేంద్రియవ్యాపారప్రవణస్త్వమాదౌ మోక్షోపాయారంభసమయ ఏవేంద్రియవ్యాపారరూపే కర్మయోగే ఇంద్రియాణినియమ్యైనంజ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం-ఆత్మస్వరూపవిషయస్యజ్ఞానస్యతద్వివేకవిషయస్యచనాశనం పాప్మానంకామరూపం వైరిణంప్రజహి-నాశయ॥౪౧॥ ... ... *

అ॥ జ్ఞానవిరోధిషుప్రధానమాహ-

మూ. { ఇంద్రియాణిపరాణ్యాహురింద్రియేభ్యః పరంమనః। మన
సస్తుపరాబుద్ధిర్యోబుద్ధేః పరతస్తుసః॥౪౨॥ ... }

భా॥ జ్ఞానవిరోధేప్రధానానీంద్రియాణ్యాహుః- యత ఇంద్రియేషువిషయవ్యాపృతేషు ఆత్మనిజ్ఞానంనప్రవర్తతే- ఇంద్రియేభ్యః పరంమనః-ఇంద్రియేషూపరతేష్వపిమనసివిషయప్రవణే ఆత్మజ్ఞానంనభవతి- మనసస్తుపరాబుద్ధిః- మనసివృత్త్యంతరవిముఖే విపరీతాధ్యవసాయప్రవృత్తౌ సత్యాం జ్ఞానంనప్రవర్తతే- సర్వేషుబుద్ధిపర్యంతేషూపరతేష్వపీచ్ఛావ్యాకారోయఃకామో రజస్సముద్భవో వర్తతే చేత్సఏవై తానీంద్రియాదీన్యపి స్వవిషయేవర్తయిత్వా ఆత్మజ్ఞానంనిరుణద్ధి-తదిదముచ్యతే- యోబుద్ధేఃపరతస్తుసఇతి-బుద్ధేరపియః పరస్సకామ ఇత్యర్థః॥ ... ౪౨

మూ॥ ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా । జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదమితి॥ ౪౩॥
ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మయోగో నామ తృతీయోధ్యాయః॥ శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః ... *

భా॥ ఏవం బుద్ధేరపి పరం కామం జ్ఞానవిరోధినం వైరిణం బుద్ధ్వా ఆత్మానం మనః ఆత్మనా బుద్ధ్యా కర్మయోగేఽవస్థాప్య ఏనం కామరూపం దురాసదం శత్రుం జహి నాశయేతి ॥ ... ౪౩

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

తృతీయోధ్యాయః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే చతుర్థాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ తృతీయేఽధ్యాయే ప్రకృతిసంసృష్టస్య ముముక్షోస్సహసా జ్ఞానయోగే ఽనధికారాత్ కర్మయోగ ఏవ కార్యః జ్ఞానయోగాధికారిణోఽప్యకర్తృత్వానుసంధానపూర్వకకర్మయోగ ఏవ శ్రేయానితి సహేతుకముక్తం, విశిష్టతయా వ్యపదేశ్యస్యతు విశేషతః కర్మయోగ ఏవ కార్య ఇతి చోక్తం చతుర్థేనేదానీం తస్యైవ కర్మయోగస్య నిఖిలజగదుద్ధారణాయ మన్వంతరాదావేవోపదిష్టతయా కర్తవ్యతాం దృఢయిత్వా అంతర్గత జ్ఞానతయా ఽస్యైవ జ్ఞానయోగాకారతాం ప్రదర్శ్య కర్మయోగస్వరూపం తద్భేదాః కర్మయోగే జ్ఞానాంశస్యైవ ప్రాధాన్యం చోచ్యతే, ప్రసంగాచ్చ భగవదవతారయాథాత్మ్యముచ్యతే ॥ ... ... *

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహమవ్యయం । వివస్వాన్మనవే ప్రాహ మనురిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్ ॥౧॥ ఏవం పరంపరాప్రాప్తమిమం రాజర్షయో విదుః। స కాలేనేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప ॥౨॥ స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః। భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేతదుత్తమం॥౩॥ ... *

భా॥ యోఽయం తవోదితో యోగః స కేవలం యుద్ధప్రోత్సాహనాయేదానీముదిత ఇతి న మంతవ్యం, మన్వంతరాదావేవ నిఖిలజగదుద్ధారణాయ పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనతయేమం యోగమహమేవ వివస్వతే ప్రోక్తవాన్, వివస్వాంశ్చ మనవే మనురిక్ష్వాకవ ఇత్యేవం సంప్రదాయపరంపరయా ప్రాప్తమిమం యోగం పూర్వే రాజర్షయో విదుః - స మహతా కాలేన తత్తచ్ఛ్రోతృబుద్ధిమాంద్యాద్వినష్టప్రాయోఽభూత్ - స ఏవాయమస్ఖలితస్వరూపః - పురాతనో యోగః సఖ్యేనాతిమాత్రభక్త్యా చ మామేవ ప్రపన్నాయ తే-మయా ప్రోక్తః సపరికరస్సవిస్తర ముక్త ఇత్య

ర్థః - మదన్యేన కేనాపి జ్ఞాతుం వక్తుం చాశక్యం, యతఇదం వేదాంతోదితముత్తమం రహస్యం జ్ఞానం॥ ౩॥ ... ... *

అ॥ అస్మిన్ ప్రసంగే భగవదవతారయాథాత్మ్యం యథావత్ జ్ఞాతుమర్జున ఉవాచ.

మూ. {అర్జున ఉవాచ ॥ అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వ
తః। కథమేతద్విజానీయాం త్వమాదౌ ప్రోక్తవానితి॥ ౪}

భా॥ కాలసంఖ్యయా అపరం-అస్మజ్జన్మ సమకాలం హి భవతో జన్మ- వివస్వతశ్చ జన్మ- కాలసంఖ్యయా పరం అష్టావింశతిచతుర్యుగసంఖ్యాసంఖ్యాతం-త్వమేవాదౌ ప్రోక్తవానితి కథమేతదసంభావనీయం యథార్థం జానీయాం। నను జన్మాంతరేణాపి వక్తుం శక్యం జన్మాంతరకృతస్య మహాత్మాం స్మృతిశ్చ యుజ్యత ఇతి, నాత్ర కశ్చిద్విరోధః, న చాసౌ వక్తారమేనం వసుదేవతనయం సర్వేశ్వరం న జానాతి, య ఏవం వక్ష్యతి* పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాన్। పురుషం శాశ్వతం దివ్య మాదిదేవమజం విభుం। ఆహుస్త్వామృషయస్సర్వే దేవర్షిర్నారదస్తథా। అసితో దేవలో వ్యాసస్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే ఇతి, యుధిష్ఠిరరాజసూయాదిషు భీష్మాదిభ్యశ్చాసకృచ్ఛ్రుతం* కృష్ణ ఏవ హి లోకానా ముత్పత్తిరపి చావ్యయః। కృష్ణస్య హి కృతే భూతమిదం విశ్వం చరాచరమిత్యేవమాదిషు। కృష్ణస్య హి కృత ఇతి-కృష్ణస్య శేషభూతమిదం కృత్స్నం జగదిత్యర్థః। అతోఽభ్యుచ్యతే, జానాత్యేవాయం భగవంతం వసుదేవసూనుం పార్థః - జానతోఽప్యజానత ఇవ పృచ్ఛతోఽయమాశయః - నిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య సర్వేశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్యావాప్తసమస్తకామస్య కర్మపరవశ దేవ మనుష్యాది సజాతీయం జన్మ కిమింద్రజాలాదివన్మిథ్యా ఉత సత్యం, సత్యత్వే చ కథం జన్మప్రకారః కిమాత్మకోఽయం దేహః కశ్చ జన్మహేతుః, కదా చ జన్మ, కిమర్థం చ జన్మేతి పరిహారప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయతే॥ ౪॥ ... ... *

మూ. {శ్రీభగవానువాచ॥ బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చా
ర్జున। తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప ॥ ౫॥}

భా॥ అనేనజన్మనస్సత్యత్వముక్తం* బహూని మే వ్యతీతాని జన్మానీతి వచనాత్-తవ చేతి దృష్టాంతతయోపాదానాచ్చ॥౫॥ ... *

అ॥ అవతారప్రకారం దేహయాథాత్మ్యం జన్మహేతుం చాహ.

మూ॥ {అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృ-
తిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా॥ ... ౬ ॥}

భా॥ అజత్వావ్యయత్వసర్వేశ్వరత్వాదిసర్వపారమేశ్వరప్రకారమజహదేవ స్వాం ప్రకృతిమధిష్ఠాయాత్మమాయయా సంభవామి-ప్రకృతిస్స్వభావః-స్వమేవ స్వభావమధిష్ఠాయ స్వేనైవ రూపేణ స్వేచ్ఛయా సంభవామీత్యర్థః-స్వస్వరూపం హి* ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్* క్షయంతమస్య రజసః పరాకే* య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః* తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః- అమృతో హిరణ్మయః * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి* భారూపస్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా * సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసః* మాహారజనం వాసః ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం-ఆత్మమాయయా- ఆత్మీయయా మాయయా మాయా వయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః-తథా చాభియుక్తప్రయోగః* మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభమితి-ఆత్మీయేన జ్ఞానేనాత్మసంకల్పేనేత్యర్థః-అతోఽపహతపాప్మత్వాదిసమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వం సర్వమైశం స్వభావమజహత్ స్వమేవ రూపం దేవమనుష్యాదిసజాతీయసంస్థానం కుర్వన్నాత్మసంకల్పేన దేవాదిరూపస్సంభవామి - తదిదమాహ *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిః-ఇతరపురుషసాధారణం జన్మాకుర్వన్ దేవాదిరూపేణ స్వసంకల్పేనోక్తప్రక్రియయా జాయత ఇత్యర్థః *బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున। తాన్యహం వేద సర్వాణి* తదాత్మానం సృజామ్యహం* జన్మ కర్మ చ మే దివ్యమేవం యో వేత్తి తత్త్వత ఇతి పూర్వాపరావిరోధాచ్చ ॥౬॥ ... *

అ॥ జన్మకాలమాహ

మూ॥ {యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత। అభ్యుత్థాన-
మధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం॥ ... ... ౭ ॥}

భా॥ నకాలనియమోఽస్మత్సంభవస్య - యదాయదాహిధర్మస్యవేదోదితస్యచాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితస్య కర్తవ్యస్యగ్లానిర్భవతి-యదాయదాచతద్విపర్యయస్యాధర్మస్యాభ్యుత్థానం - తదాఽహమేవస్వసంకల్పేనోక్తేనప్రకారేణాత్మానంసృజామి॥ ౭॥ ... *

అ॥ జన్మనః ప్రయోజనమాహ ॥

మూ॰ {పరిత్రాణాయసాధూనాంవినాశాయచదుష్కృతాం । ధ
ర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామియుగేయుగే... ॥ ౮ ॥}

భా॥ సాధవఃఉక్తలక్షణధర్మశీలా వైష్ణవాగ్రేసరా మత్సమాశ్రయణేప్రవృత్తామన్నామకర్మస్వరూపాణాం వాఙ్మనసాగోచరతయా మద్దర్శనాదృతే స్వాత్మధారణపోషణాదికమలభమానాః క్షణమాత్రకాలం కల్పసహస్రంమన్వానాః ప్రశిథిల సర్వగాత్రా భవేయురితి మత్స్వరూపచేష్టితావలోకనాలాపాదిదానేన తేషాంపరిత్రాణాయతద్విపరీతానాంవినాశాయచక్షీణస్యవైదికస్యధర్మస్యమదారాధనరూపస్యారాధ్యస్వరూపప్రదర్శనేనస్థాపనాయచ దేవమనుష్యాదిరూపేణ యుగేయుగేసంభవామికృతత్రేతాదియుగవిశేషనియమోపినాస్తీత్యర్థః॥ ౮॥

మూ॰ {జన్మకర్మచమేదివ్యమేవం యోవేత్తితత్త్వతః । త్యక్త్వా
దేహంపునర్జన్మ నైతిమామేతిసోఽర్జున॥ ... ... ॥ ౯ ॥}

భా॥ ఏవంకర్మమూలహేయత్రిగుణప్రకృతిసంసర్గరూపజన్మరహితస్యసర్వేశ్వరత్వసార్వజ్ఞసత్యసంకల్పత్వాదిసమస్తకల్యాణగుణోపేతస్య సాధుపరిత్రాణమత్సమాశ్రయణైకప్రయోజనం దివ్యమప్రాకృతం మదసాధారణంమమజన్మ చేష్టితంచతత్త్వతో యో వేత్తిసవర్తమానందేహంపరిత్యజ్యపునర్జన్మనైతి-మామేవప్రాప్నోతి - మదీయదివ్యజన్మచేష్టితయాథాత్మ్యవిజ్ఞానేనవిధ్వస్తసమస్తమత్సమాశ్రయణవిరోధిపాప్మాస్మిన్నేవజన్మనియథోదితప్రకారేణమామాశ్రిత్యమదేకప్రియోమదేకచిత్తోమామేవప్రాప్నోతి ॥ ౯ ॥ ... ... *

అ॥ తదాహ॥

మూ॰ {వీతరాగభయక్రోధా మన్మయామాముపాశ్రితాః । బహ
వోజ్ఞానతపసాపూతా మద్భావమాగతాః॥ ... ... ॥ ౧౦ ॥}

భా ॥ మదీయజన్మకర్మతత్త్వజ్ఞానాఖ్యేనతపసాపూతాబహవ ఏవం సంవృత్తాః-తథాచశ్రుతిః* తస్యధీరాఃపరిజానంతియోనిమితి-ధీరాఃధీమతామగ్రేసరాఏవతస్యజన్మప్రకారంజానంతీత్యర్థః॥౧౦॥ ... *

మూ. {యేయథామాంప్రపద్యంతేతాంస్తథైవభజామ్యహం। మ
మవర్త్మానువర్తంతేమనుష్యాఃపార్థసర్వశః॥...౧౧॥ *}

భా ॥ నకేవలందేవమనుష్యాదిరూపేణావతీర్యమత్సమాశ్రయణాపేక్షాణాం పరిత్రాణంకరోమి- అపితు యేమత్సమాశ్రయణాపేక్షాయథా యేనప్రకారేణ స్వాపేక్షానురూపంమాంసంకల్ప్య ప్రపద్యంతే సమాశ్రయంతే- తాన్ప్రతితథైవతన్మనీషితప్రకారేణభజామి మాందర్శయామి-కిమత్రబహునా,సర్వేమనుష్యాఃమదనువర్తనైకమనోరథామమవర్త్మ మత్స్వభావంసర్వం యోగినాంవాఙ్మనసా గోచరమపి స్వకీయైశ్చక్షురాదికరణైః స్సర్వశస్స్వాపేక్షితైస్సర్వప్రకారైరనుభూయానువర్తంతే॥

అ ॥ ఇదానీంప్రాసంగికంపరిసమాప్యప్రకృతస్యకర్మయోగస్యజ్ఞానాకారతాప్రకారంవక్తుం తథావిధకర్మయోగాధికారిణో దుర్లభత్వమాహ॥

మూ. {కాంక్షంతఃకర్మణాంసిద్ధింయజంతఇహదేవతాః।క్షి
ప్రంహిమానుషేలోకేసిద్ధిర్భవతికర్మజా॥ ౧౨॥}

భా ॥ § సర్వ ఏవపురుషాః కర్మణాంఫలంకాంక్షమాణాః ఇంద్రాదిదేవతామాత్రంయజంతే ఆరాధయంతి - నతు కశ్చిదనభిసంహితఫలః ఇంద్రాదిదేవతాత్మభూతం సర్వయజ్ఞానాంభోక్తారంమాంయజతే- కుత ఏతత్, యతఃక్షిప్రమస్మిన్నేవమానుషేలోకే కర్మజాపుత్రపశ్వన్నాద్యాదిసిద్ధిర్భవతి- మనుష్యలోకశబ్దఃస్వర్గాదీనామపిప్రదర్శనార్థః - సర్వఏవలౌకికాః పురుషాఅక్షీణానాదికాలప్రవృత్తానంతపాపసంచయతయాఅవివేకినః క్షిప్రఫలాకాంక్షిణః పుత్రపశ్వన్నాద్య స్వర్గాద్యర్థతయాసర్వాణికర్మాణీంద్రాదిదేవతారాధనమాత్రాణికుర్వతే - నతుక

---

§కర్మణాంసిద్ధిమిత్యత్ర కర్మస్వరూపసిద్ధి శంకావ్యుదాసాయోక్తం ఫలమితి ॥

శ్చిత్సంసారోద్విగ్నహృదయో ముముక్షురుక్తలక్షణం కర్మయోగం మదారాధనభూతమారభత ఇత్యర్థః॥ ౧౨

అ॥ యథోక్తకర్మయోగారంభవిరోధిపాపక్షయహేతుమాహ ॥

మూ. {చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః। తస్య
కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయం॥౧౩॥ · · · *}

భా॥ చాతుర్వర్ణ్యప్రముఖం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతం కృత్స్నం జగత్ సత్త్వాదిగుణవిభాగేన § తదనుగుణశమాదికర్మవిభాగేన చ విభక్తం మయా సృష్టం- సృష్టిగ్రహణం ప్రదర్శనార్థం - మయైవ రక్ష్యతే మయ్యేవ చోపసంహ్రియతే- తస్య విచిత్రసృష్ట్యాదేః కర్తారమప్యకర్తారం మాం విద్ధి॥

ఆ॥ కథమిత్యత్రాహ॥

మూ॥ న మాం కర్మాణి లింపంతి న మే కర్మఫలే స్పృహా ।

భా॥ యత ఇమాని విచిత్రసృష్ట్యాదీని కర్మాణి మాం న లింపంతి- న మాం సంబధ్నంతి - న మత్ప్రయుక్తాని దేవమనుష్యాది వైచిత్ర్యాణి సృజ్యానాం పుణ్యపాపరూపకర్మవిశేషప్రయుక్తానీత్యర్థః - అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన విచిత్రసృష్ట్యాదేర్నాహం కర్తా- యతశ్చ - సృష్టాః క్షేత్రజ్ఞాః సృష్టిలబ్ధకరణకలేబరాః సృష్టిలబ్ధం భోగ్యజాతం † ఫలసంగాదిహేతుస్వకర్మానుగుణం భుంజతే - సృష్ట్యాదికర్మఫలే చ తేషామేవ స్పృహేతి న మే స్పృహా- తథాహ సూత్రకారః * వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాదితి తథా చ భగవాన్ పరాశరః * నిమిత్తమాత్రమేవాయం సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః॥ నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వైవం నాన్యత్కించిదపేక్షతే। నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామితి। సృజ్యానాం దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం సృష్టేః కారణమాత్ర

---

§ సత్త్వాదిమూలత్వాత్సర్వవ్యాపారాణాం తదనుగుణేత్యుక్తం * తమశ్శూద్రే రజః క్షత్రే బ్రాహ్మణే సత్త్వముత్తమమిత్యాది గుణవిభాగః * బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశామిత్యాదికర్మవిభాగః-శమాదికర్మేతి- శమాదికమనుష్ఠేయమిత్యర్థః॥ † ఫలసంగాదిహేతుశబ్దో బహువ్రీహితత్పురుషయోరన్యతరేణ స్వకర్మవిశేషకః, ఫలసంగాదిహేతుభిరితి వా పాఠః

మేవాయంపరమపురుషః- దేవాదివైచిత్ర్యేతుప్రధానకారణంసృజ్యభూ
తక్షేత్రజ్ఞానాంప్రాచీనకర్మశక్తయఏవ- అతోనిమిత్తమాత్రంముక్త్వా
సృష్టేఃకర్తారంపరమపురుషంముక్త్వాఇదంక్షేత్రజ్ఞవస్తుదేవాదివిచిత్రభా
వేనాన్యదపేక్షతే-స్వగత(ప్రా)చీనకర్మశక్త్యైవహిదేవాదివస్తుభావంనీ
యతఇత్యర్థః ॥ ... ... *

మూ॥ఇతిమాం యోఽభిజానాతికర్మభిర్నసబధ్యతే॥౧౪॥

భా ॥ ఏవముక్తేనప్రకారేణసృష్ట్యాదేఃకర్తారమప్యకర్తారం సృష్ట్యాది
కర్మఫలసంగరహితంచయోమామభిజానాతి సకర్మయోగారంభవి
రోధిభిఃఫలసంగాదిహేతుభిః ప్రాచీనకర్మభి ర్నసంబధ్యతే ముచ్యత
ఇత్యర్థః॥ ౧౪

మూ. {ఏవంజ్ఞాత్వాకృతంకర్మపూర్వైరపిముముక్షుభిః। కురు
కర్మైవతస్మాత్త్వంపూర్వైఃపూర్వతరంకృతమ్॥౧౫॥}

భా॥ ఏవంమాంజ్ఞాత్వావిముక్తపాపైఃపూర్వైరపిముముక్షుభిరుక్త
లక్షణంకర్మకృతం - తస్మాత్త్వముక్తప్రకారమద్విషయజ్ఞానవిధూత
పాపఃపూర్వైర్వివస్వన్మన్వాదిభిఃకృతంపూర్వతరంపురాతనంతదానీమే
వమయోక్తంవక్ష్యమాణాకారంకర్మైవకురు॥ ౧౫

అ॥ వక్ష్యమాణస్యకర్మణోదుర్జ్ఞానతామాహ॥

మూ. {కింకర్మకిమకర్మేతికవయోఽప్యత్రమోహితాః।తత్తేకర్మ
ప్రవక్ష్యామియజ్జ్ఞాత్వామోక్ష్యసేఽశుభాత్ ॥ ౧౬ ॥}

భా ॥ ముముక్షుణాఽనుష్ఠేయంకర్మకింరూపంఅకర్మచకిం అకర్మే
తికర్తురాత్మనోయథాత్మ్యజ్ఞానముచ్యతే అనుష్ఠేయంకర్మతదంతర్గతంజ్ఞా
నంచకింరూపమిత్యుభయత్రకవయోవిద్వాంసోఽపిమోహితాః యథావ
న్నజానంతి-ఏవమంతర్గతజ్ఞానంయత్కర్మతత్తేప్రవక్ష్యామి । యత్జ్ఞా
త్వాఽనుష్ఠాయాఽశుభాత్ సంసారబంధాన్మోక్ష్యసే।కర్తవ్యకర్మజ్ఞానం
హ్యనుష్ఠానఫలం॥ ౧౬

అ ॥ కుతోఽస్యదుర్జ్ఞానతేత్యత్రాహ ॥

మూ. {కర్మణోహ్యపిబోద్ధవ్యంబోద్ధవ్యంచవికర్మణః। అక
ర్మణశ్చబోద్ధవ్యంగహనాకర్మణోగతిః॥౧౭॥...*}

భా ॥ యస్మాన్మోక్షసాధనభూతేకర్మస్వరూపేబోద్ధవ్యమస్తి - ఏకర్మణిచ-నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపేణతత్సాధనద్రవ్యార్జనాద్యాకారేణ చ వివిధతామాపన్నంకర్మవికర్మ-అకర్మణిజ్ఞానేచబోద్ధవ్యమస్తి - గహనాదుజ్ఞానామముముక్షూణాంకర్మణోగతిః - వికర్మణిబోద్ధవ్యం నిత్యనైమిత్తికకామ్యద్రవ్యార్జనాదౌకర్మణి ఫలభేదకృతంవైవిధ్యంపరిత్యజ్యమోక్షైకఫలతయైకశాస్త్రార్థత్వానుసంధానం- తదేతద్వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిరేకేత్యత్రైవోక్తమితినేహప్రపంచ్యతే॥ ౧౭

అ ॥ కర్మాకర్మణోర్బోద్ధవ్యమాహ॥

మూ॰ {కర్మణ్యకర్మయఃపశ్యేదకర్మణిచకర్మయః।సబు
ద్ధిమాన్మనుష్యేషుయుక్తఃకృత్స్నకర్మకృత్ ॥ ౧౮॥}

భా॥ అకర్మశబ్దేనాత్రకర్మేతరత్ ప్రస్తుతమాత్మజ్ఞానముచ్యతే - కర్మణిక్రియమాణఏవాత్మజ్ఞానంయః పశ్యేత్ - అకర్మణిచాత్మజ్ఞానే వర్తమాన ఏవ యఃకర్మపశ్యేత్ । కిముక్తంభవతి । క్రియమాణమేవకర్మాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానేనజ్ఞానాకారం యఃపశ్యేత్ తచ్చజ్ఞానంకర్మణ్యంతర్గతతయాకర్మాకారం యఃపశ్యేదిత్యుక్తంభవతి - క్రియమాణేహికర్మణికర్తృభూతాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానేనతదుభయం సంపన్నంభవతి-ఏవమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానగర్భంకర్మ యఃపశ్యేత్ సబుద్ధిమాన్కృత్స్నశాస్త్రార్థవిత్ మనుష్యేషుసయుక్తః మోక్షాయార్హః, సఏవకృత్స్నకర్మకృత్ కృత్స్నశాస్త్రార్థకృత్ ॥౧౮॥ *

అ ॥ ప్రత్యక్షేణక్రియమాణస్యకర్మణోజ్ఞానాకారతా కథముపపద్యతఇత్యత్రాహ ॥

మూ॰ {యస్యసర్వేసమారంభాఃకామసంకల్పవర్జితాః।జ్ఞానా
గ్నిదగ్ధకర్మాణంతమాహుఃపండితంబుధాః ...॥ ౧౯ ॥}

భా॥యస్యముముక్షోః సర్వేద్రవ్యార్జనాది లౌకికకర్మపూర్వకనిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపకర్మసమారంభాఃకామవర్జితాఃఫలసంగరహితాఃసంకల్పవర్జితాశ్చ ప్రకృత్యాతద్గుణైశ్చాత్మానమేకీకృత్యానుసంధానంసంకల్పః-ప్రకృతిః యుక్తాత్మస్వరూపానుసంధానయుక్తతయా

తద్రహితాః తమేవం కర్మ కుర్వాణం పండితం కర్మాంతర్గతాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానాగ్నినా దగ్ధప్రాచీనకర్మాణమాహుస్తత్త్వజ్ఞాః అతః కర్మణో జ్ఞానాకారత్వముపపద్యతే ॥౧౯॥ ... *

అ॥ ఏతదేవ వివృణోతి॥

మూ. { త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః। కర్మ-
ణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః॥ ... ॥౨౦॥ }

భా॥ కర్మఫలసంగం త్యక్త్వా నిత్యతృప్తో నిత్యే స్వాత్మన్యేవ తృప్తః నిరాశ్రయః అస్థిరప్రకృతావాశ్రయబుద్ధిరహితో యః కర్మాణి కరోతి స కర్మణ్యాభిముఖ్యేన ప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కర్మ కరోతి కర్మాపదేశేన జ్ఞానాభ్యాసమేవ కరోతీత్యర్థః॥౨౦॥ ... ... *

అ॥ పునరపి కర్మణో జ్ఞానాకారతైవ విశోధ్యతే॥

మూ. { నిరాశీర్యతచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః। శారీరం
కేవలం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషం ॥ ౨౧॥ }

భా॥ నిరాశీః నిర్గత ఫలాభిసంధిః - యతచిత్తాత్మా యతచిత్తమనాః- త్యక్తసర్వపరిగ్రహః ఆత్మైకప్రయోజనతయా ప్రకృతిప్రాకృతవస్తుని మమతారహితః- యావజ్జీవం కేవలం శారీరమేవ కర్మ కుర్వన్ కిల్బిషం సంసారం నాప్నోతి జ్ఞాననిష్ఠావ్యవధానరహితకేవలకర్మయోగేనైవం రూపేణాత్మానం పశ్యతీత్యర్థః॥౨౧॥ ... ... *

మూ. { యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో ద్వంద్వాతీతో విమత్సరః। సమ
స్సిద్ధావసిద్ధౌ చ కృత్వాపి న నిబధ్యతే॥ ... ॥౨౨॥* }

భా॥ యదృచ్ఛోపనతశరీరధారణహేతువస్తుసంతుష్టః - ద్వంద్వాతీతః యావత్సాధనసమాప్త్యవర్జనీయశీతోష్ణాదిసహః- విమత్సరః అనిష్టోపనిపాతహేతుభూతస్వకర్మనిరూపణేన పరేష్వవిగతమత్సరః- సమస్సిద్ధావసిద్ధౌ చ యుద్ధాదికర్మసు జయాదిసిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమచిత్తః కర్మైవ కృత్వాపి జ్ఞాననిష్ఠాం వినాపి న నిబధ్యతే న సంసారం ప్రతిపద్యతే॥౨౨॥ ... *

మూ. { గతసంగస్య ముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః। యజ్ఞాయాచ
రతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయతే॥ ... ... ॥౨౩॥ }

భా॥ ఆత్మవిషయజ్ఞానావస్థితమనస్త్వేన నిర్గతతదితరసంగస్య తత ఏవ నిఖిలపరిగ్రహవినిర్ముక్తస్యోక్తలక్షణ యజ్ఞాదికర్మ నిర్వృత్తయే వర్తమానస్య పురుషస్య బంధహేతుభూతం ప్రాచీనం కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయతే నిశ్శేషం క్షీయతే॥ ... ౨౩.

అ॥ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపానుసంధానయుక్తతయా కర్మణో జ్ఞానాకారత్వముక్తం, ఇదానీం సర్వస్య సపరికరస్య కర్మణః పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషాత్మకత్వానుసంధానయుక్తతయా జ్ఞానాకారత్వమాహ॥

మూ॥ {బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతం।
బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా ॥౨౪॥}

భా॥ బ్రహ్మార్పణమితి హవిర్విశేష్యతే - అర్ప్యతేఽనేనేత్యర్పణం స్రుగాది-తత్ బ్రహ్మకార్యత్వాద్బ్రహ్మ- బ్రహ్మ యస్య హవిషోర్పణం తత్ బ్రహ్మార్పణం- బ్రహ్మ హవిః బ్రహ్మార్పణం హవిః స్వయం చ బ్రహ్మభూతం బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మభూతేఽగ్నౌ బ్రహ్మణా కర్త్రా హుతమితి సర్వం కర్మ బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మమయమితి యస్సమాధత్తే స బ్రహ్మకర్మసమాధిః తేన బ్రహ్మకర్మసమాధినా బ్రహ్మైవ గంతవ్యం- బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మభూతమాత్మస్వరూపం గంతవ్యం- ముముక్షుణా క్రియమాణం కర్మ పరబ్రహ్మాత్మకమేవేత్యనుసంధానయుక్తతయా జ్ఞానాకారం సాక్షాదాత్మావలోకనసాధనం న జ్ఞాననిష్ఠావ్యవధానేనేత్యర్థః॥ ౨౪.

అ॥ ఏవం కర్మణో జ్ఞానాకారతాం ప్రతిపాద్య కర్మయోగభేదానాహ

మూ॥ దైవమేవాపరే యజ్ఞం యోగినః పర్యుపాసతే।

భా॥ దైవం దేవార్చనరూపం యజ్ఞమపరే కర్మయోగినః పర్యుపాసతే సేవంతే-తత్రైవ నిష్ఠాం కుర్వంతీత్యర్థః॥ ... *

మూ॥ బ్రహ్మాగ్నావపరే యజ్ఞం యజ్ఞేనైవోపజుహ్వతి ॥౨౫॥

భా॥ అపరే బ్రహ్మాగ్నౌ యజ్ఞం యజ్ఞేనైవోపజుహ్వతి- అత్ర యజ్ఞశబ్దో హవిస్స్రుగాదియజ్ఞసాధనే వర్తతే,- బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిరితి న్యాయేన యాగహోమయోర్నిష్ఠాం కుర్వంతి ... ౨౫

§ నిత్యనైమిత్తికకర్మజాన్ విద్ధి - ఏవం జ్ఞాత్వా యథోక్తప్రకారేణానుష్ఠాయ మోక్ష్యసే- ३२.

అ॥ అంతర్గతజ్ఞానతయా కర్మణో జ్ఞానాకారత్వముక్తం, తత్రాంతర్గతజ్ఞానేకర్మణి జ్ఞానాంశస్యైవ ప్రాధాన్యమాహ ॥

మూ॰ {శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప। సర్వంకర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే॥ ३३॥}

భా॥ ఉభయాకారే కర్మణి ద్రవ్యమయాదంశాత్ జ్ఞానమయోంశః శ్రేయాన్ - సర్వస్యకర్మణస్తదితరస్య చాఖిలస్యోపాదేయస్య జ్ఞానే పరిసమాప్తేః తదేవ సర్వైః సాధనైః ప్రాప్యభూతం జ్ఞానం కర్మాంతర్గతత్వేనాభ్యస్యతే. తదేవాభ్యస్యమానం క్రమేణ ప్రాప్యదశాం ప్రతిపద్యతే.

మూ॰ {తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః॥ ३४॥}

భా॥ తదాత్మవిషయం జ్ఞానమవినాశితు తద్విద్ధీత్యారభ్యైషాతేఽభిహితేత్యంతేన మయోపదిష్టం- తదుక్తకర్మణి వర్తమానస్త్వం విపాకానుగుణం కాలే కాలే ప్రణిపాతపరిప్రశ్నసేవాదిభిర్విశదాకారం జ్ఞానిభ్యో విద్ధి సాక్షాత్కృతాత్మస్వరూపాస్తు జ్ఞానినః ప్రణిపాతాదిభిస్సేవితాః జ్ఞానబుభుత్సయా పరితః పృచ్ఛతస్తవాశయమాలక్ష్య జ్ఞానముపదేక్ష్యంతి ॥३४॥

అ॥ ఆత్మయాథాత్మ్యవిషయస్య జ్ఞానస్య సాక్షాత్కారరూపస్య లక్షణమాహ॥

మూ॰ {యజ్జ్ఞాత్వా న పునర్మోహమేవం యాస్యసి పాండవ। యేన భూతాన్యశేషేణ ద్రక్ష్యస్యాత్మన్యథో మయి॥ ३५॥}

భా॥ యత్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా పునరేవం దేవాద్యాత్మాభిమానరూపం తత్కృతం మమతాద్యాస్పదంచ మోహం న యాస్యసి- యేనచ దేవమనుష్యా

---

§ నిత్యనైమిత్తికకర్మజాన్ విద్ధీత్యనంతరం- తాన్ సర్వానేవం జ్ఞాత్వేతి పాఠో దృశ్యతే॥

ద్యాకారేణానుసంహితాని §సర్వాణి భూతాని స్వాత్మన్యేవ ద్రక్ష్యసి - యతస్తవాన్యేషాం చ భూతానాం ప్రకృతివియుక్తానాం జ్ఞానైకాకారతయా సామ్యం - ప్రకృతిసంసర్గదోషవినిర్ముక్తమాత్మస్వరూపం సర్వం సమమితి చ వక్ష్యతే *నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః ఇతి - అథో మయి - సర్వభూతాన్యశేషేణ ద్రక్ష్యసి - మత్స్వరూపసామ్యాత్పరిశుద్ధస్య సర్వస్యాత్మవస్తునః *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః ఇతి హి వక్ష్యతే। తథా *తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీత్యేవమాదిషు - నామరూపవినిర్ముక్తస్యాత్మవస్తునః పరస్వరూపసామ్యమవగమ్యతే - అతః ప్రకృతివినిర్ముక్తం సర్వమాత్మవస్తు పరస్పరం సమం సర్వేశ్వరేణ చ సమం॥ ౩౫

మూ॥ అపి చేదసి పాపేభ్యస్సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః। సర్వం
జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సంతరిష్యసి॥ ౩౬॥ *

భా॥ †యద్యపి సర్వేభ్యః పాపేభ్యః పాపకృత్తమోఽసి సర్వం పూర్వార్జితం వృజినరూపం సముద్రమాత్మవిషయజ్ఞానరూపప్లవేనైవ సంతరిష్యసి॥

మూ॥ యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున। జ్ఞానాగ్ని
స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా॥ ౩౭। *

భా॥ సమ్యక్ప్రవృద్ధోఽగ్నిరింధనసంచయమివాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపోఽగ్నిర్జీవాత్మగతమనాదికాలప్రవృత్తానంతకర్మసంచయం భస్మీకరోతి॥ ౩౭

---

§సర్వాణి భూతాని స్వాత్మని ద్రక్ష్యసి - ప్రకృతిసంసర్గేణ విషమతయా ప్రతిపన్నాని భూతాని పరిశుద్ధతయా జ్ఞాతే స్వాత్మని నిదర్శనభూతే స్థాలీపులాకాదిన్యాయేన ద్రక్ష్యసీత్యర్థః ॥ ఆధారాధేయభావాద్యర్థాంతరవ్యుదాసాయ ప్రకృతార్థే హేతుమాహ - యతస్తవేతి॥

† చేచ్ఛబ్దపర్యాయో యదిరపిశ్చ సంహతౌ యద్యేవ యథా, తద్వ్యవ యావతాఽపి చేదిత్యేతావతి వ్యంజనాయ యద్యపీత్యుక్తం। పాపకృత్తమశబ్దప్రతియోగిత్వాత్ పాపేభ్య ఇతి శబ్దః పాపిశిష్టపురుషవిషయః - పాపమాత్రే వా, హేతౌ పంచమీ॥

మూ॰ నహిజ్ఞానేనసదృశంపవిత్రమిహవిద్యతే।తత్స్వ
యంయోగసంసిద్ధఃకాలేనాత్మనివిందతి॥ ౩౮ ॥

భా॥ యస్మాదాత్మజ్ఞానేనసదృశంపవిత్రంశుద్ధికరమిహజగతివస్త్వంత
రంనవిద్యతే-తస్మాదాత్మజ్ఞానంసర్వంపాపంనాశయతీత్యర్థః । తత్తథావి
ధంజ్ఞానంయథోపదేశమహరహరనుష్ఠీయమానజ్ఞానాకారకర్మయోగే
నసంసిద్ధఃకాలేనస్వాత్మనిస్వయమేవలభతే॥ ౩౮

అ॥ తదేవస్పష్టమాహ॥

మూ॰ శ్రద్ధావాఁల్లభతేజ్ఞానంతత్పరస్సంయతేంద్రియః। జ్ఞా
నంలబ్ధ్వాపరాంశాంతిమచిరేణాధిగచ్ఛతి॥ ౩౯॥ ...

భా॥ †ఏవముపదేశాత్ జ్ఞానంలబ్ధ్వాచోపదిష్టజ్ఞానవృద్ధౌశ్రద్ధావాఁత
త్పరస్తత్రైవ నియతమనాస్తదితరవిషయాత్సంయతేంద్రియోఽచిరేణకా
లేనోక్తలక్షణవిపాకదశాపన్నంజ్ఞానంలభతే । తథావిధంజ్ఞానంలబ్ధ్వాప
రాంశాంతిమచిరేణాధిగచ్ఛతి పరంనిర్వాణమాప్నోతి॥ ౩౯

మూ॰ అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చసంశయాత్మావినశ్యతి। నాయం
లోకోఽస్తినపరోనసుఖంసంశయాత్మనః॥ ౪౦ ॥ ...

భా॥ అజ్ఞఃఏవముపదేశలబ్ధజ్ఞానరహితఃఉపదిష్టజ్ఞానవృద్ధ్యుపాయేచా
శ్రద్దధానఃఅత్వరమాణఃఉపదిష్టేచజ్ఞానేసంశయాత్మాసంశయమనావిన
శ్యతి నష్టోభవతి - అస్మిన్నుపదిష్టేఆత్మయాథాత్మ్యవిషయేజ్ఞానే సంశ
యాత్మనోఽయమపిప్రాకృతోలోకోనాస్తి-నచపరః ధర్మార్థకామరూ
పపురుషార్థాశ్చనసిద్ధ్యంతి కుతోమోక్షఇత్యర్థః - శాస్త్రీయకర్మ
సిద్ధిరూపత్వాత్సర్వేషాంపురుషార్థానాం శాస్త్రీయకర్మజన్య సిద్ధేశ్చదే
హాతిరిక్తాత్మనిశ్చయపూర్వకత్వాత్ - అతస్సుఖలవభాగిత్వమాత్మనిసం
శయాత్మనోనసంభవతి॥ ౪౦

---

† అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చేతివక్ష్యమాణత్వాదతోఽపిజ్ఞశ్శ్రద్ధావాం
శ్చేతివివక్షితమితిజ్ఞాపనార్థం తత్ర తాదృశభేదవ్యంజనార్థం శ్రద్ధోత్పత్తిసి
ద్ధ్యర్థంచోక్తం, ఉపదేశాత్ జ్ఞానంలబ్ధ్వేతి॥

మూ॥ యోగసన్న్యస్తకర్మాణంజ్ఞానసంఛిన్నసంశయం। ఆ
త్మవంతంనకర్మాణినిబధ్నంతిధనంజయ ॥ ౪౧॥ ...

భా॥ యథోపదిష్టయోగేనసన్న్యస్తకర్మాణంజ్ఞానాకారతాపన్నకర్మాణం- యథోపదిష్టేనచాత్మజ్ఞానేనాత్మనిసంఛిన్నసంశయంఆత్మవంతంమనస్వినంఉపదిష్టార్థేస్థిరరూపావస్థితమనసం బంధహేతుభూతప్రాచీనానంతకర్మాణిననిబధ్నంతి॥ ౪౧

మూ॥ తస్మాదజ్ఞానసంభూతంహృత్స్థంజ్ఞానాసినాత్మనః। ఛి
త్త్వైనంసంశయంయోగమాతిష్ఠోత్తిష్ఠభారత॥ ౪౨॥
ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానయోగోనా
మ చతుర్థోఽధ్యాయః॥ ... ...

భా॥ తస్మాదనాద్యజ్ఞానసంభూతంహృత్స్థమాత్మవిషయంసంశయం మయోపదిష్టేనాత్మజ్ఞానాసినాఛిత్త్వా మయోపదిష్టం కర్మయోగమాతిష్ఠ- తదర్థముత్తిష్ఠభారతేతి॥ ౪౨

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే పంచమాధ్యాయప్రారంభః.

అ॥ చతుర్థేధ్యాయే కర్మయోగస్య జ్ఞానాకారతాపూర్వకస్వరూపభేదో జ్ఞానాంశస్య చ ప్రాధాన్యముక్తం, జ్ఞానయోగాధికారిణోపికర్మయోగస్యాంతర్గతాత్మజ్ఞానత్వాదప్రమాదత్వాత్సుకరత్వాన్నిరపేక్షత్వాచ్చజ్యాయస్త్వంతృతీయఏవోక్తం, ఇదానీంకర్మయోగస్యాత్మప్రాప్తిసాధనత్వేజ్ఞాననిష్ఠాయాశ్శైఘ్ర్యంకర్మయోగాంతర్గతాకర్తృత్వానుసంధానప్రకారంచప్రతిపాద్యతన్మూలంజ్ఞానంచవిశోధ్యతే॥ ...

మూ॥ అర్జునఉవాచ ॥ సన్న్యాసంకర్మణాంకృష్ణపున
ర్యోగంచశంససి । యచ్ఛ్రేయఏతయోరేకంతన్మే
బ్రూహిసునిశ్చితం॥౧॥ ... ...

భా॥ కర్మణాంసన్న్యాసంజ్ఞానయోగంపునఃకర్మయోగంచశంససి-ఏతదుక్తంభవతి, ద్వితీయేధ్యాయేముముక్షోఃప్రథమంకర్మయోగఏవకార్యః కర్మయోగేనమృదితాంతఃకరణకషాయస్యజ్ఞానయోగేనాత్మదర్శనంకార్యమితిప్రతిపాద్య పునస్తృతీయచతుర్థయోర్జ్ఞానయోగాధికారదశాపన్నస్యాపి కర్మనిష్ఠైవజ్యాయసీసైవజ్ఞాననిష్ఠానిరపేక్షా ఆత్మప్రాప్తిసాధనమితికర్మనిష్ఠాంప్రశంససి।తత్రైతయోర్జ్ఞానయోగకర్మయోగయోరాత్మప్రాప్తిసాధనభావే యదేకంసౌకర్యాచ్ఛైఘ్ర్యాచ్చశ్రేయఃశ్రేష్ఠమితిసునిశ్చితంతన్మేబ్రూహి॥ ౧

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ ॥ సన్న్యాసఃకర్మయోగశ్చని
శ్శ్రేయసకరావుభౌ।తయోస్తుకర్మసన్న్యాసాత్క
ర్మయోగోవిశిష్యతే॥౨॥ ... ...

భా ॥ సన్న్యాసోజ్ఞానయోగఃకర్మయోగశ్చ - జ్ఞానయోగశక్తస్యాప్యుభౌనిరపేక్షౌనిశ్శ్రేయసకరౌ-తయోస్తుకర్మసన్న్యాసాత్జ్ఞానయోగాత్కర్మయోగఏవవిశిష్యతే॥ ౨

అ॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥

మూ॥ { జ్ఞేయస్స నిత్యసన్న్యాసీ యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి । నిర్ద్వన్ద్వో హి మహాబాహో సుఖం బన్ధాత్ప్రముచ్యతే॥ ౩ }

భా॥ యః కర్మయోగీ తదన్తర్గతాత్మానుభవతృప్తస్తద్వ్యతిరిక్తం కిమపి న కాంక్షతి - తత ఏవ కిమపి న ద్వేష్టి - తత ఏవ ద్వన్ద్వసహశ్చ - స నిత్యసన్న్యాసీ నిత్యజ్ఞాననిష్ఠ ఇతి జ్ఞేయః - స హి సుకరకర్మయోగనిష్ఠతయా సుఖం బన్ధాత్ప్రముచ్యతే॥ ౩

అ॥ జ్ఞానయోగకర్మయోగయోరాత్మప్రాప్తిసాధనభావేఽన్యోన్యనైరపేక్ష్యమాహ॥

మూ॥ { సాంఖ్యయోగౌ పృథగ్బాలాః ప్రవదన్తి న పణ్డితాః। ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యగుభయోర్విన్దతే ఫలం॥ ౪॥ ... }

భా॥ జ్ఞానయోగకర్మయోగౌ ఫలభేదాత్పృథగ్భూతౌ యే ప్రవదన్తి తే బాలాః అనిష్పన్నజ్ఞానాః - న పణ్డితాః అకృత్స్నవిదః - కర్మయోగో జ్ఞానయోగమేవ సాధయతి జ్ఞానయోగస్త్వేక ఆత్మావలోకనం సాధయతీతి తయోః ఫలభేదేన పృథక్త్వం వదన్తో న పణ్డితా ఇత్యర్థః। ఉభయోరాత్మావలోకనైకఫలయోరేకఫలత్వేన ఏకమప్యాస్థితస్తదేవ ఫలం లభతే॥ ౪

అ॥ ఏతదేవ వివృణోతి॥

మూ॥ { యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే। ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి॥ ౫॥ ... ... }

భా॥ సాంఖ్యైః జ్ఞాననిష్ఠైః - యదాత్మావలోకనరూపం ఫలం ప్రాప్యతే - తదేవ కర్మయోగనిష్ఠైరపి ప్రాప్యతే - ఏవమేకఫలత్వేనైకం వైకల్పికం సాంఖ్యం యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి - స ఏవ పణ్డిత ఇత్యర్థః॥ ౫

అ॥ ఇయానవిశేష ఇత్యాహ॥

మూ॥ { సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః। యోగయుక్తో మునిర్బ్రహ్మ నచిరేణాధిగచ్ఛతి॥ ౬॥ ... }

భా॥ సన్న్యాసో జ్ఞానయోగస్తు అయోగతః కర్మయోగాదృతే ప్రా

---

* శక్యమంజలిభిః పాతుం వాతాః ఇత్యాదివత్ దుఃఖశబ్దస్యాత్ర నపుంసకత్వం

ప్తుమశక్యః - యోగయుక్తః కర్మయోగయుక్తః - స్వయమేవ మునిరాత్మమననశీలః - సుఖేన కర్మయోగం సాధయిత్వా నచిరేణాల్పేనైవ కాలేన బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ఆత్మానం ప్రాప్నోతి - జ్ఞానయోగయుక్తస్తు మహతా దుఃఖేన జ్ఞానయోగం సాధయతి దుఃఖసాధ్యత్వాదాత్మానం చిరేణ ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౬

మూ॥ యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా విజితాత్మా జితేంద్రియః। సర్వభూతాత్మభూతాత్మా కుర్వన్నపి న లిప్యతే॥ ౭॥ ...

భా॥ కర్మయోగయుక్తస్తు శాస్త్రీయే పరమపురుషారాధనరూపే విశుద్ధే కర్మణి వర్తమానః - తేన విశుద్ధమనాః - విజితాత్మా స్వాభ్యస్తే కర్మణి వ్యాపృతమనస్త్వేన సుఖేన విజితమనాః - తత ఏవ జితేంద్రియః కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యానుసంధాననిష్ఠతయా సర్వభూతాత్మభూతాత్మా సర్వేషాం దేవాది భూతానాం ఆత్మభూత ఆత్మా యస్యాసౌ సర్వభూతాత్మభూతాత్మా - ఆత్మయాథాత్మ్యమనుసంధధానస్య హి దేవాదీనాం స్వస్య చైకాకార ఆత్మా దేవాదిభేదానాం ప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపతయా ఆత్మాకారత్వాసంభవాత్ - ప్రకృతివియుక్తస్సర్వత్ర దేవాదిదేహేషు జ్ఞానైకాకారతయా సమానాకార ఇతి నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యనంతరమేవ వక్ష్యతే - స ఏవంభూతః కర్మ కుర్వన్నపి అనాత్మన్యాత్మాభిమానేన న లిప్యతే న సంబధ్యతే - అతోఽచిరేణాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౭

అ॥ యతస్సౌకర్యాచ్ఛైఘ్ర్యాచ్చ కర్మయోగ ఏవ శ్రేయాన్ అతస్తదపేక్షితం శృణు॥

మూ॥ నైవ కించిత్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్। పశ్యంచ్ఛృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్నశ్నన్ గచ్ఛన్ స్వపంచ్ఛ్వసన్॥ ౮॥
ప్రలపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్నున్మిషన్నిమిషన్నపి। ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్॥ ౯॥ ...

భా॥ ఏవమాత్మతత్త్వవిత్ శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి వాగాదీని చ కర్మేంద్రియాణి ప్రాణాశ్చ స్వవిషయేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్ అనుసంధానో నాహం కించిత్కరోమీతి మన్యేత - జ్ఞానైకస్వభావస్య మమ క

మకామూలేంద్రియప్రాణసంబంధకృత మీదృశంకర్తృత్వంనస్వరూప
ప్రయుక్తమితిమన్యేతేత్యర్థః॥ ౯

మూ॥ {బ్రహ్మణ్యాధాయకర్మాణిసంగంత్యక్త్వాకరోతియః॥ లి
ప్యతేనసపాపేన పద్మపత్రమివాంభసా॥ ౧౦॥ ...}

భా॥ బ్రహ్మశబ్దేనప్రకృతిరిహోచ్యతే*మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మేతిహివక్ష్యతే। ఇంద్రియాణాం ప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపత్వేన ఇంద్రియాకారేణావస్థితాయాంప్రకృతౌపశ్యంశృణ్వన్నిత్యాద్యుక్తప్రకారేణకర్మ బ్రహ్మణ్యాధాయఫలసంగంత్యక్త్వా నైవకించిత్కరోమీతియఃకర్మాణికరోతి - సఃప్రకృతిసంసృష్టతయా వర్తమానోపిప్రకృత్యాత్మాభిమానరూపేణబంధహేతునాపాపేననలిప్యతే- పద్మపత్రమివాంభసా - యథాపద్మపత్రమంభసాసంసృష్టమపినలిప్యతేతథానలిప్యతఇత్యర్థః॥ ౧౦

మూ॥ {కాయేనమనసాబుద్ధ్యాకేవలైరింద్రియైరపి। యోగి
నఃకర్మకుర్వంతిసంగంత్యక్త్వాత్మశుద్ధయే॥ ౧౧॥ ...}

భా॥ కాయమనోబుద్ధీంద్రియసాధ్యంకర్మస్వర్గాదిఫలసంగంత్యక్త్వా యోగినఆత్మవిశుద్ధయేకుర్వంతి - ఆత్మగతప్రాచీనకర్మబంధవినాశాయకుర్వంతీత్యర్థః॥ ౧౧

మూ॥ {యుక్తఃకర్మఫలంత్యక్త్వాశాంతిమాప్నోతినైష్ఠికీం। అయు
క్తఃకామకారేణఫలేసక్తోనిబధ్యతే॥ ౧౨॥ ... ...}

భా॥ యుక్తఃఆత్మవ్యతిరిక్తఫలేష్వచపలః ఆత్మైకప్రవణః కర్మఫలంత్యక్త్వా కేవలమాత్మశుద్ధయేకర్మానుష్ఠాయనైష్ఠికీంశాంతిమాప్నోతి-స్థిరామాత్మానుభవరూపాంనిర్వృతిమాప్నోతి - అయుక్తఃఆత్మవ్యతిరిక్తఫలేషుచపలః ఆత్మావలోకనవిముఖఃకామకారేణఫలేసక్తఃకర్మాణికుర్వన్నిత్యంకర్మభిర్బధ్యతేనిత్యసంసారీభవతి - అతఃఫలసంగరహితఇంద్రియాకారేణ పరిణతాయాంప్రకృతౌకర్మాణిసన్న్యస్యఆత్మనోబంధమోచనాయైవకర్మాణికుర్వీతేత్యుక్తంభవతి॥ ౧౨

అ॥అథదేహాకారేణపరిణతాయాంప్రకృతౌకర్తృత్వసన్న్యాసఉచ్యతే॥

మూ॥ {సర్వకర్మాణిమనసాసన్న్యస్యాస్తేసుఖంవశీ। న
వద్వారేపురేదేహీనైవకుర్వన్నకారయన్॥ ౧౩॥}

భా ॥ ఆత్మనః ప్రాచీనకర్మమూలదేహసంబంధప్రయుక్తమిదం కర్మ
ణాంకర్తృత్వం నస్వరూపప్రయుక్తమితి వివేకవిషయేణమనసా సర్వా
ణికర్మాణినవద్వారేపురేసన్న్యస్యదేహీస్వయంవశీదేహాధిష్ఠానప్రయ
త్నమకుర్వన్ దేహంచనైవకారయన్ సుఖమాస్తే॥ ౧౩

అ॥ సాక్షాదాత్మనస్స్వాభావికరూపమాహ॥

మూ॰ {నకర్తృత్వంనకర్మాణిలోకస్యసృజతిప్రభుః।నకర్మ
ఫలసంయోగంస్వభావస్తుప్రవర్తతే॥౧౪॥ ...}

భా ॥ అస్యదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాప్రకృతిసంసర్గేణవర్తమా
నస్యలోకస్యదేవాద్యసాధారణంకర్తృత్వంతత్తదసాధారణానికర్మాణిత
త్తత్కర్మజన్యదేవాదిఫలసంయోగంచఅయంప్రభురకర్మవశ్యఃస్వాభావి
కస్వరూపేణావస్థితఆత్మానసృజతినోత్పాదయతి-కస్తర్హి-స్వభావస్తుప్ర
వర్తతే-స్వభావఃప్రకృతివాసనా-అనాదికాలప్రవృత్తపూర్వపూర్వకర్మ
జనితదేవాద్యాకార ప్రకృతిసంసర్గ కృతతత్తదాత్మాభిమానజనిత వాస
నాకృతమీదృశంకర్తృత్వాదికంసర్వంనస్వరూపప్రయుక్తమిత్యర్థః॥౧౪

మూ॰ {నాదత్తేకస్యచిత్పాపంనచైవసుకృతంవిభుః।అజ్ఞానేనా
వృతంజ్ఞానంతేనముహ్యంతిజంతవః ॥ ...౧౫॥}

భా ॥ కస్యచిత్స్వసంబంధితయాఽభిమతస్యపుత్రాదేః పాపందుఃఖం
నాదత్తేనాపనుదతి కస్యచిత్ ప్రతికూలతయాఽభిమతస్యసుకృతంసుఖం
చనాదత్తేనాపనుదతి - యతోఽయంవిభుఃనక్వాచిత్కఃనదేవాదిదేహాద్య
సాధారణదేశః - అతఏవనకస్యచిత్సంబంధీ నకస్యచిత్ ప్రతికూలశ్చ- స
ర్వమిదంవాసనాకృతం ।ఏవంస్వభావస్యకథమియంవిపరీతవాసనోత్పద్య
తే - అజ్ఞానేనావృతంజ్ఞానం జ్ఞానవిరోధినాపూర్వపూర్వకర్మణాస్వఫ
లానుభవయోగ్యత్వాయఅస్యజ్ఞానమావృతంసంకుచితం తేనజ్ఞానావరణ
రూపేణకర్మణాదేవాదిదేహసంయోగస్తత్తదాత్మాభిమానరూపమోహ
శ్చజాయతే- తతశ్చతథాఽఽత్మాభిమానవాసనాతదుచితకర్మవాస
నావాసనాతోవిపరీతాత్మాభిమానః కర్మారంభశ్చోపపద్యతే ౧౫

అ ॥ సర్వంజ్ఞానప్లవేనైవవృజినంసంతరిష్యసి॥జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణ

ణిభస్మసాత్కురుతే తథా * నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్రమితి ఫలార్థోక్తం స్వకాలే సంగమయతి

మూ॰ {జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం యేషాం నాశితమాత్మనాం। తేషామా
దిత్యవజ్జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరం॥ ... ౧౬॥}

భా॥ ఏవం వర్తమానేషు సర్వేష్వాత్మసు యేషామాత్మనాముక్తలక్షణేన ఆత్మయాథాత్మ్యోపదేశజనితేన ఆత్మవిషయేణ అహరహరభ్యాసాధేయాతిశయేన నిరతిశయపవిత్రేణ జ్ఞానేన తదజ్ఞానావరణమనాదికాలప్రవృత్తానంతకర్మసంచయరూపమజ్ఞానం నాశితం- తేషాం తత్స్వాభావికం పరం జ్ఞానమపరిమితమసంకుచితమాదిత్యవత్సర్వం యథావస్థితం ప్రకాశయతి § తేషామితి వినష్టాజ్ఞానానాం బహుత్వాభిధానాదాత్మస్వరూపబహుత్వం *న త్వేవాహం జాతు నాసమిత్యత్రావగతమత్ర స్పష్టతరముక్తం- †న చేదం బహుత్వముపాధికృతం, వినష్టాజ్ఞానానాముపాధిగంధాభావాత్ తేషామాదిత్యవజ్జ్ఞానమితి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్ జ్ఞానస్య స్వరూపానుబంధి

---

§ భేదవ్యపదేశబలాదద్వైతమతస్యోపక్రమవిరోధః ప్రాగుక్తః, మధ్యేమధ్యేపి సవివతాత్త్వికో భేదస్స్పష్టముపదిశ్యత ఇతి తస్య తాత్పర్యవిషయతాం దర్శయతి॥ తేషామితి వినష్టాజ్ఞానానామితి॥ నహీదం బహుత్వం భ్రాంతిసిద్ధముపాధిసిద్ధం వా వక్తుం శక్యమితి భావః॥

† సత్యమిథ్యోపాధికృతభేదవాదినోర్భాస్కర శంకరయోర్మతమనూద్య పరిహరతి॥ న చేదమితి॥ మిథ్యాభూతస్యాజ్ఞానాఖ్యోపాదానస్య వినాశే తదుపాత్తమిథ్యాభూతాంతఃకరణాద్యుపాధేరపి నివృత్తేరితి శంకరం ప్రతి హేత్వర్థః। ఇతరం ప్రత్యజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్య కర్మాదేర్వినాశే తన్నిమిత్తశరీరాద్యంతఃకరణాద్యుపాధినివృత్తేరిత్యర్థః। శంకరమతదూషణప్రసంగే తదుక్తం జ్ఞానమాత్రవాదం దూషయితుం శుద్ధదశాయాం జ్ఞాతృత్వం సిద్ధమితి దర్శయతి॥ తేషామితి॥ సంబంధవిషయతయా షష్ఠీ వ్యతిరేకగర్భేతి వ్యతిరేకనిర్దేశాదిత్యుక్తం- వినష్టోపాధీనామాత్మనాం ధర్మితయా నిర్దేశాత్ జ్ఞానస్య స్వరూపానుబంధిత్వసిద్ధేరాగంతుకచైతన్యవాదోఽపి నిరస్తః - ఆదిత్యశబ్దోఽత్ర ఆదిత్యప్రభాపరః- ప్రభాద్వారేణైవాదిత్యస్య ప్రకాశకత్వాత్ - ధర్మభూతజ్ఞానే చ సైవ దృష్టాంతో భవితుమర్హతి॥

ధర్మత్వముక్తం- ఆదిత్యదృష్టాంతేనచ జ్ఞాతృజ్ఞానయోః ప్రభాప్రభావతోరివావస్థానంచ । తత ఏవ సంసారదశాయాం జ్ఞానస్య కర్మణా సంకోచో మోక్షదశాయాం వికాసశ్చోపపన్నః ౧౬.

మూ॥ { తద్బుద్ధయ స్తదాత్మాన స్తన్నిష్ఠా స్తత్పరాయణాః। గచ్ఛంత్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః ॥ ౧౭॥ }

భా॥ తద్బుద్ధయః తథావిధాత్మదర్శనాధ్యవసాయాః- తదాత్మానః తద్విషయమనసః- తన్నిష్ఠాః తదభ్యాసనిరతాః- తత్పరాయణాః తదేవ పరమప్రయోజనమితి మన్వానాః । ఏవమభ్యస్యమానేన జ్ఞానేన నిర్ధూతప్రాచీనకల్మషాః - తథావిధమాత్మానమపునరావృత్తిం గచ్ఛంతి । యదవస్థాదాత్మనః పునరావృత్తిర్న విద్యతే స ఆత్మా అపునరావృత్తిః- స్వేన రూపేణావస్థితమాత్మానం గచ్ఛంతీత్యర్థః ౧౭.

మూ॥ { విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని। శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాః సమదర్శినః॥ ౧౮ ॥ }

భా॥ విద్యావినయసంపన్నే - కేవల బ్రాహ్మణే - గోహస్తిశ్వశ్వపచాదిష్వత్యంతవిషమాకారతయా ప్రతీయమానేష్వాత్మసు పండితాః ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః జ్ఞానైకాకారతయా సర్వత్ర సమదర్శినః- విషమాకారస్తు ప్రకృతేర్నాత్మనః- ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా సమ ఇతి పశ్యంతీత్యర్థః ౧౮.

మూ॥ { ఇహైవ తైర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః । నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః॥ ౧౯ }

భా॥ §ఇహైవ సాధనానుష్ఠానదశాయామేవ తైస్సర్గో జితః సంసారో జితః। యేషాముక్తరీత్యా సర్వేష్వాత్మసు సామ్యే స్థితం మనః- నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ- ప్రకృతిసంసర్గదోషవియుక్తతయా సమమాత్మవస్తు హి బ్రహ్మ- ఆత్మసామ్యే స్థితాశ్చేద్బ్రహ్మణి స్థితా ఏవ తే। బ్రహ్మణి స్థితిరేవ హి సంసారజయః । ఆత్మసు జ్ఞానైకాకారతయా సామ్యమేవానుసంధానా ముక్తా ఏవేత్యర్థః ౧౯.

---

§సృష్ట్యాదేరతా స్నన్వయాత్సర్గశబ్దః సృజ్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా సంసారపరః

అ॥ యేనప్రకారేణావస్థితస్యకర్మయోగినస్సమదర్శనరూపోజ్ఞానవిపాకోభవతితంప్రకారముపదిశతి

మూ. నప్రహృష్యేత్ప్రియంప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్యచాప్రి
యం।స్థిరబుద్ధిరసమ్మూఢోబ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః ॥౨౦॥

భా॥ యాదృశదేహస్థస్య ప్రాచీనకర్మవాసనయా యత్ప్రియంభవతియచ్చాప్రియం-తదుభయంప్రాప్యహర్షోద్వేగౌనకుర్యాత్-కథం, స్థిరబుద్ధిః-స్థిరేఆత్మనిబుద్ధిర్యస్యసఃస్థిరబుద్ధిః- అసమ్మూఢః - అస్థిరేణశరీరేణస్థిరమాత్మానమేకీకృత్యమోహంనప్రాప్తః।దహినః-తచ్చకథం,బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః§ఉపదేశేనబ్రహ్మవిత్సన్తస్మిన్బ్రహ్మణ్యభ్యాసయుక్తః-ఏతదుక్తంభవతి, తత్త్వవిదాముపదేశేనఆత్మయాథాత్మ్యవిద్భూత్వా తత్రైవయతమానోదేహాత్మాభిమానం పరిత్యజ్యస్థిరరూపాత్మావలోకనప్రియానుభవేష్వవస్థితః అస్థిరేప్రాకృతేప్రియాప్రియేప్రాప్య హర్షోద్వేగౌనకుర్యాదితి ౨౦.

మూ. బాహ్యస్పర్శేష్వసక్తాత్మావిందత్యాత్మనియస్సుఖం।సబ్ర
హ్మయోగయుక్తాత్మాసుఖమక్షయమశ్నుతే॥ ౨౧॥

భా॥ †ఏవముక్తేనప్రకారేణబాహ్యస్పర్శేష్వాత్మవ్యతిరిక్తవిషయానుభవేషుఅసక్తమనాః- అంతరాత్మన్యేవయస్సుఖంవిందతిలభతే- సప్రకృత్యభ్యాసంవిహాయ బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా బ్రహ్మణ్యభ్యాసయుక్తమనాఃబ్రహ్మానుభవరూపమక్షయంసుఖంప్రాప్నోతి ౨౧.

అ॥ ప్రాకృతస్యభోగస్యసుత్యజతామాహ॥

మూ. యేహిసంస్పర్శజాభోగాదుఃఖయోనయఏవతే।ఆద్యంత
వంతఃకౌంతేయనతేషురమతేబుధః॥ ... ౨౨॥

భా॥ విషయేంద్రియస్పర్శజాః యేభోగాఃదుఃఖయోనయస్తే దుఃఖోదర్కాః-ఆద్యంతవంతఃఅల్పకాలవర్తినోహ్యుపలభ్యంతే।నతేషుతద్యాథాత్మ్యవిద్రమతే ౨౨.

---

§సన్నిత్యనేనఉపదేశజనితజ్ఞానమనూద్యవిశిష్టంవిజ్ఞానంవిధీయతఇతిసూచితం †సుఖంవిందతీత్యస్యసుఖమక్షయమశ్నుత ఇత్యనేనభేదదర్శనాయలభతఇత్యుక్తం-అక్షయసుఖప్రారంభోయమితిభావః

మూ. { శక్నోతీహైవయస్సోఢుంప్రాక్ఛరీరవిమోక్షణాత్ । కా
మక్రోధోద్భవంవేగంసయుక్తస్ససుఖీనరః॥ ౨౩ }

భా॥ శరీరవిమోక్షణాత్ ప్రాగిహైవసాధనానుష్ఠానదశాయామేవఆత్మానుభవప్రీత్యా కామక్రోధోద్భవంవేగంసోఢుంనిరోద్ధుం యశ్శక్నోతిస యుక్తః ఆత్మానుభవాయార్హః - సఏవశరీరవిమోక్షణోత్తరకాలమాత్మానుభవైకసుఖస్సంపత్స్యతే ౨౩

మూ. { యోఽంతస్సుఖోఽంతరారామస్తథాంతర్జ్యోతిరేవయః।
సయోగీబ్రహ్మనిర్వాణంబ్రహ్మభూతోఽధిగచ్ఛతి॥ ౨౪ ॥ }

భా॥ యోబాహ్యవిషయానుభవంసర్వంవిహాయ అంతస్సుఖఃఆత్మానుభవైకసుఖః- అంతరారామఃఆత్మైకోద్యానః - స్వగుణైరాత్మైవసుఖవర్ధకో యస్యసతథోక్తః - తథాంతర్జ్యోతిరాత్మైక జ్ఞానోయోవర్తతేసబ్రహ్మభూతోయోగీబ్రహ్మ నిర్వాణమాత్మానుభవ సుఖంప్రాప్నోతి ౨౪.

మూ. { లభంతేబ్రహ్మనిర్వాణమృషయఃక్షీణకల్మషాః । ఛిన్న
ద్వైధాయతాత్మానస్సర్వభూతహితేరతాః ॥ ౨౫ ॥ }

భా॥ ఛిన్నద్వైధాఃశీతోష్ణాదిద్వంద్వైర్విముక్తాః-యతాత్మానఃఆత్మన్యేవనియమితమనసః- సర్వభూతహితేరతాః ఆత్మవత్సర్వేషాంభూతానాంహితేష్వేవనిరతాః-ఋషయఃద్రష్టారః ఆత్మావలోకనపరాః-యఏవంభూతాస్తేక్షీణాశేషాత్మప్రాప్తివిరోధికల్మషాఃబ్రహ్మనిర్వాణంలభన్తే

అ॥ ఉక్తగుణానాంబ్రహ్మాత్యంతసులభమిత్యాహ

మూ. { కామక్రోధవియుక్తానాంయతీనాంయతచేతసాం।అభితో
బ్రహ్మనిర్వాణంవర్తతేవిజితాత్మనాం ౨౬॥ }

భా॥ కామక్రోధవియుక్తానాం యతీనాంయతనశీలానాం యతచేతసాంనియమితమనసాం విజితాత్మనాం విజితమనసాం బ్రహ్మనిర్వాణమభితోవర్తతే - ఏవంభూతానాంహస్తస్థంబ్రహ్మనిర్వాణమిత్యర్థః ౨౬

అ॥ ఉక్తంకర్మయోగంస్వలక్ష్యభూతయోగశిరస్కముపసంహరతి॥

మూ॥ స్పర్శాన్కృత్వా బహిర్బాహ్యాంశ్చక్షుశ్చైవాంతరే భ్రువోః । ప్రాణాపానౌ సమౌ కృత్వా నాసాభ్యంతరచారిణౌ ॥ ౨౭ ॥ యతేంద్రియమనోబుద్ధిర్మునిర్మోక్షపరాయణః । విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్త ఏవ సః ॥ ౨౮

భా ॥ బాహ్యాన్విషయస్పర్శాన్బహిఃకృత్వా బాహ్యేంద్రియవ్యాపారం సర్వముపసంహృత్య *యోగయోగ్యాసనే ఋజుకాయ ఉపవిశ్య చక్షుషీ భ్రువోరంతరే నాసాగ్రే విన్యస్య నాసాభ్యంతరచారిణౌ ప్రాణాపానౌ సమౌకృత్వా ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసౌ సమగతీకృత్వా ఆత్మావలోకనాదన్యత్ర ప్రవృత్త్యనర్హేంద్రియమనోబుద్ధిః తత ఏవ విగతేచ్ఛాభయక్రోధః మోక్షపరాయణః మోక్షైకప్రయోజనః మునిః ఆత్మావలోకనశీలః యస్సదా ముక్త ఏవ - సాధ్యదశాయామివ సాధనదశాయామపి ముక్త ఏవ స ఇత్యర్థః ౨౮.

అ॥ ఉక్తస్య నిత్యనైమిత్తికకర్మేతికర్తవ్యతాకస్య కర్మయోగస్య యోగశిరస్కస్య సుశకతామాహ ॥

మూ॥ భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరం । సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి ॥ ౨౯ ॥ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మసన్న్యాసయోగో నామ పంచమోధ్యాయః ... ...*

భా॥ యజ్ఞతపసాం భోక్తారం సర్వలోకమహేశ్వరం సర్వభూతానాం

---

*ఉపవిశ్యాసన ఇతి వక్ష్యమాణానుసంధానేన యోగయోగ్యేత్యుక్తం - చక్షురిత్యేకవచనం కరణాకారైక్యాదితి దర్శయితుం చక్షుషీ ఇత్యుక్తం। సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రమితి వక్ష్యమాణేన నాసాగ్రన్యస్తలోచన ఇత్యాదిప్రకరణాంతరోక్త్యా చ భ్రువోరంతరే కృత్వేత్యస్య ఐకార్థ్యమాహ ॥ నాసాగ్ర ఇతి ॥ నాసాభ్యంతరసంచారమాత్రస్య స్వతస్సిద్ధస్య విధేయత్వాయోగాత్ సమౌకృత్వేత్యేతదేవ విధేయమితి దర్శయితుం నాసాభ్యంతరచారిణౌ ప్రాణాపానావిత్యనువాదః

సుహృదం మాం జ్ఞాత్వా శాంతిమృచ్ఛతి - కర్మయోగకరణ ఏవ సుఖమృచ్ఛతి § సర్వలోకమహేశ్వరం సర్వేషాం లోకేశ్వరాణామపీశ్వరం * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమితి హి శ్రూయతే - మాం సర్వలోకమహేశ్వరం సర్వసుహృదం జ్ఞాత్వా మదారాధనరూపః కర్మయోగ ఇతి సుఖేన తత్ర ప్రవర్తత ఇత్యర్థః, సుహృద ఆరాధనాయ హి సర్వే ప్రయతంతే॥ ౨౯

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

---

§ భగవత్సమానాధికరణతయా సర్వలోకప్రతిసంబంధికతయా చ మహేశ్వరశబ్దస్యాత్ర న రూఢివిశేషే ప్రవృత్తిరిత్యాహ॥ సర్వేషాం లోకేశ్వరాణామపీతి॥ సర్వేషాం లోకానాం మహాంతమీశ్వరమిత్యేవ తు సమాసార్థః। తత్ర ప్రమాణమాహ॥ తమీశ్వరాణామితి॥ శ్రుతావపి మహేశ్వరశబ్దస్య సప్రతిసంబంధికత్వాత్ పరమత్వవిశేషణాచ్చ న రూఢిః- తద్వదత్రాపి సర్వశబ్దాసంకోచాన్మహత్త్వవిశేషణాచ్చ రుద్రాదిలోకేశ్వరాంతరవ్యవచ్ఛేద ఉక్తః * సర్వేశ్వరేశ్వరః కృష్ణ ఇతి హి స్మర్యతే॥ ... ... *

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే షష్ఠాధ్యాయప్రారంభః.

మూ. { శ్రీభగవానువాచ ॥ అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః। స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్నిర్న చాక్రియః ॥ ... ౧. }

భా॥ ఉక్తః కర్మయోగస్సపరికరః, §ఇదానీం జ్ఞానయోగకర్మయోగసాధ్యాత్మావలోకనరూపయోగాభ్యాసవిధిరుచ్యతే। తత్ర కర్మయోగస్య నిరపేక్షసాధనత్వం ద్రఢయితుం జ్ఞానాకారః కర్మయోగో యోగశిరస్కోఽనూద్యతే। కర్మఫలం స్వర్గాదికమనాశ్రితః. కార్యం కర్మానుష్ఠానమేవ కార్యం సర్వాత్మనాఽస్మత్సుహృద్భూతపరమపురుషారాధనరూపతయా కర్మైవ మమ ప్రయోజనం న తత్సాధ్యం కించిదితి యః కర్మ కరోతి స సన్న్యాసీ చ జ్ఞానయోగనిష్ఠశ్చ- యోగీ చ కర్మయోగనిష్ఠశ్చ- ఆత్మావలోకనరూపయోగసాధనభూతోభయనిష్ఠ ఇత్యర్థః। న నిరగ్నిర్న చాక్రియః న చోదితయజ్ఞాదికర్మస్వప్రవృత్తః కేవలజ్ఞాననిష్ఠః- తస్య హి జ్ఞాననిష్ఠైవ కర్మయోగనిష్ఠస్య తూభయమస్తీత్యభిప్రాయః ౧.

అ॥ ఉక్తలక్షణకర్మయోగే జ్ఞానమప్యస్తీత్యాహ

మూ. { యం సన్న్యాసమితి ప్రాహుర్యోగం తం విద్ధి పాండవ। న హ్యసన్న్యస్తసంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చన ॥ ... ౨ }

భా॥ యం సన్న్యాసమితి జ్ఞానయోగ ఇతి ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమితి ప్రాహుస్తం కర్మయోగమేవ విద్ధి। తదుపపాదయతి, న హ్యసన్న్యస్తసంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చనేతి। ఆత్మయాథాత్మ్యానుసంధానేన అనాత్మని ప్రకృతావాత్మసంకల్పః సన్న్యస్తః పరిత్యక్తో యేన స సన్న్యస్తసంకల్పః

§ యోగాభ్యాసవిధిరుచ్యత ఇతి * యోగాభ్యాసవిధిర్యోగి చతుర్థాం యోగసాధనం। యోగసిద్ధిస్స్వయోగస్య పారమ్యం షష్ఠ ఉచ్యత ఇతి సంగ్రహశ్లోకే ప్రథమం యోగాభ్యాసవిధేరుపాదానాత్ అన్యేషాం చ తదర్థత్వాత్ స ఏవ ప్రధానార్థతయా సంగృహీత ఇతి భావః

అనేవంభూతః అసన్న్యస్తసంకల్పః-నహ్యుక్తేషు కర్మయోగిష్వనేవం భూతః కశ్చన కర్మయోగీ భవతి * యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితా ఇతిహ్యుక్తం ౨.

అ॥ కర్మయోగస్యాప్రమాదేన యోగం సాధయతీత్యాహ

మూ. {ఆరురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మ కారణముచ్యతే । యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే॥ ... * ॥౩}

భా॥ యోగమాత్మావలోకనం ప్రాప్తుమిచ్ఛోర్ముముక్షోః కర్మయోగ ఏవ కారణముచ్యతే। తస్యైవ యోగారూఢస్య ప్రతిష్ఠితయోగస్యైవ శమః కర్మనివృత్తిః కారణముచ్యతే - యావదాత్మావలోకనరూపమోక్షావాప్తి కర్మకార్యమిత్యర్థః ౩.

అ॥ కదా ప్రతిష్ఠితయోగో భవతీత్యత ఆహ॥

మూ. {యదా హి నేన్ద్రియార్థేషు న కర్మస్వనుషజ్జతే । సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢస్తదోచ్యతే॥ ... ౪}

భా॥ యదాఽయం యోగీ స్వాత్మైకానుభవస్వభావతయా ఇంద్రియార్థేష్వాత్మవ్యతిరిక్తప్రాకృతవిషయేషు తత్సంబంధిషు చ కర్మసు§ నానుషజ్జతే. న సంగమర్హతి-తదా హి సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢ ఇత్యుచ్యతే-తస్మాదారురుక్షోర్విషయానుభవార్హతయా తదననుషంగాభ్యాసరూపః కర్మయోగ ఏవ యోగనిష్పత్తికారణం- అతో విషయాననుషంగాభ్యాసరూపం కర్మయోగమేవారురుక్షుః కుర్యాత్ ౪

అ॥ తదేవాహ॥

మూ. {ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్ । ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మనః ॥ ... ౫}

భా॥ ఆత్మనా మనసా విషయాననుషక్తేన మనసా ఆత్మానముద్ధరేత్ - తద్విపరీతేన మనసా ఆత్మానం నావసాదయేత్ - ఆత్మైవ మన ఏవ హ్యాత్మనో బంధుస్తదేవాత్మనో రిపుః ౫.

---

§ సంగం త్యాజయతి నివర్తయతీత్యాదిషు ప్రయోగేషు జాయమానస్య సంగస్య బలాన్నివర్తనం ప్రతీయతే- అత్ర తు నానుషజ్జత ఇత్యుక్తం - సంగస్స్వయమేవ న జాయత ఇత్యర్థః-తతః ఫలితమాహ-న సంగమర్హతీతి

మూ॰ {బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యేనాత్మైవాత్మనాజితః। అనాత్మన
స్తుశత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవశత్రువత్॥ ... ౬}

భా॥ యేనపురుషేణ స్వేనైవస్వమనో విషయేభ్యోజితం తన్మనస్త
స్యబంధుః-అనాత్మనః అజితమనసః-స్వకీయమేవమనః స్వస్యశత్రువత్
శత్రుత్వేవర్తేత-స్వనిశ్శ్రేయసవిపరీతేవర్తేత-ఇత్యర్థః॥ యథోక్తంభగ
వతాపరాశరేణాపి * మనఏవమనుష్యాణాంకారణంబంధమోక్షయోః॥
బంధాయవిషయాసంగిముక్త్యైనిర్విషయంమనఇతి ౬.

అ॥ యోగారంభయోగ్యావస్థోచ్యతే

మూ॰ {జితాత్మనఃప్రశాంతస్యపరమాత్మాసమాహితః।శీతోష్ణసుఖ
దుఃఖేషుతథామానావమానయోః॥ ... ౭}

భా॥ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషుమానావమానయోశ్చ - జితాత్మనఃజితమన
సః వికారరహితమనసః-ప్రశాంతస్యమనసిపరమాత్మా సమాహితః స
మ్యగాహితః స్వరూపేణావస్థితః- ప్రత్యగాత్మాత్రపరమాత్మేత్యుచ్యతే
తస్యైవప్రకృతత్వాత్-తస్యాపి పూర్వపూర్వావస్థాపేక్షయా పరమా
త్మత్వాత్-ఆత్మాపరంసమాహితఇతివాన్వయః ౭.

మూ॰ {జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మాకూటస్థోవిజితేంద్రియః।యుక్త
ఇత్యుచ్యతేయోగీసమలోష్టాశ్మకాంచనః॥ ... ౮}

భా॥ జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా ఆత్మస్వరూపవిషయేణజ్ఞానేన తస్యచప్ర
కృతివిసజాతీయాకారవిషయేణ జ్ఞానేనచ తృప్తమనాః కూటస్థః దేవా
ద్యవస్థాస్వనువర్తమానసర్వసాధారణజ్ఞానైకాకారాత్మనిస్థితః-తతఏ
వవిజితేంద్రియః-సమలోష్టాశ్మకాంచనఃప్రకృతివివిక్తస్వరూపనిష్ఠతయా
ప్రాకృతవస్తువిశేషేషు భోగ్యత్వాభావాల్లోష్టాశ్మకాంచనేషుసమప్ర
యోజనోయఃకర్మయోగీసయుక్తఇత్యుచ్యతేఆత్మావలోకనరూపయో
గాభ్యాసార్హఇత్యుచ్యతే॥ అ॥ §తథాచ

మూ॰ {సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబంధుషు।సాధుష్వపి
చపాపేషుసమబుద్ధిర్విశిష్యతే॥ ... ౯}

---

§ సమలోష్టాశ్మకాంచనఇత్యచేతనేషూక్తపవాదార్థః చేతనవిషయాతి
మాప్రపంచ్యతఇత్యభిప్రాయేణాహ।తథాచేతి-అపిచేత్యర్థః॥

భా॥ వయోవిశేషానంగీకారేణ స్వహితైషిణస్సుహృదః- సవయసో హితైషిణో మిత్రాణి- అరయో నిమిత్తతోఽనర్థేచ్ఛవః- ఉభయహేత్వభావాత్ ఉభయరహితా ఉదాసీనాః- జన్మత ఏవో భయరహితా మధ్యస్థాః జన్మత ఏవానిష్టేచ్ఛవో ద్వేష్యాః- జన్మత ఏవ హితైషిణో బంధవః- సాధవో ధర్మశీలాః- పాపాః పాపశీలాః- ఆత్మైకప్రయోజనతయా సుహృన్మిత్రాదిభిః ప్రయోజనాభావాద్విరోధాభావాచ్చ తేషు సమబుద్ధిర్యోగాభ్యాసాహార్త్వే విశిష్యతే ౯.

మూ॥ యోగీ యుంజీత సతతమాత్మానం రహసి స్థితః।
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః॥౧౦॥

భా॥ యోగీ ఉక్తప్రకారకర్మయోగనిష్ఠః- సతతం అహరహర్యోగకాలే- ఆత్మానం యుంజీత ఆత్మానం యుక్తం కుర్వీత- స్వదర్శననిష్ఠం కుర్వీతేత్యర్థః- రహసి జనవర్జితే నిశ్శబ్దే దేశే స్థితః - ఏకాకీ తత్రాపి న సద్వితీయః- యతచిత్తాత్మా §యతచిత్తమనస్కః- నిరాశీః ఆత్మవ్యతిరిక్తే కృత్స్నే వస్తుని నిరపేక్షః అపరిగ్రహః తద్వ్యతిరిక్తే కస్మింశ్చిదపి మమతారహితః॥ ౧౦.

మూ॥ శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరం ॥ ౧౧ ॥ తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః । ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే॥౧౨॥

భా॥ శుచౌ దేశే - అశుచిభిః పురుషైరనధిష్ఠితే అపరిగృహీతే చాశుచిభిర్వస్తుభిరస్పృష్టే చ పవిత్రభూతే దేశే † దార్వాదినిర్మితం - నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం- కుశాజినచేలోత్తరమాసనం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్మనః ప్ర

---

§ ఆత్మశబ్దేన మనసోఽభిధానేపి తస్యైవ చింతారూపవృత్త్యపేక్షయా చిత్తశబ్ద ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ యతచిత్తమనస్క ఇతి.

† స్థిరత్వే హేతుర్దార్వాదినిర్మితత్వం-తథా కఠినత్వాన్మృదుత్వార్థం చేలం-తత్రాపి నిస్తరంగత్వార్థం శుద్ధ్యర్థం చాజినం - సర్వస్యోపరి శుద్ధ్యర్థం సత్వస్యైపార్థం చ కుశాః- కుశాజినచేలోత్తరమితి కశ్చిద్వ్యత్యస్య పాఠః- తథా సత్యుత్తరోత్తరమార్దవసిద్ధ్యర్థమితి మంతవ్యం - విపరీతోత్ర క్రమశ్చేలాదీనామితి చ శాంకరం - కేచిత్త్వవ్యవస్థితక్రమత్వమూచుః -

సాదకరేక్సాపాశ్రియఉపవిశ్య ఆవ్యాకులమేకాగ్రంమనఃకృత్వాయత చిత్తేంద్రియక్రియఃసర్వాత్మనోపసంహృతచిత్తేంద్రియక్రియః - ఆత్మవిశుద్ధయేబంధనివృత్తయె యోగంయుంజ్యాత్ ఆత్మావలోకనంకుర్వీత॥౧౨

మూ. { సమంకాయశిరోగ్రీవంధారయన్నచలంస్థిరం। సంప్రేక్ష్యనాసికాగ్రంస్వందిశశ్చానవలోకయన్॥ ౧౩॥ ప్రశాంతాత్మావిగతభీర్బ్రహ్మచారివ్రతేస్థితః। మనస్సంయమ్యమచ్చిత్తోయుక్తఆసీతమత్పరః॥ ౧౪ ॥...... }

భా ॥ కాయశిరోగ్రీవం సమమచలం సాపాశ్రయతయాస్థిరంధారయన్- దిశశ్చానవలోకయన్ - స్వనాసికాగ్రంసంప్రేక్ష్యప్రశాంతాత్మాఅత్యంతనిర్వృతమనాఃవిగతభీర్బ్రహ్మచర్యయుక్తోమనస్సంయమ్యమచ్చిత్తోయుక్తఅవహితోమత్పరఆసీత- మామేవచింతయన్నాసీత॥ ౧౪.

మూ. { యుంజన్నేవంసదాత్మానంయోగీనియతమానసః। శాంతింనిర్వాణపరమాంమత్సంస్థామధిగచ్ఛతి॥ ౧౫॥ ... }

భా ॥ ఏవంమయిపరస్మిన్బ్రహ్మణిపురుషోత్తమేమనసశ్శుభాశ్రయే సదాత్మానంమనోయుంజన్-నియతమానసఃమత్స్పర్శపవిత్రీకృతమానసతయానిశ్చలమానసః- మత్సంస్థాంనిర్వాణపరమాంశాంతిమధిగచ్ఛతి - నిర్వాణకాష్ఠారూపాంమత్సంస్థాంమయిసంస్థితాంశాంతిమధిగచ్ఛతి॥ ౧౫॥

అ॥ ఏవమాత్మయోగమారభమాణస్యమనోనైర్మల్యహేతుభూతాం మనసోభగవతిశుభాశ్రయేస్థితిమభిధాయాన్యదపియోగోపకరణమాహ.

మూ. { నాత్యశ్నతస్తుయోగోస్తినచైకాంతమనశ్నతః।నచాతిస్వప్నశీలస్యజాగ్రతోనైవచార్జున॥ ౧౬।యుక్తాహారవిహారస్యయుక్తచేష్టస్యకర్మసు । యుక్తస్వప్నావబోధస్యయోగోభవతిదుఃఖహా॥ ౧౭॥ ... }

భా ॥ అత్యశనానశనేయోగవిరోధినీ, అతివిహారావిహారౌచ, తథాఽతిమాత్రస్వప్నజాగర్యే, తథాచాత్యాయాసానాయాసౌ, మితాహారవిహారస్యమితాయాసస్యమితస్వప్నావబోధస్యసకలదుఃఖహాబంధనాశనోయోగస్సంపన్నోభవతి॥ ౧౭

---

§ సాపాశ్రయఉపవిశ్యేతి-అన్యథాపాశ్చాత్యధారణప్రయత్నస్సమాధివిరోధీస్యాదితిభావః

మూ॥ యదావినియతంచిత్తమాత్మన్యేవావతిష్ఠతే। నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యోయుక్తఇత్యుచ్యతేతదా॥ ౧౮॥

భా॥ యదాప్రయోజనవిషయంచిత్తమాత్మన్యేవవినియతంవిశేషేణ నియతం-నిరతిశయప్రయోజనతయాతత్రైవనియతంనిశ్చలమవతిష్ఠతే। తదా సర్వకామేభ్యోనిస్స్పృహస్సన్ యుక్తఇత్యుచ్యతే యోగార్హఇత్యుచ్యతే॥ ౧౮

మూ॥ యథాదీపోనివాతస్థోనేంగతేసోపమాస్మృతా। యోగినోయతచిత్తస్యయుంజతోయోగమాత్మనః॥ ౧౯॥

భా॥ నివాతస్థోదీపోయథానేంగతేనచలతి-అచలస్సప్రభస్తిష్ఠతి-యతచిత్తస్యనివృత్తసకలేతరమనోవృత్తేర్యోగినఃఆత్మని యోగంయుంజతఃఆత్మస్వరూపస్యసోపమా, నివాతస్థతయానిశ్చలసప్రభదీపవన్నివృత్తసకలేతరమనోవృత్తితయానిశ్చలోజ్ఞానప్రభఆత్మాతిష్ఠతీత్యర్థః॥ ౧౯

మూ॥ యత్రోపరమతేచిత్తంనిరుద్ధంయోగసేవయా। యత్రచైవాత్మనాత్మానంపశ్యన్నాత్మనితుష్యతి॥ ౨౦॥ సుఖమాత్యంతికంయత్తద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియం। వేత్తియత్రనచైవాయంస్థితశ్చలతితత్త్వతః॥ ౨౧॥ యంలబ్ధ్వాచాపరంలాభంమన్యతేనాధికంతతః। యస్మిన్స్థితోనదుఃఖేనగురుణాపివిచాల్యతే॥ ౨౨॥ తంవిద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగంయోగసంజ్ఞితం। సనిశ్చయేనయోక్తవ్యోయోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా॥ ౨౩॥ ... ...

భా॥ యోగసేవయాహేతునాసర్వత్రనిరుద్ధంచిత్తం యత్రయోగేఉపరమతే అతిశయితసుఖమిదమితిరమతే - యత్రచయోగే ఆత్మనామనసాఆత్మానంపశ్యన్ అన్యనిరపేక్షమాత్మన్యేవతుష్యతి § యత్తదతీంద్రియమాత్మబుద్ధ్యేకగ్రాహ్యమాత్యంతికంసుఖం యత్రచయోగేవేత్తిఅనుభవతి-యత్రచయోగేస్థితఃసుఖాతిరేకేణతత్త్వతస్తద్భావాన్నచలతి-యంయోగంలబ్ధ్వాయోగాద్విరతస్తమేవకాంక్షమాణోనాపరం లాభం

---

§ యదేవంవిధంసుఖంతద్యత్ర వేత్తీత్యన్వయః- యద్వాపిండితంప్రసిద్ధ్యతిశయార్థంతదిత్యేవార్థః.

మన్యతే- యస్మింశ్చయోగేస్థితోవిరతోపిగుణవత్పుత్ర వియోగాదినాగురుణాపిదుఃఖేననవిచాల్యతే-తందుఃఖసంయోగవియోగం దుఃఖసంయోగప్రత్యనీకాకారం యోగశబ్దాభిధేయం విద్యాత్, సఏవంరూపో యోగ ఇత్యారంభదశాయాం నిశ్చయేనానిర్విణ్ణచేతసాహృష్టచేతసా యోగో యోక్తవ్యః॥ ౨౩

మూ॥ సంకల్పప్రభవాన్కామాంస్త్యక్త్వాసర్వానశేషతః।
మనసైవేంద్రియగ్రామంవినియమ్యసమంతతః॥ ౨౪॥
శనైశ్శనైరుపరమేద్బుద్ధ్యాధృతిగృహీతయా।ఆత్మసం
స్థంమనఃకృత్వానకించిదపిచింతయేత్॥ ౨౫॥ ...

భా॥ స్పర్శజాస్సంకల్పజాశ్చేతిద్వివిధాఃకామాః -స్పర్శజాశ్శీతోష్ణాదయః సంకల్పజాఃపుత్రక్షేత్రాదయః- తత్ర సంకల్పప్రభవాఃస్వరూపేణైవత్యక్తుంశక్యాః- తాన్సర్వాన్మనసైవతదనన్వయానుసంధానేనత్యక్త్వా స్పర్శజేష్వవర్జనీయేషు తన్నిమిత్తహర్షోద్వేగౌత్యక్త్వా సమంతతఃసర్వస్మాద్విషయాత్సర్వమింద్రియగ్రామంవినియమ్యశనైశ్శనైర్ధృతిగృహీతయావివేకవిషయయాబుద్ధ్యాసర్వస్మాదాత్మవ్యతిరిక్తాదుపరమ్యాత్మసంస్థంమనఃకృత్వా నకించిదపిచింతయేత్॥ ౨౫

మూ॥ యతోయతోనిశ్చరతిమనశ్చంచలమస్థిరం।తత
స్తతోనియమ్యైతదాత్మన్యేవవశంనయేత్॥౨౬

భా॥ చలస్వభావతయాఆత్మన్యస్థిరంమనః యతోయతోవిషయ ప్రావణ్యహేతోర్బహిర్నిశ్చరతి। తతస్తతోయత్నేనమనోనియమ్యాత్మన్యేవాతిశయితసుఖభావనయావశంనయేత్॥ ౨౬

మూ॥ ప్రశాంతమనసంహ్యేనంయోగినంసుఖముత్తమం।ఉ
పైతిశాంతరజసంబ్రహ్మభూతమకల్మషం॥౨౭॥ ...

భా॥ ప్రశాంతమనసంఆత్మనినిశ్చలమనసంఆత్మన్యస్తమనసం- తతఏవహేతోర్దగ్ధాశేషకల్మషం - తతఏవశాంతరజసంవినష్టరజోగుణం- తతఏవబ్రహ్మభూతంస్వస్వరూపేణావస్థితమేనంయోగినం ఆత్మానుభవరూపముత్తమంసుఖముపైతి- హీతిహేతౌ - ఉత్తమసుఖరూపత్వాదాత్మస్వరూపస్యేత్యర్థః॥ ౨౭

మూ, { ఏవం యుంజన్సదాత్మానం యోగీ విగతకల్మషః। సు
సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శమత్యంతం సుఖమశ్నుతే॥ ౨౮॥ }

భా॥ ఏవముక్తప్రకారేణాత్మానం యుంజన్ తేనైవ విగతప్రాచీనసమస్తకల్మషో బ్రహ్మసంస్పర్శం బ్రహ్మానుభవరూపం సుఖమత్యంతమపరిమితం సుఖేనానాయాసేన సదాశ్నుతే॥ ౨౮

అ॥ అథ యోగవిపాకదశా చతుష్ప్రకారోచ్యతే॥

మూ. { సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని। ఈక్ష
తే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః॥ ౨౯॥ ... }

భా॥ స్వాత్మనః పరేషాం చ భూతానాం ప్రకృతివియుక్తస్వరూపాణాం జ్ఞానైకాకారతయా సామ్యాద్వైషమ్యస్య చ ప్రకృతిగతత్వాద్యోగయుక్తాత్మా ప్రకృతివియుక్తే స్వాత్మని సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా సమదర్శనః- సర్వభూతస్థం స్వాత్మానం సర్వభూతాని చ స్వాత్మనీక్షతే - సర్వభూతసమానాకారం స్వాత్మానం స్వాత్మసమానాకారాణి చ సర్వభూతాని పశ్యతీత్యర్థః - ఏకస్మిన్నాత్మని దృష్టే సర్వస్యాత్మవస్తునస్తత్సామ్యాత్సర్వమాత్మవస్తు దృష్టం భవతీత్యర్థః * సర్వత్ర సమదర్శన ఇతి వచనాత్ * యోఽయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తః సామ్యేనే త్యనుభాషణాచ్చ * నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేతి వచనాచ్చ॥ ౨౯

మూ, { యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి। తస్యా
హం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి॥ ౩౦॥ ... }

భా॥ తతోఽపి విపాకదశాపన్నో మమ సాధర్మ్యముపాగతః * నిరంజనం పరమం సామ్యముపైతీత్యుచ్యమానం సర్వస్యాత్మవస్తునో విధూతపుణ్యపాపస్య స్వరూపేణావస్థితస్య మత్సామ్యం పశ్యన్ యస్సర్వత్రాత్మవస్తుని మాం పశ్యతి సర్వమాత్మవస్తు చ మయి పశ్యతి, అన్యోన్యసామ్యాదన్యతరదర్శనేనాన్యతరదపీదృశమితి పశ్యతి। తస్య స్వాత్మరూపం పశ్యతోఽహం తత్సామ్యాన్న ప్రణశ్యామి నాదర్శనముపయామి- మమాపి మాం పశ్యతో మత్సామ్యాత్ స్వాత్మానం మత్సమమవలోకయన్ సదా దర్శనముపయామి॥ ౩౦॥

అ॥ తతోపిః పాకదశామాహ॥

మూ. { సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వమాస్థితః। స
ర్వథా వర్తమానోపి స యోగీ మయి వర్తతే॥ ౩౧ ॥ }

భా॥ యోగదశాయాం సర్వభూతస్థితం మామసంకుచితజ్ఞానైకాకా
రతయా ఏకత్వమాస్థితః ప్రాకృతభేదపరిత్యాగేన సుదృఢం యో భజతే -
స యోగీ వ్యుత్థానకాలేపి యథా తథా వర్తమానః స్వాత్మానం సర్వభూతా
ని చ పశ్యన్ మయి వర్తతే మామేవ పశ్యతి - స్వాత్మని సర్వభూతేషు చ స
ర్వదా మత్సామ్యమేవ పశ్యతీత్యర్థః॥ ౩౧

అ॥ తతోపి కాష్ఠామాహ॥

మూ. { ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోర్జున। సుఖం
వా యది వా దుఃఖం స యోగీ పరమో మతః॥ ౩౨॥ }

భా॥ స్వాత్మనశ్చాన్యేషాం చాత్మనామసంకుచితజ్ఞానైకాకారతయా
ఔపమ్యేన స్వాత్మని చాన్యేషు చ సర్వత్ర వర్తమానం పుత్రజన్మాదిరూపం సు
ఖం తన్మరణాదిరూపం చ దుఃఖమసంబంధసామ్యాత్సమం యః పశ్యతి - పర
పుత్రజన్మమరణాదిసమం స్వపుత్రజన్మమరణాదికం యః పశ్యతీత్యర్థః - స
యోగీ పరమో యోగకాష్ఠాం గతో మతః। ౩౨

మూ. { అర్జున ఉవాచ॥ యోయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తః సామ్యే
న మధుసూదన। ఏతస్యాహం న పశ్యామి చంచలత్వాత్ స్థితిం స్థి
రాం॥ ౩౩॥ చంచలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాథి బలవద్దృఢం । త
స్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరివ సుదుష్కరం॥ ౩౪॥ }

భా ॥ యోఽయం దేవమనుష్యాదిభేదేన జీవేశ్వరభేదేన చాత్యంతభిన్న
తయా ప్రతీయమానేషు సర్వేష్వాత్మసు జ్ఞానైకాకారతయా పర
స్పరసామ్యేనాకర్మవశ్యతయా చేశ్వరసామ్యేన సర్వత్ర సమదర్శనరూ
పో యోగస్త్వయా ప్రోక్తః - ఏతస్య యోగస్య స్థిరాం స్థితిం న పశ్యామి -
మనసశ్చంచలత్వాత్ - తథా హ్యనవరతాభ్యస్తేషు విషయేష్వపి స్వతఏవ చం
చలం పురుషేణైకత్రావస్థాపయితుమశక్యం మనః పురుషం బలాత్ ప్రమ
థ్య దృఢమన్యత్ర చరతి - తస్య స్వాభ్యస్తవిషయేష్వపి చంచలస్వభావస్య
మనసస్తద్విపరీతాకారాత్మని స్థాపయితుం నిగ్రహం ప్రతికూలగతేర్మహా

పాతస్య వ్యజనాదినేవ సుదుష్కరమహం మన్యే - మనో నిగ్రహోపాయో వక్తవ్య ఇత్యభిప్రాయః॥ 34

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్నిగ్రహం చలం। అభ్యాసేన తు కౌంతేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే॥ 35॥ అసంయతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః। వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽవాప్తుముపాయతః॥ 36॥

భా॥ చలస్వభావతయా మనో దుర్నిగ్రహమేవేత్యత్ర న సంశయః - తథాప్యాత్మనో గుణాకారత్వాభ్యాసజనితాభిముఖ్యేనాత్మవ్యతిరిక్తేషు దోషాకారత్వదర్శనజనితవైతృష్ణ్యేన చ కథంచిద్గృహ్యతే। అసంయతాత్మనా అజితమనసా మహతాపి బలేన యోగో దుష్ప్రాప ఏవ - ఉపాయతస్తు వశ్యాత్మనా పూర్వోక్తేన మదారాధనరూపేణాంతర్గతజ్ఞానేన కర్మణా జితమనసా యతమానేనాయమేవ సమదర్శనరూపో యోగోఽవాప్తుం శక్యః॥

అ॥ అథ నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీత్యాదావేవ శ్రుతం యోగమాహాత్మ్యం యథావచ్ఛ్రోతుమర్జునః పృచ్ఛతి § అంతర్గతాత్మజ్ఞానతయా యోగశిరస్కతయా చ హి కర్మయోగస్య మాహాత్మ్యం తత్రోదితం, తచ్చ యోగమాహాత్మ్యమేవ॥

మూ॥ అర్జున ఉవాచ॥ అయతిః శ్రద్ధయోపేతో యోగాచ్చలితమానసః। అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి॥ 37॥ కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్టశ్ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి। అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః పథి॥ 38॥ ఏతం మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తుమర్హస్యశేషతః। త్వదన్యః సంశయస్యాస్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే॥ 39॥ ... ...

---

§ నను నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీత్యాదౌ కర్మయోగస్య మాహాత్మ్యముక్తం అత్ర తు తత్ఫలభూతస్యాత్మావలోకనరూపయోగస్య, అతః కథమేవం శ్రుతమేవేత్యుక్తం, తత్రాహ॥ అంతర్గతేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ యోగాంకురభూతాత్మజ్ఞానగర్భతయా పుష్కలయోగస్వరూపసాధనతయా చ హి కర్మయోగస్య మాహాత్మ్యం తత్రోదితం, తతశ్చ యోగోపాధికేతదంశభూతకర్మయోగమాహాత్మ్యేఽభిహితే అంగిభూతయోగమాహాత్మ్యమేవోక్తం భవతీతి భావః

భా॥ శ్రద్ధయా యోగే ప్రవృత్తో దృఢతరాభ్యాసరూపయత్నవైకల్యేన యోగసంసిద్ధిమప్రాప్య యోగాచ్చలితమానసః కాం గతిం గచ్ఛతి - ఉభయవిభ్రష్టోఽయం ఛిన్నాభ్రమివ కచ్చిన్న నశ్యతి - యథా మేఘశకలః పూర్వస్మాన్మహతో మేఘాచ్ఛిన్నః పరం బృహంతం మేఘమప్రాప్య మధ్యే వినష్టో భవతి తథైవ కచ్చిన్న నశ్యతి। కథముభయవిభ్రష్టతా, అప్రతిష్ఠో విమూఢో బ్రహ్మణః పథీతి। యథావస్థితం స్వర్గాదిసాధనభూతం కర్మ ఫలాభిసంధిరహితస్యాస్య పురుషస్య స్వఫలసాధనత్వేన ప్రతిష్ఠా న భవతీత్యప్రతిష్ఠః- ప్రక్రాంతే బ్రహ్మణః పథి విమూఢః తస్మాత్పథః ప్రచ్యుతః- అత ఉభయవిభ్రష్టతయా కిమయం నశ్యత్యేవ ఉత న నశ్యతి। తమేనం సంశయమశేషతశ్ఛేత్తుమర్హసి - స్వతః ప్రత్యక్షేణ యుగపత్సర్వం సర్వదా పశ్యతస్త్వత్తోఽన్యస్సంశయస్యాస్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే॥ ౩౯

మూ॥ {శ్రీభగవానువాచ। పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే। నహి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి॥ ౪౦}

భా॥ శ్రద్ధయా యోగే పరిక్రాంతస్య తస్మాత్ ప్రచ్యుతస్యేహ చాముత్ర చ వినాశో న విద్యతే- ప్రాకృతస్వర్గాది భోగానుభవే బ్రహ్మానుభవే చాభిలషితానవాప్తిరూపః ప్రత్యవాయాఖ్యానిష్టావాప్తిరూపశ్చ వినాశో న విద్యత ఇత్యర్థః- నహి నిరతిశయకల్యాణరూపయోగకృత్ కశ్చిత్ కాలత్రయేఽపి దుర్గతిం గచ్ఛతి ౪౦.

అ॥ కథమయం భవిష్యతీత్యత్రాహ॥

మూ॥ {ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః। శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే॥ ౪౧}

భా॥ *యజ్జాతీయభోగాభికాంక్షయా యోగాత్ ప్రచ్యుతోఽయం స పుణ్యకృతాం ప్రాప్యాన్ లోకాన్ ప్రాప్య తజ్జాతీయానతికల్యాణభోగాన్ యోగమాహాత్మ్యాదేవ భుంజానో యావత్తద్భోగతృష్ణావసానం శాశ్వతీ

---

*సర్వేషామమాత్రయా పుణ్యకృత్త్వసద్భావేఽపి కేషుచిత్పుణ్యకృచ్ఛబ్దప్రయోగస్తేషామతిశయితపుణ్యకృత్త్వనిబంధన ఇత్యాహ ॥ అతిపుణ్యకృతామితి.

స్సమహాన్తతోఽపి త్వాత్తస్మిన్ భోగే వితృష్ణః శుచీనాం శ్రీమతాం యోగోపక్రమయోగ్యానాం కులే యోగోపక్రమే భ్రష్టో యోగమాహాత్మ్యాజ్జాయతే ... ... ౪౧.

మూ. { అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతాం। ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశం ... ౪౨ }

భా॥ పరిపక్వయోగశ్చలితశ్చేత్ యోగినాం ధీమతాం యోగం కుర్వతాం స్వయమేవ యోగోపదేశక్షమాణాం కులే భవతి। తదేతదుభయవిధం యోగయోగ్యానాం యోగినాంచ కులే జన్మ, లోకే ప్రాకృతానాం దుర్లభతరం. ఏతత్తు యోగమాహాత్మ్యకృతం ౪౨.

మూ. { తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికం। యతతే చ తతో భూయస్సంసిద్ధౌ కురునందన॥ ౪౩॥ పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః। ... }

భా॥ తత్ర జన్మని తమేవ పౌర్వదైహికం యోగవిషయం బుద్ధిసంయోగం లభతే - తతస్సుప్తప్రబుద్ధవద్భూయస్సంసిద్ధౌ యతతే - యథా నాంతరాయహతో భవతి తథా యతతే - తేన పూర్వాభ్యాసేన పూర్వేణ యోగవిషయేణాభ్యాసేన స యోగభ్రష్టో హ్యవశోఽపి యోగ ఏవ హ్రియతే - ప్రసిద్ధం హ్యేతద్యోగమాహాత్మ్యమిత్యర్థః ౪౩౪

మూ॥ జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే ౪౪॥

భా॥ అప్రవృత్తయోగో యోగే జిజ్ఞాసురపి తతశ్చలితమానసః పునరపి తామేవ జిజ్ఞాసాం ప్రాప్య కర్మయోగాదికం యోగమనుష్ఠాయ శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే - శబ్దబ్రహ్మ, దేవమనుష్యపృథివ్యంతరిక్ష స్వర్గాది శబ్దాభిలాపయోగ్యం బ్రహ్మ ప్రకృతిః - ప్రకృతిబంధాద్విముక్తో దేవమనుష్యాదిశబ్దాభిలాపానర్హం జ్ఞానైకతాన మాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

మూ. { ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః। అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిం॥ ౪౫ }

భా॥ యత ఏవం యోగమాహాత్మ్యం తతోఽనేకజన్మార్జితపుణ్యసంచయైః సంశుద్ధకిల్బిషః సంసిద్ధస్సంజాతః ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ చలితోఽపి పునః పరాం గతిం యాత్యేవ ౪౫.

అ॥ అతిశయితపురుషార్థనిష్ఠతయా యోగినస్సర్వస్మాదాధిక్యమాహ

మూ॥ {తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోపి మతోధికః। కర్మి-
భ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మాద్యోగీ భవార్జున॥ ౪౬॥}

భా॥ కేవలతపోభిర్యః పురుషార్థసాధ్యతే ఆత్మజ్ఞానవ్యతిరిక్తజ్ఞానైశ్చ యః, యశ్చ కేవలైరశ్వమేధాదిభిః కర్మభిః, తేభ్యస్సర్వేభ్యోఽధికపురుషార్థసాధనత్వాద్యోగస్య, తపస్విభ్యోజ్ఞానిభ్యః కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ-తస్మాద్యోగీభవార్జున   ౪౬

అ॥ తదేవం పరవిద్యాంగభూతం ప్రజాపతివాక్యోదితం ప్రత్యగాత్మదర్శనముక్తం, అథపరవిద్యాం ప్రస్తౌతి

మూ॥ {యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్మనా। శ్రద్ధా-
వాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః ॥ ౪౭॥
ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యో-
గశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే యోగాభ్యాస యో-
గో నామ షష్ఠోధ్యాయః ॥   ...   ...   *}

భా॥ యోగినామితి పంచమ్యర్థే షష్ఠీ- సర్వభూతస్థమాత్మానమిత్యాదినా చతుర్విధా యోగినః ప్రతిపాదితాః- తేష్వంతర్గతత్వాద్వక్ష్యమాణస్య యోగినోఽనిర్ధారణే షష్ఠీ సంభవతి - అపి సర్వేషామితి సర్వశబ్దనిర్దిష్టాస్తపస్విప్రభృతయః-తత్రాప్యుక్తేన న్యాయేన పంచమ్యర్థో గృహీతవ్యః యోగిభ్యోపి సర్వేభ్యో వక్ష్యమాణో యోగీ యుక్తతమః - తదపేక్షయా అవరత్వే తపస్విప్రభృతీనాం యోగినాంచ న కశ్చిద్విశేష ఇత్యర్థః - మేర్వపేక్షయా సర్షపాణామివ। యద్యపి సర్షపేష్వన్యోన్యన్యూనాధికభావో విద్యతే తథాపి మేర్వపేక్షయా అవరత్వనిర్దేశస్సమానః- మత్ప్రియత్వాతిరేకేణానన్యసాధారణస్వభావతయా మద్గతేనాంతరాత్మనా మనసా (బాహ్యాంతరసకలవృత్తి విశేషాశ్రయభూతం మనోహ్యంతరాత్మా - అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మయా వినా ఆత్మధారణాఽలాభాత్ మద్గతేన మనసా) శ్రద్ధావాన్ అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన క్షణమాత్ర విశ్లేషాసహతయా మత్ప్రాప్తిప్రవృత్తౌ త్వరావాన్ యో మాం భజతే - మాం- విచిత్రానంతభోగ్యభోక్తృవర్గభోగోపకరణభోగస్థానపరిపూర్ణ నిఖిలజగదుదయవిభవలయలీలం అస్పృష్టాశేషదోషానవధికాతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశ

క్తి తేజఃప్రభృత్యసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణనిధిం స్వాభిమతానురూపైక
రూపాచింత్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌందర్యసౌగం
ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనంతగుణనిధిదివ్యరూపం వాఙ్మనసా
పరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ మపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమ
హోదధిమనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యం ప్రణతార్తిహరమాశ్రి
తవాత్సల్యైకజలధి మఖిలమనుజనయనవిషయతాంగత మజహత్స్వస్వ
భావం వసుదేవగృహేఽవతీర్ణ మనవధికాతిశయతేజసా నిఖిలంజగద్భా
సయంత మాత్మకాంత్యావిశ్వమాప్యాయయంతం-భజతే సేవతే- ఉపా
స్తే ఇత్యర్థః । సమేయుక్తతమో మతః స సర్వేభ్యశ్శ్రేష్ఠతమ ఇతి సర్వం
సర్వదా యథావస్థితం స్వత ఏవ సాక్షాత్కుర్వన్ అహం మన్యే ౪౭.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

షష్ఠోఽధ్యాయః.

ప్రథమషట్కం సంపూర్ణమ్

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే సప్తమాధ్యాయప్రారంభః

అ ॥ ప్రథమేనాధ్యాయషట్కేన పరమప్రాప్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో నిరవద్యస్య నిఖిలజగదేకకారణస్య సర్వజ్ఞస్య ః సర్వభూతస్య సత్యసంకల్పస్య మహావిభూతేః శ్రీమతో నారాయణస్య ప్రాప్త్యుపాయభూతం తదుపాసనం వక్తుం తదంగభూతమాత్మజ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠానసాధ్యం ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనో యాథాత్మ్యదర్శనముక్తం, ఇదానీం మధ్యమేన షట్కేన పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషస్వరూపం తదుపాసనం చ భక్తిశబ్దవాచ్యముచ్యతే। తదేతదుత్తరత్ర *యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం। స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇత్యారభ్య *విముచ్య నిర్మమశ్శాంతో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి। సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామితి సంక్షిప్య వక్ష్యతే । ఉపాసనం తు భక్తిరూపాపన్నమేవ పరప్రాప్త్యుపాయభూతమితి వేదాంతవాక్యసిద్ధం* తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి* తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతీత్యాదినాభిహితం వేదనం,* ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యో... నిదిధ్యాసితవ్యః *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత*సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః స్మృతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః* భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః। క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్స్మృతిసంతానరూపం దర్శనసమానాకారం ధ్యానోపాసనశబ్దవాచ్యమిత్యవగమ్యతే । పునశ్చ *నాయమాత్మా

ః సర్వభూతస్య-సర్వాంతర్యామితయా సర్వశరీరకస్యేత్యర్థః *సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇతి హి వక్ష్యతి. † శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇత్యేతయోస్తు నాగప్రాప్తశ్రవణమననానువాదరూపత్వాత్తత్పరిత్యాగేన ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి విధ్యంశ ఉక్తః.

ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన- యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి విశేషణాత్ పరేణాత్మనా వరణీయతా హేతుభూతం స్మర్యమాణ విషయస్యాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియరూపం స్మృతిసంతానమేవోపాసనశబ్ద వాచ్యమితి హి నిశ్చీయతే। తదేవ హి భక్తిరిత్యుచ్యతే।* స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత ఇత్యాదివచనాత్ - అతః* తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే* నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా। శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా ॥ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతపేత్యనయోరేకార్థత్వం సిద్ధం భవతి। తత్ర సప్తమే తావదుపాస్యభూతపరమపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యం ప్రకృత్యా తత్తిరోధానం తన్నివృత్తయే భగవత్ప్రపత్తిరుపాసకవిధాభేదో జ్ఞానినశ్శ్రైష్ఠ్యం చోచ్యతే॥

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ మయ్యాసక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజన్మదాశ్రయః। అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు॥ ౧॥ ... *

భా॥ మయ్యాభిముఖ్యేన సక్తమనాః మత్ప్రియత్వాతిరేకేణ మత్స్వరూపేణ గుణైశ్చ చేష్టితేన మద్విభూత్యా విశ్లేషే సతి తత్క్షణాదేవ విశీర్యమాణ స్వభావతయా మయి సుగాఢం బద్ధమనాః మదాశ్రయః తథా స్వయం చ మయా వినా విశీర్యమాణతయా మదాశ్రయః మదేకాధారః మద్యోగం యుంజన్ యోగారబ్ధుం ప్రవృత్తో యోగవిషయభూతం మామసంశయం నిస్సంశయం సమగ్రం సకలం యథా జ్ఞాస్యసి యేన జ్ఞానేనోక్తేన జ్ఞాస్యసి తత్ జ్ఞానమవహితమనాః శృణు॥ ౧

మూ॥ జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞానమిదం వక్ష్యామ్యశేషతః। యజ్జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యత్ జ్ఞాతవ్యమవశిష్యతే॥ ౨

భా॥ అహం తే మద్విషయమిదం జ్ఞానం విజ్ఞానేన సహాశేషతో వక్ష్యామి విజ్ఞానం వివిక్తాకారవిషయం జ్ఞానం - యథాహం మద్వ్యతిరిక్తాత్సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకతయాఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణానంతమహావిభూతితయా చ వివిక్తస్తేన వివిక్త విషయ

జ్ఞానేన సహ మత్స్వరూపవిషయజ్ఞానం వక్ష్యామి - కింబహునా. యత్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా మయి పునరన్యత్ జ్ఞాతవ్యం నావశిష్యతే॥ ౨

అ॥ వక్ష్యమాణస్య జ్ఞానస్య దుష్ప్రాపతామాహ॥

మూ. { మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే । య
తతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః॥ ౩ ॥ }

భా ॥ మనుష్యాశ్శాస్త్రాధికారయోగ్యాః తేషాం సహస్రేషు కశ్చిదేవ సిద్ధిపర్యంతం యతతే। సిద్ధిపర్యంతం యతమానానాం సహస్రేషు కశ్చిదేవ మాం విదిత్వా మత్తస్సిద్ధయే యతతే । మద్విదాం సహస్రేషు కశ్చిదేవ తత్త్వతో యథావస్థితం మాం వేత్తి - న కశ్చిదిత్యభిప్రాయః॥ స మహాత్మా సుదుర్లభః॥ మాం తు వేద న కశ్చనేతి హి వక్ష్యతే॥ ౩

మూ. { భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ।
అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా॥ ౪॥ }

భా ॥ అస్య విచిత్రానంతభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపేణావస్థితస్య జగతః ప్రకృతిరియం గంధాదిగుణకపృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాదిరూపేణ మనః ప్రభృతీంద్రియరూపేణ మహదహంకారరూపేణ చాష్టధా భిన్నా మదీయేతి విద్ధి॥ ౪

మూ. { అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం । జీవ
భూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్॥ ౫ }

భా ॥ ఇయం మమాపరా ప్రకృతిః, ఇతస్త్వన్యామితోఽచేతనాయాశ్చేతనభోగ్యభూతాయాః ప్రకృతేర్విసజాతీయాకారాం జీవభూతాం పరాం తస్యా భోక్తృత్వేన ప్రధానభూతాం చేతనరూపాం మదీయాం ప్రకృతిం విద్ధి- యయేదమచేతనం కృత్స్నం జగద్ధార్యతే॥ ౫

మూ. { ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ । అ
హం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా॥ ౬॥ }

భా ॥ ఏతచ్చేతనాచేతనసమష్టిరూప మదీయప్రకృతిద్వయయోనీని బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతాన్యుచ్చావచభావేనావస్థితాని చిదచిన్మిశ్రాణి మదీయాని సర్వాణి భూతానీత్యుపధారయ - మదీయప్రకృతిద్వయయోనీని హి తాని మదీయాన్యేవ - తథా ప్రకృతిద్వయయోనిత్వేన కృత్స్నస్య జగతః

యోర్ద్వయోరపి మద్యోనిత్వేన మదీయత్వేనచ కృత్స్నస్యజగతఃఅహ
మేవప్రభవోఽహమేవచప్రళయోఽహమేవచ శేషీత్యవధారయ । త
యోశ్చిదచిత్సమష్టిభూతయోః ప్రకృతిపురుషయోరపిపరమ పురుషయో
నిత్వంశ్రుతిస్మృతిసిద్ధం*మహానవ్యక్తేలీయతే అవ్యక్తమక్షరేలీయతే అ
క్షరంతమసిలీయతే తమఃపరేదేవ ఏకీభవతి * విష్ణోస్స్వరూపాత్ పరతో
దితేద్వేరూపేప్రధానంపురుషశ్చవిప్ర ॥ ప్రకృతిర్యామయాఖ్యాతావ్య
క్తావ్యక్తస్వరూపిణీ।పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతేపరమాత్మని । పరమా
త్మాచసర్వేషామాధారఃపరమేశ్వరః । విష్ణునామాసవేదేషు వేదాంతే
షుచగీయతఇత్యాదికాహిశ్రుతిస్మృతయః॥ ౬

మూ॥ మత్తఃపరతరంనాన్యత్ కించిదస్తిధనంజయ॥

భా॥ యథాసర్వకారణస్యాపిప్రకృతిద్వయస్యకారణత్వేన సర్వస్యాచే
తనవస్తుశ్శేషిణశ్చేతనస్యాపి శేషిత్వేనకారణతయా శేషితయాచాహంపర
తరః- తథాజ్ఞానశక్తిబలాదిగుణయోగేనచాహమేవపరతరః-మత్తోన్యత్
మద్వ్యతిరిక్తంకించిత్ జ్ఞానబలాదిగుణాంతరయోగిపరతరంనాస్తి ॥

మూ॥ మయిసర్వమిదంప్రోతంసూత్రేమణిగణాఇవ॥ ౭॥

భా॥ సర్వమిదంచిదచిద్వస్తుజాతంకార్యావస్థంకారణావస్థంచమచ్ఛ
రీరభూతంసూత్రేమణిగణవదాత్మతయాఽవస్థితే మయి ప్రోతమాశ్రితం
*యస్యపృథివీశరీరం...యస్యాత్మాశరీరం ఏషసర్వభూతాంతరాత్మాఽప
హతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇత్యాత్మశరీరభావేనావస్థానంచజ
గద్బ్రహ్మణోరంతర్యామిబ్రాహ్మణాదిషుసిద్ధం॥ ౭

అ॥ అతస్సర్వస్యపరమపురుషశరీరత్వేనాత్మభూతపరమపురుషప్ర
కారత్వాత్సర్వప్రకారఃపరమపురుషఏవావస్థితఇతిసర్వైశ్శబ్దైస్తస్యైవా
భిధానమితితత్సామానాధికరణ్యేనాహ॥

మూ॥
రసోఽహమప్సుకౌంతేయప్రభాస్మిశశిసూర్యయోః।
ప్రణవస్సర్వవేదేషుశబ్దఃఖేపౌరుషంనృషు ॥ ౮ ॥
పుణ్యోగంధఃపృథివ్యాంచతేజశ్చాస్మివిభావసౌ ।
జీవనంసర్వభూతేషుతపశ్చాస్మితపస్విషు ॥ ౯ ॥

మూ॰
బీజంమాంసర్వభూతానాంవిద్ధిపార్థసనాతనం।
బుద్ధిర్బుద్ధిమతామస్మి తేజస్తేజస్వినామహం॥ ౧౦॥
బలంబలవతాంచాహం కామరాగవివర్జితమ్ ।
ధర్మావిరుద్ధోభూతేషుకామోఽస్మిభరతర్షభ॥౧౧॥

భా ॥ ఏతేసర్వేవిలక్షణాభావామత్తఏవోత్పన్నాఃమచ్ఛేషభూతాః మచ్ఛరీరతయామయ్యేవావస్థితాః- అతస్తత్ప్రకారోఽహమేవావస్థితః॥

అ॥ కింవిశిష్యాభిధీయతే.

మూ॰
యేచైవసాత్త్వికాభావారాజసాస్తామసాశ్చయే।
మత్తఏవేతితాన్విద్ధినత్వహంతేషుతేమయి॥ ౧౨॥

భా ॥ సాత్త్వికారాజసాస్తామసాశ్చజగతిదేహత్వేనేంద్రియత్వేనభోగ్యత్వేనతత్తద్ధేతుత్వేనచావస్థితాయేభావాస్తాన్సర్వాన్మత్తఏవోత్పన్నాన్విద్ధితేమచ్ఛరీరతయామయ్యేవావస్థితాఇతిచ। నత్వహంతేషు-నాహంకదాచిదపితదాయత్తస్థితిఃఅన్యత్రాత్మాయత్తస్థితిత్వేఽపిశరీరస్యశరీరేణాత్మనస్థితావప్యుపకారోవిద్యతే- మమతుతైర్నకశ్చిత్తథావిధఉపకారఃకేవలలీలైవప్రయోజనమిత్యర్థః॥ ౧౨

మూ॰
త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్। మో
హితంనాభిజానాతిమామేభ్యఃపరమవ్యయమ్॥౧౩॥

భా ॥ తదేవంచేతనాచేతనాత్మకంకృత్స్నంజగన్మదీయంకాలేకాలేమత్తఏవోత్పద్యతే మయిచప్రలీయతే మయ్యేవావస్థితం మచ్ఛరీరభూతం మదాత్మకంచేత్యహమేవకారణావస్థాయాంకార్యావస్థాయాంచ సర్వశరీరతయాసర్వప్రకారోఽవస్థితః- అతఃకారణత్వేనశేషిత్వేనచజ్ఞానాద్యసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణైశ్చాహమేవసర్వైఃప్రకారైః పరతరోమత్తోఽన్యత్ నాపికల్యాణగుణగణేనపరతరంనవిద్యతే - ఏవంభూతంమాంత్రిభ్యస్సాత్త్వికరాజసతామసగుణమయేభ్యోభావేభ్యః పరంమదసాధారణైఃకల్యాణగుణగణైస్తత్తద్భోగ్యతాప్రకారైశ్చపరముత్కృష్టతమమవ్యయంసదైకరూపమపితైరేవత్రిభిర్గుణమయైర్నిహీనతరైఃక్షుద్రైఃక్షణధ్వంసిభిఃపూర్వకర్మానుగుణదేహేంద్రియభోగ్యత్వేనావస్థితైఃపదార్థైర్మోహితందేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనాఽవస్థితమిదంజగన్నాభిజానాతి॥౧౩

అ ॥ కథంస్వతఏవానవధికాతిశయానందేనిత్యేసదైకరూపే లౌకికవస్తుభోగ్యతాప్రకారైశ్చోత్కృష్టతమేత్వయిస్థితేప్యత్యంతనిహీనేషుగుణమయేష్వస్థిరేషుభావేషుసర్వస్యభోక్తృవర్గస్యభోగ్యత్వబుద్ధిరుపజాయతఇత్యత్రాహ॥

మూ॥ దైవీహ్యేషాగుణమయీమమమాయాదురత్యయా॥౧౩౪॥

భా ॥ మమైషాగుణమయీసత్త్వరజస్తమోమయీమాయాయస్మాద్దైవీ- దేవేనక్రీడాప్రవృత్తేనమయైవనిర్మితా - తస్మాత్సర్వైర్దురత్యయాదురతిక్రమా - అస్యాఃమాయాశబ్దవాచ్యత్వమాసురరాక్షసాస్త్రాదీనామివవిచిత్రకార్యకరత్వేన। యథాచ*తతోభగవతాతస్యరక్షార్థంచక్రముత్తమం। ఆజగామసమాజ్ఞప్తంజ్వాలామాలిసుదర్శనః। తేనమాయాసహస్రంతచ్ఛంబరస్యాశుగామినా। బాలస్యరక్షతాదేహమేకైకశ్యేనసూదితమిత్యాదౌ। అతోమాయాశబ్దోనమిథ్యార్థవాచీ- ఐంద్రజాలికాదిష్వపికేనచిన్మంత్రౌషధాదినామిథ్యార్థవిషయాయాః పారమార్థిక్యాఏవబుద్ధేరుత్పాదకత్వేనమాయావీతిప్రయోగః - తథామంత్రౌషధాదిరేవచతత్రమాయా- సర్వప్రయోగేష్వనుగతస్యైకస్యైవశబ్దార్థత్వాత్ - తత్రమిథ్యార్థేషుమాయాశబ్దప్రయోగోమాయాకార్యబుద్ధివిషయత్వేనౌపచారికః, మంచాఃక్రోశంతీతివత్ -ఏషాగుణమయీపారమార్థికీభగవన్మాయైవ*మాయాంతుప్రకృతింవిద్యాన్మాయినంతుమహేశ్వరమిత్యాదిష్వభిధీయతే। అస్యాఃకార్యంభగవత్స్వరూపతిరోధానంస్వస్వరూపభోగ్యత్వబుద్ధిశ్చ- అతోభగవన్మాయయామోహితంసర్వంజగద్భగవంతమనవధికాతిశయానందస్వరూపంనాభిజానాతి॥ ౧౩౪

అ ॥ మాయావిమోచనోపాయమాహ॥

మూ॥ మామేవయేప్రపద్యంతేమాయామేతాంతరంతితే॥౧౪॥

భా ॥ § మామేవసత్యసంకల్పంపరమకారుణికమనాలోచితవిశేషాశే

---

§ యచ్ఛ్వాసనాదలంఘనీయంనిగళనంతన్నివృత్తిరపితేనైవకార్యానత్వన్యేనేతిమామేవేత్యవధారణాభిప్రాయంవ్యంజయతి, సత్యసంకల్పమితినహిబంధవిషయఏవసంకల్పస్సత్యః-అపితుమోక్షవిషయోపీతిసఏవప్రపదనీయఇతిభావః.

షలోకశరణ్యంమామేవశరణంప్రపద్యంతేతఏతాంమదీయాంగుణమయీంమా
యాంతరంతి- మాయాముత్సృజ్యమామేవోపాసతఇత్యర్థః॥ ౧౪

అ॥ కిమితిభగవదుపాసనాపాదినీం భగవత్ప్రపత్తింసర్వేనకుర్వ
తఇత్యత్రాహ॥

మూ॥ {నమాందుష్కృతినోమూఢాః ప్రపద్యంతేనరాధమాః ।
మాయయాపహృతజ్ఞానాఆసురంభావమాశ్రితాః॥౧౫॥}

భా॥ మాందుష్కృతినఃపాపకర్మాణోదుష్కృతతారతమ్యేనచతు
ర్విధానప్రపద్యంతే - మూఢానరాధమామాయయాఽపహృతజ్ఞానాఆ
సురంభావమాశ్రితాఇతి। మూఢాః విపరీతజ్ఞానాఃపూర్వోక్తప్రకారేణ
భగవచ్ఛేషతైకరసమాత్మానంభోగ్యజాతంచ స్వశేషతయా మన్యమా
నాః-నరాధమాఃసామాన్యేనజ్ఞాతేపిమత్స్వరూపేమదౌన్ముఖ్యానర్హాః -
మాయయాపహృతజ్ఞానాః- మద్విషయంమదైశ్వర్యవిషయంచజ్ఞానంప్ర
స్తుతంయేషాంతదసంభావనాపాదిభిఃకూటయుక్తిభిరపహృతం తేతథో
క్తాః- ఆసురంభావమాశ్రితాః మద్విషయంమదైశ్వర్యవిషయంచజ్ఞానం
సుదృఢముపపన్నంయేషాంద్వేషాయైవభవతి తఆసురంభావమాశ్రితాః-ఉ
త్తరోత్తరాఃపాపిష్ఠతమాః॥ ౧౫

మూ॥ {చతుర్విధాభజంతేమాంజనాస్సుకృతినోఽర్జున ।
ఆర్తోజిజ్ఞాసురర్థార్థీజ్ఞానీచభరతర్షభ॥ ౧౬ ॥}

భా॥ సుకృతినఃపుణ్యకర్మాణోమాంశరణముపగమ్యమామేవభజం
తే. తేచసుకృతతారతమ్యేనచతుర్విధాః - సుకృతగరీయస్త్వేనప్రతిపత్తి
వైశేష్యాదుత్తరోత్తరాధికతమాభవంతి- ఆర్తఃప్రతిష్ఠాహీనఃభ్రష్టైశ్వ
ర్యఃపునస్తత్ప్రాప్తికామః - అర్థార్థీఅప్రాప్తైశ్వర్యతయాఐశ్వర్యకామః
తయోర్ముఖభేదమాత్రంఐశ్వర్యవిషయతయైక్యాదేకపవాధికారః - జి
జ్ఞాసుః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుః- జ్ఞానమేవాస్య స్వరూ
పమితిజిజ్ఞాసురిత్యుక్తం - జ్ఞానీచ*ఇతి త్వన్యాంప్రకృతింవిద్ధిమేపరామి
త్యాదినాఽభిహితభగవచ్ఛేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్ -ప్రకృతివియుక్త
కేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్ భగవంతం ప్రేప్సుఃభగవంతమేవపరమప్రాప్
యంమన్వానః॥ ౧౬

మూ. { తేషాంజ్ఞానీనిత్యయుక్తఏకభక్తిర్విశిష్యతే । ప్రి
యోహిజ్ఞానినోత్యర్థమహంసచమమప్రియః॥౧౭ }

భా ॥ తేషాంజ్ఞానీవిశిష్యతే- కుతః,నిత్యయుక్తఏకభక్తిరితిచ - తస్య హిమదేకప్రాప్యస్య మయాయోగోనిత్యః- ఇతరయోస్తుయావత్స్వాభిలషితప్రాప్తిమయాయోగః। తథాజ్ఞానినోమయ్యేకస్మిన్నేవభక్తిః,ఇతరయోస్తుస్వాభిలషితేతత్సాధనత్వేనమయిచ,అతస్సఏవవిశిష్యతే॥కించ,ప్రియోహిజ్ఞానినోత్యర్థమహం- అత్రార్థశబ్దోఽభిధేయవచనః,జ్ఞానినోఽహంయథాప్రియః తథామయాసర్వజ్ఞేనసర్వశక్తినాప్యభిధాతుంనశక్యతఇత్యర్థః- ప్రియత్వస్యేయత్తారహితత్వాత్ - యథాజ్ఞానినామగ్రేసరస్యప్రహ్లాదస్య*సత్వాసక్తమతిఃకృష్ణేదశ్యమానోమహోరగైః।నవివేదాత్మనోగాత్రంతత్స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితఇతి, సోపితథైవమమప్రియః॥

మూ. { ఉదారాస్సర్వఏవైతే జ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం।ఆస్థిత
స్సహియుక్తాత్మామామేవానుత్తమాంగతిం ॥ ౧౮ ॥ }

భా ॥ సర్వఏవైతేమామేవోపాసతఇత్యుదారాఃవదాన్యాః- యేమత్తోయత్కించిదపిగృహ్ణంతితేహిమమసర్వస్వదాయినః । జ్ఞానీత్వాత్మైవమేమతం- తదాయత్తధారణోఽహమితిమన్యే । కస్మాదేవం, యస్మాదయంమయావినాత్మధారణాసంభావనయా మామేవానుత్తమం ప్రాప్యమాస్థితఃఅతస్తేనవినామమాప్యాత్మధారణంనసంభవతి తతోమమాప్యాత్మాహిసః॥ ౧౮

మూ. { బహూనాంజన్మనామంతేజ్ఞానవాన్మాంప్రపద్యతే।
వాసుదేవస్సర్వమితిసమహాత్మాసుదుర్లభః॥ ౧౯ ॥ }

భా ॥ నాల్పసంఖ్యాసంఖ్యాతానాంపుణ్యజన్మనాం ఫలమిదంయన్మచ్ఛేషతైకరసాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకం మత్ప్రపదనం అపితు బహూనాంజన్మనాంపుణ్యజన్మనామంతే అవసానే వాసుదేవశేషతైకరసోహంతదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిశ్చ,సచాసంఖ్యేయైఃకల్యాణగుణగణైఃపరతరఇతిజ్ఞానవాన్భూత్వా వాసుదేవఏవ మమపరమప్రాప్యం ప్రాపకంచాన్యదపియన్మనోరథవర్తి సఏవమమతత్సర్వమితి మాంప్రపద్యతే మాముపాస్తే సమహాత్మామహామనాఃసుదుర్లభఃదుర్లభతరోలోకే । వాసు

దేవస్సర్వమిత్యస్యాయమేవార్థః * ప్రియోహిజ్ఞానినోత్యర్థమహం * ఆస్థితస్సహియుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాంగతిమితి ప్రక్రియాత్ - జ్ఞానవాంశ్చాయముక్తలక్షణఏవ - అస్యైవపూర్వోక్తజ్ఞానిత్వాత్ * భూమిరాపఇత్యారభ్య * అహంకారఇతీయంమేభిన్నాప్రకృతిరష్టధా అపరేయమితస్త్వన్యాంప్రకృతింవిద్ధిమేపరాం జీవభూతామితిహి చేతనాచేతనస్యప్రకృతిద్వయస్యపరమపురుష శేషతైకరసతోక్తా * అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా । మత్తఃపరతరంనాన్యత్కించిదస్తిధనంజయేత్యారభ్య * యేచైవసాత్వికాభావారాజసాస్తామసాశ్చయే । మత్తఏవేతితాన్విద్ధినత్వహంతేషుతేమయీతిప్రకృతిద్వయస్యకార్యకారణోభయావస్థస్య పరమపురుషాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వం పరమపురుషస్యచసర్వైఃప్రకారైస్సర్వస్మాత్పరతరత్వముక్తం- అతస్సఏవాత్రజ్ఞానీత్యుచ్యతే ౧౯.

అ॥ తస్యజ్ఞానినోదుర్లభత్వమేవోపపాదయతి ॥

మూ. కామైస్తైస్తైర్హృతజ్ఞానాఃప్రపద్యంతేఽన్యదేవతాః। తంతం
నియమమాస్థాయ ప్రకృత్యానియతాస్స్వయా॥౨౦॥

భా॥ సర్వఏవహిలౌకికాఃపురుషాః స్వయాప్రకృత్యా పాపవాసనయాగుణమయభావవిషయయానియతాః నిత్యాన్వితాః తైస్తైస్స్వవాసనానురూపైర్గుణమయైః కామైరిచ్ఛావిషయభూతైః హృతమత్స్వరూపవిషయజ్ఞానాః తత్తత్కామసిద్ధ్యర్థమన్యదేవతాః మద్వ్యతిరిక్తాః కేవలేంద్రాది దేవతాః తంతంనియమమాస్థాయ తత్తద్దేవతావిశేషమాత్రప్రీణనాసాధారణంనియమమాస్థాయప్రపద్యంతే- తాఏవాశ్రిత్యార్చయంతే.

మూ. యోయోయాంయాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి।
తస్యతస్యాచలాంశ్రద్ధాంతామేవవిదధామ్యహం॥౨౧॥

భా॥ తాఅపి దేవతామదీయాస్తనవః * యఆదిత్యేతిష్ఠన్యమాదిత్యోనవేదయస్యాదిత్యశ్శరీరమిత్యాదిశ్రుతిభిః ప్రతిపాదితామదీయాస్తనవఇత్యజానన్నపి యోయోయాంయాంమదీయామింద్రాదికాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతితస్యతస్యాజానతోపి మత్తనుప్రపదనైషాశ్రద్ధా

త్యహమనుసంధాయ తామేవాచలాంనిర్విఘ్నాంవిదధామ్యహం ॥౨౧॥

మూ. {సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే।లభ
తేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితాన్॥ ౨౨}

భా॥సతయానిర్విఘ్నయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యేంద్రాదేరారాధనం ప్రతీహతే - తతోమత్తనుభూతేంద్రాది దేవతారాధనాత్ తానేవహి స్వాభిలషితాన్కామాన్మయైవవిహితాన్లభతే। యద్యప్యారాధనకాలే ఇంద్రాదయోమదీయాస్తనవః తతఏవ తదర్చనంచమదారాధనమితినజానాతి, తథాపితస్యైవ స్తుతోమదారాధనత్వాదారాధకాభిలషితమహమేవవిదధామి॥ ౨౨

మూ. {అంతవత్తుఫలంతేషాంతద్భవత్యల్పమేధసాం। దేవాన్
దేవయజోయాంతిమద్భక్తాయాంతిమామపి॥... ౨౩॥}

భా॥తేషామల్పమేధసామల్పబుద్ధీనామింద్రాదిమాత్రయాజినాంతదారాధనఫలమల్పమంతవచ్చభవతి, కుతః, దేవాన్దేవయజోయాంతియత ఇంద్రాదీన్దేవాన్తద్యాజినోయాంతి - ఇంద్రాదయోహిపరిచ్ఛిన్నభోగాః పరిమితకాలవర్తినశ్చ§ తతస్తత్సాయుజ్యంప్రాప్తాస్తైస్సహప్రచ్యవంతే- మద్భక్తాఅపితేషామేవకర్మణాం మదారాధనరూపతాంజ్ఞాత్వాపరిచ్ఛిన్నఫలసంగంత్యక్త్వా మత్ప్రీణనైకప్రయోజనాః మాంప్రాప్నువంతి- నచపునర్నివర్తంతే* మాముపేత్యతుకౌంతేయ పునర్జన్మనవిద్యతఇతిహివక్ష్యతే ౨౩.

అ॥ఇతరేషుసర్వసమాశ్రయణీయత్వాయమమ మనుష్యాదిష్వవతారమప్యకించిత్కరంకుర్వంతీత్యాహ॥

మూ. {అవ్యక్తంవ్యక్తిమాపన్నంమన్యంతేమామబుద్ధయః।ప
రంభావమజానంతోమమావ్యయమనుత్తమం॥౨౪॥}

---

§ కేవలేంద్రాదియాజినాంతత్తదభిలషితతత్సాయుజ్యాదికమేవహిభగవాన్ప్రయచ్ఛతి- సాయుజ్యంచసమానభోగత్వమేవ- తత ఇంద్రాదిభోగస్యపరిమితస్వరూపత్వాత్పరిమితకాలవర్తిత్వాచ్చతత్సమానస్తదుపాసకభోగోఽపితథావిధఏవభవేదితిభావః

భా॥ సర్వైః కిమర్థం నాభిజ్ఞాతోఽహం సర్వేశ్వరో వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః పరమకారుణ్యాదాశ్రితవాత్సల్యాచ్చ సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయాజహత్స్వభావ ఏవ వసుదేవసూనురభవమ్ ఇతి మమైవం పరం భావమవ్యయం నుత్తమమజానంతః ప్రాకృతరాజసూనుసమానం మామితః పూర్వమనభివ్యక్తమిదానీం కర్మవశాజ్జన్మవిశేషం ప్రాప్య వ్యక్తిమాపన్నం ప్రాప్తం మన్యంతే - అతో మాం నాశ్రయంతే న కర్మణి గారాధయంతి చ ౨౪

అ॥ కుత ఏవం న ప్రకాశ్యత ఇత్యత్రాహ॥

మూ. {నాహం ప్రకాశస్సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః ।
మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మామజమవ్యయమ్ ॥ ౨౫}

భా॥ క్షేత్రజ్ఞసాధారణమనుష్యత్వాదిసంస్థానయోగాఖ్యమాయయా సమావృతోఽహం న సర్వస్య ప్రకాశః । మయి మనుష్యత్వాది సంస్థాన దర్శనమాత్రేణ మూఢోఽయం లోకో మామతివాయుమిం క్రమేణ మణిసూర్యాగ్ని తేజస ముపలభ్యమానమప్యజమవ్యయం నిఖిలజగదేకకారణం సర్వేశ్వరం మాం సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయ మనుష్యత్వసంస్థానమాస్థితం నాభిజానాతి ౨౫

మూ. {వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన॥ ౨౬}

భా॥ అతీతాని వర్తమానాన్యనాగతాని చ సర్వాణి భూతాన్యహం వేద జానామి - మాం తు వేద న కశ్చన - మయానుసంధీయమానేషు కాలత్రయవర్తిషు భూతేషు మామేవంవిధం వాసుదేవం సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయావతీర్ణం విదిత్వా మామేవ సమాశ్రయన్న కశ్చిదుపలభ్యత ఇత్యర్థః॥ అతో జ్ఞానీ సుదుర్లభ ఏవ ౨౬

తథాహి.

మూ. {ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వంద్వమోహేన భారత । సర్వభూతాని సమ్మోహం సర్గే యాంతి పరంతప॥ ౨౭}

భా॥ ఇచ్ఛాద్వేషాభ్యాం సముత్థితేన శీతోష్ణాదిద్వంద్వాఖ్యేన మోహేన సర్వభూతాని సర్గే జన్మకాల ఏవ సమ్మోహం యాంతి - ఏతదుక్తం భవతి

గుణమయేషుసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వేషుపూర్వజన్మనియద్విషయావి
చ్ఛాద్వేషావభ్యస్తౌ తద్వాసనయా పునరపిజన్మకాలఏవ తేదేవద్వంద్వా
ఖ్యమిచ్ఛాద్వేష విషయత్వేనసముత్థితంభూతానాం మోహనంభవతి, తే
నమోహనేనసర్వభూతానిసమ్మోహంయాంతి - తద్విషయేచ్ఛాద్వేషస్వ
భావానిభవంతి సమత్సంశ్లేషవియోగసుఖదుఃఖస్వభావాని। జ్ఞానీతుమ
త్సంశ్లేషవియోగైకసుఖదుఃఖస్వభావః, నతత్స్వభావం కిమపి భూతం
జాయతఇతి॥ ... ... ౨౭.

మూ. { యేషాంత్వంతగతంపాపంజనానాంపుణ్యకర్మణాం। తే
ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా భజంతేమాంధృఢవ్రతాః॥౨౮॥ }

భా॥యేషాంత్వనేకజన్మార్జితేనోత్కృష్టపుణ్యసంచయేనగుణమయద్వం
ద్వేచ్ఛాద్వేషహేతుభూతం మదున్ముఖ్య విరోధి చానాదికాలప్రవృత్తం
పాపమంతగతంక్షీణం। తేపూర్వోక్తేనసుకృతతారతమ్యేనమాంశరణమ
నుప్రపద్యగుణమయాన్మోహాద్వినిర్ముక్తాః జరామరణమోక్షాయమహతే
చైశ్వర్యాయమత్ప్రాప్తయేచదృఢవ్రతాః దృఢసంకల్పాః మామేవభ
జంతే ౨౮.

అ॥ తత్రత్రయాణాంభగవంతంభజమానానాంజ్ఞాతవ్యవిశేషానుపా
దేయాంశ్చప్రస్తౌతి॥

మూ. { జరామరణమోక్షాయమామాశ్రిత్యయతంతియే। తేబ్ర
హ్మతద్విదుఃకృత్స్నమధ్యాత్మంకర్మచాఖిలం ॥ ౨౯ }

భా॥ జరామరణమోక్షాయ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపదర్శనాయ
మామాశ్రిత్యయేయతంతే తేతద్బ్రహ్మవిదుఃఅధ్యాత్మంచకృత్స్నంవిదుః
కర్మచాఖిలంవిదుః॥ ౨౯

మూ. { సాధిభూతాధిదైవంమాంసాధియజ్ఞంచయేవిదుః। ప్రయా
ణకాలేపిచమాంతేవిదుర్యుక్తచేతసః॥౩౦॥ఇతిశ్రీభగవద్గీ
తాసూపనిషత్సుబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృ
ష్ణార్జునసంవాదేవిజ్ఞానయోగోనామసప్తమోధ్యాయః }

భా॥ అత్ర యఇతి పునర్నిర్దేశాత్ పూర్వనిర్దిష్టేభ్యోన్యే ఽధి

కారిణోఽజ్ఞాయంతే-సాధిభూతం సాధిదైవం మామైశ్వర్యార్థినోఽపి విదురి
త్యేతదనువాదస్వరూపమప్రాప్తార్థత్వాద్విధాయకమేవ- తథా సాధి
యజ్ఞమిత్యపి త్రయాణామధికారిణామవిశేషేణ విధీయతే అర్థస్వాభా
వ్యాత్ త్రయాణాం హి నిత్యనైమిత్తికరూపమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానమవర్జ
నీయం। తే చ ప్రయాణకాలేఽపి స్వప్రాప్యానుగుణం మాం విదుః। తే చేతి చ
కారాత్పూర్వే జరామరణమోక్షాయ యతమానాశ్చ ప్రయాణకాలేఽపి
విదురితి సముచ్చీయంతే। అనేన జ్ఞానినోఽప్యర్థస్వాభావ్యాత్సాధియజ్ఞం మాం వి
దుః ప్రయాణకాలేఽపి స్వప్రాప్యానుగుణం మాం విదురిత్యుక్తం భవతి। ౩౦

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే అష్టమాధ్యాయ ప్రారంభః

అ॥ సప్తమే పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవస్యోపాస్యస్య నిఖిలచేతనాచేతనవస్తుశేషిత్వం కారణత్వమాధారత్వం సర్వశరీరతయా సర్వప్రకారత్వేన సర్వశబ్దవాచ్యత్వం సర్వనియన్తృత్వం సర్వైశ్చకల్యాణగుణగణైస్తస్యైవ పరతరత్వం సత్త్వరజస్తమోమయైర్దేహేన్ద్రియత్వేన భోగ్యత్వేన చావస్థితైర్భావైరనాదికాలప్రవృత్తదుష్కృతప్రవాహహేతుకైస్తస్య తిరోధానం అత్యుత్కృష్టసుకృతహేతుకభగవత్ప్రపత్త్యా చ తన్నివర్తనం సుకృతతారతమ్యేన చ ప్రపత్తివైశేష్యాదైశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవత్ప్రాప్త్యపేక్షయోపాసకభేదం భగవన్తం ప్రేప్సోర్నిత్యయుక్తతయైకభక్తితయా చాత్యర్థపరమపురుషప్రియత్వేన శ్రైష్ఠ్యం దుర్లభత్వం చ ప్రతిపాద్యైషాం త్రయాణాం జ్ఞాతవ్యోపాదేయభేదాంశ్చ §ప్రాస్తౌషీత్ । ఇదానీమష్టమే ప్రస్తుతాన్ జ్ఞాతవ్యోపాదేయభేదాన్ వివినక్తి॥

మూ. అర్జున ఉవాచ ॥ కిం తద్బ్రహ్మ కిమధ్యాత్మం కిం కర్మ పురుషోత్తమ। అధిభూతం చ కిం ప్రోక్తమధిదైవం కిముచ్యతే॥ ౧ ॥
అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేఽస్మిన్మధుసూదన । ప్రయాణకాలే చ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః॥ ... ౨

భా॥ జరామరణమోక్షాయ భగవన్తమాశ్రిత్య యతమానానాం జ్ఞాతవ్యతయోక్తం తద్బ్రహ్మాధ్యాత్మం చ కర్మ చ కిమితి వక్తవ్యం। ఐశ్వర్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యమధిభూతమధిదైవం చ కిం త్రయాణాం జ్ఞాతవ్యోఽధియజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టశ్చ కః తస్య చాధియజ్ఞభావః కథం ప్రయాణకాలే చైభిస్త్రిభిర్నియతాత్మభిః కథం జ్ఞేయోఽసి॥ ౨

---

§ ప్రాస్తావీదిత్యపి కతిపయకోశేషు పాఠః

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ అక్షరం బ్రహ్మ పరమం స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే । భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞితః॥ ... 3

భా॥ తద్బ్రహ్మేతి నిర్దిష్టం పరమమక్షరం- న క్షరతీత్యక్షరం క్షేత్రజ్ఞసమష్టిరూపం - తథా చ శ్రుతిః* అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇత్యాదికా - పరమమక్షరం ప్రకృతివినిర్ముక్తాత్మస్వరూపం - స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే - స్వభావః ప్రకృతిః - అనాత్మభూతమాత్మని సంబధ్యమానం భూతసూక్ష్మతద్వాసనాదికం పంచాగ్నివిద్యాయాం జ్ఞాతవ్యతయోదితం, తదుభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్యతయా చ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యం-భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞితః - భూతభావో మనుష్యాదిభావః - తదుద్భవకరో యో విసర్గః *పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి శ్రుతిసిద్ధో యోషిత్సంబంధజః స కర్మసంజ్ఞితః తచ్చాఖిలం సానుబంధముద్వేజనీయతయా పరిహరణీయతయా చ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యం- పరిహరణీయతా చానంతరమేవ వక్ష్యతే * యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతీతి॥ 3

మూ॥ అధిభూతం క్షరో భావః పురుషశ్చాధిదైవతం। అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర దేహే దేహభృతాం వర ॥ 4

భా॥ ఐశ్వర్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యతయా నిర్దిష్టమధిభూతం క్షరో భావః వియదాదిభూతేషు వర్తమానస్తత్పరిణామవిశేషః క్షరణస్వభావో విలక్షణశ్శబ్దస్పర్శాదిస్సాశ్రయః - విలక్షణాస్సాశ్రయాశ్శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః ఐశ్వర్యార్థిభిః ప్రాప్యాస్తైరనుసంధేయాః- పురుషశ్చాధిదైవతం-అధిదైవతశబ్దనిర్దిష్టః పురుషః అధిదైవతం దైవతోపరివర్తమానం ఇంద్రప్రజాపతిప్రభృతికృత్స్నదైవతోపరివర్తమానః ఇంద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం భోగ్యజాతాద్విలక్షణశబ్దాదేర్భోక్తా పురుషః- సా చ భోక్తృత్వావస్థా ఐశ్వర్యార్థిభిః ప్రాప్యతయానుసంధేయా। అధియజ్ఞోఽహమేవ-అధియజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టోఽహమేవ- అధియజ్ఞః యజ్ఞైరారాధ్యతయా వర్తమానః-అత్రేంద్రాదౌ మమ దేహభూతే ఆత్మతయావస్థితోఽహమేవ యజ్ఞై

గారాధ్య ఇతి మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానవేళాయాం త్రయాణామధికారిణామనుసంధేయమేతత్॥ ౪

మూ. అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ముక్త్వా కళేబరం। యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః॥ ౫॥

భా॥ ఇదమపి త్రయాణాం సాధారణం అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ కళేబరం త్యక్త్వా యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి - మమ యో భావః స్వభావః తం యాతి తదానీం యథా మామనుసంధత్తే తథావిధాకారో భవతీత్యర్థః, యథా ఆదిభరతాదయస్తదానీం స్మర్యమాణమృగసజాతీయాకారాస్సంభూతాః॥ ౫

అ॥ స్మర్తుః స్వవిషయసజాతీయాకారతాపాదనమంత్యప్రత్యయస్య స్వభావ ఇతి సుస్పష్టమాహ॥ ... ...

మూ. యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం। తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః॥ ... ౬

భా॥ అంతే అంతకాలే యం యం వాపి భావం స్మరన్ కళేబరం త్యజతి తం తం భావమేవ మరణానంతరమేతి- అంత్యప్రత్యయశ్చ పూర్వభావితవిషయ ఏవ జాయతే॥ ౬

మూ. తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుధ్య చ। మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్మామేవైష్యస్యసంశయః॥ ... ౭

భా॥ యస్మాత్ పూర్వకాలాభ్యస్తవిషయ ఏవాంత్యప్రత్యయో జాయతే తస్మాత్సర్వేషు కాలేష్వాప్రయాణాదహరహర్మామనుస్మర అహరహరనుస్మృతికరం యుద్ధాదికం వర్ణాశ్రమానుబంధి శ్రుతిస్మృతిచోదితం నిత్యనైమిత్తికం చ కర్మ కురు - ఏవముపాయేన మయ్యర్పితమనోబుద్ధిరంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ యథాభిలషిత ప్రకారం మాం ప్రాప్స్యసి నాత్ర సంశయః॥ ౭

*నిస్సంశయేషు సర్వేషు నిత్యం వసతి వై హరిః। ససంశయాన్ హేతుబలాన్నాధ్యావసతి మాధవ ఇత్యాదివదసంశయ ఇత్యస్యార్జునవిశేషణత్వే ఫలితమాహ॥ నాత్ర సంశయ ఇతి॥ *

అ॥ ఏవంసామాన్యేనస్వప్రాప్యావాప్తిరంత్యప్రత్యయాధీనేత్యుక్త్వాతదర్థంత్రయాణాముపాసనప్రకారభేదం వక్తుముపక్రమతే-తత్రైశ్వర్యార్థినా ముపాసనప్రకారం యథోపాసనమంత్యప్రత్యయప్రకారంచాహ॥ ... ... *

మూ॥ { అభ్యాసయోగయుక్తేనచేతసా నాన్యగామినా। పరమం
పురుషందివ్యంయాతిపార్థానుచింతయన్॥ ... ౮ }

భా॥ అహరహరభ్యాసయోగాభ్యాంయుక్తతయానాన్యగామినాచేతసాఅంతకాలే పరమంపురుషందివ్యంమాం వక్ష్యమాణప్రకారం చింతయన్మామేవయాతిఆదిభరతమృగత్వప్రాప్తివదైశ్వర్యవిశిష్టతయామాత్సమానాకారోభవతి- అభ్యాసోనిత్యనైమిత్తికావిరుద్ధేషుసర్వేషుకాలేషుమనసోపాస్యసంశీలనంయోగస్త్వహరహర్యోగకాలేనుష్ఠీయమానం యథోక్తలక్షణముపాసనం॥ ... ౮

మూ॥ { కవింపురాణమనుశాసితారమణోరణీయాంసమనుస్మరే
ద్యః। సర్వస్యధాతారమచింత్యరూపమాదిత్యవర్ణంతమ
సఃపరస్తాత్॥౯॥ప్రయాణకాలేమనసాఽచలేనభక్త్యాయు
క్తోయోగబలేనచైవ। భ్రువోర్మధ్యేప్రాణమావేశ్యస
మ్యక్సతంపరంపురుషముపైతిదివ్యం॥ ... ౧౦ }

భా॥ కవింసర్వజ్ఞంపురాణంపురాతనం అనుశాసితారంవిశ్వస్యప్రశాసితారం- అణోరణీయాంసంజీవాదపిసూక్ష్మతరంసర్వస్య ధాతారం సర్వస్యస్రష్టారంఅచింత్యరూపంసకలేతరవిసజాతీయ స్వరూపం - ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ అప్రాకృతస్వాసాధారణ దివ్యరూపంతమేవంభూత మహరహరభ్యస్యమానభక్తియుక్తయోగబలేనారూఢసంస్కారతయాఅచలేనమనసాప్రయాణకాలేభ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్యసంస్థాప్యతత్రభ్రూమధ్యే దివ్యంపురుషంయోనుస్మరేత్ సతమేవోపైతితద్భావంయాతి- తత్సమానైశ్వర్యోభవతీత్యర్థః॥ ౧౦

అ॥ అథకైవల్యార్థినాంస్మరణప్రకారమాహ॥

మూ॥ { యదక్షరంవేదవిదోవదంతివిశంతియద్యతయోవీతరా
గాః। యదిచ్ఛంతోబ్రహ్మచర్యంచరంతితత్తేపదంసం
గ్రహేణప్రవక్ష్యే॥ ... ౧౧ }

భా॥ యదక్షరంఅస్థూలత్వాదిగుణకంవేదవిదోవదంతివీతరాగాశ్చయ

తయోయదక్షరంవిశంతి - యదక్షరంప్రాప్తుమిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరంతి తత్పదంసంగ్రహేణ తేప్రవక్ష్యే- పద్యతేగమ్యతేచేతసేతిపదం- తన్నిఖిలవేదాంతవేద్యంమత్స్వరూపమక్షరంయథోపాస్యంతథాసంక్షేపేణప్రవక్ష్యామీత్యర్థః॥ ౧౧

మూ. సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనోహృదినిరుధ్య చ।మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణమాస్థితో యోగధారణామ్॥౧౨॥ ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మవ్యాహరన్మామనుస్మరన్।యః ప్రయాతిత్యజన్దేహంసయాతిపరమాంగతిమ్ ॥ ౧౩

భా॥ సర్వాణిశ్రోత్రాదీనీంద్రియాణిజ్ఞానద్వారభూతానిసంయమ్యస్వవ్యాపారేభ్యోవినివర్త్యహృదయకమలనివిష్టేమయ్యక్షరే మనోనిరుధ్యయోగాఖ్యాంధారణామాస్థితఃమయ్యేవనిశ్చలాంస్థితిమాస్థితఃఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మమద్వాచకంవ్యాహరన్ వాచ్యంమామనుస్మరన్ ఆత్మనః ప్రాణంమూర్ధ్న్యాధాయదేహంత్యజన్యఃప్రయాతిసయాతిపరమాంగతిం- ప్రకృతివియుక్తంమత్సమానాకారమపునరావృత్తిమాత్మానంప్రాప్నోతీత్యర్థః*యస్ససర్వేషుభూతేషు నశ్యత్సునవినశ్యతి । అవ్యక్తోఽక్షరఇత్యుక్తస్తమాహుఃపరమాంగతిమిత్యనంతరమేవవక్ష్యతే॥ ౧౩

అ॥ ఏవమైశ్వర్యార్థినః కైవల్యార్థినశ్చస్వప్రాప్యానుగుణంభగవదుపాసనప్రకారఉక్తః - అథజ్ఞానినోభగవదుపాసన ప్రకారంప్రాప్తిప్రకారంచాహ॥ ... ... *

మూ. అనన్యచేతాస్సతతంయోమాంస్మరతినిత్యశః।తస్యాహంసులభఃపార్థనిత్యయుక్తస్యయోగినః॥ ౧౪

భా॥ నిత్యశోమాముద్యోగప్రభృతిసతతంసర్వకాలమనన్యచేతాయఃస్మరతి - అత్యర్థమత్ప్రియత్వేనమత్స్మృత్యావినాత్మధారణమలభమానో †నిరతిశయప్రియాంస్మృతింయఃకరోతి-తస్యనిత్యయుక్తస్యనిత్యయోగంకాంక్షమాణస్యయోగినోఽహంసులభః అహమేవప్రాప్యఃనమద్భావఐశ్వర్యాదికః, సుప్రాపశ్చ।తద్వియోగమసహమానోఽహమేవతంవృణేమత్ప్రాప్త్యనుగుణోపాసనవిపాకంతద్విరోధినిరసనమత్యర్థమత్ప్రియత్వాదికంచాహమేవదదామీత్యర్థః*యమేవైషవృణుతేతేనలభ్య ఇతిహి

---

† నిరతిశయప్రియంమాంయఃస్మరతీతిక్వచిత్పాఠః.

(శ్లో) యతే। వక్ష్యతి చ * తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకం। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే * తేషామేవానుకంపార్థ మహమజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి॥ ౧౪

అ॥ అతః పరమధ్యాయశేషేణ జ్ఞానినః కైవల్యార్థినశ్చాపునరావృత్తి మైశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తిం చాహ॥

మూ॥ { మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్ను
వంతి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః॥ ౧౫ }

భా॥ మాం ప్రాప్య పునః నిఖిలదుఃఖాలయమస్థిరం జన్మ న ప్రాప్నువం తి- యత ఏతే మహాత్మానో మహామనసః- యథావస్థితమత్స్వరూపజ్ఞానా త్యర్థమత్ప్రియత్వేన మయా వినాత్మధారణమలభమానా మయ్యాసక్త మనసో మదాశ్రయా మాముపాస్య పరమసంసిద్ధిరూపం మాం ప్రాప్తాః॥ ౧౫

అ॥ ఐశ్వర్యగతిం ప్రాప్తానాం భగవంతం ప్రాప్తానాం చ పునరావృత్తా వపునరావృత్తౌ చ హేతుమనంతరమాహ॥ ... *

మూ॥ { ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున। మా
ముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే॥ ౧౬ ॥ }

భా॥ బ్రహ్మలోకపర్యంతా బ్రహ్మాండోదరవర్తినస్సర్వే లోకాభో గైశ్వర్యాలయాః పునరావర్తినః వినాశినః- అత ఐశ్వర్యగతిం ప్రాప్తా నాం ప్రాప్యస్థానవినాశాద్వినాశిత్వమవర్జనీయం- మాం సర్వజ్ఞం సత్యసం కల్పం నిఖిలజగదుత్పత్తిస్థితిలయలీలం పరమకారుణికం సదైకరూపం ప్రా ప్తానాం వినాశప్రసంగాభావాత్ తేషాం పునర్జన్మ న విద్యతే॥ ౧౬

అ॥ బ్రహ్మలోకపర్యంతానాం లోకానాం తదంతర్వర్తినాం చ పర మపురుషసంకల్పకృతాముత్పత్తివినాశకాలవ్యవస్థామాహ॥

మూ॥ { సహస్రయుగపర్యంతమహర్యద్బ్రహ్మణో విదుః। రాత్రిం
యుగసహస్రాంతాం తేఽహోరాత్రవిదో జనాః॥
౧౭॥ అవ్యక్తాద్వ్యక్తయస్సర్వాః ప్రభవంత్యహరాగ
మే। రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే తత్రైవావ్యక్తసంజ్ఞకే
౧౮॥ భూతగ్రామస్స ఏవాయం భూత్వా భూత్వా ప్ర
లీయతే। రాత్ర్యాగమేఽవశః పార్థ ప్రభవత్యహ
రాగమే॥ ... ... ౧౯ }

భా॥ యేమనుష్యాదిచతుర్ముఖాంతానాం మత్సంకల్పకృతాహో
రాత్రవ్యవస్థావిదోజనాః తేబ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్యయదహ స్తచ్చతు
ర్యుగసహస్రావసానంవిదుః- రాత్రించతథారూపాం-తత్రబ్రహ్మణోఽ
హరాగమనసమయే త్రైలోక్యాంతర్వర్తినో దేహేంద్రియ భోగ్యభోగ
స్థానరూపావ్యక్తయశ్చతుర్ముఖదేహావస్థాదవ్యక్తాత్ ప్రభవంతి। తత్రై
వావ్యక్తావస్థావిశేషే చతుర్ముఖదేహే రాత్ర్యాగమనసమయే ప్రలీయం
తే- సఏవాయంకర్మవశ్యోభూతగ్రామోఽహరాగమేభూత్వాభూత్వా
రాత్ర్యాగమే ప్రలీయతే-పునరప్యహరాగమే ప్రభవతి। తథావర్షశతా
వసానరూపయుగసహస్రాంతే బ్రహ్మలోకపర్యంతాలోకాః బ్రహ్మాచ *
పృథివ్యప్సుప్రలీయతే ఆపస్తేజసిలీయంతఇత్యాదిక్రమేణఅవ్యక్తాక్షరతమః
పర్యంతంమయ్యేవప్రలీయంతే। ఏవంమద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యకాలవ్య
వస్థయామత్తఉత్పత్తేర్మయిప్రలయాచ్చోత్పత్తివినాశయోగిత్వమవర్జ
నీయమిత్యైశ్వర్యగతింప్రాప్తానాంపునరావృత్తిరపరిహార్యా- మాముపే
తానాంతునపునరావృత్తిప్రసంగః॥ ... ౧౯

అ॥ అథకైవల్యంప్రాప్తానామపిపునరావృత్తిర్నవిద్యతఇత్యాహ॥

మూ॥
పరస్తస్మాత్తుభావోఽన్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తాత్సనాతనః।య
స్సర్వేషుభూతేషునశ్యత్సునవినశ్యతి॥౨౦॥అవ్యక్తోఽ
క్షరఇత్యుక్తస్తమాహుఃపరమాంగతిం।యంప్రాప్యనని
వర్తంతేతద్ధామపరమంమమ॥ ... ౨౧

భా॥ తస్మాదవ్యక్తాదచేతనప్రకృతిరూపాత్పురుషార్థతయాపరఉత్కృ
ష్టోభావోఽన్యోజ్ఞానైకాకారతయాతస్మాద్విసజాతీయః అవ్యక్తః కేనచి
త్ప్రమాణేననవ్యజ్యతఇత్యవ్యక్తః- స్వసంవేద్యస్వాసాధారణాకారఇత్య
ర్థః-సనాతనఃఉత్పత్తివినాశానర్హతయానిత్యః - యస్సర్వేషువియదా
దిభూతేషుసకారణేషుసకార్యేషువినశ్యత్సు తత్రతత్రస్థితోపి నవినశ్య
తి, సోఽవ్యక్తోఽక్షరఇత్యుక్తః * యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యు
పాసతే*కూటస్థోఽక్షరఉచ్యతఇత్యాదిషు- తంవేదవిదఃపరమాంగతిమా
హుః అయమేవ*యః ప్రయాతిత్యజన్దేహంసయాతిపరమాంగతి మిత్య
త్రపరమగతిశబ్దనిర్దిష్టోఽక్షరఃప్రకృతిసంసర్గవియుక్తస్వరూపేణావస్థితఆ

త్యేత్యర్థః యమేవంభూతం స్వరూపేణావస్థితం ప్రాప్య న నివర్తంతే త
న్మమ పరమం ధామ పరం నియమనస్థానం. అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థా
నం, తత్సంసృష్టరూపా జీవప్రకృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానం అచిత్సంస
ర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థాన
మిత్యర్థః-తచ్చాపునరావృత్తిరూపం - అథవా ప్రకాశవాచీ ధామశబ్దః -
ప్రకాశశ్చేహ జ్ఞానమభిప్రేతం-ప్రకృతిసంసృష్టాత్ పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూ
పాదాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపతయా ముక్తస్వరూపం పరం ధామ॥ ౨౧

అ॥ జ్ఞానినః ప్రాప్యం తు తస్మాదత్యంతవిభక్తమిత్యాహ॥

మూ. పురుషస్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా। యస్యాం
తస్థాని భూతాని యేన సర్వమిదం తతమ్ ॥ ౨౨॥

భా॥ * మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయ। మయి సర్వమిదం ప్రో
తం సూత్రే మణిగణా ఇవ * మామేభ్యః పరమవ్యయ మిత్యాదినా నిర్దిష్ట
స్య యస్యాంతస్థాని సర్వాణి భూతాని, యేన చ పరేణ పురుషేణ సర్వమి
దం తతం- స పరః పురుషః *అనన్యచేతాస్సతతమిత్యనన్యయా భక్త్యా లభ్యః॥
అ॥ అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చిరాది
కాం గతిమాహ। ద్వయోరప్యర్చిరాదికా గతిః శ్రుతౌ శ్రుతా, సా చాపునరా
వృత్తిలక్షణా, యథా పంచాగ్నివిద్యాయాం*తద్య ఇత్థం విదుః యే చేమేఽర
ణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరిత్యాదౌ
అర్చిరాదికయా గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిరపునరావృత్తిశ్చామ్నాతా
*స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం
నావర్తంత ఇతి। న చ ప్రజాపతివాక్యాదౌ శ్రుతపరవిద్యాంగభూతాత్మప్రా
ప్తివిషయేయం *తద్య ఇత్థం విదురితి గతిశ్రుతిః* యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇ
త్యుపాసత ఇతి పరవిద్యాయాః పృథక్ఛ్రుతివైయర్థ్యాత్ - పంచాగ్నివిద్యా
యాం చ *ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి*రమ
ణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి పుణ్యపాపహేతుకో మనుష్యాదిభావోఽ
పామేవభూతాంతరసంసృష్టానాం, ఆత్మనస్తు తత్పరిష్వంగమాత్రమితి
చిదచితోర్వివేకమభిధాయ*తద్య ఇత్థం విదుః... తేఽర్చిషమభిసంభవంతి.
ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత ఇతి వివిక్తే చిదచిద్వస్తుని త్యాజ్యత

యాప్రాప్యతయాచ యఇత్థంవిదుస్తే౽ర్చిరాదినాగచ్ఛంతినచపునరావర్తంత ఇత్యుక్తమితిగమ్యతే, ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తివచనాదచిద్వియుక్తమాత్మవస్తు బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మశేషతైకరసమిత్యనుసంధేయం-తత్క్రతున్యాయాచ్చపరశేషతైకరసత్వంచ*యఆత్మని తిష్ఠన్...యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం॥ ... ...

మూ. యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః। ప్ర
యాతాయాంతితంకాలంవక్ష్యామిభరతర్షభ ॥ ౨౩
అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసాఉత్తరాయణం। తత్రప్ర
యాతాగచ్ఛంతిబ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః॥ ౨౪

భా॥ అత్రకాలశబ్దోమార్గస్యాహఃప్రభృతిసంవత్సరాంతకాలాభిమానిదేవతాభూయస్తయామార్గోపలక్షణార్థః- యస్మిన్మార్గేప్రయాతాయోగినో౽నావృత్తింపుణ్యకర్మాణశ్చావృత్తిం యాంతితంమార్గంవక్ష్యామీత్యర్థః§అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమితిసంవత్సరాదీనాంప్రదర్శనం॥ ౨౪

మూ. ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణః షణ్మాసాదక్షిణాయనం ।
తత్రచాంద్రమసంజ్యోతిర్యోగీప్రాప్యనివర్తతే॥ ౨౫

భా॥ ఏతచ్చధూమాదిమార్గస్థపితృలోకాదేఃప్రదర్శనం- అత్రయోగిశబ్దఃపుణ్యకర్మసంబంధివిషయః ౨౫

మూ. శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతేజగతశ్శాశ్వతేమతే। ఏకయాయా
త్యనావృత్తిమన్యయావర్తతేపునః॥ ౨౬

భా॥ శుక్లాగతిరర్చిరాదికా కృష్ణాచధూమాదికా - శుక్లయా౽నావృత్తింయాతి కృష్ణయాతుపునరావర్తతే- ఏతేశుక్లకృష్ణేగతీజ్ఞానినాంద్వివిధానాంపుణ్యకర్మణాంచశ్రుతౌశాశ్వతేమతే* తద్యఇత్థంవిదుర్యే

---

§అగ్నిర్జ్యోతిరితి- అగ్నిరూపజ్యోతిరిత్యర్థః- తేనదేవయానప్రథమపర్వస్థార్చిర్వివక్షా-అతఏవాగ్నిజ్యోతిషోర్భిన్నదేవతాత్వం కాలాభిమానివిశేషితత్వంచవదంతఃప్రత్యుక్తాః

చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతి అథయఇమేగ్రా
మ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతీతి- ౨౬

మూ. {నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। త
స్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున॥ ౨౭}

భా॥ ఏతౌ మార్గౌ జానన్ యోగీ ప్రయాణకాలే కశ్చన న ముహ్యతి - అపి
తు స్వేనైవ దేవయానేన వధాయాతి- తస్మాదహరహరర్చిరాది గతిచింత
నాఖ్యయోగయుక్తో భవ॥ ౨౭

అ॥ అథాధ్యాయద్వయోదిత శాస్త్రార్థ వేదనఫలమాహ.

మూ. {వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సు చైవ దానేషు యత్పుణ్యఫలం
ప్రదిష్టమ్ । అత్యేతి తత్సర్వమిదం విదిత్వా యోగీ పరం
స్థానముపైతి చాద్యమ్" ౨౮॥ ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిష
త్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసం
వాదే అక్షరపరబ్రహ్మయోగో నామాష్టమోఽధ్యాయః॥}

భా॥ ఋగ్యజుస్సామాథర్వరూప వేదాభ్యాసయజ్ఞ తపో దాన ప్రభృ
తిషు సర్వేషు పుణ్యేషు యత్ఫలం నిర్దిష్టం, ఇదమధ్యాయద్వయోదితం భగవ
న్మాహాత్మ్యం విదిత్వా తత్సర్వమత్యేతి- ఏతద్వేదన సుఖాతిరేకేణ తత్సర్వం
తృణవన్మన్యతే- యోగీ జ్ఞానీ చ భూత్వా జ్ఞానినః ప్రాప్యం పరమాద్యం స్థానము
పైతి॥ ౨౮

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే- శ్రీమద్గీతాభాష్యే
అష్టమోఽధ్యాయః.

భగవతే శ్రీభాష్యకారాయ నమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే నవమాధ్యాయ ప్రారంభః.

మూ. శ్రీభగవానువాచ॥ ఇదంతు తేగుహ్యతమం ప్రవక్ష్యామ్య
నసూయవే । జ్ఞానంవిజ్ఞానసహితం యజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్య
సేఽశుభాత్ ॥ ౧

భా॥ ఉపాసకభేదనిబంధనా విశేషాః ప్రతిపాదితాః, ఇదానీముపాస్య స్య పరమపురుషస్య మాహాత్మ్యం జ్ఞానినాంచ విశేషంవిశోధ్య భక్తిరూప స్యోపాసనస్య స్వరూపముచ్యతే। ఇదంతు తేగుహ్యతమం భక్తిరూపము పాసనాఖ్యంజ్ఞానంవిజ్ఞానసహితం ఉపాసనగతివిశేషజ్ఞానసహితం అన సూయవె తే ప్రవక్ష్యామి-మద్విషయంసకలేతరవిసజాతీయ మపరిమిత ప్రకారంమాహాత్మ్యంశ్రుత్వా ఏవమేవసంభవతీతిమన్వానాయ తే ప్రవ క్ష్యామీత్యర్థః-యత్ జ్ఞానమనుష్ఠానపర్యంతం జ్ఞాత్వా మత్ప్రాప్తివిరో ధినః సర్వస్మాదశుభాన్మోక్ష్యసె॥ ౧

మూ, రాజవిద్యా రాజగుహ్యంపవిత్రమిదముత్తమం। ప్రత్య
క్షావగమంధర్మ్యంసుసుఖంకర్తుమవ్యయమ్ ॥ ౨

భా॥ రాజవిద్యా-విద్యానాం రాజా-రాజగుహ్యంగుహ్యానాం రాజా-రా జ్ఞాంవిద్యేతివా రాజవిద్యా-రాజానోహివిస్తీర్ణాగాధమనసః-మహామ నసామియంవిద్యేత్యర్థః-మహామనస ఏవగోపనీయగోపనకుశలా ఇతి తే షామేవగుహ్యమిదముత్తమంపవిత్రం మత్ప్రాప్తివిరోధ్యశేష కల్మషాప హం ప్రత్యక్షావగమం అవగమ్యతఇత్యవగమోవిషయః ప్రత్యక్షభూతో ఽవగమో విషయో యస్య జ్ఞానస్య తత్ప్రత్యక్షావగమం- భక్తిరూపేణో పాసనేనోపాస్యమానోఽహం తదానీమేవోపాసితుః ప్రత్యక్షతాముపగ తోభవామీత్యర్థః-అథాపి ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం- ధర్మత్వంహిని శ్శ్రేయససాధనత్వంస్వరూపేణైవాత్యర్థప్రియత్వేన తదానీమేవ మద్దర్శ నాపాదనతయా చస్వయంనిశ్శ్రేయసరూపమపినిరతిశయనిశ్శ్రేయసరూ

పాత్యంతికమత్ప్రాప్తిసాధనమిత్యర్థః §అతఏవసుసుఖం కర్తుం- సుసుఖోపాదానంఅత్యర్థప్రియత్వేనోపాదేయః-అవ్యయమక్షయం - మత్ప్రాప్తింసాధయిత్వాపిస్వయంనక్షీయతే-ఏవంరూపముపాసనం కుర్వతాంమత్ప్రదానేకృతేపినకించిత్కృతంమయాస్యేతి మేప్రతిభాతీత్యర్థః॥

మూ. {అశ్రద్దధానాఃపురుషా ధర్మస్యాస్యపరంతప। అప్రాప్యమాంనివర్తంతేమృత్యుసంసారవర్త్మని ॥3॥}

భా॥అస్యోపాసనాఖ్యస్యధర్మస్య నిరతిశయప్రియత్వేనయతస్స్వయంనిరతిశయప్రియరూపస్యపరమనిశ్శ్రేయసరూపమత్ప్రాప్తిసాధనస్యావ్యయస్యోపాదానయోగ్యదశాంప్రాప్య శ్రద్ధధానాః విశ్వాసపూర్వకత్వరారహితాః పురుషాః మామప్రాప్య మృత్యురూపేసంసారవర్త్మనినితరాంవర్తంతే-అహోమహదిదమాశ్చర్యమిత్యర్థః॥3॥

అ॥శృణుతావత్ప్రాప్యభూతస్యమమాచింత్యమహిమానం॥

మూ. {మయాతతమిదంసర్వం జగదవ్యక్తమూర్తినా । మత్స్థానిసర్వభూతానినచాహంతేష్వవస్థితః॥4॥ నచమత్స్థానిభూతాని పశ్యమేయోగమైశ్వరం । భూతభృన్నచభూతస్థోమమాత్మాభూతభావనః ॥ ...5}

భా॥ఇదంచేతనాచేతనాత్మకంకృత్స్నం జగదవ్యక్తమూర్తినా అప్రకాశితస్వరూపేణమయాంతర్యామిణాతతం- అస్యజగతోధారణార్థం నియమనార్థంచశేషిత్వేనవ్యాప్తమిత్యర్థః-యథాంతర్యామిబ్రాహ్మణే*యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్...యంపృథివీనవేద*యఆత్మనితిష్ఠన్...యమాత్మానవేదేతిచేతనాచేతనవస్తుజాతైరదృష్టేనాంతర్యామిణా తత్రతత్రవ్యాప్తిరుక్తా- తతోమత్స్థానిసర్వభూతానిసర్వాణిభూతానిమయ్యంతర్యామిణిస్థితాని-తత్రైవబ్రాహ్మణే*యస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమంతరోయమయతి*యస్యాత్మాశరీరంయఆత్మానమంతరోయమయతీతిశరీర

---

§కర్తుంసుసుఖం-కరణేసుసుఖమిత్యర్థః- సుసుఖస్యతుఅనంతరక్రియాకర్మీభావభ్రమవ్యుదాసాయాహ ॥ సుసుఖోపాదానమితి॥ఉపసర్గసుఖశబ్దయోరత్రాభిప్రేతమాహ॥అత్యర్థేతి॥

త్వేననియామ్యత్వ ప్రతిపాదనాత్తదాయత్తస్థితినియమనే ప్రతి పాదితే శేషిత్వంచ-నచాహం తేష్వవస్థితః-అహంతునతదాయత్తస్థితిః- మత్స్థితౌ తైర్నకశ్చిదుపకారఇత్యర్థః- నచమత్స్థానిభూతాని-నఘటాదీనాంజలాదేరివమమధారకత్వం।కథం-మత్సంకల్పేన। పశ్యమమైశ్వరంయోగం అన్యత్రకుత్రచిదసంభావనీయంమదసాధారణమాశ్చర్యం యోగంపశ్య. కోసౌయోగః,భూతభృన్నచభూతస్థోమమాత్మాభూతభావనః - సర్వేషాంభూతానాంభర్తాఽహంనచతైఃకశ్చిదపిమమోపకారః- మమాత్మైవ భూతభావనః మమమనోమయస్సంకల్ప ఏవభూతానాంభావయితాధారయితానియంతాచ॥ ౫

అ॥సర్వస్యాస్యస్వసంకల్పాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వేనిదర్శనమాహ॥

మూ॥ యథాకాశస్థితోనిత్యంవాయుస్సర్వత్రగోమహాన్।తథా
సర్వాణిభూతానిమత్స్థానీత్యుపధారయ ॥ ...౬

భా॥యథాఆకాశేఅనాలంబనేమహాన్వాయుఃస్థితస్సర్వత్రగచ్ఛతి-సతువాయుర్నిరాలంబనోమదాయత్తస్థితిరిత్యవశ్యాభ్యుపగమనీయోమయైవధృతఇతివిజ్ఞాయతే-ఏవమేవసర్వాణిభూతానితైరదృష్టానిమయిస్థితానిమయైవధృతానీత్యుపధారయ-యథాహుర్వేదవిదః* మేఘోదయస్సాగరసన్నివృత్తిరిందోర్విభాగస్స్ఫురితానివాయోః। విద్యుద్విభంగోగతిరుష్ణరశ్మేర్విష్ణోర్విచిత్రాఃప్రభవంతిమాయాఃఇతి-విష్ణోరనన్యసాధారణానిమహాశ్చర్యాణీత్యర్థః-శ్రుతిరపి*ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనే గార్గి సూర్యచంద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతః *భీషాస్మాద్వాతఃపవతే,భీషోదేతిసూర్యః, భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చేత్యాదికా॥ ౬

అ॥సకలేతరనిరపేక్షస్యభగవతస్సంకల్పాత్సర్వేషాంస్థితిఃప్రవృత్తిశ్చోక్తా, తథాతత్సంకల్పాదేవసర్వేషాముత్పత్తిప్రళయావపీత్యాహ॥

మూ॥ సర్వభూతానికౌంతేయప్రకృతింయాంతిమామికాం।క
ల్పక్షయేపునస్తానికల్పాదౌవిసృజామ్యహం ౭

భా॥స్థావరజంగమాత్మకాని సర్వాణిభూతాని మామికాంమచ్ఛరీరభూతాంప్రకృతింతమశ్శబ్దవాచ్యాంనామరూపవిభాగానర్హాం కల్పక్షయే

చతుర్ముఖావసానసమయే తత్సంకల్పాద్యాంతి-తాన్యేవభూతానికల్పాదౌ
పునర్విసృజామ్యహం।యథాహమనుః*ఆసీదిదంతమోభూతం*సోఽభిధ్యా
యశరీరాత్స్వాదితి। శ్రుతిరపి*యస్యావ్యక్తంశరీరమిత్యాదికా* అవ్య
క్తమక్షరేలీయతే,అక్షరంతమసిలీయతే*తమఆసీత్తమసాగూఢమగ్రేప్ర
కేతమితి॥ ౭

మూ॰ {ప్రకృతింస్వామవష్టభ్యవిసృజామిపునఃపునః। భూత
గ్రామమిమంకృత్స్నమవశంప్రకృతేర్వశాత్॥౮}

భా॥స్వకీయాంవిచిత్రపరిణామినీంప్రకృతిమవష్టభ్యాష్టధాపరిణమయ్యే
మంచతుర్విధం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకంభూతగ్రామం మదీయా
యా మోహిన్యాగుణమయ్యాః ప్రకృతేర్వశాదవశం పునఃపునః కాలేకా
లేవిసృజామి॥ ౮

అ॥ఏవంతర్హివిషమసృష్ట్యాదీనికర్మాణినైర్ఘృణ్యాద్యాపాదనేనభగ
వంతంబధ్నంతీత్యత్రాహ॥

మూ॰ {నచమాంతానికర్మాణినిబధ్నంతిధనంజయ। ఉదాసీ
నవదాసీనమసక్తంతేషుకర్మసు॥ ౯}

భా॥నచతానివిషమసృష్ట్యాదీనికర్మాణిమాంనిబధ్నంతి-మయినైర్ఘృ
ణ్యాదికంనాపాదయంతి-యతఃక్షేత్రజ్ఞానాం పూర్వకృతాన్యేవకర్మా
ణిదేవాదివిషమభావహేతవః అహంతుతత్రవైషమ్యేఅసక్తఃతత్రోదా
సీనవదాసీనః।యథాహసూత్రకారః* వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్ష
త్వాత్*నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితి॥ ౯

మూ॰ {మయాధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచరం। హేతు
నానేనకౌంతేయజగద్విపరివర్తతే ౧౦}

భా॥ తస్మాత్క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణంమదీయాప్రకృతిస్సత్యసంక
ల్పేనమయాఽధ్యక్షేణేక్షితా సచరాచరంజగత్సూయతే-అనేనక్షేత్రజ్ఞ
కర్మానుగుణమదీక్షణేనహేతునాజగత్పరివర్తతఇతిమత్స్వామ్యంసత్య
సంకల్పత్వంనైర్ఘృణ్యాదిదోషరహితత్వమిత్యేవమాదికం మమవసుదే
వసూనోరైశ్వరంయోగంపశ్య।యథాహశ్రుతిః*అస్మాన్మాయీ సృజతే

విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః॥ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమితి॥ ౧౦

మూ॰ { అవజానంతి మాం మూఢా మానుషీం తనుమాశ్రితం। పరం భావమజానంతో మమ భూతమహేశ్వరం॥ ౧౧ }

భా॥ ఏవం మాం భూతమహేశ్వరం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం నిఖిలజగదేకకారణం పరమకారుణికతయా సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయ మానుషీం తనుమాశ్రితం స్వకృతైః పాపకర్మభిర్మూఢా అవజానంతి, ప్రాకృతమనుష్యసమం మన్యంతే-భూతమహేశ్వరస్య మమాపారకారుణ్యౌదార్యసౌశీల్యవాత్సల్యనిబంధనం మనుష్యత్వసమాశ్రయణలక్షణమిమం పరం భావమజానంతో మనుష్యత్వసమాశ్రయణమాత్రేణ మామితరసజాతీయం మత్వా తిరస్కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౧

మూ॰ { మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః। రాక్షసీమాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః॥ ౧౨ }

భా॥ మమ మనుష్యత్వే పరమకారుణ్యాదిపరత్వతిరోధానకరీం రాక్షసీమాసురీం చ మోహినీం ప్రకృతిమాశ్రితాః మోఘాశా మోఘవాంఛితాః నిష్ఫలవాంఛితాః మోఘకర్మాణః మోఘారంభాః మోఘజ్ఞానాః సర్వేషు మదీయేషు చరాచరేష్వర్థేషు విపరీతజ్ఞానతయా నిష్ఫలజ్ఞానాః విచేతసః తథా సర్వత్ర విగతయాథాత్మ్యజ్ఞానాః మాం సర్వేశ్వరమితరసమం మత్వా మయి యత్కించిత్కర్తుమిచ్ఛంతి యదుద్దిశ్యారంభాన్కుర్వతే తత్సర్వం మోఘం భవతీత్యర్థః॥ ౧౨

మూ॰ { మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితాః। భజంత్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయం॥ ౧౩॥ }

భా॥ యే తు స్వకృతైః పుణ్యసంచయైః మాం శరణముపగమ్య విధ్వస్తసమస్తపాపబంధా దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితా మహాత్మానస్తే భూతాదిమవ్యయం వాఙ్మనసాగోచరనామకర్మస్వరూపం పరమకారుణికతయా సాధుపరిత్రాణాయ మనుష్యత్వేనావతీర్ణం మాం జ్ఞాత్వాఽనన్యమనసో మాం భజంతే మత్ప్రియత్వాతిరేకేణ మద్భజనేన వినా మనసశ్చాత్మనశ్చ బాహ్యకరణానాం చ ధారణమలభమానా మద్భజనైకప్రయోజనా భజంతే

మూ. { సతతం కీర్తయన్తో మాం యతన్తశ్చ దృఢవ్రతాః। నమ
స్యన్తశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే॥ ౧౪ }

భా॥ అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మత్కీర్తనయతననమస్కారైర్వినా క్షణమాత్రేఽప్యాత్మధారణమలభమానాః మద్గుణవిశేషవాచీని మన్నామాని స్మృత్వా పులకాఞ్చితసర్వాఙ్గాః హర్షగద్గదకణ్ఠా నారాయణకృష్ణవాసుదేవేత్యేవమాదీని సతతం కీర్తయన్తః తథైవ యతన్తో మత్కర్మస్వర్చనాదికేషు తదుపకారకేషు భవననన్దనవనకరణాదికేషు చ దృఢసఙ్కల్పా యతమానాః భక్తిభారావనమితవాఙ్మనోబుద్ధ్యభిమానపదద్వయకరద్వయశిరోభిరష్టాఙ్గైరచిన్తితపాంసుకర్దమశర్కరాదికే ధరాతలే దణ్డవత్ప్రణిపతన్తః సతతం మాం నిత్యయుక్తా నిత్యయోగం కాఙ్క్షమాణా ఆత్మాన్తం మద్దాస్యవ్యవసాయిన ఉపాసతే॥ ౧౪

మూ. { జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజన్తో మాముపాసతే। ఏ
కత్వేన పృథక్త్వేన బహుధా విశ్వతోముఖమ్॥ ౧౫॥ }

భా॥ అన్యేఽపి మహాత్మానః పూర్వోక్తైః కీర్తనాదిభిః జ్ఞానాఖ్యేన యజ్ఞేన చ యజన్తో మాముపాసతే। కథం, బహుధా పృథక్త్వేన జగదాకారేణ విశ్వతోముఖం విశ్వప్రకారమవస్థితం మామేకత్వేనోపాసతే। ఏతదుక్తం భవతి-భగవాన్ వాసుదేవ ఏవ నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్సన్ సత్యసఙ్కల్పో వివిధవిభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరస్స్యామితి సఙ్కల్ప్య స ఏక ఏవ దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాఖ్యవిచిత్రజగచ్ఛరీరోఽవతిష్ఠత ఇత్యనుసన్దధానాశ్చ మాముపాసత ఇతి॥ ౧౫

అ॥ తథాహి- విశ్వశరీరోఽహమేవావస్థిత ఇత్యాహ॥

మూ. { అహం క్రతురహం యజ్ఞః స్వధాహమహమౌషధమ్। మం
త్రోఽహమహమేవాజ్యమహమగ్నిరహం హుతమ్॥ ౧౬॥ }

భా॥ అహం క్రతుః అహం జ్యోతిష్టోమాదికః క్రతుః - అహమేవ మహాయజ్ఞః అహమేవ పితృగణపుష్టిదా స్వధా ఔషధం హవిశ్చాహమేవ అహమేవ చ మన్త్రః అహమేవ చాజ్యం-ప్రదర్శనార్థమిదం సోమాదికం చ హవిరహమేవేత్యర్థః- అహమాహవనీయాదికోఽగ్నిః హోమశ్చాహమేవ॥ ౧౬

మూ. పితాహమస్యజగతోమాతాధాతాపితామహః। వే
ద్యంపవిత్రమోంకారఋక్సామయజురేవచ॥౧౭

భా॥ అస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగతస్తత్రతత్రపితృత్వేనమాతృత్వేనధాతృత్వేనపితామహత్వేనచవర్తమానోఽహమేవ అత్రధాతృశబ్దోమాతాపితృవ్యతిరిక్తేఉత్పత్తిప్రయోజకేచేతనవిశేషేవర్తతే - యత్కించిద్వేదవేద్యంపవిత్రంపావనంతదహమేవ- వేదకశ్చవేదబీజభూతః ప్రణవోఽహమేవ-ఋక్సామయజురాత్మకోవేదశ్చాహమేవ॥ ౧౭

మూ. గతిర్భర్తాప్రభుస్సాక్షీనివాసశ్శరణంసుహృత్।ప్ర
భవప్రళయస్థానంనిధానంబీజమవ్యయం॥ ౧౮ ॥

భా॥గమ్యతఇతిగతిః తత్రతత్ర ప్రాప్యస్థానమిత్యర్థః-భర్తాధారయితా ప్రభుశ్శాసితాసాక్షీసాక్షాద్ద్రష్టానివాసో వాసస్థానం వేశ్మాదిశరణంఇష్టస్యప్రాపకతయాఽనిష్టస్యనివారణతయాచసమాశ్రయణీయశ్చేతనశ్శరణంసచాహమేవ-సుహృత్ హితైషీ-ప్రభవప్రళయస్థానంయస్యకస్యయత్రకుత్రచిదుత్పత్తిప్రళయయోర్యత్ స్థానంతదహమేవనిధానం నిధీయతఇతినిధానముత్పాద్యముపసంహార్యంచాహమేవేత్యర్థః- అవ్యయంబీజంతత్రతత్రవ్యయరహితంయత్కారణంతదహమేవ॥ ౧౮

మూ. తపామ్యహమహంవర్షంనిగృహ్ణామ్యుత్సృజామిచ।అ
మృతంచైవమృత్యుశ్చసదసచ్చాహమర్జున ॥ ౧౯

భా॥అగ్న్యాదిత్యాదిరూపేణాహమేవతపామి- గ్రీష్మాదావహమేవ వర్షంనిగృహ్ణామి-తథావర్షాసుచాహమేవోత్సృజామి-అమృతంచైవమృత్యుశ్చ-యేనజీవతిలోకోయేనచమ్రియతేతదుభయమహమేవ। కిమత్రబహునోక్తేన-సదసచ్చాహమేవ-సద్యద్వర్తతేఅసద్యదతీతమనాగతంచ సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయాతత్ప్రకారోఽహమేవావస్థితఇత్యర్థః- ఏవంబహుధాపృథక్త్వేనవిభక్తనామరూపావస్థితకృత్స్నజగచ్ఛరీరతయాతత్ప్రకారోఽహమేవావస్థిత ఇత్యేకత్వజ్ఞానేనానుసంధధానాశ్చమాముపాసతే॥ ౧౯

అ॥ఏవంమహాత్మనాంజ్ఞానినాంభగవదనుభవైకభోగానాం వృత్తముక్త్వాతేషామేవవిశేషందర్శయితుమజ్ఞానాంకామకామానాంవృత్తమాహ

మూ॥
త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపా యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వ
ర్గతిం ప్రార్థయంతే। తే పుణ్యమాసాద్య సురేంద్రలోకమ
శ్నంతి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్ ॥౨౦॥ తే తం భుక్త్వా స్వ
ర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి। ఏ
వం త్రయీధర్మమనుప్రపన్నా గతాగతం కామకామా
లభంతే॥ ౨౧

భా॥ § ఋగ్యజుస్సామరూపాస్తిస్రో విద్యాస్త్రివిద్యం కేవలం త్రివిద్యనిష్ఠాస్త్రైవిద్యాః న తు త్రయ్యంతనిష్ఠాః త్రయ్యంతనిష్ఠా హి మహాత్మానః పూర్వోక్తప్రకారేణ నిఖిలవేదవేద్యం మామేవ జ్ఞాత్వాఽతిమాత్రమద్భక్తికారితకీర్తనాదిభిర్జ్ఞానయజ్ఞేన చ మదేకప్రాప్యా మామేవోపాసతే- త్రైవిద్యాస్తు వేదప్రతిపాద్యకేవలేంద్రాదియాగశిష్టసోమాన్ పిబంతః † పూతపాపాః స్వర్గాదిప్రాప్తివిరోధిపాపాత్పూతాస్తైః కేవలేంద్రాదిదైవత్యతయాఽనుసంహితైర్యజ్ఞైర్వస్తుతస్తద్రూపం మామిష్ట్వా తథావస్థితం మామజానంతః స్వర్గతిం ప్రార్థయంతే- తే పుణ్యం దుఃఖాసంభిన్నం సురేంద్రలోకం ప్రాప్య తత్ర దివ్యాన్ దేవభోగానశ్నంతి తే తం విశాలం స్వర్గలోకం భుక్త్వా తదనుభవహేతుభూతే పుణ్యే క్షీణే పునరపి మర్త్యలోకం విశంతి- ఏవం త్రయ్యంతసిద్ధజ్ఞానవిధురాః కామ్యస్వర్గాదికామాః కేవలం త్రయీధర్మమనుప్రపన్నా గతాగతం లభంతే- అల్పాస్థిరస్వర్గాదీననుభూయ పునః పునర్నివర్తంత ఇత్యర్థః॥ ౨౧

అ॥ మహాత్మానస్తు నిరతిశయప్రియరూపమచ్చింతనం కృత్వా మామనవధికాతిశయానందం ప్రాప్య న పునరావర్తంత ఇతి తేషాం విశేషం దర్శయతి॥

మూ॥
అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే। తే
షాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహం॥౨౨॥

---

§ ద్విగుసమాసత్వాత్ త్రివిద్యమిత్యేకవద్భావః - నపుంసకత్వే అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యత ఇత్యస్య పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యపవాదః - తదధీతే తద్వేదేత్యణ్ప్రత్యయవివక్షయాహ త్రివిద్యనిష్ఠా ఇతి॥

† పాపస్య పూతత్వం నామ నిరస్తత్వం- తదేవ హి పురుషస్య పూతత్వమిత్యభిప్రాయేణ పాపాత్పూతా ఇతి నిర్దేశః- పాపాన్ముక్తా ఇత్యర్థః,

భా॥ అనన్యాఃఅనన్యప్రయోజనాః మచ్చింతనేనవినాత్మధారణాలాభాన్మచ్చింతనైకప్రయోజనామాంచింతయంతోయే మహాత్మానోజనాఃప ర్యుపాసతేసర్వకల్యాణగుణాన్వితంసర్వవిభూతియుక్తంమాంపరితఉపాసతేఅనన్యానముపాసతే- తేషాంనిత్యాభియుక్తానాం మయినిత్యాభియోగంకాంక్షమాణానాం అహంమత్ప్రాప్తిలక్షణం యోగమపునరావృత్తి రూపంక్షేమంచవహామి॥ ౨౨

మూ॥ యేత్వన్యదేవతాభక్తాయజంతేశ్రద్ధయాన్వితాః। తే
పిమామేవకౌంతేయయజంత్యవిధిపూర్వకం॥ ౨౩ ॥

భా॥యేత్వింద్రాదిదేవతాభక్తాఃకేవలత్రయీనిష్ఠాఃశ్రద్ధయాన్వితాః ఇంద్రాదీన్ యజంతే తేపిపూర్వోక్తేనన్యాయేన సర్వస్య మచ్ఛరీరతయామదాత్మకత్వేనేంద్రాదిశబ్దానాంచమయ్యేవవృత్తేర్వస్తుతోమామేవ యజంతేఅపిత్వవిధిపూర్వకంయజంతే - ఇంద్రాదీనాందేవతానాంకర్మస్వారాధ్యతయా అన్వయంయథా వేదాంతవాక్యాని * చతుర్హోతారో యత్రసంపదంగచ్ఛంతిదేవైరిత్యాదీనివిదధతి-నతత్పూర్వకంయజంతే,వేదాంతవాక్యజాతంహి పరమపురుషశరీరతయావస్థితానా మింద్రాదీనామారాధ్యత్వంవిదధదాత్మభూతస్యపరమపురుషస్యైవ సాక్షాదారాధ్యత్వంవిదధాతి- చతుర్హోతారోగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనికర్మాణియత్రపరమాత్మన్యాత్మతయావస్థితేసత్యేవతచ్ఛరీరభూతైరింద్రాదిదేవైస్సంపదంగచ్ఛంతి- ఇంద్రాదిదేవానామారాధనాన్యేతానికర్మాణీతిమాంసంపదంగచ్ఛంతీత్యర్థః॥ ౨౩

అ ॥ అతస్తేవిద్యాఇంద్రాదిశరీరస్య పరమపురుషస్యారాధనాన్యేతానికర్మాణిఆరాధ్యశ్చసఏవేతినజానంతి తేచపరిమితఫలభాగినశ్చ్యవనస్వభావాశ్చభవంతి-తదాహ॥

మూ॥ అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ।న
తుమామభిజానంతితత్త్వేనాతశ్చ్యవంతితే॥౨౪ ॥

భా॥ ప్రభురేవచ-తత్రతత్ఫలప్రదాతాచాహమేవేత్యర్థః॥౨౪॥

అ॥ అహోమహదిదంవైచిత్ర్యంయదేకస్మిన్నేవకర్మణివర్తమానాఃసంకల్పమాత్రభేదేనకేచిదత్యల్పఫలభాగినశ్చ్యవనస్వభావాశ్చ భ

వంతి కేవలానవధికాతిశయానందపరమపురుషప్రాప్తిరూపఫలభాగినోఽపునరావృత్తినశ్చ భవంతీత్యాహ॥

మూ॥ {యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః।
భూతాని యాంతి భూతేజ్యా యాంతి మద్యాజినోఽపి మాం॥}

భా॥ వ్రతశబ్దస్సంకల్పవాచీ - దేవవ్రతాః దర్శపూర్ణమాసాదిభిః కర్మభిరింద్రాదీన్ యజామహ ఇతీంద్రాదియజనసంకల్పా యే త ఇంద్రాదీన్ దేవాన్ యాంతి - యే చ పితృయజ్ఞాదిభిః పితౄన్ యజామహ ఇతి పితృయజనసంకల్పాస్తే పితౄన్ యాంతి - యే చ యక్షరక్షఃపిశాచాదీని భూతాని యజామహ ఇతి భూతయజనసంకల్పాస్తే భూతాని యాంతి - యే తు తైరేవ యజ్ఞైర్దేవపితృభూతశరీరకం పరమాత్మానం భగవంతం వాసుదేవం యజామహ ఇతి మాం యజంతే తే మద్యాజినో మామేవ యాంతి - దేవాదివ్రతాః దేవాదీన్ ప్రాప్య తైస్సహ పరిమితం భోగం భుక్త్వా తేషాం వినాశకాలే తైస్సహ వినష్టా భవంతి - మద్యాజినస్తు మామనాదినిధనం సర్వజ్ఞం సత్యసంకల్పం అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణం మహోదధిమనవధికాతిశయానందం ప్రాప్య న పునర్నివర్తంత ఇత్యర్థః ౨౫

అ॥ మద్యాజినామయమపి విశేషోఽస్తీత్యాహ

మూ॥ {పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి।
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః॥ ౨౬}

భా॥ సర్వసులభం పత్రం వా పుష్పం వా ఫలం వా తోయం వా యో భక్త్యా మే ప్రయచ్ఛతి అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన తత్ప్రదానేన వినాత్మధారణమలభమానతయా తదేకప్రయోజనో యో మే పత్రాదికం దదాతి తస్య ప్రయతాత్మనస్తత్ప్రదానైకప్రయోజనత్వరూపశుద్ధియుక్తమనసః తత్ తథావిధభక్త్యుపహృతం అహం సర్వేశ్వరోఽఖిలజగదుదయవిభవలయలీలోఽవాప్తసమస్తకామస్సత్యసంకల్పోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణస్స్వాభావికానవధికాతిశయానందస్స్వానుభవేవర్తమానోఽపి మనోరథపథదూరవర్తిప్రియం ప్రాప్యేవాశ్నామి - యథోక్తం మోక్షధర్మే* యాః క్రియాస్సంప్రయుక్తాస్స్యురేకాంతగతబుద్ధిభిః। తాస్సర్వాశ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయమితి॥ ౨౬

అ॥యస్మాత్ జ్ఞానినాంమహాత్మనాంవాఙ్మనసాగోచరోఽయంవిశేషః తస్మాత్త్వంచజ్ఞానీభూత్వోక్తలక్షణభక్తిభారావనమితాత్మాత్మీయైఃకీర్తనయతనార్చనప్రణామాదికంసతతంకుర్వాణోలౌకికంవైదికంచనిత్యనైమిత్తికంకర్మచేత్థంకుర్విత్యాహ॥

మూ॰ {యత్కరోషియదశ్నాసి యజ్జుహోషిదదాసియత్ ।
యత్తపస్యసికౌంతేయతత్కురుష్వమదర్పణమ్॥ ౨౭}

భా॥ యద్దేహయాత్రాశేషభూతంలౌకికంకర్మకరోషి-యచ్చదేహధారణాయాశ్నాసి- యచ్చవైదికంహోమదానతపఃప్రభృతినిత్యనైమిత్తికంకర్మకరోషి - తత్సర్వంమదర్పణంకురుష్వ- అర్ప్యతఇత్యర్పణంసర్వస్యలౌకికస్యవైదికస్యచ కర్మణః కర్తృత్వంభోక్తృత్వంఆరాధ్యత్వంచయథామయి సమర్పితంభవతి తథాకురు - ఏతదుక్తంభవతి యాగదానాదిష్వారాధ్యతయాప్రతీయమానానాం దేవాదీనాంకర్మకర్తుర్భోక్తుస్తవచమదీయతయామత్సంకల్పాయత్త స్వరూపస్థితిప్రవృత్తితయాచమయ్యేవపరమశేషిణిపరమకర్తరి త్వాంచ కర్తారంభోక్తారమారాధకమారాధ్యంచదేవతాజాతమారాధనంచక్రియాజాతంసర్వంసమర్ప్య-తవమన్నియామ్యతాపూర్వకమచ్ఛేషతైకరసతామారాధ్యాదేశ్చతత్స్వభావగర్భతామత్యర్థప్రీతియుక్తోనుసంధత్స్వేతి ౨౭

మూ॰ {శుభాశుభఫలైరేవంమోక్ష్యసేకర్మబంధనైః।సన్న్యా
సయోగయుక్తాత్మావిముక్తోమాముపైష్యసి॥ ౨౮}

భా॥ ఏవంసన్న్యాససాఖ్యయోగయుక్తమనాఆత్మానం మచ్ఛేషతామన్నియామ్యతైకరసంకర్మచసర్వంమదారాధనమనుసందధానోలౌకికంవైదికంచకర్మకుర్వన్ శుభాశుభఫలైరనంతైః ప్రాచీనకర్మాఖ్యైర్బంధనైర్మత్ప్రాప్తివిరోధిభిస్సర్వైర్మోక్ష్యసే- తైర్విముక్తోమామేవోపైష్యసి॥ ౨౮

అ॥మమేమంపరమమతిలోకంస్వభావంశృణు.

మూ॰ {సమోహంసర్వభూతేషునమేద్వేష్యోస్తినప్రియః।యే
భజంతితుమాంభక్త్యామయితేతేషుచాప్యహం॥ ౨౯}

భా ॥దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనావస్థితేషుజాతితశ్చాకారతస్స్వ

భావతో జ్ఞానతశ్చాత్యుత్కృష్టాపకృష్టరూపేణావస్థితేషు సర్వేషు భూతేషు సమాశ్రయణీయత్వేన సమో౽హం- అయంజాత్యాకారస్వభావజ్ఞానాదిభిర్నికృష్టఇతిసమాశ్రయణేన మేద్వేష్యో౽స్తి- ఉద్వేజనీయతయా నత్యాజ్యో౽స్తి-తథాసమాశ్రితత్వాతిరేకేణజాత్యాదిభిరత్యంతోత్కృష్టో౽యమితి తద్యుక్తతయా సమాశ్రయణే నకశ్చిత్ప్రియో౽స్తి నసంగ్రాహ్యో౽స్తి అపిత్వత్యర్థమత్ప్రియత్వేనమద్భజనేనవినాత్మధారణాలాభాన్మద్భజనైకప్రయోజనా యేమాంభజంతే - తేజాత్యాదిభిరుత్కృష్టాఅపకృష్టావామత్సమానగుణవద్యథాసుఖంమయ్యేవవర్తంతే-అహమపి తేషుమదుత్కృష్టేష్వివవర్తే॥ ౨౯

అ॥ తత్రాపి:

మూ. { అపిచేత్సుదురాచారోభజతేమామనన్యభాక్। సాధు
రేవసమంతవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితోహిసః॥ ౩౦ }

భా॥ తత్రతత్రజాతివిశేషేజాతానాంయస్సమాచారఉపాదేయఃపరిహరణీయశ్చ తస్మాదతివృత్తో౽ప్యుక్తప్రకారేణ మామనన్యభాక్ భజనైకప్రయోజనో భజతే చేత్ సాధురేవసః వైష్ణవాగ్రేసరఏవసమంతవ్యఃబహుమంతవ్యః పూర్వోక్తైస్సమ ఇత్యర్థః- కుతఏతత్, సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః-యతో౽స్యవ్యవసాయస్సుసమీచీనః - భగవాన్ నిఖిలజగదేకకారణభూతఃపరంబ్రహ్మనారాయణశ్చరాచరపతిరస్మత్స్వామీ మమగురుర్మమ సుహృత్ మమపరమంభోగ్యమితిసర్వైర్దుష్ప్రాపో౽యంవ్యవసాయస్తేన కృతఃతత్కార్యంచానన్యప్రయోజనంనిరంతరంభజనంతస్యాస్తి - అతస్సాధురేవబహుమంతవ్యశ్చ-అస్మిన్వ్యవసాయేతత్కార్యే చోక్తప్రకారభజనేసంపన్నేసతితస్యాచారవ్యతిక్రమస్స్వల్పవైకల్యమితి నతావతా౽నాదరణీయః అపితుబహుమంతవ్యఏవేత్యర్థః॥ ౩౦

అ॥ నను* నావిరతోదుశ్చరితాన్నాశాంతోనాసమాహితః, నాశాంతమానసో వాపిప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాదిత్యాదిశ్రుతేః ఆచారవ్యతిక్రమ ఉత్తరోత్తరభజనోత్పత్తిప్రవాహంనిరుణద్ధీత్యతాహ॥

మూ. { క్షిప్రంభవతిధర్మాత్మాశశ్వచ్ఛాంతింనిగచ్ఛతి। కౌం
తేయప్రతిజానీహినమేభక్తఃప్రణశ్యతి ౩౧ }

భా॥ మత్ప్రియత్వకారితానన్యప్రయోజనమద్భజనేన విధూతపాపవాసనాసమూలోన్మూలితరజస్తమోగుణః క్షిప్రం ధర్మాత్మా భవతి క్షిప్రమేవవిరోధిరహితసపరికరమద్భజనైకమనా భవతి- ఏవంరూపభజనమేవ హి ధర్మస్యాస్య పరంతదిత్యుపక్రమే ధర్మశబ్దోదితం-శశ్వచ్ఛాంతింనిగచ్ఛతి-శాశ్వతీమపునరావర్తినీంమత్ప్రాప్తివిరోధ్యాచారనివృత్తింగచ్ఛతి-కౌంతేయత్వమేవాస్మిన్నర్థే ప్రతిజ్ఞాంకురు-మద్భక్తావుపక్రాంతో విరోధ్యాచారమిశ్రోఽపిననశ్యతి అపితుమద్భక్తిమాహాత్మ్యేనసర్వం విరోధిజాతంనాశయిత్వాశాశ్వతీంవిరోధినివృత్తిమధిగమ్యక్షిప్రంపరిపూర్ణభక్తిర్భవతి॥ ౩౧

మూ. మాంహిపార్థవ్యపాశ్రిత్యయేపిస్యుఃపాపయోనయః। స్త్రియోవైశ్యాస్తథాశూద్రాస్తేపియాంతిపరాంగతిం ॥ ౩౨
కింపునర్బ్రాహ్మణాఃపుణ్యాభక్తారాజర్షయస్తథా। అనిత్యమసుఖంలోకమిమంప్రాప్యభజస్వమాం ॥ ౩౩

భా॥ స్త్రియోవైశ్యాశ్శూద్రాశ్చపాపయోనయోపిమాంవ్యపాశ్రిత్యపరాంగతింయాంతి-కింపునఃపుణ్యయోనయోబ్రాహ్మణారాజర్షయశ్చమద్భక్తిమాస్థితాః। అతస్త్వంరాజర్షిరస్థిరంతాపత్రయాభిహతతయా అసుఖంచేమంలోకంప్రాప్యవర్తమానోమాంభజస్వ॥ ౩౩

అ॥ భక్తిస్వరూపమాహ

మూ. మన్మనాభవమద్భక్తోమద్యాజీమాంనమస్కురు। మామేవైష్యసియుక్త్వైవమాత్మానంమత్పరాయణః॥ ౩౪

ఓంతత్సదితి శ్రీమద్భగవద్గీతాసూపనిషత్సు
పరబ్రహ్మవిద్యాయాంయోగశాస్త్రేశ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే
రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగోనామ నవమోఽధ్యాయః.

భా॥ మన్మనాభవ-మయిసర్వేశ్వరేనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానేసర్వజ్ఞేసత్యసంకల్పేనిఖిలజగదేకకారణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణిపురుషోత్తమేపుండరీకదళామలాయతాక్షేస్వచ్ఛనీలజీమూతసంకాశే యుగపదుదితదినకరసహస్రసదృశతేజసిలావణ్యామృతమహోదధావుదారపీవరచతుర్బాహౌఅత్యుజ్జ్వలపీతాంబరేఅమలకిరీటమకరకుండలహారకే

యూ ౹ పమదిన దినకరసహస్రకిరణే-ఇతి-పా

యహారకటకభూషితే- అపారకారుణ్యసౌశీల్యసౌందర్యమాధుర్యగాంభీర్యౌదార్యవాత్సల్యజలధావనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యే సర్వస్వామిని తైలధారావదవిచ్ఛేదేననివిష్టమనా భవ। తదేవవిశినష్టి-మద్భక్తఃఅత్యర్థమత్ప్రియత్వేనయుక్తోమన్మనాభవేత్యర్థః।పునరపివిశినష్టి-మద్యాజీఅనవధికాతిశయప్రియమదనుభవకారితమద్యజనపరోభవ - యజనంనామ పరిపూర్ణశేషవృత్తిః- ఔపచారికసాంస్పర్శికాభ్యవహారికాదిసకలభోగప్రదానరూపోహియాగః - యథామదనుభవజనితనిరవధికాతిశయప్రీతికారితమద్యజనపరోభవసి-తథామన్మనాభవేత్యుక్తంభవతి।పునరపితదేవ విశినష్టి-మాంనమస్కురు-అనవధికాతిశయప్రియమదనుభవకారితాత్యర్థప్రియాశేషశేషవృత్తావపర్యవస్యన్ మయ్యంతరాత్మన్యతిమాత్రప్రహ్వీభావవ్యవసాయంకురు।మత్పరాయణః అహమేవపరమయనం యస్యాసౌ మత్పరాయణః - మయావినాత్మధారణాసంభావనయామదాశ్రయ ఇత్యర్థః- ఏవమాత్మానంయుక్త్వామత్పరాయణస్త్వమేవమనవధికాతిశయప్రీత్యామదనుభవసమర్థంమనఃప్రాప్యమామేవైష్యసి - ఆత్మశబ్దోఽత్రమనోవిషయః - ఏవంరూపేణమనసామాంధ్యాత్వామామనుభూయమామిష్ట్వామాంనమస్కృత్యమత్పరాయణోమామేవప్రాప్స్యసీత్యర్థః- తదేవంలౌకికానిశరీరధారణార్థానివైదికానిచనిత్యనైమిత్తికానికర్మాణిమత్ప్రీతయేమచ్ఛేషతైకరసోమయైవకారిత ఇతికుర్వన్ సతతంమత్కీర్తనయతననమస్కారాదికాన్ప్రీత్యాకుర్వాణోమన్నియామ్యంనిఖిలజగన్మచ్ఛేషతైకరసమితిచానుసంధానోఽత్యర్థప్రియమద్గుణగణంచానుసంధాయాహరహరుక్తలక్షణమిదముపాసనముపాదదానోమామేవప్రాప్స్యసి॥

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

నవమోఽధ్యాయః

శ్రీ భగవద్రామానుజయోగినే నమః

శ్రీయైనమః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమద్గీతాభాష్యే దశమాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ భక్తియోగస్సపరికరఉక్తః,ఇదానీంభక్త్యుత్పత్తయేతద్వివృద్ధయేచభగవతోనిరంకుశైశ్వర్యాదికల్యాణగుణగణానంత్యంకృత్స్నస్యజగతస్తచ్ఛరీరతయాతదాత్మకత్వేనతత్ప్రవర్తకత్వంచప్రపంచ్యతే॥ ... *

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ । భూయఏవమహాబాహోశృణుమేపరమంవచః । యత్తేహంప్రీయమాణాయవక్ష్యామిహితకామ్యయా॥ ౧

భా॥ మమమాహాత్మ్యంశ్రుత్వాప్రీయమాణాయతే మద్భక్త్యుత్పత్తివివృద్ధిరూపహితకామనయాభూయోమన్మాహాత్మ్యప్రపంచవిషయమేవపరమంవచోయద్వక్ష్యామి తదవహితమనాశృణు॥ ౧

మూ॥ నమేవిదుస్సురగణాఃప్రభవంనమహర్షయః।అహమాదిర్హిదేవానాంమహర్షీణాంచసర్వశః॥౨.

భా॥ సురగణామహర్షయశ్చాతీంద్రియార్థదర్శినోధికతరజ్ఞానాఅపిమేప్రభవంప్రభావంనవిదుః-మమనామకర్మస్వరూపస్వభావాదికం నజానంతి- యతస్తేషాందేవానాంమహర్షీణాంచసర్వశోహమాదిః - తేషాంస్వరూపస్యజ్ఞానశక్త్యాదేశ్చాహమాదిః - తేషాందేవత్వదేవఋషిత్వాదిహేతుభూతపుణ్యానుగుణంమయాదత్తంజ్ఞానంపరిమితం అతస్తేపరిమితజ్ఞానామత్స్వరూపాదికంయథావన్నజానంతి॥ ౨

అ॥ తదేతద్దేవాద్యచింత్యస్వయాథాత్మ్యవిషయజ్ఞానం భక్త్యుత్పత్తివిరోధిపాపవిమోచనోపాయమాహ॥

మూ॥ యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరం । అసమ్మూఢస్సమర్త్యేషుసర్వపాపైఃప్రముచ్యతే॥ ౩॥

భా ॥ నజాయత ఇత్యజః అనేన వికారిద్రవ్యాదచేతనాత్తత్సంసృష్టా
త్సంసారిచేతనాచ్చవిసజాతీయత్వముక్తం సంసారిచేతనస్యహికర్మకృ
తాచిత్సంసర్గోజన్మ - అనాదిమిత్యనేనపదేనాదిమతోఽజాన్ముక్తాత్మనోవి
సజాతీయత్వముక్తం- ముక్తాత్మనోహ్యజత్వమాదిమత్ తస్యహేయసం
బంధస్యపూర్వవృత్తత్వాత్తదర్హతాస్తి - అతోఽనాదిమిత్యనేనతదన
ర్హతయాతత్ప్రత్యనీకతోచ్యతే* నిరవద్యమిత్యాదిశ్రుత్యాచ|ఏవంహే
యసంబంధప్రత్యనీకస్వరూపతయాతదనర్హంమాం లోకమహేశ్వరం
లోకేశ్వరాణామపీశ్వరంమర్త్యేష్వసమ్మూఢోయోవేత్తి- ఇతరసజా
తీయతయైకీకృత్యమోహస్సమ్మోహః తద్రహితోఽసమ్మూఢః-సమద్భక్త్యు
త్పత్తివిరోధిభిస్సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే- ఏతదుక్తంభవతి, లోకేమను
ష్యాణాంరాజా ఇతరమనుష్యసజాతీయః కేనచిత్కర్మణాతదాధిపత్యం
ప్రాప్తః - తథాదేవానామధిపతిరపితథాండాధిపతిరపీతరసంసారిసజా
తీయః తస్యాపిభావనాత్రయాంతర్గతత్వాత్ *యోబ్రహ్మాణం విదధా
తీతిశ్రుతేశ్చ- తథాన్యేపియేకేచనాణిమాద్యైశ్వర్యంప్రాప్తాః-అయం
తులోకమహేశ్వరః-కార్యకారణావస్థాదచేతనాద్బద్ధాన్ముక్తాచ్చచేతనా
దీశితవ్యాత్సర్వస్మాన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసంఖ్యేయ
కల్యాణైకతానతయా నియమనైకస్వభావతయాచ విసజాతీయ ఇతీ
తరసజాతీయతామోహరహితోయోమాంవేత్తిససర్వైః పాపైః ప్రము
చ్యత ఇతి॥ ౩

అ॥ ఏవంస్వస్వభావానుసంధానేనభక్త్యుత్పత్తివిరోధిపాపనిరసనం
విరోధినిరసనాదేవార్థతోభక్త్యుత్పత్తించప్రతిపాద్య స్వైశ్వర్యస్యక
ల్యాణగుణగణప్రపంచానుసంధానేనభక్తివృద్ధిప్రకారమాహ॥

మూ॰
బుద్ధిర్జ్ఞానమసమ్మోహః క్షమా సత్యం దమశ్శమః । సు
ఖం దుఃఖం భవోఽభావో భయం చాభయమేవ చ ॥ ౪ ॥
అహింసా సమతా తుష్టిస్తపో దానం యశోఽయశః । భ
వంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః ॥ ౫ ॥

భా॥ బుద్ధిర్మనసోనిరూపణసామర్థ్యం-జ్ఞానంచిదచిద్వస్తువిశేషవిష
యోనిశ్చయః- అసమ్మోహః పూర్వగృహీతాద్రజతాదేర్విసజాతీయేషు

క్తికాదిష్వసజాతీయతాబుద్ధినివృత్తిః,క్షమామనోవికారహేతౌసత్యవి
కృతమనస్త్వం-సత్యంయథాదృష్టవిషయంభూతహితరూపంవచనం తద
నుగుణామనోవృత్తిరిహాభిప్రేతా,మనోవృత్తిప్రకరణాత్-దమోబాహ్యక
రణానామనర్థవిషయేభ్యోనియమనం-శమోఽన్తఃకరణస్యతథానియమనం-
సుఖమాత్మానుకూలానుభవః-దుఃఖంప్రతికూలానుభవః-భవోభవనం అ
నుకూలానుభవహేతుకంమనసోభవనం-అభావఃప్రతికూలానుభవహేతు
కోమనసోఽవసాదః-భయంఆగామినోదుఃఖస్యహేతుదర్శనజందుఃఖం-త
న్నివృత్తిరభయం-అహింసాపరదుఃఖాహేతుత్వం-సమతా ఆత్మనిసుహృ
త్సువిపక్షేషుచార్థానర్థయోస్సమమతిత్వం - తుష్టిః సర్వేష్వాత్మస
దృష్టేషుతోషస్వభావత్వం-తపఃశాస్త్రీయోభోగసంకోచరూపః కాయ
క్లేశః-దానంస్వకీయభోగ్యానాంపరస్మైప్రతిపాదనం - యశో గుణవత్తా
ప్రథా- అయశో నైర్గుణ్యప్రథా - కీర్త్యకీర్త్యనుగుణమనోవృత్తివిశే
షౌతథోక్తౌ, మనోవృత్తిప్రకరణాత్- తపోదానేచతథా - ఏవమాద్యా
స్సర్వేషాంభూతానాంభావాఃప్రవృత్తినివృత్తిహేతవోమనోవృత్తయో
మత్తఏవమత్సంకల్పాయత్తాభవంతి॥ ౫

అ॥ సర్వస్యభూతజాతస్యసృష్టిస్థిత్యోఃప్రవర్తయితారశ్చమత్సంక
ల్పాయత్తప్రవృత్తయఇత్యాహ॥

మూ. {మహర్షయస్సప్తపూర్వేచత్వారోమనవస్తథా। మ
ద్భావామానసాజాతాయేషాంలోకఇమాఃప్రజాః॥౬॥}

భా॥ పూర్వేసప్తమహర్షయోఽతీతమన్వంతరేయేభృగ్వాదయస్స
ప్తమహర్షయో నిత్యసృష్టిప్రవర్తనాయబ్రహ్మణోమనస్సంభవాఃని
త్యస్థితిప్రవర్తనాయ యేచసావర్ణికానామ చత్వారోమనవఃస్థితాః -
యేషాంసంతానమయేలోకేజాతాఇమాస్సర్వాఃప్రజాఃప్రతిక్షణమాప్ర
ళయాదపత్యోత్పాదకాఃపాలకాశ్చ భవంతి- తేభృగ్వాదయోమన
వశ్చ మద్భావాః మమ యోభావఃసఏవయేషాంభావస్తేమద్భావాఃమన్మ
తేస్థితాః- మత్సంకల్పానువర్తిన ఇత్యర్థః॥ ౬

మూ. {ఏతాంవిభూతింయోగంచమమయోవేత్తితత్త్వతః। సో
ఽవికంపేనయోగేనయుజ్యతేనాత్రసంశయః ॥ ౭ ॥}

భా ॥ విభూతిరైశ్వర్యం-ఏతాంసర్వస్యమదాయత్తోత్పత్తిస్థితిప్రవృ

త్తిరూపాంవిభూతింమమ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణరూపంచయోగంచ యస్తత్త్వతో వేత్తి సోఽవికంప్యేనా ప్రకంప్యేన భక్తియోగేన యుజ్యతేనాత్రసంశయః। మద్విభూతివిషయంకల్యాణగుణవిషయం చజ్ఞానం భక్తియోగవర్ధనమితిస్వయమేవదర్శిత్యసీత్యభిప్రాయః ౭

అ॥ విభూతిజ్ఞానవిపాకరూపాంభక్తివృద్ధిందర్శయతి॥

మూ॥ {అహంసర్వస్యప్రభవో మత్తస్సర్వంప్రవర్తతే। ఇతి
మత్వాభజంతేమాంబుధాభావసమన్వితాః॥ ౮}

భా॥ అహంసర్వస్యవిచిత్రచిదచిత్ప్రపంచస్యప్రభవఃఉత్పత్తికారణం సర్వంమత్తఏవప్రవర్తతఇతీదంమమస్వాభావికంనిరంకుశైశ్వర్యంసౌశీల్యసౌందర్యవాత్సల్యాదికల్యాణగుణగణయోగంచ మత్వా బుధాజ్ఞానినోభావసమన్వితా మాంసర్వకల్యాణగుణాన్వితంభజంతే ।భావోమనోవృత్తివిశేషః-మయిస్పృహయాళవో మాంభజంతఇత్యర్థః ౮

అ॥ కథం

మూ॥ {మచ్చిత్తామద్గతప్రాణాబోధయంతఃపరస్పరం। కథ
యంతశ్చమాంనిత్యంతుష్యంతిచరమంతిచ॥ ౯}

భా॥ మచ్చిత్తాఃమయ్యనివిష్టమనసః-మద్గతప్రాణాః మద్గతజీవితా మయావినాత్మధారణమలభమానాఇత్యర్థః॥ స్వేస్వేరనుభూతాన్మదీయాన్గుణాన్పరస్పరంబోధయంతో మదీయానిదివ్యాని రమణీయానికర్మాణిచకథయంతస్తుష్యంతిచరమంతిచ - వక్తారస్తద్వచనేనా నన్యప్రయోజనేన తుష్యంతి శ్రోతారశ్చతచ్ఛ్రవణేనానవధికాతిశయ ప్రియేణ రమంతే॥ ౯

మూ॥ {తేషాంసతతయుక్తానాంభజతాంప్రీతిపూర్వకం।దదా
మిబుద్ధియోగంతంయేనమాముపయాంతితే॥ ౧౦}

భా॥ తేషాంసతతయుక్తానాం మయిసతతయోగమాశంసమానానాం మాంభజమానానామహంతమేవబుద్ధియోగంవిపాకదశాపన్నం ప్రీతిపూర్వకందదామి-యేన తేమాముపయాంతి ౧౦

అ॥ కించ

మూ॰ { తేషామేవానుకంపార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశ
యామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా॥ ౧౧ }

భా॥ తేషామేవానుగ్రహార్థమహమాత్మభావస్థస్తేషాం మనోవృత్త్యా విషయతయావస్థితో మదీయానకల్యాణగుణగణాంశ్చావిష్కుర్వన్ మద్విషయజ్ఞానాఖ్యేన భాస్వతా దీపేన జ్ఞానవిరోధిప్రాచీనకర్మరూపాజ్ఞానజం మద్వ్యతిరిక్తవిషయప్రావణ్యరూపం పూర్వాభ్యస్తం తమో నాశయామి॥ ౧౧

అ॥ ఏవం సకలేతరవిసజాతీయం భగవదసాధారణం ఐశ్వర్యం తాం నిరతిశయానందజనకం కల్యాణగుణగణయోగం తద్దైశ్వర్యవితతించ శ్రుత్వా తద్విస్తరం శ్రోతుకామః అర్జునఉవాచ

మూ॰ పరంబ్రహ్మపరంధామపవిత్రంపరమంభవాన్॥ ౧౨

భా॥ * పరంబ్రహ్మపరంధామపరమంపవిత్రమితియం శ్రుతయోవదంతి సహిభవాన్ * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, తద్బ్రహ్మేతి * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం * స యో హ వై తత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి- తథా పరంధామ, ధామశబ్దో జ్యోతిర్వచనః- పరంజ్యోతిః * అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే * పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః। తథాచ- పరమంపవిత్రం పరమంపావనం స్మర్తుః అశేషకల్మషాశ్లేషవినాశకరం చ * యథాపుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే * తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే * నారాయణపరంబ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః। నారాయణపరో జ్యోతిరాత్మా నారాయణః పరః- ఇతిహి శ్రుతయోవదంతి ౧౨

మూ॰ { పురుషం శాశ్వతం దివ్యమాదిదేవమజం విభుం॥ ౧౨॥ ఆ
హుస్త్వామృషయస్సర్వే దేవర్షిర్నారదస్తథా। అసి
తో దేవలో వ్యాసస్స్వయంచైవ బ్రవీషి మే॥ ౧౩ }

భా॥ ఋషయశ్చ సర్వే పరావరతత్త్వయాథాత్మ్యవిదస్త్వామేవ శాశ్వతం దివ్యం పురుషమాదిదేవమజం విభుమాహుః। తథైవ దేవర్షిర్నారద

దః అసితో దేవలో వ్యాసశ్చ॥ ఏష నారాయణశ్శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికే
తనః। నాగపర్యంకముత్సృజ్యహ్యాగతో మధురాంపురీం॥ పుణ్యాద్వారవతీత
త్రయాతాస్తేమధుసూదనః। సాక్షాద్దేవః పురాణోసౌసహిధర్మస్సనా
తనః॥ యేచవేదవిదోవిప్రాయేచాధ్యాత్మవిదోజనాః। తేవదంతి మహాత్మానం
కృష్ణంధర్మంసనాతనం॥ పవిత్రాణాంహిగోవిందః పవిత్రం పరముచ్యతే।పు
ణ్యానామపిపుణ్యోసౌ మంగళానాంచమంగళం॥ త్రైలోక్యం పుండరీకా
క్షో దేవదేవస్సనాతనః। ఆస్తేహరిరచింత్యాత్మాతత్రైవ మధుసూదనః॥
తథాయత్రనారాయణోదేవః పరమాత్మా సనాతనః। తత్రకృత్స్నంజగ
త్పార్థతీర్థాన్యాయతనానిచ॥ తత్పుణ్యంతత్పరంబ్రహ్మతత్తీర్థంతత్తపో
వనం।తత్రదేవర్షయస్సిద్ధాస్సర్వేచైవతపోధనాః॥ ఆదిదేవోమహాయో
గీయత్రాస్తేమధుసూదనః।పుణ్యానామపితత్పుణ్యంమాభూత్తేసంశయో
త్రవై॥ కృష్ణఏవహిలోకానాముత్పత్తిరపిచావ్యయః।కృష్ణస్యహికృతేభూ
తమిదంవిశ్వంచరాచరమితి।తథాస్వయమేవబ్రవీషిచ॥ భూమిరాపోన
లోవాయుఃఖంమనోబుద్ధిరేవచ। అహంకారఇతీయమ్మేభిన్నాప్రకృతిరష్ట
ధేత్యాదినా అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతఇత్యంతేన॥

మూ॥ సర్వమేతదృతంమన్యే యన్మాంవదసికేశవ।నహితేభ
గవన్వ్యక్తిం విదుర్దేవానదానవాః॥ ౧౪

భా॥ అతస్సర్వమేతద్యథావస్థితవస్తుకథనం మన్యే నప్రశంసాద్యభి
ప్రాయం। యన్మాంప్రత్యనన్యసాధారణమనవధికాతిశయం స్వాభావికం
తమైశ్వర్యం కల్యాణగుణానంత్యంచవదసి- అతోభగవన్ నిరతిశయజ్ఞాన
శక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజసాంనిధే- తేవ్యక్తింవ్యంజనప్రకారం నహిపరిమి
తజ్ఞానాదేవాదానవాశ్చవిదుః॥ ౧౪

మూ॥ స్వయమేవాత్మనాత్మానంవేత్థత్వంపురుషోత్తమ।
భూతభావనభూతేశ దేవదేవజగత్పతే ॥ ౧౫ ॥

భా॥ హేపురుషోత్తమఆత్మనాఆత్మానంత్వాంస్వయమేవస్వేనైవజ్ఞా
నేనవేత్థ - భూతభావన సర్వేషాంభూతానాముత్పాదయితః- భూతేశస
ర్వేషాంభూతానాంనియంతః-దేవదేవ దైవతానామపిపరమదైవత- యః

థా మనుష్యమృగపక్షిసరీసృపాదీన్ సౌందర్యసౌశీల్యాదికల్యాణగుణగణైర్దైవతాన్యతీత్యవర్తంతే, తథా తాని సర్వాణి దైవతాన్యపి తైస్తైర్గుణైరతీత్యవర్తమాన జగత్పతే జగత్స్వామిన్॥ ౧౫

మూ॥ { వక్తుమర్హస్యశేషేణ దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః। యాభిర్విభూతిభిర్లోకానిమాంస్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి॥౧౬॥ }

భా॥ దివ్యాస్స్వదసాధారణ్యో విభూతయో యాః తాస్త్వమేవాశేషేణ వక్తుమర్హసి- త్వమేవ వ్యంజయేత్యర్థః- యాభిరనంతాభిర్విభూతిభిర్నియమనవిశేషైర్యుక్త ఇమాన్ లోకాంస్త్వం నియంతృత్వేన వ్యాప్య తిష్ఠసి॥ ౧౬

మూ॥ { కథం విద్యామహం యోగీ త్వాం సదా పరిచింతయన్। కేషు కేషు చ భావేషు చింత్యోఽసి భగవన్మయా॥ ౧౭ ॥ }

భా॥ అహం యోగీ భక్తియోగనిష్ఠస్సన్ భక్త్యా త్వాం సదా పరిచింతయన్ చింతయితుం ప్రవృత్తశ్చింతనీయం త్వాం పరిపూర్ణైశ్వర్యాది కల్యాణగుణగణం కథం విద్యాం- పూర్వోక్తబుద్ధిజ్ఞానాదిభావవ్యతిరిక్తేష్వనుక్తేషు కేషు కేషు చ భావేషు మయా నియంతృత్వేన చింత్యోఽసి॥ ౧౭

మూ॥ { విస్తరేణాత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్దన। భూయః కథయ తృప్తిర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతం॥ ౧౮ ॥ }

భా॥ *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి సంక్షేపేణోక్తం తవ స్రష్టృత్వాది యోగం విభూతిం నియమనం చ భూయో విస్తరేణ కథయ- త్వయోచ్యమానం త్వన్మాహాత్మ్యామృతం శృణ్వతో మే తృప్తిర్నాస్తి హి- మమ తృప్తిస్త్వయైవ విదితేత్యభిప్రాయః॥ ౧౮

మూ॥ { శ్రీభగవానువాచ॥ హంత తే కథయిష్యామి విభూతీరాత్మనశ్శుభాః। ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే॥ ... ... ౧౯ }

భా॥ హే కురుశ్రేష్ఠ మదీయాః కల్యాణీర్విభూతీః - ప్రాధాన్యతస్తే కథయిష్యామి-ప్రాధాన్యశబ్దోఽత్ర శ్రేష్ఠ్యే వివక్షితః- పురోధసాం చ ముఖ్యం మామితిహి వక్ష్యతే-జగత్యుత్కృష్టాః కాశ్చన విభూతీర్వక్ష్యామి- విస్తరేణ వక్తుం శ్రోతుం వ న శక్యతే, తాసామానంత్యాత్ - విభూతిత్వం నామ నియా

ష్యత్వం- సర్వేషాం భూతానాం బుద్ధ్యాదయః పృథగ్విధా భావా మత్త ఏవ భవన్తీత్యుక్త్వా* ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః ఇతి ప్రతిపాదనాత్-తథా తత్ర యోగశబ్దనిర్దిష్టం స్రష్టృత్వాదికం విభూతిశబ్దనిర్దిష్టం తత్ప్రవర్తనత్వమితి పునశ్చ* అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే-ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితా ఇత్యుక్తం॥

అ॥ తత్ర సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనమాత్మతయావస్థాయేతి సమర్థం యోగశబ్దనిర్దిష్టం సర్వస్య స్రష్టృత్వం పాలయితృత్వం సంహర్తృత్వం చేతి స్పష్టమాహ॥

మూ॥ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః। అ
హమాదిశ్చ మధ్యం చ భూతానామన్త ఏవ చ ॥ ౨౦

భా॥ సర్వేషాం భూతానాం మమ శరీరభూతానాం ఆశయే హృదయే అహమాత్మతయాऽవస్థితః - ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మనా ఆధారో నియన్తా శేషీ చ-తథా వక్ష్యతే* సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేऽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి- శ్రుతయశ్చ * యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్ సర్వేభ్యో భూతేభ్యోऽన్తరో యం సర్వాణి భూతాని న విదుః యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం యస్సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోऽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ఇతి చ - ఏవం సర్వభూతానామాత్మతయావస్థితోऽహం తేషామాదిర్మధ్యం చాన్తశ్చ తేషాముత్పత్తిస్థితిప్రలయహేతురిత్యర్థః॥ ౨౦

అ॥ ఏవం భగవతః స్వవిభూతిభూతేషు సర్వేష్వాత్మతయావస్థానం తత్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యనిర్దేశహేతుం ప్రతిపాద్య విభూతివిశేషాన్ సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశతి - భగవదాత్మతయావస్థితే హి సర్వే శబ్దాస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యన్తి-యథా దేవో మనుష్యః పక్షీ వృక్ష ఇత్యాదయశ్శబ్దాశ్శరీరాణి ప్రతిపాదయన్తః తత్తదాత్మని పర్యవస్యన్తి భగవతస్తత్తదాత్మతయావస్థానమేవ తత్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యనిబన్ధనమితి భూతోపసం

హోరేవత్యతి*నతదస్తివినాయత్స్యాన్మయాభూతం చరాచరమితి సర్వే
షాంస్వేనావినాభావవచనాత్ - అవినాభావశ్చనియామ్యతయైతి మత్త
స్సర్వంప్రవర్తతఇత్యుపక్రమోదితం॥

మూ. { ఆదిత్యానామహంవిష్ణుర్జ్యోతిషాంరవిరంశుమాన్।
మరీచిర్మరుతామస్మినక్షత్రాణామహంశశీ ॥ ౨౧ ॥ }

భా ॥ ద్వాదశసంఖ్యాసంఖ్యాతానామాదిత్యానాంద్వాదశోయఉ
త్కృష్టోవిష్ణుర్నామాదిత్యస్సోహం,జ్యోతిషాంజగతిప్రకాశకానాంయోం
శుమాన్రవిరాదిత్యగణస్సోహం - మరుతాముత్కృష్టోమరీచిర్యస్సోహమ
స్మి-నక్షత్రాణామహంశశీ-నేయంనిర్ధారణేషష్ఠీ- భూతానామస్మిచేతనే
తివత్ -నక్షత్రాణాంపతిర్యశ్చంద్రస్సోహమస్మి॥ ౨౧

మూ॥ వేదానాంసామవేదోస్మి

భా॥ వేదానాంఋగ్యజుస్సామాథర్వణాంయఉత్కృష్టస్సామవేదస్సోహం

మూ॥ దేవానామస్మివాసవః।

భా॥ దేవానామింద్రోహమస్మి.

మూ॥ ఇంద్రియాణాంమనశ్చాస్మి

భా ॥ ఏకాదశానామింద్రియాణాంయదుత్కృష్టంమనఇంద్రియంత
దహమస్మి ... ...

మూ ॥ భూతానామస్మిచేతనా॥ ౨౨॥

భా ॥ ఇయమపినినిర్ధారణే - భూతానాంచేతనావతాంయాచేతనా
సాహమస్మి ౨౨

మూ ॥ రుద్రాణాంశంకరశ్చాస్మి

భా ॥ రుద్రాణామేకాదశానాంశంకరోహమస్మి

మూ॥ విత్తేశోయక్షరక్షసాం।

భా॥ యక్షరక్షసాంవైశ్రవణోహం

మూ॥ వసూనాంపావకశ్చాస్మి

భా॥ వసూనామష్టానాంపావకోహం

మూ॥ మేరుశ్శిఖరిణామహం॥ ౨౩॥

భా॥ శిఖరిణాంశిఖరశోభినాంపర్వతానాంమధ్యేమేరురహం॥ ౨౩॥

మూ ॥ పురోధసాంచముఖ్యంమాంవిద్ధిపార్థబృహస్పతిం।

భా॥ పురోధసాముత్కృష్టో బృహస్పతిర్యస్సోఽహమస్మి

మూ॥ సేనానీనామహం స్కందః

భా॥ సేనానీనాం సేనాపతీనాం స్కందోఽహమస్మి

మూ॥ సరసామస్మి సాగరః॥ ౨౪॥

భా॥ సరసాం సాగరోఽహమస్మి॥ ౨౪॥

మూ॥ మహర్షీణాం భృగురహం

భా॥ మహర్షీణాం మరీచ్యాదీనాం భృగురహం

మూ॥ గిరామస్మ్యేకమక్షరం।

భా॥ అర్థాభిధాయినశ్శబ్దా గిరః తాసామేకమక్షరం ప్రణవోఽహమస్మి

మూ॥ యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి

భా॥ యజ్ఞానాముత్కృష్టో జపయజ్ఞోఽస్మి

మూ॥ స్థావరాణాం హిమాలయః॥ ౨౫॥

భా॥ పర్వతమాత్రాణాం హిమవానహం॥ ౨౫॥

మూ॥ అశ్వత్థస్సర్వవృక్షాణాం

భా॥ వృక్షాణాం పూజ్యోఽశ్వత్థోఽహం

మూ॥ దేవర్షీణాం చ నారదః।

భా॥ దేవర్షీణాం నారదోఽహం

మూ॥
గంధర్వాణాం చిత్రరథస్సిద్ధానాం కపిలో మునిః॥ ౨౬॥
ఉచ్చైశ్శ్రవసమశ్వానాం విద్ధి మామమృతోద్భవం।
ఐరావతం గజేంద్రాణాం నరాణాం చ నరాధిపం॥ ౨౭॥
ఆయుధానామహం వజ్రం ధేనూనామస్మి కామధుక్।

భా॥ కామధుక్ దివ్యా సురభిః॥ ౨౮॥

తా॥ అమృతోద్భవమితి జన్మతః ప్రకర్షసూచనం- అమృతమత్ర జలం- మథ్యమానావస్థాసు దైవవా- గజేంద్రశబ్దేన దిగ్గజా వివక్షితాః తేషు ప్రధానతయా దిక్పాలేశ్వరస్య శచీపతేరౌపవాహ్య ఐరావతః - అమృతోద్భవం చ కాకాక్షిన్యాయాదైరావతేఽప్యన్వేతవ్యం- ఉత్తరత్ర సామోద్భవత్వం వా ద్రష్టవ్యం। నరాధిపశబ్దేనైవ నిర్వాహకత్వలక్షణోఽతిశయస్సిద్ధః। ఆయుధానామిత్యర్వాచీనాయుధపరం- సుదర్శనాద్యపేక్షయా దధీచ్యస్థి సంభవస్య వజ్రస్యాపి నికృష్టత్వాత్। ధేనూనాం దోగ్ధ్రీణాం

మూ॥ ప్రజనశ్చాస్మి కందర్పః

భా॥ జననహేతుః కందర్పశ్చాహమస్మి

మూ॥ సర్పాణామస్మి వాసుకిః॥ ౨౮ ॥ అనంతశ్చాస్మి నాగానాం

భా॥ సర్పాఏకశిరసః-నాగాబహుశిరసః

మూ॥ వరుణో యాదసామహం।

భా॥ యాదాంసిజలవాసినః-తేషాంవరుణోహం

మూ॥ పితౄణామర్యమాచాస్మి యమస్సంయమతామహం ॥ ౨౯

భా॥ దండయతాం వైవస్వతోహం॥ ౨౯॥

మూ॥ ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానాం కాలః కలయతామహం।

భా॥ అనర్థప్రేప్సుతయా గణయతాం మధ్యే కాలో మృత్యుగహం

మూ॥ మృగాణాంచ మృగేంద్రోహం వైనతేయశ్చ పక్షిణాం ॥ ౩౦ ॥ పవనః పవతామస్మి

భా॥ పవతాం గమనస్వభావానాం పవనోహం

మూ॥ రామశ్శస్త్రభృతామహం।

భా॥ శస్త్రభృతాం రామోహం అత్ర శస్త్రభృత్త్వం విభూతిః-అర్థాంతరాభావాత్-ఆదిత్యాదయశ్చ క్షేత్రజ్ఞా ఆత్మత్వేనావస్థితస్య భగవతశ్శరీరతయా ధర్మభూతా ఇతి శస్త్రభృత్త్వస్థానీయాః॥

మూ॥ ఝషాణాం మకరశ్చాస్మి స్రోతసామస్మి జాహ్నవీ॥ ౩౧ సర్గాణామాదిరంతశ్చ మధ్యం చైవాహమర్జున।

భా॥ సృజ్యంత ఇతి సర్గాః తేషామాదిః కారణం-సర్వదా సృజ్యమానానాం సర్వేషాం ప్రాణినాం తత్ర తత్ర స్రష్టారోహమేవేత్యర్థః। తథాంతః-సర్వదాసంహ్రియమాణానాం తత్ర తత్ర సంహర్తారోప్యహమేవ। తథా చ మధ్యం పాలనం- సర్వదా పాల్యమానానాం పాలయితారశ్చాహమే మేవేత్యర్థః- ౩౧

మూ॥ అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం వాదః ప్రవదతామహం॥ ౩౨॥

భా॥ జల్పవితండాదికుర్వతాం తత్త్వనిర్ణయాయ ప్రవృత్తో వాదో యస్సోహం ౩౨

మూ॥ అక్షరాణామకారోస్మి

భా॥ అక్షరాణాం మధ్యే అకారోహం వై సర్వా వాగితి శ్రుతిసిద్ధస్సర్వవర్ణానాం ప్రకృతిరకారోహం-

మూ॥ ద్వంద్వస్సామాసికస్య చ।

భా॥ సామాసికస్సమాససమూహః తస్యమధ్యే ద్వంద్వసమాసోహం-సహ్యుభయపదార్థప్రధానత్వేనోత్కృష్టః

మూ॥ అహమేవాక్షయః కాలః

భా॥ కలాముహూర్తాదిమయోఽక్షయః కాలోహమేవ

మూ॥ ధాతాహంవిశ్వతోముఖః॥ ౩౩॥

భా॥ సర్వస్యస్రష్టాహిరణ్యగర్భశ్చతుర్ముఖోహం॥ ౩౩

మూ॥ మృత్యుస్సర్వహరశ్చాహం

భా॥ సర్వప్రాణహరోమృత్యుశ్చాహం

మూ॥ ఉద్భవశ్చభవిష్యతాం।

భా॥ ఉత్పత్స్యమానానాముద్భవాఖ్యంకర్మచాహం

మూ॥ కీర్తిశ్శ్రీర్వాక్చనారీణాంస్మృతిర్మేధాధృతిఃక్షమా॥ ౩౪॥

భా॥ §నారీణాంశ్రీరహం-కీర్తిశ్చాహంవాక్చాహంస్మృతిశ్చాహంమేధాచాహంధృతిశ్చాహంక్షమాచాహం॥ ౩౪।

మూ॥ బృహత్సామతథాసామ్నాం

భా॥ సామ్నాంబృహత్సామాహం

మూ॥ గాయత్రీఛందసామహం।

భా॥ ఛందసాంగాయత్ర్యహం

మూ॥ మాసానాంమార్గశీర్షోహమృతూనాంకుసుమాకరః॥ ౩౫॥

భా॥ కుసుమాకరోవసంతః॥ ౩౫॥

మూ॥ ద్యూతంఛలయతామస్మి తేజస్తేజస్వినామహం।

భా॥ ఛలంకుర్వతాం ఛలాస్పదేష్వక్షాదిలక్షణంద్యూతమహం

---

§ కీర్త్యాదయోనేహగుణవిశేషావివక్షితాః- తేషాంపురుషేష్వప్యవ్యాఖ్యాతత్వేననారీణామితివిశేషాయోగాత్-నచనారీశబ్దోత్రస్త్రీలింగపదార్థమాత్రపరః, ముఖ్యబాధాభావాత్- అతోనారీవిశేషనిర్ధారణమేవక్రియతే- తత్రచశ్రియఏవసర్వనారీభ్యోతిశయితత్వాత్ సైవప్రథమావక్తవ్యా-కీర్తిశ్శ్రీరితిపాఠక్రమోఽర్థక్రమేణబాధ్యతఇత్యభిప్రాయేణశ్రీరహంకీర్తిశ్చాహమిత్యుక్తం-ఏతాశ్చభగవదసాధారణశక్తయః-అన్యత్రతుతత్తదభిమానివిశేషాస్తత్తచ్ఛబ్దైః-

మూ॥ జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి

భా॥ జేతౄణాం జయోఽస్మి - వ్యవసాయినాం వ్యవసాయోఽస్మి

మూ॥ సత్త్వం సత్త్వవతామహం॥ ౩౬॥

భా॥ సత్త్వవతాం సత్త్వం గహామనస్త్వం॥ ౩౬॥

మూ॥ వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి

భా॥ వసుదేవసూనుత్వమత్ర విభూతిః - అథాఽంతరాభావాదేవ

మూ॥ పాండవానాం ధనంజయః।

భా॥ పాండవానాం ధనంజయోఽర్జునోఽహం

మూ॥ మునీనామప్యహం వ్యాసః

భా॥ మునయో మననేనార్థయాథాత్మ్యదర్శినః తేషాం వ్యాసోఽహం

మూ॥ కవీనాముశనా కవిః॥ ౩౭॥

భా॥ కవయో విపశ్చితః॥ ౩౭॥

మూ॥ దండో దమయతామస్మి

భా॥ నియమాతిక్రమణే దండం కుర్వతాం దండోఽహం

మూ॥ నీతిరస్మి జిగీషతాం।

భా॥ విజిగీషూణాం జయోపాయభూతా నీతిరస్మి

మూ॥ మౌనం చైవాస్మి గుహ్యానాం

భా॥ గుహ్యానాం సంబంధిషు గోపనేషు మౌనమస్మి

మూ॥ జ్ఞానం జ్ఞానవతామహం॥ ౩౮॥

భా॥ జ్ఞానవతాం జ్ఞానం చాహం॥ ౩౮॥

మూ॥ యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున।

భా॥ సర్వభూతానాం సర్వావస్థావస్థితానాం తత్తదవస్థాబీజభూతం ప్రతీయమానమప్రతీయమానం చ యత్తదహమేవ

మూ॥ న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం॥ ౩౯॥

భా॥ భూతజాతం మయా ఆత్మతయా అవస్థితేన వినా యత్స్యాత్ న తదస్తి అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థిత ఇతి ప్రక్రమాన్న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమిత్యత్రాప్యాత్మతయావస్థానమేవ వివక్షితం। సర్వం వస్తుజాతం సర్వావస్థం మయాత్మభూతేన యుక్తం స్యా

దిత్యర్థః §అనేన సర్వస్యాస్య సామానాధికరణ్యేన దేశస్యాత్మతయావస్థి తిరేవ హేతురితి ప్రకటయతి॥ ౩౯

మూ॥ { †నాంతోస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతప। ఏష తూద్దేశతః ప్రోక్తో విభూతేర్విస్తరో మయా ॥ ౪౦ }

భా॥ మమ దివ్యానాం కల్యాణీనాం విభూతీనాం అంతో నాస్తి - ఏష తు విభూతేర్విస్తరో మయా కైశ్చిదుదాహృతిభిః సంక్షేపతః ప్రోక్తః॥ ౪౦

మూ॥ { యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా। తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవం॥ ౪౧ }

భా॥ యద్యద్విభూతిమదీశితవ్యసంపన్నం భూతజాతం - శ్రీమత్ కాంతిమత్ - ధనధాన్యసమృద్ధం వా - ఊర్జితం కల్యాణారంభేషూద్యుక్తం - తత్తన్మమ తేజోంశసంభవమిత్యవగచ్ఛ - తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం - మమాచింత్యశక్తేర్నియమనశక్త్యేకదేశసంభవమిత్యర్థః॥ ౪౧

మూ॥ { అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున। విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ ॥ ౪౨ }

ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు

పరబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే

విభూతివిస్తరయోగో నామ దశమోధ్యాయః

భా॥ బహునైతేనోచ్యమానేన జ్ఞానేన కిం ప్రయోజనం - ఇదం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ - కార్యావస్థం కారణావస్థం స్థూలం సూక్ష్మం చ స్వరూపసద్భావే స్థితౌ ప్రవృత్తిభేదే చ యథా మత్సంకల్పం నాతివర్తేత - తథా మమ మహిమ్నోఽయుతాయుతాంశేన విష్టభ్యాహమవస్థితః యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ॥ యస్యాయుతాయుతాంశాంశే విశ్వశక్తిరియం స్థితేతి ॥౪౨॥

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

దశమోధ్యాయః

---

§ప్రకటయతీత్యత్ర ప్రకటితమితి క్వచిత్పాఠః ॥తా॥ ఉపక్రమోపసంహారయోరవినాభావకథనస్య భగవదభిప్రేతం ప్రయోజనమాహ॥ అనేనేతి॥

తా॥ †నిశ్శేషవచనాశక్యతాం ప్రాగుక్తామేవ స్మారయతి॥ నాంతోస్తీతి॥

శ్రియైనమః

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమద్గీతాభాష్యే ఏకాదశాధ్యాయప్రారంభః

అ ॥ ఏవంభక్తియోగనిష్పత్తయే తద్వృద్ధయేచ సకలేతరవిలక్షణేన స్వాభావికేనభగవదసాధారణేన కల్యాణగుణగణేనసహ భగవతస్సర్వాత్మత్వంతతఏవతద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య వస్తుజాతస్య తచ్ఛరీరతయాతదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వంచోక్తం- తమేతంభగవదసాధారణంస్వభావం కృత్స్నస్య తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాంచభగవత్సకాశాదుపశ్రుత్యైవమేవేతినిశ్చిత్యతథాభూతంభగవంతం సాక్షాత్కర్తుకామోఽర్జునఉవాచ । తథైవభగవత్ప్రసాదాదనంతరం ద్రక్ష్యతి * సర్వాశ్చర్యమయందేవమనంతంవిశ్వతోముఖం।తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నంప్రవిభక్తమనేకధేతిహివక్ష్యతే॥

మూ॥ {అర్జునఉవాచ॥ మదనుగ్రహాయపరమంగుహ్యమధ్యాత్మసం
జ్ఞితం।యత్త్వయోక్తంవచస్తేనమోహోఽయంవిగతోమమ॥}

భా ॥ దేహాత్మాభిమానరూపమోహేనమోహితస్యమమానుగ్రహైకప్రయోజనాయ పరమంగుహ్యంపరమరహస్యం అధ్యాత్మసంజ్ఞితంఆత్మనివక్తవ్యంవచః-నత్వేవాహంజాతునాసమిత్యాది తస్మాద్యోగీభవార్జునేత్యేతదంతం యత్త్వయోక్తం- తేనాయంమమాత్మవిషయోమోహస్సర్వోవిగతోదూరతోనిరస్తః॥ ౧

అ॥ తథాచ॥

మూ॥ {భవాప్యయౌహిభూతానాంశ్రుతౌవిస్తరశోమయా।త్వ
త్తఃకమలపత్రాక్షమాహాత్మ్యమపిచావ్యయం॥ ౨ ॥}

భా॥తథాసప్తమప్రభృతిదశమపర్యంతేత్వద్వ్యతిరిక్తానాంసర్వేషాం భూతానాం త్వత్తఃపరమాత్మనోభవాప్యయావుత్పత్తిప్రళయౌ విస్తర

శ్లో॥ మయా శ్రుతౌహి-కమలపత్రాక్ష తవావ్యయంనిత్యం సర్వచేతనాచేతనవస్తుశేషిత్వంజ్ఞానబలాదికల్యాణగుణగణైస్తవైవపరతరత్వం సర్వాధారత్వంచింతిత నిమిషితాదిసర్వప్రవృత్తిషు తవైవప్రవర్తయితృత్వమిత్యాద్యపరిమితంమాహాత్మ్యంచశ్రుతం-హిశబ్దోవక్ష్యమాణదృష్టాంతద్యోతనార్థః॥ ౨

మూ॰ {ఏవమేతద్యథాత్థత్వమాత్మానంపరమేశ్వర । ద్ర
ష్టుమిచ్ఛామితేరూపమైశ్వరంపురుషోత్తమ॥ ౩॥}

భా॥ హేపరమేశ్వర ఏవమేతదిత్యవధృతంయథాత్థత్వమాత్మానంబ్రవీషి - పురుషోత్తమ ఆశ్రితవాత్సల్యజలధేతవైశ్వరంత్వదసాధారణం సర్వస్యప్రశాసితృత్వే పాలయితృత్వే స్రష్టృత్వేసంహర్తృత్వేభర్తృత్వే కల్యాణగుణాకరత్వేపరతరత్వే సకలేతరవిసజాతీయత్వేఽవస్థితం రూపంద్రష్టుంసాక్షాత్కర్తుమిచ్ఛామి॥ ౩

మూ॰ {మన్యసేయదితచ్ఛక్యంమయాద్రష్టుమితిప్రభో। యో
గేశ్వరతతో మేత్వం దర్శయాత్మానమవ్యయం॥ ౪ ॥}

భా॥ తత్సర్వస్యస్రష్టృసర్వస్యప్రశాసితృసర్వస్యాధారభూతంత్వద్రూపంమయాద్రష్టుంశక్యమితియదిమన్యసే-తతో యోగేశ్వర-యోగోజ్ఞానాదికల్యాణగుణయోగః*పశ్యమేయోగమైశ్వరమితిహివక్ష్యతే- త్వద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యాప్యసంభావితానాం జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తితేజసాంనిధేఆత్మానంత్వామవ్యయంమేదర్శయ - అవ్యయమితిక్రియావిశేషణం- †త్వాంసకలంమేదర్శయేత్యర్థః॥ ౪

అ॥ ఏవంకౌతూహలాన్వితేనహర్షగద్గదకంఠేనపార్థేనప్రార్థితోభగవానువాచ॥

మూ॰ {శ్రీభగవానువాచ॥పశ్యమేపార్థరూపాణిశతశోథసహస్ర
శః।నానావిధానిదివ్యాని నానావర్ణాకృతీనిచ॥ ౫॥}

భా॥ పశ్యమేసర్వాశ్రయాణిరూపాణి - అథశతశస్సహస్రశశ్చనానావిధానినానాప్రకారాణి దివ్యాన్యప్రాకృతాని నానావర్ణాకృతీనిశుక్లకృష్ణాదినానావర్ణానినానాకారాణిచపశ్య॥ ౫

---

† తా॥ త్వాంసకలమితి-సమస్తగుణవిభూతివిగ్రహాదివిశిష్టరూపమిత్యర్థః

మూ॥ పశ్యాదిత్యాన్వసూన్రుద్రానశ్వినౌమరుతస్తథా। బహూన్యదృష్టపూర్వాణిపశ్యాశ్చర్యాణిభారత॥ ౬॥

భా॥ మమైకస్మిన్రూపేపశ్యాదిత్యాన్ద్వాదశ-వసూనష్టౌ-రుద్రానేకాదశ-అశ్వినౌద్వౌ-మరుతశ్చైకోనపంచాశతం-ప్రదర్శనార్థమిదం- ఇహజగతిప్రత్యక్షదృష్టాని శాస్త్రదృష్టానిచ యానివస్తూనితాని సర్వాణ్యన్యాన్యపి సర్వేషులోకేషుసర్వేషుచశాస్త్రేష్వదృష్టపూర్వాణిబహూన్యాశ్చర్యాణిపశ్య॥ ౬

మూ॥ ఇహైకస్థంజగత్కృత్స్నం పశ్యాద్యసచరాచరం। మమదేహేగుడాకేశయచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి॥ ౭॥

భా॥ ఇహమమైకస్మిన్దేహేతత్రాప్యేకస్థమేకదేశస్థంసచరాచరంకృత్స్నంజగత్పశ్య-యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసితదప్యేకదేహైకదేశఏవపశ్య॥

మూ॥ నతుమాంశక్యసేద్రష్టుమనేనైవస్వచక్షుషా। దివ్యందదామితేచక్షుఃపశ్యమేయోగమైశ్వరం॥ ౮॥

భా॥ అహంమమదేహైకదేశేసర్వంజగద్దర్శయిష్యామి - త్వంత్వనేననియమితపరిమితవస్తుగ్రాహిణా ప్రాకృతేనస్వచక్షుషామాంతథాభూతంసకలేతరవిసజాతీయమపరిమేయంద్రష్టుంనశక్ష్యసే-తవదివ్యమప్రాకృతంమద్దర్శనసాధనంచక్షుర్దదామి-పశ్యమేయోగమైశ్వరం-మదసాధారణంయోగంపశ్య మమానంతజ్ఞానాదియోగమనంతవిభూతియోగంచ పశ్యేత్యర్థః॥ ౮

మూ॥ సంజయఉవాచ॥ ఏవముక్త్వాతతోరాజన్మహాయోగేశ్వరోహరిః। దర్శయామాసపార్థాయ పరమంరూపమైశ్వరం॥ ౯

భా॥ ఏవముక్త్వాసారథ్యేవస్థితః పార్థమాతులజోమహాయోగేశ్వరోహరిః-మహాశ్చర్యయోగానామీశ్వరః-పరబ్రహ్మభూతోనారాయణః - పరమమైశ్వరంస్వాసాధారణంరూపంపార్థాయపితృష్వసుః పృథాయాఃపుత్రాయదర్శయామాస- తచ్చవివిధవిచిత్రనిఖిలజగదాశ్రయంవిశ్వస్య ప్రశాసితృరూపం॥ ౯

అ॥ తచ్చైదృశం॥

మూ॥ అనేకవక్త్రనయనమనేకాద్భుతదర్శనం। అనేకదివ్యాభరణం దివ్యానేకోద్యతాయుధం॥ ౧౦॥ దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనం। సర్వాశ్చర్యమయం దేవమనంతం విశ్వతోముఖం॥ ౧౧

భా॥ దేవం ద్యోతమానం- అనంతం కాలత్రయవర్తినిఖిలజగదాశ్రయతయా దేశకాలపరిచ్ఛేదానర్హం - విశ్వతోముఖం విశ్వదిగ్వర్తిముఖం స్వోచితదివ్యాంబరగంధమాల్యాభరణాయుధాన్వితం॥ ౧౧

అ॥ తామేవ దేవశబ్దనిర్దిష్టాం ద్యోతమానతాం విశినష్టి॥

మూ॥ దివి సూర్యసహస్రస్య భవేద్యుగపదుత్థితా। యది భాస్సదృశీ సా స్యాద్భాసస్తస్య మహాత్మనః॥ ౧౨॥

భా॥ తేజసోఽపరిమితత్వదర్శనార్థమిదం - అక్షయతేజస్స్వరూపమిత్యర్థః॥ ౧౨

మూ॥ తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా। అపశ్యద్దేవదేవస్య శరీరే పాండవస్తదా॥ ౧౩ ॥

భా॥ తత్రానంతాయామవిస్తారే అనంతబాహూదరవక్త్రనేత్రే అపరిమితతేజస్కే అపరిమితదివ్యాయుధోపేతే స్వోచితాపరిమితదివ్యభూషణే దివ్యమాల్యాంబరధరే దివ్యగంధానులేపనే అనంతాశ్చర్యమయే దేవదేవస్య దివ్యే శరీరే అనేకధా ప్రవిభక్తం బ్రహ్మాదివివిధవిచిత్రదేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభోక్తృవర్గ పృథివ్యంతరిక్ష స్వర్గ పాతాళాతలవితలసుతలాదిభోగస్థాన భోగ్యభోగోపకరణ భేదభిన్నం ప్రకృతిపురుషాత్మకం కృత్స్నం జగత్ * అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే * హంత తే కథయిష్యామి విభూతీరాత్మనశ్శుభాః * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః * ఆదిత్యానామహం విష్ణురిత్యాదినా * న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదిత్యంతేనోదితం-ఏకస్థం ఏకదేశస్థం - పాండవో భగవత్ప్రసాదలబ్ధతద్దర్శనానుగుణదివ్యచక్షురపశ్యత్॥ ౧౩

మూ॥ తతస్స విస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయః। ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాంజలిరభాషత॥ ౧౪

భా॥తతోధనంజయోమహాశ్చర్యస్యకృత్స్నస్యజగతః స్వదేహైకదే
శేనాశ్రియభూతం కృత్స్నస్య ప్రవర్తయితారంచాశ్చర్యతమానంత
జ్ఞానాదికల్యాణగుణగణందేవందృష్ట్వావిస్మయావిష్టోహృష్టరోమాః శిరసా
దండవత్ప్రణమ్యకృతాంజలిరభాషత॥ ౧౪

మూ॰ అర్జున ఉవాచ॥పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే సర్వాం
స్తథాభూతవిశేషసంఘాన్।బ్రహ్మాణమీశంకమలాసనస్థ
మృషీంశ్చసర్వానురగాంశ్చదివ్యాన్॥ ౧౫

భా॥దేవతవదేహేసర్వాన్ దేవాన్ పశ్యామి- తథాసర్వాన్ ప్రాణి
విశేషాణాంసంఘాన్-తథాబ్రహ్మాణంచతుర్ముఖమండాధిపతిం- తథేశం
కమలాసనస్థంకమలాసనేబ్రహ్మణిస్థితమీశం-తన్మతేవస్థితం- తథాదేవ
ర్షిప్రముఖాన్ సర్వానృషీన్- ఉరగాంశ్చవాసుకితక్షకాదీన్ దీప్తాన్॥

మూ॰ అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం పశ్యామిత్వాంసర్వతో
నంతరూపం । నాంతంనమధ్యంనపునస్తవాదిం పశ్యామి
విశ్వేశ్వరవిశ్వరూప ॥ ౧౬

భా ॥ అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం అనంతరూపంత్వాంసర్వతః
పశ్యామి-విశ్వేశ్వర విశ్వస్యనియంతః-విశ్వరూప విశ్వశరీర- యతస్త్వ
మనంతః అతస్తవనాంతంనమధ్యంనపునస్తవాదించపశ్యామి ॥ ౧౬

మూ॰ కిరీటినంగదినంచక్రిణంచ తేజోరాశింసర్వతోదీప్తిమంతం
పశ్యామిత్వాందుర్నిరీక్ష్యం సమంతాద్దీప్తానలార్కద్యుతి
మప్రమేయం॥ ౧౭

భా॥ తేజోరాశింసర్వతోదీప్తిమంతంసమంతాద్దుర్నిరీక్ష్యం దీప్తాన
లార్కద్యుతిమప్రమేయంత్వాంకిరీటినంగదినంచక్రిణంపశ్యామి॥ ౧౭

మూ॰ త్వమక్షరంపరమంవేదితవ్యంత్వమస్యవిశ్వస్యపరం
నిధానం।త్వమవ్యయశ్శాశ్వతధర్మగోప్తా సనాత
నస్త్వంపురుషోమతోమే॥ ౧౮

భా॥ఉపనిషత్సు*ద్వేవిద్యే వేదితవ్యేఇత్యాదిషు వేదితవ్యతయానిర్దిష్టం
పరమమక్షరంత్వమేవ- అస్యవిశ్వస్యపరంనిధానం విశ్వస్యాస్య పరమా
ధారభూతస్త్వమేవ-త్వమవ్యయః వ్యయరహితః- యత్స్వరూపాయద్గు

ణోఽయద్విభవశ్చత్వం తే నైవరూపేణ సర్వదావతిష్ఠసే-శాశ్వతధర్మగో ప్తా శాశ్వతస్యనిత్యస్య వైదికస్యధర్మస్యైవమాదిభిరవతారై స్త్వమేవ గోప్తా-సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే* వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం* పరాత్పరం పురుషమిత్యాదిషూదితస్సనాతనపురుష స్త్వమేవేతి మే మతః జ్ఞాతః-యదుకులతిలక స్త్వమేవంభూత ఇదానీం సాక్షాత్కృతో మయేత్యర్థః॥ ౧౮

మూ॥ { అనాదిమధ్యాంతమనంతవీర్యమనంతబాహుం శశిసూర్య నేత్రమ్। పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం స్వతేజసా విశ్వమిదం తపంతమ్॥ ౧౯ }

భా॥ అనాదిమధ్యాంతం ఆదిమధ్యాంతరహితం- అనంతవీర్యం అనవధి కాతిశయవీర్యం-వీర్యశబ్దః ప్రదర్శనార్థః- అనవధికాతిశయజ్ఞానబలైశ్వ ర్యవీర్యశక్తితేజసాం నిధిమిత్యర్థః-అనంతబాహుం అసంఖ్యేయబాహుం సోఽపి ప్రదర్శనార్థః-అనంతబాహూదరపాదవక్త్రాదికం-శశిసూర్యనేత్రం శశివత్సూర్యవచ్చ ప్రసాద ప్రతాపయుక్తం నేత్రం - దేవాదీననుకూ లాన్ నమస్కారాదికుర్వాణాన్ ప్రతి ప్రసాదః తద్విపరీతానసురరాక్షసా దీన్ ప్రతి ప్రతాపః* రక్షాంసిభీతానిదిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధ సంఘా ఇతి హి వక్ష్యతే। దీప్తహుతాశవక్త్రం ప్రదీప్తకాలానలవత్సంహారా నుగుణవక్త్రం- తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం-స్వకీయేన తేజసా విశ్వమి దం తపంతం త్వాం పశ్యామి-ఏవంభూతం సర్వస్య స్రష్టారం సర్వస్యాధార భూతం సర్వస్య ప్రశాసితారం సర్వస్య సంహర్తారం జ్ఞానాద్యపరిమిత గుణసాగరమాదిమధ్యాంతరహితమేవంభూతదివ్యదేహం త్వాం యథోప దేశం సాక్షాత్కరోమీత్యర్థః॥ ఏకస్మిన్ దివ్యదేహే అనేకోదరాదికం కథం॥ ఇత్థముపపద్యతే। ఏకస్మాత్కటిప్రదేశాదనంతపరిమాణానామూర్ధ్వముద్గతా యథోదితోదరాదయః- అధశ్చ యథోదితదివ్యపాదాః - తథైవైకస్మిన్ముఖే నేత్రద్వయమితి చ నవిరోధః॥ ౧౯

అ॥ ఏవంభూతం త్వాం దృష్ట్వా దేవాదయోఽహం చ ప్రవ్యథితా భవా మ ఇత్యాహ॥

మూ॰ ద్యావాపృథివ్యోరిదమంతరంహి వ్యాప్తంత్వయైకేనదిశ శ్చసర్వాః॥ దృష్ట్వాద్భుతంరూపముగ్రంతవేదంలోకత్రయంప్రవ్యథితంమహాత్మన్॥ ౨౦

భా॥ ద్యుశబ్దః పృథివీశబ్దశ్చ ఉభావుపరితనానామధస్తనానాంచ లోకానాంప్రదర్శనార్థౌ- ద్యావాపృథివ్యోరంతరమవకాశః- యస్మిన్నవకాశే సర్వే లోకాస్తిష్ఠంతి సర్వోయమవకాశో దిశశ్చసర్వాస్త్వయైకేన వ్యాప్తాః- దృష్ట్వాద్భుతంరూపముగ్రంతవేదం- అనంతాయామవిస్తారమత్యద్భుతమత్యుగ్రంచరూపం దృష్ట్వా లోకత్రయంప్రవ్యథితం- యుద్ధదిదృక్షయా ఆగతేషు బ్రహ్మాదిదేవాసురపితృగణసిద్ధగంధర్వయక్షరాక్షసేషు ప్రతికూలానుకూలమధ్యస్థరూపం లోకత్రయం సర్వం ప్రవ్యథితం అత్యంతభీతం- మహాత్మన్ అపరిచ్ఛేద్యమనోవృత్తే § ఏతేషామప్యర్జునస్యేవ విశ్వాశ్రయరూపసాక్షాత్కారసాధనం దివ్యంచక్షుర్భగవతాదత్తం- కిమర్థమితిచేత్, అర్జునాయ స్వైశ్వర్యం సర్వం ప్రదర్శయితుం। అత ఇదముచ్యతే దృష్ట్వాద్భుతంరూపముగ్రంతవేదంలోకత్రయంప్రవ్యథితంమహాత్మన్నితి॥ ౨౦

మూ॰ అమీహిత్వాసురసంఘావిశంతి కేచిద్భీతాః ప్రాంజలయో గృణంతి। స్వస్తీత్యుక్త్వామహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాంస్తుతిభిఃపుష్కలాభిః॥ ౨౧

భా॥ అమీసురసంఘాః ఉత్కృష్టాస్త్వాంవిశ్వాశ్రయమవలోక్య హృష్ట

---

§ననుదర్శయామాసపార్థాయేతి ప్రకృతవ్యాపక్రాంతం తత్కథం దేవాసురాదీనామపి మానుషవన్మాంసచక్షుషాం భగవద్విగ్రహసాక్షాత్కార ఉచ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ఏతేషామపీతి॥ అర్జునస్యశిష్యభూతస్య అత్యంతోపసన్నస్యనిరతిశయభక్తైః స్వవిగ్రహప్రకాశనంప్రాప్తం- తదర్థంచతస్యైవదివ్యచక్షుర్దత్తం- వక్ష్యతిచ *దేవాఅప్యస్యరూపస్యనిత్యందర్శనకాంక్షిణఇతి- అతస్సామాన్యేనసర్వస్యజనస్యదివ్యచక్షుఃప్రదానే కారణంనవక్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణశంకతే॥ కిమర్థమితి॥ పరిహరతి॥ అర్జునాయేతి॥ దేవాదిదిదృక్షాసంభవాత్ సర్వేషామవతారసాక్షాత్కారవత్సుకృతవిపాకసన్నిపాతాత్ -క్షుద్రాణామివమహతామపిభయావహత్వాదినానిరంకుశైశ్వర్యప్రకాశనేనప్రకృతోపయోగాచ్చదివ్యచక్షుర్దానమితిభావః

మనసస్తత్ప్రమాపం విశంతి। తే హ్యేవ కేచిదత్యుగ్రమత్యద్భుతం చ తవాకారమాలోక్య భీతాః ప్రాంజలయః స్వజ్ఞానానుగుణం స్తుతిరూపాణి వాక్యాని గృణంతి ఉచ్చారయంతి- అపరే మహర్షిసంఘాః సిద్ధసంఘాశ్చ పరావరతత్త్వయాథాత్మ్యవిదః స్వస్తీత్యుక్త్వా పుష్కలాభిర్భగవదనురూపాభిః స్తుతిభిః స్తువంతి॥ ౨౧

మూ॥ రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యా విశ్వేఽశ్వినౌ మరుతశ్చో
ష్మపాశ్చ। గంధర్వయక్షాసురసిద్ధసంఘా వీక్షంతే త్వాం
విస్మితాశ్చైవ సర్వే॥ ౨౨

భా॥ ఊష్మపాః పితరః * ఊష్మభాగా హి పితర ఇతి శ్రుతేః- ఏతే సర్వే విస్మయమాపన్నాస్త్వాం వీక్షంతే॥ ౨౨

మూ॥ రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం మహాబాహో బ
హుబాహూరుపాదం। బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరా
లం దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితాస్తథాహం॥ ౨౩

భా॥ బహ్వీభిర్దంష్ట్రాభిరతిభీషణాకారం లోకాః పూర్వోక్తాః ప్రతికూలానుకూలమధ్యస్థాస్త్రివిధాస్సర్వ ఏవాహం చ తవేదమీదృశం రూపం దృష్ట్వాతీవ వ్యథితా భవామః॥ ౨౩

మూ॥ నభస్స్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాల
నేత్రం। దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా ధృతిం న
విందామి శమం చ విష్ణో। ౨౪॥

భా॥ నభస్స్పృక్ * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ * ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * క్షయంతమస్య రజసః పరాకే * యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్నిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్రిగుణప్రకృత్యతీతపరమవ్యోమవాచీ- సవికారస్య ప్రకృతితత్త్వస్య పురుషస్య చ సర్వావస్థస్య కృత్స్నస్యాశ్రయతయా నభస్స్పృశమితి వచనాత్- ద్యావాపృథివ్యోరిదమంతరం హి వ్యాప్తమితి పూర్వోక్తత్వాచ్చ। దీప్తమనేకవర్ణం వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రం త్వాం దృష్ట్వా ప్రవ్యథితాంతరాత్మా అత్యంతభీతమనా ధృతిం న విందామి దేహస్య ధారణం న లభే- మనసశ్చేంద్రియాణాం చ శమం న లభే- విష్ణో వ్యాపిన్ సర్వవ్యాపినమతి

మాత్రీశత్వం ప్రచ్యుత మితిఘోరంచ త్వాం దృష్ట్వా ప్రశిథిల సర్వావయవో వ్యాకులేంద్రియశ్చభవామీత్యర్థః॥ ౨౪

మూ॥ { దంష్ట్రాకరాళానిచ తేముఖానిదృష్ట్వైవకాలానలసన్నిభాని।
దిశోనజానేనలభేచశర్మప్రసీదదేవేశజగన్నివాస॥ ౨౫ ॥ }

భా॥ యుగాంతకాలానలవత్సర్వసంహారేప్రవృత్తాన్యతిఘోరాణి తవ ముఖానిదృష్ట్వాదిశోనజానే సుఖంచనలభే - జగతాం నివాస దేవేశ బ్రహ్మాదీనామీశ్వరాణామపిపరమమహేశ్వర- మాంప్రతిప్రసన్నోభవ - యథాహంప్రకృతింగతోభవామితథాకుర్విత్యర్థః॥ ౨౫

అ॥ ఏవంసర్వస్యజగతఃస్వాయత్తస్థితిప్రవృత్తిత్వం దర్శయన్ పార్థసారథీరాజవేషచ్ఛద్మనాఽవస్థితానాం ధార్తరాష్ట్రాణాం యౌధిష్ఠిరేష్వనుప్రవిష్టానాంచాసురాంశానాంసంహారేణభూభారావతరణంస్వమనీషితంస్వేనైవకరిష్యమాణంపార్థాయదర్శయామాస। సచపార్థో భగవతఃసృష్ట్యాదికంసర్వైశ్వర్యంసాక్షాత్కృత్యతస్మిన్నేవభగవతి సర్వాత్మనిధార్తరాష్ట్రాదీనాముపసంహారమనాగతమపితత్ప్రసాదలబ్ధేనదివ్యేనచక్షుషాపశ్యన్నిదంచోవాచ॥

మూ॥ { అమీచత్వాంధృతరాష్ట్రస్యపుత్రాస్సర్వేసహైవావనిపాలసంఘైః। భీష్మోద్రోణస్సూతపుత్రస్తథాసౌ సహాస్మదీయైరపియోధముఖ్యైః॥౨౬॥ వక్త్రాణితేత్వరమాణావిశంతిదంష్ట్రాకరాళానిభయానకాని। కేచిద్విలగ్నాదశనాంతరేషుసంధృశ్యంతే చూర్ణితైరుత్తమాంగైః॥ ౨౭ }

భా॥ అమీధృతరాష్ట్రస్యపుత్రాఃదుర్యోధనాదయస్సర్వేభీష్మోద్రోణస్సూతపుత్రఃకర్ణశ్చతత్పక్షీయైరవనిపాలసమూహైస్సర్వైరస్మదీయైరపికైశ్చిద్యోధముఖ్యైస్సహత్వరమాణాదంష్ట్రాకరాళానిభయానకాని తవవక్త్రాణివినాశాయవిశంతి- తత్ర కేచిచ్చూర్ణితైరుత్తమాంగైర్దశనాంతరేషువిలగ్నాస్సంధృశ్యంతే॥ ౨౭

మూ॥ { యథానదీనాంబహవోంబువేగాస్సముద్రమేవాభిముఖాద్రవంతి। తథాతవామీనరలోకవీరావిశంతివక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి॥ ౨౮ }

మూ॰ యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతంగా విశంతి నాశాయ సమృ
ద్ధవేగాః । తథైవ నాశాయ విశంతి లోకాస్తవాపి వ
క్త్రాణి సమృద్ధవేగాః ॥ ౨౯

భా॥ ఏతే రాజలోకా బహవో నదీనామంబుప్రవాహాః సముద్రమివ ప్ర
దీప్తం జ్వలనమివ చ శలభాస్తవ వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి స్వయమేవ త్వన్మహా
ణాత్మనా నాశాయ విశంతి॥ ౨౮ ౨౯

మూ॰ లేలిహ్యసే గ్రసమానః సమంతాల్లోకాన్ సమగ్రాన్
వదనైర్జ్వలద్భిః ॥ తేజోభిరాపూర్య జగత్సమగ్రం
భాసస్తవోగ్రాః ప్రతపంతి విష్ణో ॥ ౩౦

భా॥ రాజలోకాన్ సమగ్రాన్ జ్వలద్భిర్వదనైర్గ్రసమానః కోప
వేగేన తద్రుధిరావసిక్తమోష్ఠపుటాదికం లేలిహ్యసే పునఃపునర్లేహనం క
రోషి- తవాతిఘోరా భాసో రశ్మయః తేజోభిః స్వకీయైః ప్రకాశైర్జగత్స
మగ్రమాపూర్య ప్రతపంతి॥ ౩౦

మూ॰ ఆఖ్యాహి మే కో భవానుగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర
ప్రసీద । విజ్ఞాతుమిచ్ఛామి భవంతమాద్యం న హి ప్ర
జానామి తవ ప్రవృత్తిం । ౩౧

భా॥ *వర్శయాత్మానమవ్యయమితి తవైశ్వర్యం నిరంకుశం సాక్షాత్క
ర్తుం ప్రార్థితేన భవతా నిరంకుశమైశ్వర్యం దర్శయతాఽతి ఘోరరూప
మిదమావిష్కృతం- అతి ఘోరరూపః కో భవాన్ కిం కర్తుం ప్రవృత్త ఇతి భ
వంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛామి-తవాభిప్రేతాం ప్రవృత్తిం న జానామి- ఏతదాఖ్యా
హి మే-నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద- నమస్తేఽస్తు సర్వేశ్వర - ఏవం కర్తుమనే
నాభిప్రాయేణేదం సంహర్తృరూపమావిష్కృతమిత్యుక్త్వా ప్రసన్నరూప
శ్చ భవ॥ ౩౧

ఆ॥ ఆశ్రితవాత్సల్యాతిరేకేణాపి స్వైశ్వర్యం దర్శయతో భవతో ఘోర
రూపావిష్కారే కోఽభిప్రాయ ఇతి పృష్టో భగవాన్ పార్థసారథిః స్వాభిప్రా
యమాహ, పార్థోద్యోగేన వినాపి ధార్తరాష్ట్రప్రముఖమశేషం రాజలో
కం నిహంతుమహమేవ ప్రవృత్త ఇతి జ్ఞాపనాయ మమ ఘోరరూపావిష్కా
రః తజ్జ్ఞాపనం చ పార్థముద్యోజయితుమితి॥

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ ॥ కాలోస్మిలోకక్షయకృత్ప్రవృద్ధో
లోకాన్సమాహర్తుమిహప్రవృత్తః । ఋతేపిత్వా
నభవిష్యంతిసర్వే యేవస్థితాఃప్రత్యనీకేషుయోధాః॥ ౩౨

భా॥ కలయతిగణయతీతికాలః-సర్వేషాంధార్తరాష్ట్రప్రముఖానాం రాజలోకానామాయురవసానం గణయన్మహాంతక్షయకృత్ ఘోరరూపేణప్రవృద్ధో రాజలోకాన్సమాహర్తుమాభిముఖ్యేన సంహర్తుమిహ ప్రవృత్తోస్మి- అతోమత్సంకల్పాదేవత్వామృతేపి త్వదుద్యోగాదృతేపి ఏ తేధార్తరాష్ట్రప్రముఖాస్తవప్రత్యనీకేషుయేవస్థితాయోధాస్తేసర్వేన భవిష్యంతివినఙ్క్ష్యంతి॥ ౩౨

మూ॥ తస్మాత్త్వముత్తిష్ఠయశోలభస్వజిత్వాశత్రూన్భుఙ్
క్ష్వరాజ్యంసమృద్ధం। మయైవైతేనిహతాఃపూర్వమేవ
నిమిత్తమాత్రంభవసవ్యసాచిన్॥ ౩౩

భా॥ తస్మాత్త్వంతాన్ప్రతియుద్ధాయోత్తిష్ఠ-తాన్శత్రూన్జిత్వా యశోలభస్వ-ధర్మ్యంరాజ్యంచసమృద్ధంభుఙ్క్ష్వ- మయైవైతేకృతాపరాధాఃపూర్వమేవనిహతాఃహననేవినియుక్తాః- త్వంతుతేషాంహననేనిమిత్తమాత్రంభవ-మయాహన్యమానానాంశస్త్రాదిస్థానీయోభవ- సవ్యసాచిన్-షచసమవాయే-సవ్యేనశరసచనశీలస్సవ్యసాచీ-సవ్యేనాపికరేణ శరసమవాయకరః- కరద్వయేనయోద్ధుంసమర్థఇత్యర్థః॥ ౩౩

మూ॥ ద్రోణంచభీష్మంచజయద్రథంచకర్ణంతథాన్యా
నపియోధవీరాన్ । మయాహతాంస్త్వంజహి
మావ్యథిష్ఠాయుధ్యస్వజేతాసిరణేసపత్నాన్॥ ౩౪

భా॥ ద్రోణభీష్మకర్ణాదీన్కృతాపరాధతయామయైవహననేవినియుక్తాన్ త్వంజహి త్వంహన్యాః- ఏతాన్గురూన్బంధూంశ్చాన్యానపిభోగసక్తాన్ కథంహనిష్యామీతిమావ్యథిష్ఠాః తానుద్దిశ్యధర్మాధర్మభయేన బంధుస్నేహేనకారుణ్యేనచమావ్యథాంకృథాః- యతస్తేకృతాపరాధా మయైవహననేవినియుక్తాః అతోనిర్విశంకోయుధ్యస్వ-రణేసపత్నాన్జేతాసిజేష్యసి - నైతేషాంవధేనృశంసతాగంధః అపితుజయఏవలభ్యతఇత్యర్థః॥ ౩౪

మూ॥ సంజయ ఉవాచ । ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య కృతాంజలిర్వేపమానః కిరీటీ । నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహ కృష్ణం సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య ॥ ౩౫

భా॥ ఏతదాశ్రితవాత్సల్యజలధేః కేశవస్య వచనం శ్రుత్వా అర్జునస్తస్మై నమస్కృత్య భీతభీతో భూయస్తం ప్రణమ్య కృతాంజలిర్వేపమానః కిరీటీ సగద్గదమాహ ॥ ౩౫

మూ॥ స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా జగత్ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ । రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః ॥ ౩౬

భా॥ స్థానే యుక్తం - యదేతద్యుద్ధదిదృక్షయాగతమశేషదేవగంధర్వసిద్ధయక్షవిద్యాధరకిన్నరకింపురుషాదికం జగత్ త్వత్ప్రసాదాత్ త్వాం సర్వేశ్వరమవలోక్య తవ ప్రకీర్త్యా సర్వం ప్రహృష్యతి అనురజ్యతే చ - యచ్చ త్వామవలోక్య రక్షాంసి భీతాని సర్వా దిశః ప్రద్రవంతి - సర్వే సిద్ధసంఘాః సిద్ధాద్యనుకూలసంఘాః నమస్యంతి చ - తదేతత్సర్వం యుక్తమితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ అ॥ యుక్తతామేవోపపాదయతి ॥

మూ॥ కస్మాచ్చ తే న నమేరన్మహాత్మన్ గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే ॥ ౩౬½

భా॥ మహాత్మన్ తే తుభ్యం గరీయసే బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాప్యాదిభూతాయ కర్త్రే హిరణ్యగర్భస్య జనయితుః కస్మాద్ధేతోర్న నమస్కుర్యుః ॥

మూ॥ అనంత దేవేశ జగన్నివాస త్వమక్షరం సదసత్తత్పరం యత్ । త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణస్త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానం ౩౭½

భా॥ అనంత దేవేశ జగన్నివాస - త్వమేవాక్షరం - న క్షరతీత్యక్షరం జీవాత్మతత్త్వం ॥ న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధో జీవాత్మా హి న క్షరతి - సదసచ్చ త్వమేవ - సదసచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం కార్యకారణభావేనావస్థితం ప్రకృతితత్త్వం నామరూపవిభాగవత్తయా కార్యావస్థం సచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం తదనర్హతయా కారణావస్థమసచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం చ త్వమేవ - తత్పరం యత్ - తస్మాత్ప్రకృతేః ప్రకృతిసంబంధినశ్చ జీవాత్మనః పరం అన్యన్ముక్తాత్మతత్త్వం యత్తదపి త్వమేవ - అతస్త్వమాదిదేవః పురుషః పు

ధానస్త్వమస్యవిశ్వస్యపరంనిధానం- నిధీయతేత్వయివిశ్వమితి త్వమస్య విశ్వస్యపరంనిధానం- విశ్వస్యశరీరభూతస్యాత్మతయాపరమాధారభూత స్త్వమేవేత్యర్థః॥ ౩౭

మూ. { వేత్తాసివేద్యంచపరంచధామత్వయాతతం విశ్వమనంతరూప॥ ౩౮. }

భా॥ జగతిసర్వోవేదితావేద్యంచసర్వంత్వమేవ-ఏవంసర్వాత్మతయావస్థి తస్త్వమేవపరంచధామస్థానం (ప్రా)ప్యస్థానమిత్యర్థః - త్వయాతతంవి శ్వమనంతరూప-త్వయాత్మత్వేనవిశ్వంచిదచిన్మిశ్రే-జగత్తతం వ్యాప్తం॥

అ॥ అతస్త్వమేవవాయ్వాదిశబ్దవాచ్యఇత్యాహ॥

మూ. { వాయుర్యమోగ్నిర్వరుణశ్శశాంకః§పితామహస్త్వం ప్రపితామహశ్చ॥ ౩౮ }

భా॥ సర్వేషాంప్రపితామహస్త్వమేవ - పితామహాదయశ్చ -సర్వా సాంప్రజానాంపితరఃప్రజాపతయః-ప్రజాపతీనాంపితాహిరణ్యగర్భఃప్ర జానాంపితామహః - హిరణ్యగర్భస్యాపిపితాత్వంప్రజానాంప్రపితామ హఃపితామహాదీనామాత్మతయాతచ్ఛబ్దవాచ్యస్త్వమేవేత్యర్థః॥ ౩౮

మూ. { నమోనమస్తేస్తుసహస్రకృత్వః పునశ్చభూయోపినమోనమస్తే। నమఃపురస్తాదథపృష్ఠతస్తేనమోస్తుతేస ర్వతఏవసర్వ॥ ౩౯. }

భా॥ అత్యద్భుతాకారంభగవంతందృష్ట్వాహర్షోత్ఫుల్లనయనోత్యం తసాధ్వసావనతస్సర్వతోనమస్కరోమి॥ ౩౯

మూ. { అనంతవీర్యామితవిక్రమస్త్వంసర్వంసమాప్నోషి తతోసిసర్వః॥ ౪౦. }

భా॥ అనంతవీర్య అపరిమితవిక్రమస్త్వం- సర్వమాత్మతయాసమా ప్నోషి-తతస్సర్వోసి-యతస్త్వంసర్వంచిదచిద్వస్తుజాతమాత్మతయాస మాప్నోషి- అతస్సర్వస్యచిదచిద్వస్తుజాతస్యత్వచ్ఛరీరతయాత్వత్ప్రకా రత్వాత్ సర్వప్రకారస్త్వమేవసర్వశబ్దవాచ్యోసీత్యర్థః * త్వమక్షరం సదసత్ - వాయుర్యమోగ్నిరిత్యాది సర్వసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్యాత్మ

---

§ ప్రజాపతిస్త్వంప్రపితామహశ్చేతి- పా,

తయావ్యాప్తిరేవ హేతురితి సువ్యక్తముక్తం * త్వయాతతం విశ్వమనంతరూప సర్వం సమాప్నోషి తతోసి సర్వ ఇతి చ॥ ౪౦

మూ॥ సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి। అజానతా మహిమానం తవేమం మయా ప్రమాదాత్ప్రణయేన వాపి. ౪౧, యచ్చావహాసార్థమసత్కృతోసి విహారశయ్యాసనభోజనేషు। §ఏకోథవాప్యచ్యుత తత్సమక్షం తత్క్షామయే త్వామహమప్రమేయం। ౪౨

భా॥ తవానంతవీర్యత్వామితవిక్రమత్వసర్వాంతరాత్మత్వసర్వస్రష్టృత్వాదిరూపం మహిమానమజానతా మయా ప్రమాదాన్మోహాత్ప్రణయేన చిరపరిచయేన వా సఖేతి మత్వా హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖే ఇతి త్వయి ప్రసభం వినయాపేతం యదుక్తం, యచ్చ పరిహాసార్థం సర్వదైవ సత్కారార్హస్త్వమసత్కృతోసి విహారశయ్యాసనభోజనేషు చ సహకృతేష్వేకాంతే వా సమక్షం వా యదసత్కృతోసి తత్సర్వం త్వామప్రమేయమహం క్షామయే॥ ౪౨

మూ॥ పితాసి లోకస్య చరాచరస్య త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురుర్గరీయాన్। న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోన్యో లోకత్రయేప్యప్రతిమప్రభావ॥ ౪౩

భా॥ హే అప్రతిమప్రభావ త్వమస్యాస్య చరాచరస్య లోకస్య పితాసి, అస్య లోకస్య గురుశ్చాసి, అతస్త్వమస్య చరాచరస్య లోకస్య గరీయాన్ పూజ్యతమః, న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోన్యో లోకత్రయేపి, త్వదన్యః కారుణ్యాదినా కేనాపి గుణేన న త్వత్సమోస్తి కుతోభ్యధికః॥ ౪౩

మూ॥ తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం ప్రసాదయే త్వామహమీశమీడ్యం। పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః ప్రియః ప్రియాయార్హసి దేవ సోఢుం॥ ౪౪

భా॥ యస్మాత్త్వం సర్వస్యాపి పితా పూజ్యతమో గురుశ్చ కారుణ్యాదిగుణైశ్చ సర్వాధికోసి, తస్మాత్త్వామీశమీడ్యం ప్రణమ్య ప్రణిధాయ చ కాయం ప్రసాదయే, యథా కృతాపరాధస్యాపి పుత్రస్య, యథా వా సఖ్యుః ప్రియానా

---

§ఏకోథవాప్యచ్యుతే తత్సమక్షమితి క్వచిత్పాఠః

పూర్వంపార్థితః పితా వా సఖా వా ప్రసీదతి-తథా త్వం పరమకారుణికః ప్రియః ప్రియాయామే సర్వం సోఢుమర్హసి॥ ౪౪

మూ॰ అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మిదృష్ట్వా భయేనచ ప్రవ్యథితం మనో మే । తదేవ మేదర్శయ దేవరూపం ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస॥ ౪౫

భా॥ అదృష్టపూర్వమత్యద్భుతమత్యుగ్రంచ తవరూపం దృష్ట్వా హృషితోఽస్మి ప్రీతోఽస్మి-భయేనప్రవ్యథితంచ మేమనః-అత స్తదేవ తవసుప్రసన్నం రూపం మేదర్శయ-ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస-మయిప్రసాదంకురు- దేవానాం బ్రహ్మాదీనామపీశ నిఖిలజగదాశ్రయభూత॥ ౪౫

మూ॰ కిరీటినం గదినం చక్రహస్తమిచ్ఛామిత్వాం ద్రష్టుమహం తథైవ। తేనైవరూపేణ చతుర్భుజేన సహస్రబాహో భవవిశ్వమూర్తే॥ ౪౬

భా॥ తథైవ పూర్వవత్కిరీటినం గదినం చక్రహస్తం త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి-అతస్తేనైవ పూర్వసిద్ధేన చతుర్భుజేనరూపేణయుక్తో భవ। సహస్రబాహో విశ్వమూర్తే-ఇదానీం సహస్రబాహుత్వేన విశ్వశరీరత్వేనదృశ్యమానరూపస్త్వం తేనైవరూపేణయుక్తో భవేత్యర్థః॥ ౪౬

మూ॰ శ్రీభగవానువాచ॥ మయాప్రసన్నేనతవార్జునేదం రూపం పరం దర్శితమాత్మయోగాత్ । తేజోమయం విశ్వమనంతమాద్యం యన్మేత్వదన్యేన నదృష్టపూర్వం॥ ౪౭

భా॥ యన్మే తేజోమయం తేజసాంరాశిం విశ్వం సర్వాత్మభూతంఅనంతంఅంతరహితం- ప్రదర్శనార్థమిదం - ఆదిమధ్యాంతరహితం-ఆద్యం మద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యాదిభూతం-త్వదన్యేన కేనాపినదృష్టపూర్వం రూపం తదిదంప్రసన్నేనమయాభక్తాయ తేదర్శితం- ఆత్మయోగాత్ ఆత్మనస్సత్యసంకల్పత్వయోగాత్॥ ౪౭

అ॥ అనన్యభక్తివ్యతిరిక్తైస్సర్వైరప్యుపాయైర్యథావదవస్థితోఽహం ద్రష్టుంనశక్య ఇత్యాహ॥

మూ॰ నవేదయజ్ఞాధ్యయనైర్నదానైర్నచక్రియాభిర్నతపోభిరుగ్రైః। ఏవంరూపశ్శక్యఅహంనృలోకే ద్రష్టుంత్వదన్యేన కురుప్రవీర॥ ౪౮

భా॥ఏవంరూపోయథావదవస్థితోహం మయిభక్తిమతస్త్వత్తోన్యేనై
కాంతికాత్యంతికభక్తిరహితేన కేనాపిపురుషేణవేదయజ్ఞాదిభిః కేవలై
ర్ద్రష్టుంనశక్యః॥ ౪౮

మూ॥ మాతేవ్యథామాచవిమూఢభావోదృష్ట్వారూపంఘోరమీ
దృఙ్మమేదం।వ్యపేతభీఃప్రీతమనాః పునస్త్వం తదేవమే
రూపమిదంప్రపశ్య॥ ౪౯

భా॥ఈదృశఘోరరూపదర్శనేన తేయావ్యథా యశ్చవిమూఢభావోవ
ర్తతే తదుభయంమాభూత్-త్వయాభ్యస్తపూర్వమేవ సౌమ్యరూపం
దర్శయామి।తదేవేదంమమరూపంప్రపశ్య॥ ౪౯

మూ॥ సంజయఉవాచ॥ఇత్యర్జునంవాసుదేవస్తథోక్త్వాస్వ
కంరూపందర్శయామాసభూయః। ఆశ్వాసయామాస
చభీతమేనంభూత్వాపునస్సౌమ్యవపుర్మహాత్మా॥౫౦

భా॥ఏవంపాండుతనయంభగవాన్వసుదేవసూనురుక్త్వాభూయః స్వ
కీయమేవచతుర్భుజంరూపందర్శయామాస- అపరిచితస్వరూపదర్శనేన
భీతమేనంపునరపిపరిచితసౌమ్యవపుర్భూత్వాఆశ్వాసయామాసచ మ
హాత్మాసత్యసంకల్పః।అస్యసర్వేశ్వరస్య పరమపురుషస్య పరస్యబ్రహ్మ
ణోజగదుపకృతిమర్త్యస్యవసుదేవసూనోశ్చతుర్భుజమేవ స్వకీయంరూ
పం-కంసాద్భీతవసుదేవప్రార్థనేనఆకంసవధాద్భుజద్వయముపసంహృ
తంపశ్చాదావిష్కృతంచ*జాతోసిదేవదేవేశశంఖచక్రగదాధర।దివ్యం
రూపమిదందేవప్రసాదేనోపసంహర। ఉపసంహరవిశ్వాత్మన్ రూపమే
తంచతుర్భుజమితిహిప్రార్థితం- శిశుపాలస్యాపిద్విషతోనవరతభావనా
విషయశ్చతుర్భుజమేవవసుదేవసూనోరూపం * ఉదారపీవరచతుర్బా
హుంశంఖచక్రగదాధరమితి। అతఃపార్థేనాపితేనైవరూపేణచతుర్భు
జేనేత్యుచ్యతే॥ ౫౦

మూ॥ అర్జునఉవాచ ॥ దృష్ట్వేదంమానుషంరూపంతవసౌమ్యం
జనార్దన। ఇదానీమస్మిసంవృత్తస్సచేతాఃప్రకృతింగతః॥౫౧

భా॥ అనవధికాతిశయసౌందర్యసౌకుమార్యలావణ్యాదియుక్తం తవై

వా సాధారణం మనుష్యత్వసంస్థానసంస్థితమతి సౌమ్యమిదం తవరూపం
దృష్ట్వేదానీం సచేతాస్సంవృత్తోస్మి ప్రకృతింగతశ్చ॥ ౫౧

మూ॰ శ్రీభగవానువాచ॥ సుదుర్దర్శమిదంరూపందృష్టవానసియన్మమ।
దేవా అప్యస్యరూపస్యనిత్యందర్శనకాంక్షిణః ॥ ౫౨

భా॥ సమేదంసర్వస్యప్రశాసనేవస్థితంసర్వాశ్రయంసర్వకారణభూ
తంరూపంయద్దృష్టవానసి-తత్సుదుర్దర్శంనకేనాపిద్రష్టుంశక్యం-అస్యరూ
పస్య దేవా అపినిత్యందర్శనకాంక్షిణః నతుదృష్టవంతః॥ ౫౨

అ॥ కుతః॥

మూ॰ నాహంవేదైర్నతపసానదానేనచేజ్యయా।శక్యఏవంవి
ధోద్రష్టుందృష్టవానసిమాంయథా॥ ౫౩
భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యఅహమేవంవిధోర్జున।జ్ఞాతుంద్ర
ష్టుంచతత్త్వేనప్రవేష్టుంచపరంతప॥ ౫౪

భా॥ వేదైరధ్యాపనప్రవచనాధ్యయనశ్రవణజపవిషయైర్యాగదాన
హోమతపోభిశ్చమద్భక్తివిరహితైఃకేవలైర్యథావదవస్థితోహం ద్ర
ష్టుమశక్యః-అనన్యయాతుభక్త్యాతత్త్వతశ్శాస్త్రైర్జ్ఞాతుం తత్త్వతస్సా
క్షాత్కర్తుంతత్త్వతఃప్రవేష్టుంచశక్యః।తథాచశ్రుతిః॥నాయమాత్మా
ప్రవచనేనలభ్యోనమేధయానబహునాశ్రుతేన।యమేవైషవృణుతేతేనల
భ్యస్తస్యైషఆత్మావివృణుతేతనూంస్వామితి॥ ౫౪

మూ॰ మత్కర్మకృన్మత్పరమోమద్భక్తస్సంగవర్జితః। ని
ర్వైరస్సర్వభూతేషుయస్సమామేతిపాండవ॥ ౫౫
ఓంతత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సుబ్రహ్మ
విద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే
విశ్వరూపసందర్శనయోగోనామ ఏకాదశోధ్యాయః
శ్రీకృష్ణాయపరమాత్మనేనమః

భా॥ వేదాధ్యయనాదీనిసర్వాణికర్మాణిమదారాధనరూపాణీతియః
కరోతిసమత్కర్మకృత్-మత్పరమఃసర్వేషామారంభాణామహమేవపర
మోద్దేశ్యోయస్యసమత్పరమః-మద్భక్తఃఅత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మత్కీ
ర్తనస్తుతిధ్యానార్చనప్రణామాదిభిర్వినాత్మధారణమలభమానో మదే

కప్రయోజనతయాయస్సతతంతానికరోతిసమద్భక్తః - సంగవర్జితః - మదేకప్రియత్వేనేతరసంగమసహమానః - నిర్వైరస్సర్వభూతేషు-మత్సంశ్లేషవియోగైకసుఖదుఃఖస్వభావత్వాత్స్వదుఃఖస్యస్వాపరాధనిమిత్తత్వానుసంధానాచ్చ సర్వభూతానాం పరమపురుషపరతంత్రత్వానుసంధానాచ్చ సర్వభూతేషువైరనిమిత్తాభావాత్తేషునిర్వైరః - యఏవంభూతస్సమామేతి- మాంయథావదవస్థితంప్రాప్నోతి-నిరస్తావిద్యాద్యశేషదోషగంధోమదేకానుభవోభవతీత్యర్థః॥ ౫౫

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

ఏకాదశోధ్యాయః

శ్రీమద్యతిశేఖరాయనమః

శ్రియైనమః

శ్రీమద్యతిశేఖరాయనమః.

శ్రీమద్గీతాభాష్యేద్వాదశాధ్యాయప్రారంభః.

అ॥ భక్తియోగనిష్ఠానాంప్రాప్యభూతస్యపరస్యబ్రహ్మణోభగవతోనారాయణస్యనిరంకుశైశ్వర్యంసాక్షాత్కర్తుకామాయార్జునాయానవధికాతిశయకారుణ్యౌదార్యసౌశీల్యాదిగుణసాగరేణసత్యసంకల్పేనభగవతాస్వైశ్వర్యంయథావదవస్థితందర్శితం-ఉక్తంచతత్త్వతోభగవజ్జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనామైకాంతికాత్యంతికభగవద్భక్త్యేకలభ్యత్వం అనంతరమాత్మప్రాప్తిసాధనభూతాదాత్మోపాసనాత్ భక్తిరూపస్యభగవదుపాసనస్యస్వసాధ్యనిష్పాదనేశైఘ్ర్యాత్సుసుఖోపాదానత్వాచ్చశ్రైష్ఠ్యం భగవదుపాసనోపాయశ్చతదశక్తస్యాక్షరనిష్ఠతాతదపేక్షితాశ్చోచ్యంతే భగవదుపాసనస్యప్రాప్యభూతోపాస్యశ్రైష్ఠ్యాత్ - శ్రైష్ఠ్యంతు *యోగినామపిసర్వేషాంమద్గతేనాంతరాత్మనా।శ్రద్ధావాన్భజతేయోమాంసమేయుక్తతమోమతఇత్యత్రోక్తం॥

మూ॥ అర్జునఉవాచ॥ఏవంసతతయుక్తాయేభక్తాస్త్వాంపర్యుపాసతే। యేచాప్యక్షరమవ్యక్తంతేషాంకేయోగవిత్తమాః॥ ౧

భా॥ ఏవం మత్కర్మకృదిత్యాదినోక్తేనప్రకారేణసతతయుక్తాః-భగవంతంత్వామేవపరంప్రాప్యంమన్వానాయేభక్తాస్త్వాంసకలవిభూతియుక్తమనవధికాతిశయసౌందర్యసౌశీల్యసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యనంతగుణసాగరంపరిపూర్ణముపాసతే- యేచాప్యక్షరంప్రత్యగాత్మస్వరూపంతదేవచావ్యక్తంచక్షురాదికరణానభివ్యక్తస్వరూపముపాసతే - తేషాముభయేషాంకేయోగవిత్తమాః - కేస్వసాధ్యంప్రతిశీఘ్రగామిన ఇత్యర్థః * భవామినచిరాత్పార్థేత్యుత్తరత్రయోగవిత్తమత్వంశైఘ్ర్యవిషయమితిహివ్యజ్యతే॥

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయా పరయోపేతాస్తే మే యుక్తతమా మతాః॥ ౨

భా॥ అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మనో మయ్యావేశ్య శ్రద్ధయా పరయోపేతాః నిత్యయుక్తా నిత్యయోగం కాంక్షమాణాః యే మాముపాసతే। ప్రాప్యవిషయం మనో మయ్యావేశ్య యే మాముపాసత ఇత్యర్థః - తే యుక్తతమా మే మతాః - మాం సుఖేనాచిరాత్ప్రాప్నువంతీత్యర్థః॥ ౨

మూ॥ యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే। సర్వత్రగమచింత్యం చ కూటస్థమచలం ధ్రువం ॥ ౩ ॥ సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః। తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః॥ ౪ క్లేశోఽధికతరస్తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసాం । అవ్యక్తా హి గతిర్దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే॥ ౫

భా॥ యే త్వక్షరం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం అనిర్దేశ్యం దేహాదన్యతయా దేవాదిశబ్దానిర్దేశ్యం- అత ఏవ చక్షురాదికరణానభివ్యక్తం- సర్వత్రగమచింత్యం చ సర్వత్ర దేవాదిదేహేషు వర్తమానమపి తద్విసజాతీయతయా తేన తేన రూపేణ చింతయితుమనర్హం- అత ఏవ కూటస్థం సర్వసాధారణం తత్తద్దేవాద్యసాధారణాకారాసంబద్ధమిత్యర్థః। అపరిణామిత్వేన స్వాసాధారణాకారాన్న చలతి న చ్యవత ఇత్యచలం - అత ఏవ ధ్రువం నిత్యం సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం చక్షురాదికమింద్రియగ్రామం సర్వం స్వవ్యాపారేభ్యస్సమ్యఙ్నియమ్య సర్వత్ర సమబుద్ధయః సర్వత్ర దేవాదివిషమాకారేషు దేహేష్వవస్థితే ఆత్మని జ్ఞానైకాకారతయా సమబుద్ధయః- అత ఏవ సర్వభూతహితే రతాః- సర్వభూతాహితరతిత్వాన్నివృత్తాః- సర్వభూతాహితరతిత్వం హ్యాత్మనో దేవాదివిషమాకారాభిమాననిమిత్తం- య ఏవమక్షరముపాసతే తేఽపి మాం ప్రాప్నువంత్యేవ- మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువంత్యేవేత్యర్థః * మమ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి హి వక్ష్యతే - శ్రూయతే చ *నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి- తథా అక్షరశబ్దనిర్దిష్టాత్కూటస్థాదన్యత్వం పరస్య బ్రహ్మణో వక్ష్యతే

*కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి * అథపరాయయాత దక్షరమధిగమ్యత ఇత్యక్షరవిద్యాయాంతు అక్షరశబ్దనిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ భూతయోన్యాదేః- తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసాం క్లేశస్త్వధికతరః - అవ్యక్తాహిగతిః- అవ్యక్తవిషయా మనోవృత్తిః దేహవద్భిర్దేహాత్మాభిమానయుక్తైః దుఃఖేనావాప్యతే- దేహవంతోహి దేహమేవాత్మానం మన్యంతే॥ ౫

అ॥ భగవంతముపాసీనానాం యుక్తతమత్వముపన్యస్తమాహ॥

మూ॥ యేతు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః। అ
నన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే ॥ ౬ ॥
తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్ ।
భవామి నచిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసాం॥ ౭॥

భా॥ యేతు లౌకికాని దేహయాత్రాశేషభూతాని దేహధారణార్థాని చాశనాదీని కర్మాణి- వైదికాని చ యాగదానహోమతపః ప్రభృతీని సర్వాణి సకారణాని సోద్దేశ్యాన్యధ్యాత్మచేతసా మయి సన్న్యస్య మత్పరాః మదేకప్రాప్యాః అనన్యేనైవ యోగేన అనన్యప్రయోజనేన యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే - ధ్యానార్చనప్రణామస్తుతికీర్తనాదీని స్వయమేవాత్యర్థప్రియాణి ప్రాప్యసమాని కుర్వంతో మాముపాసత ఇత్యర్థః- తేషాం మత్ప్రాప్తివిరోధితయా మృత్యుభూతాత్సంసారాఖ్యాత్సాగరాదహమచిరేణైవ కాలేన సముద్ధర్తా భవామి॥ ౭

మూ॥ మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ మయి బుద్ధిం నివేశయ। నివ
సిష్యసి మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః॥ ౮ ॥

భా॥ అతోఽతిశయితపురుషార్థత్వాత్సులభత్వాదచిరలభ్యత్వాచ్చ మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ- మయి మనస్సమాధానం కురు- మయి బుద్ధిం నివేశయ అహమేవ పరమప్రాప్య ఇత్యధ్యవసాయం కురు - అత ఊర్ధ్వం మయ్యేవ నివసిష్యసి- అహమేవ పరమప్రాప్య ఇత్యధ్యవసాయపూర్వకమనో నివేశనానంతరమేవ మయి నివసిష్యసీత్యర్థః॥ ౮

మూ॥ అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరం। అ
భ్యాసయోగేన తతో మామిచ్ఛాప్తుం ధనంజయ॥ ౯

భా॥ అథ సహసైవ మయి స్థిరం చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి- తతో భ్యాసయోగేన మామాప్తుమిచ్ఛ- స్వాభావికానవధికాతిశయసౌందర్యసౌ

శీల్యసౌహార్ద వాత్సల్యకారుణ్యమాధుర్యగాంభీర్యౌదార్యశౌర్యవీర్యప రాక్రమసార్వజ్ఞసత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వసర్వేశ్వరత్వ సకలకార ణత్వాద్యసంఖ్యేయగుణసాగరే నిఖిలహేయప్రత్యనీకైకతానే మయి నిరతిశయ ప్రేమగర్భస్మృత్యభ్యాసయోగేన స్థిరం చిత్తసమాధానం లబ్ధ్వా మాం ప్రాప్తుమిచ్ఛ॥ ౯

మూ॥ {అభ్యాసేప్యసమర్థోసి మత్కర్మపరమో భవ। మదర్థ
మపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధిమవాప్స్యసి॥ ౧౦}

భా॥ అథైవంవిధస్మృత్యభ్యాసేప్యసమర్థోసి మత్కర్మపరమో భవ- మదీయాని కర్మాణ్యాలయనిర్మాణోద్యానకరణ ప్రదీపారోపణ మార్జనాభ్యుక్షణోపలేపనపుష్పాహరణపూజాప్రవర్తననామసంకీర్తన ప్రదక్షిణస్తుతినమస్కారాదీని - తాన్యత్యర్థప్రియత్వేనాచర - అత్యర్థప్రియత్వేన మదర్థం కర్మాణి కుర్వన్నపి అచిరాదభ్యాసయోగ పూర్వికాం మయి స్థిరాం చిత్తస్థితిం లబ్ధ్వా మత్ప్రాప్తిరూపాం సిద్ధిమవాప్స్యసి॥ ౧౦

మూ॥ {అథైతదప్యశక్తోసి కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః। సర్వక
ర్మఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్॥ ౧౧}

భా॥ అథ మద్యోగమాశ్రితైతదపి కర్తుం నశక్నోషి- మద్గుణానుసంధానకృత మదేకప్రియత్వాకారం భక్తియోగమాశ్రిత్య భక్తియోగారంభరూపమేతన్మత్కర్మాపి కర్తుం నశక్నోషి - తతోఽక్షరయోగమాత్మస్వభావానుసంధానరూపం పరభక్తిజననం పూర్వషట్కోదిత మాశ్రిత్య తదుపాయతయా సర్వకర్మఫలత్యాగం కురు- మత్ప్రియత్వేన మదేకప్రాప్యతాబుద్ధిర్హి క్షీణాశేషపాపస్యైవ జాయతే। యతాత్మవాన్ యతమనస్కః - తతోఽనభిసంహితఫలేన మదారాధనరూపేణానుష్ఠితేన కర్మణా సిద్ధేనాత్మధ్యానేన నివృత్తావిద్యాది సర్వతిరోధానే మచ్ఛేషతైకస్వరూపే ప్రత్యగాత్మని సాక్షాత్కృతే సతి మయి పరాభక్తిః స్వయమేవోత్పద్యతే। తథా చ వక్ష్యతే॥ స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇత్యారభ్య॥ విముచ్య నిర్మమశ్శాంతో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్ర

హ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా నశోచతి న కాంక్షతి। సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తింలభతేపరామితి॥ ౧౧

మూ. { శ్రేయోహిజ్ఞానమభ్యాసాత్ జ్ఞానాద్ధ్యానంవిశిష్యతే । ధ్యానాత్కర్మఫలత్యాగస్త్యాగాచ్ఛాంతిరనంతరం ॥ }

భా॥ అత్యర్థప్రీతివిరహితాదశక్యరూపాత్ స్మృత్యభ్యాసాదక్షరయాథాత్మ్యానుసంధానపూర్వకంతదాపరోక్ష్యజ్ఞానమేవాత్మహితత్వే విశిష్యతే - ఆత్మాపరోక్ష్యజ్ఞానాదప్యనిష్పన్నరూపాత్తదుపాయభూతాత్మధ్యానమేవాత్మహితత్వే విశిష్యతే - తద్ధ్యానాదప్యనిష్పన్నరూపాత్తదుపాయభూతంఫలత్యాగేనానుష్ఠితంకర్మైవవిశిష్యతే । అనభిసంహితఫలాదనుష్ఠితాత్కర్మణోఽనంతరమేవనిరస్తపాపతయామనసశ్శాంతిర్భవిష్యతి-శాంతేనమనసాఆత్మధ్యానం సంపత్స్యతే- ధ్యానాచ్చతదాపరోక్ష్యం-తదాపరోక్ష్యాత్పరాభక్తిరితి భక్తియోగాభ్యాసాశక్తస్యాత్మనిష్ఠైవ శ్రేయసీ ఆత్మనిష్ఠస్యాప్యశాంతమనసో నిష్ఠాప్రాప్త్యేంతర్గతాత్మజ్ఞానానభిసంహితఫలకర్మనిష్ఠైవశ్రేయసీత్యర్థః॥ ౧౨

అ॥ అనభిసంహితఫలకర్మనిష్ఠస్యోపాదేయాన్ గుణానాహ॥

మూ. { అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ। నిర్మమో
నిరహంకారస్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ॥ ౧౩
సంతుష్టస్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః। మయ్య
ర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః॥ ౧౪ }

భా॥ అద్వేష్టా సర్వభూతానాం-ద్విషతామపకుర్వతామపి సర్వేషాం భూతానామద్వేష్టా-మదపరాధానుగుణమీశ్వరప్రేరితాన్యేతానిభూతానిద్విషంత్యుపకుర్వంతిచేత్యనుసందధానః తేషుద్విషత్స్వపకుర్వత్సుచ సర్వభూతేషు మైత్రీంమతింకుర్వన్ మైత్రః- తేష్వేవదుఃఖితేషు కరుణాంకుర్వన్ కరుణః-నిర్మమః దేహేంద్రియేషు తత్సంబంధిషు చ నిర్మమః-నిరహంకారః దేహాత్మాభిమానరహితః-తతఏవ సమదుఃఖసుఖః- సుఖదుఃఖాగమయోస్సాంకల్పికయోర్హర్షోద్వేగరహితః-క్షమీస్పర్శప్రభవయోరవర్జనీయయోరపితయోర్వికారరహితః - సంతుష్టః యదృచ్ఛోపపన్నేన యేనకేనాపి దేహధారణద్రవ్యేణసంతుష్టః-సతతంయోగీ- సతతం ప్రకృతి

వియుక్తాత్మానుసంధానపరః-యతాత్మా నియమితమనోవృత్తిః- దృఢనిశ్చయః అధ్యాత్మశాస్త్రాదితేష్వర్థేషు దృఢనిశ్చయః-మయ్యర్పితమనోబుద్ధిః-భగవాన్ వాసుదేవ ఏవానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన కర్మణారాధ్యతే ఆరాధితశ్చ మమాత్మాపరోక్ష్యం సాధయిష్యతీతి మయ్యర్పితమనోబుద్ధిః- య ఏవంభూతో మద్భక్తః ఏవం కర్మయోగేన మాం భజమానో యః స మే ప్రియః॥ ౧౪

మూ॥ { యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః। హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః॥ }

భా॥ యస్మాత్ కర్మనిష్ఠాత్ పురుషాన్నిమిత్తభూతాల్లోకో నోద్విజతే- యో లోకోద్వేగకరం కర్మ కించిదపి న కరోతీత్యర్థః- లోకాచ్చ నిమిత్తభూతాద్యో నోద్విజతే-యముద్దిశ్య సర్వలోకో నోద్వేగకరం కర్మ కరోతి - సర్వావిరోధిత్వనిశ్చయాత్ -అత ఏవ కంచన ప్రతి హర్షేణ కంచన ప్రత్యమర్షేణ కంచన ప్రతి భయేన కంచన ప్రత్యుద్వేగేన ముక్తః- ఏవంభూతో యస్సోఽపి మమ ప్రియః॥ ౧౫

మూ॥ { అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః। సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః॥ ౧౬ }

భా॥ అనపేక్షః ఆత్మవ్యతిరిక్తే కృత్స్నే వస్తున్యనపేక్షః-శుచిః శాస్త్రవిహితద్రవ్యవర్ధితకాయః- దక్షః శాస్త్రీయక్రియోపాదానసమర్థః అన్యత్రోదాసీనః-గతవ్యథః శాస్త్రీయక్రియానివృత్త్యవర్జనీయశీతోష్ణపరుషస్పర్శాదిదుఃఖేషు వ్యథారహితః- సర్వారంభపరిత్యాగీ శాస్త్రీయవ్యతిరిక్తసర్వకర్మారంభపరిత్యాగీ-య ఏవంభూతో మద్భక్తస్స మే ప్రియః॥

మూ॥ { యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి। శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః ॥ ౧౭ }

భా॥ యో న హృష్యతి- యన్మనుష్యాణాం హర్షనిమిత్తం ప్రియజాతం తత్ప్రాప్య యః కర్మయోగీ న హృష్యతి - యచ్చాప్రియం తత్ప్రాప్య న ద్వేష్టి యచ్చ మనుష్యాణాం శోకనిమిత్తం భార్యాపుత్రవిత్తక్షయాదికం తత్ప్రాప్య న శోచతి §తథావిధమప్రాప్తం చ న కాంక్షతి- శుభాశుభపరిత్యాగీ పాప

§ తథావిధం-యద్వినాశే శోకస్స్యాత్ తథాభూతమిత్యర్థః-

వత్పుణ్యస్యాపి బంధహేతుత్వావిశేషాదుభయపరిత్యాగీ- య ఏవంభూతో భక్తిమాన్స మే ప్రియః॥ ౧౭

మూ॰ సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః। శీతో-
ష్ణసుఖదుఃఖేషు సమస్సంగవివర్జితః॥ ౧౮
తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేనకేనచిత్। అనికేత
స్స్థిరమతిర్భక్తిమాన్మే ప్రియో నరః॥ ౧౯

భా॥ అద్వేష్టా సర్వభూతానామిత్యాదినా శత్రుమిత్రాదిషు ద్వేషాదిరహితత్వముక్తం- అత్ర తేషు సన్నిహితేష్వపి సమచిత్తత్వం తతోఽప్యతిరిక్తో విశేష ఉచ్యతే। ఆత్మని స్థిరమతిత్వేన నికేతనాదిష్వసక్తః ఇత్యనికేతః- తత ఏవ మానావమానాదిష్వపి సమః- య ఏవంభూతో భక్తిమాన్ స మే ప్రియః॥

అ॥ తస్మాదాత్మనిష్ఠాద్భక్తియోగనిష్ఠస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాదయన్ యథోపక్రమముపసంహరతి॥

మూ॰ యే తు ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే। శ్రద్ద-
ధానా మత్పరమా భక్తాస్తేతీవ మే ప్రియాః॥ ౨౦

ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యా-
యాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే భక్తియో-
గో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః

భా॥ ధర్మ్యం చామృతం చేతి ధర్మ్యామృతం- యే తు ప్రాప్యసమం ప్రాపకం భక్తియోగం యథోక్తం * మయ్యావేశ్య మనో యే మామిత్యాదినోక్తేన ప్రకారేణోపాసతే- తే భక్తాః అతితరాం మమ ప్రియాః॥ ౨౦

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
ద్వాదశోఽధ్యాయః॥

శ్రీమత్సంయమిసార్వభౌమాయ నమః

మధ్యమషట్కం సమాప్తమ్

శ్రీయైనమః

శ్రీమద్యతిశేఖరాయనమః.

శ్రీమద్గీతాభాష్యేత్రయోదశాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ పూర్వస్మిన్షట్కే పరమప్రాప్యస్య పరస్యబ్రహ్మణో భగవతో వాసుదేవస్యప్రాప్త్యుపాయభూతభక్తిరూపభగవదుపాసనాంగభూతం ప్రాప్తుఃప్రత్యగాత్మనోయాథాత్మ్యదర్శనంజ్ఞానయోగకర్మయోగలక్షణ నిష్ఠాద్వయసాధ్యముక్తం- మధ్యమేచ పరమప్రాప్యభూతభగవత్తత్త్వ యాథాత్మ్యతన్మాహాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకైకాంతికాత్యంతిక భక్తియోగనిష్ఠా ప్రతిపాదితా - అతిశయితైశ్వర్యాపేక్షాణామాత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షాణాంచభక్తియోగస్తత్తదపేక్షితసాధనమితిచోక్తం- ఇదానీముపరితనషట్కే ప్రకృతిపురుషతత్సంసర్గరూపప్రపంచేశ్వర యాథాత్మ్యకర్మజ్ఞానభక్తి స్వరూపతదుపాదానప్రకారాశ్చ షట్కద్వయోదితావిశోధ్యంతే- తత్రతావత్ త్రయోదశే దేహాత్మనోస్స్వరూపం దేహయాథాత్మ్యశోధనందేహవియుక్తాత్మప్రాప్త్యుపాయోవివిక్తాత్మస్వరూపసంశోధనంతథావిధస్యాత్మనశ్చాచిత్సంబంధహేతుస్తతోవివేకానుసంధానప్రకారశ్చోచ్యతే॥

మూ. శ్రీభగవానువాచ ॥ ఇదంశరీరంకౌంతేయక్షేత్రమిత్యభిధీయతే । ఏతద్యోవేత్తితంప్రాహుఃక్షేత్రజ్ఞ ఇతితద్విదః॥ ౧

భా॥ ఇదంశరీరం- దేవోహంమనుష్యోహంస్థూలోహంకృశోహమిత్యాత్మనాభోక్త్రాసహ సామానాధికరణ్యేనప్రతీయమానం భోక్తురాత్మనోర్థాంతరభూతంతస్యభోగక్షేత్రమితిశరీరయాథాత్మ్యవిద్భిరభిధీయతే - ఏతదవయవశస్సంఘాతరూపేణచ ఇదమహంవేద్మీతియోవేత్తి తంవేద్య

భూతాదస్మాద్వేదితృత్వేనార్థాంతరభూతం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః ఆత్మ
యాథాత్మ్యవిదః ప్రాహుః- యద్యపి దేహవ్యతిరిక్తఘటాద్యర్థానుసంధా
నవేలాయాం దేవోఽహం మనుష్యోఽహం ఘటాదికం జానామీతి దేహసామా
నాధికరణ్యేన జ్ఞాతారమాత్మానమనుసంధత్తే - తథాపి దేహానుభవవేలా
యాం దేహమపి ఘటాదికమివ ఇదమహం వేద్మీతి వేద్యతయా వేదితానుభ
వతీతి వేదితురాత్మనో వేద్యతయా శరీరమపి ఘటాదివదర్థాంతరభూతం త
థా ఘటాదేరివ వేద్యభూతాచ్ఛరీరాదపి వేదితా క్షేత్రజ్ఞోఽర్థాంతరభూతః-
సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిస్తు వస్తుతశ్శరీరస్య గోత్వాదివదాత్మవిశేషణతైక
స్వభావతయా తదపృథక్సిద్ధేరుపపన్నా- తత్ర వేదితురసాధారణాకారస్య చ
క్షురాదికరణావిషయత్వాద్యోగసంస్కృతమనోవిషయత్వాచ్చ ప్రకృతి
సన్నిధానాదేవ మూఢాః ప్రకృత్యాకారమేవ వేదితారం పశ్యంతి తథా చ
వక్ష్యతి * ఉత్క్రామంతం స్థితం వాపి భుంజానం వా గుణాన్వితం। విమూఢా
నానుపశ్యంతి పశ్యంతి జ్ఞానచక్షుష ఇతి॥ ౧

మూ. { క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత। క్షే
త్రక్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం యత్తజ్జ్ఞానం మతం మమ॥ ౨ }

భా॥ దేవమనుష్యాదిసర్వక్షేత్రేషు వేదితృత్వాకారం క్షేత్రజ్ఞం చ
మాం విద్ధి మదాత్మకం విద్ధి - క్షేత్రజ్ఞం చాపీత్యపిశబ్దాత్ క్షేత్రమపి మాం
విద్ధీత్యుక్తమితి గమ్యతే - యథా క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞవిశేషణతైకస్వభావత
యా తదపృథక్సిద్ధేస్తత్సామానాధికరణ్యేనైవ నిర్దేశ్యం - తథా క్షేత్రం క్షే
త్రజ్ఞం చ మద్విశేషణతైకస్వభావతయా మదపృథక్సిద్ధేర్మత్సామానాధికర
ణ్యేనైవ నిర్దేశ్యౌ హి † (వక్ష్యతి హి క్షేత్రజ్ఞాద్బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ క్ష
రాక్షరశబ్దనిర్దిష్టాదర్థాంతరత్వం పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవస్య * ద్వావి
మౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్ష
ర ఉచ్యతే॥ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లో
కత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమ
క్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమ ఇతి) పృథి

---

† వక్ష్యతి హి క్షేత్రజ్ఞాదిత్యారభ్య- పురుషోత్తమ ఇతీత్యంతం కేషుచి
త్కోశేషు పాఠో న దృశ్యతే.

వ్యాదిసంఘాతరూపస్య క్షేత్రస్య క్షేత్రజ్ఞస్య చ భగవచ్ఛరీరతైకస్వభా
వస్వరూపతయా భగవదాత్మకత్వం శ్రుతయో వదంతి * యః పృథివ్యాం తి
ష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమం
తరో యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇత్యారభ్య * య ఆత్మని తిష్ఠ
న్నాత్మనోంతరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో
యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇత్యాద్యాః - ఇదమేవాంతర్యామిత
యా సర్వక్షేత్రజ్ఞానామాత్మత్వేనావస్థానం భగవతస్తత్సామానాధిక
రణ్యేన వ్యపదేశహేతుః * అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః
* న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరం * విష్టభ్యాహమిదం కృ
త్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి పురస్తాదుపరిష్టాచ్చాభిధాయ మధ్యే సామానా
ధికరణ్యేన వ్యపదిశతి * ఆదిత్యానామహం విష్ణురిత్యాదినా - యదిదం క్షేత్ర
క్షేత్రజ్ఞయోర్వివేకవిషయం తయోస్తదాత్మకత్వవిషయం చ జ్ఞానముక్తం
తదేవోపాదేయం జ్ఞానమితి మమ మతం । కేచిదాహుః * క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం *
విద్ధీతి సామానాధికరణ్యేనైకత్వమవగమ్యతే - తతశ్చేశ్వరస్యైవ సతోఽజ్ఞా
నాత్ క్షేత్రజ్ఞత్వమివ భవతీత్యభ్యుపగంతవ్యం - తన్నివృత్త్యర్థశ్చాయ
మేకత్వోపదేశః అనేన చాప్తతమభగవదుపదేశేన రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యా
ప్తోపదేశేన సర్పత్వభ్రమనివృత్తివత్ క్షేత్రజ్ఞత్వభ్రమో నివర్తత ఇతి - తే
ప్రష్టవ్యాః అయముపదేష్టా భగవాన్ వాసుదేవః పరమేశ్వరః కిమాత్మయా
థాత్మ్యసాక్షాత్కారేణ నివృత్తాజ్ఞానః ఉత నేతి, నివృత్తాజ్ఞానశ్చేన్నిర్వి
శేషచిన్మాత్రైకస్వరూప ఆత్మన్యతద్రూపాధ్యాసాసంభావనయా కౌంతే
యాదిభేదదర్శనం తాన్ ప్రత్యుపదేశాదివ్యాపారశ్చ న సంభవతి - అథాత్మ
సాక్షాత్కారాభావాదనివృత్తాజ్ఞానః, న తర్హ్యజ్ఞత్వాదేవాత్మజ్ఞానో
పదేశసంభవః * ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శిన ఇతి హ్యుక్తం -
అత ఏవమాదివాదా అనాకలితశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయస్వవాగ్వి
రోధైరజ్ఞానిభిర్జగన్మోహనాయ ప్రవర్తితా ఇత్యనాదరణీయాః । అత్రేదం
తత్త్వం - అచిద్వస్తునశ్చిద్వస్తునః పరస్య చ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృ
త్వేన చేశితృత్వేన చ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః * అస్మాన్మా
యీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * మాయాం

తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం * క్షరం ప్రధానమమృతా
క్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః - అమృతాక్షరం హర ఇతి భోక్తా ని
ర్దిశ్యతే - ప్రధానం భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః * స కారణం కరణాధిపాధిపో
న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పతిం విశ్వ
స్యాత్మేశ్వరగ్ం శాశ్వతగ్ం శివమచ్యుతం * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * నిత్యో
నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ - భో
క్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జు
ష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో
అభిచాకశీతి * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీగ్ం
సరూపాం - అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా
మజోఽన్యః * గౌరనాద్యంతవతీ సా జనిత్రీ భూతభావినీ * సమానే వృక్షే పురు
షో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ
మస్య మహిమానమితి వీతశోకః ఇత్యాద్యాః - అత్రాపి * అహంకార ఇతీయం
మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా - అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం -
జీవభూతాం * సర్వభూతాని కౌంతేయ ప్రకృతిం యాంతి మామికాం - కల్ప
క్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహం - ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజా
మి పునః పునః - భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ - మ
యాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరం - హేతునానేన కౌంతే
య జగద్విపరివర్తతే - ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి - మమ
యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహం - సంభవస్సర్వభూతా
నాం తతో భవతి భారతేతి। జగద్యోనిభూతం మహద్బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృ
త్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్ తస్మిన్ చేతనాఖ్యం గర్భం సంయో
జయామి - తతో మత్సంకల్పకృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాదిస్థావరాం
తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సంభవో భవతీత్యర్థః - శ్రుతా
వపి భూతసూక్ష్మం బ్రహ్మేతి నిర్దిష్టం * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం
చ జాయత ఇతి - ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోః సర్వావస్థావస్థిత
యోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థి
తిం పరమపురుషస్య చాత్మత్వమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః * యః పృథివ్యాం

తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమం
తరో యమయతీత్యారభ్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతరో యమాత్మా న వే
ద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్య
మృత ఇతి-తథా * యః పృథివీమంతరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృ
థివీ న వేదేత్యారభ్య * యోఽక్షరమంతరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం
యమక్షరం న వేద యో మృత్యుమంతరే సంచరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం
యం మృత్యుర్న వేద * ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ
ఏకో నారాయణః ॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వ
స్త్వభిధీయతే- అస్యామేవోపనిషది * అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి
లీయత ఇతి వచనాత్, * అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేతి చ-ఏవం
సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కా
ర్యావస్థకారణావస్థజగద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రు
తయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్స ఏవేత్యాహుః * సదేవ సోమ్యేద
మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో
సృజతేత్యారభ్య * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్స
త్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో
ఇతి-తథా * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స త
ప్స్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత ఇత్యారభ్య * సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదితి ॥ అ
త్రాపి శ్రుత్యంతరసిద్ధచిదచితోః పరమపురుషస్య చ స్వరూపవివేకః స్మారితః
హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూ
పే వ్యాకరవాణి * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్య
చ్చాభవత్ ... విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ సత్యం చానృతం చ సత్యమభవది
తి చ * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం * తదనుప్ర
విశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ... విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేత్యనేనైకార్థ్యాదా
త్మశరీరభావనిబంధనమితి జ్ఞాయతే- ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకర
ణం * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే
త్యత్రాప్యుక్తం- అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మ చిదచిద్వ
స్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానే

నకార్యస్యాజ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం చ సమీహితముపపన్నతరం
*హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూ
పే వ్యాకరవాణీతి తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మక
జీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ - సర్వే వాచకాశ్శబ్దాః అచి
జ్జీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన
కార్యవాచినశ్శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యం వృత్తం - అతః స్థూలసూ
క్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణం చేతి బ్రహ్మోపాదానం జ
గత్ సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కారణమితి జగతో బ్రహ్మోపా
దానత్వేఽపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావా
సంకరోఽప్యుపపన్నతరః - యథా శుక్లకృష్ణరక్తతంతుసంఘాతోపాదాన
త్వేఽపి చిత్రపటస్య తత్తత్తంతుప్రదేశ ఏవ శౌక్ల్యాదిసంబంధ ఇతి కార్యావస్థా
యామపి న సర్వత్ర వర్ణసంకరః - తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదాన
త్వేఽపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వభోగ్యత్వనియంతృత్వాద్య
సంకరః - తంతూనాం పృథక్ స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచి
త్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ । ఇహ తు చిదచితోస్సర్వావస్థ
యోః పరమపురుషశరీరత్వేన *తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్ - తత్ప్ర
కారః పరమపురుష ఏవ కారణం కార్యం చ స ఏవ సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి
విశేషః - స్వభావభేదస్తదసంకరశ్చ తత్ర చాత్ర చ తుల్యః - ఏవం చ సతి పరస్య
బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేఽపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వ
ముపపన్నతరం - స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున
ఆత్మతయావస్థానాత్కార్యత్వమప్యుపపన్నం అవస్థాంతరాపత్తిరేవ హి కా
ర్యతా - నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసంబంధాదుపప
ద్యంతే *అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస ఇతి
హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య *సత్యకామస్సత్యసంకల్ప ఇతి కల్యాణగుణాన్ వి
దధతీయం శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణ
విషయం వ్యవస్థాపయతి । జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వ
శక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణ స్వరూపం

---

*పా ॥ తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్

జ్ఞానైక నిరూపణీయం స్వప్రకాశతయా జ్ఞాన స్వరూపం చేత్యభ్యుపగమా దుపపన్నతరః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ * విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదికా జ్ఞాతృత్వమావేదయంతి, * సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞానస్వరూపతాం * సోఽకామయత బహుస్యాం * తదైక్షత బహుస్యాం * తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతి * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇతి - బ్రహ్మైవ స్వసంకల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రత్యనీకాబ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి ప్రతిషిధ్యతే * మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి * నేహ నానాస్తి కించన * యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి * తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాదినా। న పునః * బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాది శ్రుతి సిద్ధం స్వసంకల్పకృతం బ్రహ్మణో నానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదితి నిషేధవాక్యారంభే చ తత్ స్థాపితం * సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇత్యాదినా। ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదం చ వదంతీనాం కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వం వదంతీనాం చ సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధశ్శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయత ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదస్యౌపాధిక బ్రహ్మభేద వాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య న కథంచిదవకాశో దృశ్యత ఇత్యలమతివిస్తరేణ॥ ౨

మూ॰ {తత్క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్ ।
సచ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు ॥ 3}

భా॥ తత్ క్షేత్రం యచ్చ యద్ద్రవ్యం యాదృక్చ యేషామాశ్రయభూతం- యద్వికారి యే చాస్య వికారాః- యతశ్చ యతో హేతోరిదముత్పన్నం- యస్మై ప్రయోజనాయోత్పన్నమిత్యర్థః యత్ యత్స్వరూపం చేదం- స చ

యః సచక్షేత్రజ్ఞో యః యత్స్వరూపో యత్ప్రభావశ్చ - యే చాస్యప్రభావాః-తత్సర్వం సమాసేన సంక్షేపేణ మత్తః శృణు॥ ౩

మూ. {ఋషిభిర్బహుధాగీతంఛందోభిర్వివిధైఃపృథక్। బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భిర్వినిశ్చితైః॥ ౪}

భా॥ తదిదంక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యమృషిభిఃపరాశరాదిభిఃబహుధా బహుప్రకారంగీతం*అహంత్వంచతథాన్యేచభూతైరూహ్యామపార్థివ।గుణప్రవాహపతితో భూతసర్గోఽపియాత్యయం। కర్మవశ్యాగుణాహ్యేతేసత్త్వాద్యాఃపృథివీపతే।అవిద్యాసంచితంకర్మతచ్చాశేషేషుజంతుషు ఆత్మాశుద్ధోఽక్షరశ్శాంతో నిర్గుణఃప్రకృతేఃపరః। తథా।పిండః పృథగ్యతః పుంసఃశిరఃపాణ్యాదిలక్షణః।తతోఽహమితికుత్రైతాంసంజ్ఞాంరాజన్కరోమ్యహం॥తథాచ॥ కింత్వమేతచ్ఛిరఃకిన్నుఉరస్తవతథోదరం। కిముపాదాదికంత్వంవైతవైతత్కిం మహీపతే।సమస్తావయవేభ్యస్త్వంపృథగ్భూపవ్యవస్థితః।కోఽహమిత్యేవనిపుణోభూత్వాచింతయపార్థివేతి-ఏవం వివిక్తయోర్ద్వయోర్వాసుదేవాత్మకత్వంచాహుః*ఇంద్రియాణిమనోబుద్ధిస్సత్త్వంతేజోబలంధృతిః। వాసుదేవాత్మకాన్యాహుః క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞమేవచేతి।ఛందోభిర్వివిధైఃపృథక్ - పృథగ్విధైశ్ఛందోభిశ్చ ఋగ్యజుస్సామాథర్వభిర్దేహాత్మనోఃస్వరూపంపృథగ్గతం*తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః అద్భ్యఃపృథివీ పృథివ్యాఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం అన్నాత్పురుషః సవాఏషపురుషోఽన్నరసమయఇతిశరీరస్వరూపమభిధాయతస్మాదంతరంప్రాణమయంతస్మాచ్చాంతరంమనోమయమభిధాయ* తస్మాద్వాఏతస్మాన్మనోమయాత్ అన్యోఽంతరఆత్మావిజ్ఞానమయఇతిక్షేత్రజ్ఞస్వరూపమభిధాయ*తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽంతరఆత్మానందమయఇతి క్షేత్రజ్ఞస్యాప్యంతరాత్మతయాఆనందమయఃపరమాత్మాభిహితః।ఏవమృక్సామాథర్వసుచతత్రతత్రక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోఃపృథగ్భావస్తయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వంచస్పష్టంగీతం।బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవబ్రహ్మప్రతిపాదనసూత్రాఖ్యైఃపదైఃశారీరకసూత్రైః-హేతుమద్భిర్వినిశ్చితైః-నిర్ణయాంతైః*వియదశ్రుతేరిత్యారభ్యక్షేత్రప్రకారనిర్ణయఉక్తః*నాత్మాశ్రుతేర్ని

త్యేతాన్వచ్ఛతాభ్య ఇత్యారభ్య *జ్ఞోఽతఏవేత్యాదిభిః క్షేత్రజ్ఞయాథా
త్మ్యంనిర్ణయ ఉక్తః* పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరితి భగవత్ప్రవర్త్యత్వేనభగవదా
త్మకత్వముక్తం-ఏవంబహుధాగీతం-క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యంమయా
సంక్షేపేణసుస్పష్టముచ్యమానంశృణ్విత్యర్థః॥ ౪

మూ. మహాభూతాన్యహంకారోబుద్ధిరవ్యక్తమేవచ । ఇం
ద్రియాణిదశైకంచ పంచచేంద్రియగోచరాః॥ ౫॥ ఇ
చ్ఛాద్వేషస్సుఖందుఃఖంసంఘాతశ్చేతనాధృతిః । ఏ
తత్ క్షేత్రంసమాసేనసవికారముదాహృతం ॥ ౬

భా॥ మహాభూతాన్యహంకారోబుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి క్షేత్రారంభక ద్రవ్యాణి-పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశామహాభూతాని- అహంకారోభూతాదిః-బుద్ధిర్మహాన్- అవ్యక్తంప్రకృతిః - ఇంద్రియాణిదశైకంచపంచ చేంద్రియగోచరాఇతిక్షేత్రాశ్రితానితత్త్వాని - శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వా ఘ్రాణానిపంచజ్ఞానేంద్రియాణి - వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాని పంచకర్మేంద్రియాణీతితానిదశ- ఏకమితిమనః - ఇంద్రియగోచరాశ్చపంచశబ్ద స్పర్శరూపరసగంధాః-ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖందుఃఖమితి క్షేత్రకార్యాణిక్షేత్రవికారాఉచ్యంతే - యద్యపీచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖాన్యాత్మ ధర్మభూతాని- తథాప్యాత్మనఃక్షేత్రసంబంధప్రయుక్తానీతిక్షేత్రకార్యతయాక్షేత్రవికారాఉచ్యంతే- తేషాంపురుషధర్మత్వం* పురుషస్సుఖదుఃఖానాంభోక్తృత్వేహేతురుచ్యతేఇతివక్ష్యతే- సంఘాతశ్చేతనాధృతిః- ఆధృతిరాధారః - సుఖదుఃఖేభుంజానస్యభోగాపవర్గౌసాధయతశ్చచేతనస్యాధారతయోత్పన్నోభూతసంఘాతఃప్రకృత్యాదిపృథివ్యంతద్రవ్యారబ్ధమింద్రియాశ్రయభూతమిచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖవికారిభూతసంఘాతరూపంచేతనసుఖదుఃఖోపభోగాధారత్వప్రయోజనంక్షేత్రమిత్యుక్తంభవతి - ఏతత్ క్షేత్రంసమాసేనసంక్షేపేణసవికారంసకార్యముదాహృతం॥ ౬

అ॥ అథక్షేత్రకార్యేష్వాత్మజ్ఞానసాధనతయోపాదేయాగుణాఃప్రోచ్యంతే॥

మూ. అమానిత్వమదంభిత్వమహింసాక్షాంతిరార్జవం। ఆచా
ర్యోపాసనంశౌచంస్థైర్యమాత్మవినిగ్రహః॥ ౭

భా॥ అమానిత్వం ఉత్కృష్టజనేష్వవధీరణారహితత్వం- అదంభిత్వం ధార్మికత్వయశఃప్రయోజనతయా ధర్మానుష్ఠానం దంభః తద్రహితత్వం - అహింసా వాఙ్మనఃకాయైః పరపీడారహితత్వం- క్షాంతిః పరైః పీడ్యమానస్యాపి తాన్ప్రత్యవికృతచిత్తత్వం-ఆర్జవం పరాన్ప్రతి వాఙ్మనఃకాయప్రవృత్తీనామేకరూపతా-ఆచార్యోపాసనం- ఆత్మజ్ఞానప్రదాయిన్యాచార్యే ప్రణిపాతపరిప్రశ్నసేవాదినిరతత్వం - శౌచం ఆత్మజ్ఞానతత్సాధనయోగ్యతా మనోవాక్కాయగతా శాస్త్రసిద్ధా - స్థైర్యం అధ్యాత్మశాస్త్రోదితేర్థేషు నిశ్చలత్వం- ఆత్మవినిగ్రహః- ఆత్మస్వరూపవ్యతిరిక్తవిషయేభ్యో మనసో నివర్తనం॥ ౭

మూ॥ ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్యమనహంకార ఏవ చ । జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనం॥ ౮॥

భా॥ ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్యం- ఆత్మవ్యతిరిక్తేషు విషయేషు సదోషతానుసంధానేనోద్వేజనం- అనహంకారః అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమానరహితత్వం- ప్రదర్శనార్థమిదం - అనాత్మీయేష్వాత్మీయాభిమానరహితత్వం చ వివక్షితం- జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనం - సశరీరత్వే జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖరూపస్య దోషస్యావర్జనీయత్వానుసంధానం॥ ౮

మూ॥ అసక్తిరనభిష్వంగః పుత్రదారగృహాదిషు॥౮౪॥

భా॥ అసక్తిరాత్మవ్యతిరిక్తపరిగ్రహేషు సంగరహితత్వం- అనభిష్వంగః పుత్రదారగృహాదిషు తేషు శాస్త్రీయకర్మోపకరణత్వాతిరేకేణ శ్లేషరహితత్వం ౮౪

మూ॥ నిత్యం చ సమచిత్తత్వమిష్టానిష్టోపపత్తిషు॥౯॥

భా॥ సంకల్పప్రభవేష్విష్టానిష్టోపనిపాతేషు హర్షోద్వేగరహితత్వం॥౯

మూ॥ మయి చానన్యయోగేన భక్తిరవ్యభిచారిణీ॥౯౪॥

భా॥ మయి సర్వేశ్వరే చైకాంత్యయోగేన స్థిరా భక్తిః॥ ౯౪

మూ॥ వివిక్తదేశసేవిత్వమరతిర్జనసంసది॥ ౧౦॥

భా॥ జనవర్జితదేశవాసిత్వం జనసంసది చాప్రీతిః॥ ౧౦

మూ॥ అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థచింతనం॥ ౧౦౪॥

భా॥ ఆత్మని జ్ఞానమధ్యాత్మజ్ఞానం తన్నిష్ఠత్వం - తత్త్వజ్ఞానార్థచింతనం- తత్త్వజ్ఞానప్రయోజనం యచ్చింతనం తన్నిరతత్వమిత్యర్థః॥ ౧౦

మూ॥ ఏతజ్జ్ఞానమితి ప్రోక్తమజ్ఞానం యదతోఽన్యథా॥ ౧౧॥

భా॥ జ్ఞాయతేఽనేనాత్మేతి జ్ఞానం- ఆత్మజ్ఞానసాధనమిత్యర్థః- క్షేత్రసంబంధినః పురుషస్యామానిత్వాదికముక్తం గుణబృందమేవాత్మజ్ఞానోపయోగి- ఏతద్వ్యతిరిక్తం సర్వం క్షేత్రకార్యమాత్మజ్ఞానవిరోధీత్యజ్ఞానం॥ ౧౧

అ॥ అథ * ఏతద్యో వేత్తీతి వేదితృత్వలక్షణేనోక్తస్య క్షేత్రజ్ఞస్య స్వరూపం విశోధ్యతే।

మూ॥ జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే। అ-
నాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే॥ ౧౨

భా॥ అమానిత్వాదిభిః సాధనైర్జ్ఞేయం ప్రాప్యం యత్ప్రత్యగాత్మస్వరూపం తత్ప్రవక్ష్యామి - యజ్జ్ఞాత్వా జన్మజరామరణాదిప్రాకృతధర్మరహితమమృతమాత్మానం ప్రాప్నోతి - అనాది ఆదిర్యస్య న విద్యతే తదనాది- అస్య హి ప్రత్యగాత్మన ఉత్పత్తిర్న విద్యతే - తత ఏవాంతో న విద్యతే- శ్రుతిశ్చ * న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి- మత్పరం - అహం పరో యస్య తన్మత్పరం * ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం జీవభూతామితి హ్యుక్తం భగవచ్ఛరీరతయా భగవచ్ఛేషతైకరసం హ్యాత్మస్వరూపం - తథా చ శ్రుతిః * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో యమయతీతి - తథా * స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః- ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశ ఇత్యాదికా - బ్రహ్మ బృహత్త్వగుణయోగి శరీరాదర్థాంతరభూతం స్వతః శరీరాదిభిః పరిచ్ఛేదరహితం క్షేత్రజ్ఞతత్త్వమిత్యర్థః - సోఽనంత్యాయ కల్పత ఇతి హి శ్రూయతే- శరీరపరిచ్ఛిన్నత్వం చాస్య కర్మకృతం- కర్మబంధాన్ముక్తస్యానంత్యం- ఆత్మన్యపి బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే * స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య చ। బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి। సమః సర్వేషు భూ

---

§ అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వమిత్యత్ర నిత్యశబ్దేన అవిచ్ఛిన్నానువృత్తిర్వివక్షితేత్యాహ - తన్నిష్ఠత్వమితి॥

తేషుముక్త్యుక్తింలభతేపరామితి- నసత్తన్నాసదుచ్యతే- కార్యకారణరూపావస్థాద్వయరహితతయాసదసచ్ఛబ్దాభ్యామాత్మస్వరూపంనోచ్యతే - కార్యావస్థాయాంహిదేవాదినామరూపభాక్త్వేనసదిత్యుచ్యతే - తదనర్హతయాకారణావస్థాయామసదిత్యుచ్యతే - తథాచశ్రుతిః* అసద్వా ఇదమగ్రఆసీత్- తతోవైసదజాయత*తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియతేత్యాదికా కార్యకారణావస్థాద్వయాన్వయస్త్వాత్మనఃకర్మరూపావిద్యావేష్టనకృతః- నస్వరూపకృతఇతిసదసచ్ఛబ్దాభ్యామాత్మస్వరూపంనోచ్యతే-యద్యపి*అసద్వాఇదమగ్రఆసీదితికారణావస్థంపరంబ్రహ్మోచ్యతే తథాపినామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంపరంబ్రహ్మకారణావస్థమితికారణావస్థాయాంక్షేత్రక్షేత్రజ్ఞస్వరూపమప్యసచ్ఛబ్దవాచ్యం క్షేత్రజ్ఞస్యసావస్థాకర్మకృతేతిపరిశుద్ధస్వరూపంనసదసచ్ఛబ్దనిర్దేశ్యం॥ ౧౨

మూ. సర్వతఃపాణిపాదంతత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం । సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్యతిష్ఠతి॥ ౧౩

భా॥ సర్వతఃపాణిపాదంతత్ -పరిశుద్ధాత్మస్వరూపంసర్వతఃపాణిపాదకార్యశక్తం- తథాసర్వతోఽక్షిశిరోముఖంసర్వతశ్శ్రుతిమత్ -సర్వతశ్చక్షురాదికార్యకృత్ * అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి పరస్యబ్రహ్మణోఽపాణిపాదస్యాపిసర్వతఃపాణిపాదాదికార్యకృత్త్వంశ్రూయతే - ప్రత్యగాత్మనోపిపరిశుద్ధస్యతత్సామ్యాపత్త్యాసర్వతః పాణిపాదాదికార్యకృత్త్వంశ్రుతిసిద్ధమేవ * తదావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయ నిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీతిహిశ్రూయతే*ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాఇతిచవక్ష్యతే - లోకేసర్వమావృత్యతిష్ఠతి - లోకేయద్వస్తుజాతంతత్సర్వంవ్యాప్యతిష్ఠతి - పరిశుద్ధస్వరూపందేశాదిపరిచ్ఛేదరహితతయాసర్వగతమిత్యర్థః॥ ౧౩

మూ. సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితం। అసక్తంసర్వభృచ్చైవనిర్గుణంగుణభోక్తృచ॥ ౧౪॥

భా॥ సర్వేంద్రియగుణాభాసం-సర్వేంద్రియగుణైరాభాసోయస్యతత్సర్వేంద్రియగుణాభాసం-ఇంద్రియగుణాఇంద్రియవృత్తయః - ఇంద్రి

యవృత్తిభిరపివిషయాన్జ్ఞాతుంనసమర్థమిత్యర్థః - స్వభావతస్సర్వేంద్రియవివర్జితం-వినైవేంద్రియవృత్తిభిః స్వతఏవసర్వంజానాతీత్యర్థః -అసక్తం-స్వభావతోదేవాదిదేహసంగరహితం- సర్వభృచ్చైవ - దేవాదిసర్వదేహభరణసమర్థంచ * సఏకధాభవతిత్రిధా భవతీ త్యాదిశ్రుతేః నిర్గుణం తథాస్వభావతస్సత్వాదిగుణ రహితం గుణభోక్తృచ సత్వాదినాంగుణానాంభోగసమర్థంచ॥ ౧౪

మూ॥ బహిరంతశ్చభూతానామచరంచరమేవచ। సూక్ష్మ
త్వాత్తదవిజ్ఞేయం దూరస్థంచాంతికేచ తత్ ॥౧౫

భా॥పృథివ్యాదీన్భూతానిపరిత్యజ్యాశరీరోబహిర్వర్తతే- తేషామంతశ్చ వర్తతే * జక్షత్క్రీడన్రమమాణస్త్రీభిర్వాయానైర్వేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధస్వచ్ఛందవృత్తిస్వచరంచరమేవచ-స్వభావతో-ఽచరంచరంచ దేహిత్వే-సూక్ష్మత్వాత్తదవిజ్ఞేయం- ఏవంసర్వశక్తియుక్తంసర్వజ్ఞంతదాత్మతత్వమస్మిన్క్షేత్రేవర్తమానమప్యతిసూక్ష్మత్వాద్దేహాత్పృథక్త్వేనసంసారిభిరవిజ్ఞేయం-దూరస్థంచాంతికేచతత్ - అమానిత్వాద్యుక్తగుణరహితానాంవిపరీతగుణానాంపుంసాంస్వదేహేవర్తమానమప్యతిదూరస్థం- తథాఅమానిత్వాదిగుణోపేతానాంతదేవాంతికేవర్తతే॥ ౧౫

మూ॥ అవిభక్తంచభూతేషువిభక్తమివచస్థితం ॥౧౫½

భా॥ దేవమనుష్యాదిభూతేషు సర్వత్రస్థితమాత్మవస్తు వేదితృత్వైకాకారతయాఅవిభక్తంఅవిదుషాందేవాద్యాకారేణ అయందేవోమనుష్య ఇతివిభక్తమివచస్థితం॥ ౧౫½

అ॥ దేవోహంమనుష్యోహమితిదేహసామానాధికరణ్యేనానుసంధీయమానమపివేదితృత్వేనదేహాదర్థాంతరభూతంజ్ఞాతుంశక్యమిత్యాదావుక్తమేతద్యోవేత్తీతి, ఇదానీంప్రకారాంతరైశ్చ దేహాదర్థాంతరత్వేన జ్ఞాతుం శక్యమిత్యాహ॥

మూ॥ భూతభర్తృచతజ్జ్ఞేయంగ్రసిష్ణుప్రభవిష్ణుచ॥ ౧౬

భా॥ భూతానాంపృథివ్యాదీనాం దేహరూపేణసంహతానాం యద్భర్తృతద్భర్తృత్వేనభూతేభ్యోర్థాంతరం జ్ఞేయం - అర్థాంతరమితి

జ్ఞాతుంశక్యమిత్యర్థః-తథా గ్రసిష్ణు-అన్నాదీనాంభౌతికానాంగ్రసిష్ణు-గ్ర
స్యమానేభ్యోఽభూతేభ్యోగ్రసితృత్వేనార్థాంతరభూతమితి జ్ఞాతుంశ
క్యం ప్రభవిష్ణుచ-ప్రభవహేతుశ్చ-గ్రస్తానామన్నాదీనామాకారాంతరే
ణపరిణతానాం ప్రభవహేతుః తేభ్యోఽర్థాంతరమితిజ్ఞాతుంశక్యమిత్య
ర్థః - మృతశరీరేగ్రసనప్రభవాదీనామదర్శనాన్నభూతసంఘాతరూపం
క్షేత్రంగ్రసనప్రభవభరణహేతురితినిశ్చీయతే॥ ౧౬

మూ. {జ్యోతిషామపితజ్జ్యోతిస్తమసఃపరముచ్యతే । జ్ఞానంజ్ఞే
యంజ్ఞానగమ్యంహృదిసర్వస్య విష్ఠితం॥ ౧౭}

భా॥జ్యోతిషాందీపాదిత్యమణిప్రభృతీనామపి తదేవజ్యోతిః ప్రకాశ
కం-దీపాదిత్యాదీనామప్యాత్మప్రభారూపంజ్ఞానమేవప్రకాశయతి-దీపా
దయస్తువిషయేంద్రియసన్నికర్షవిరోధిసంతమసనిరసనమాత్రంకుర్వతే
తావన్మాత్రేణతేషాంప్రకాశకత్వం-తమసఃపరముచ్యతే- తమశ్శబ్దస్సూ
క్ష్మావస్థప్రకృతివచనః-ప్రకృతేఃపరముచ్యతఇత్యర్థః-అతోజ్ఞానంజ్ఞేయం
జ్ఞానైకాకారమితిజ్ఞేయం-తచ్చజ్ఞానగమ్యం-అమానిత్వాదిభిర్జ్ఞానసా
ధనైరుక్తైః(ప్రా)ప్యమిత్యర్థః। హృదిసర్వస్యవిష్ఠితం-సర్వస్యమనుష్యాదే
హృదివిశేషేణావస్థితంసన్నిహితం॥ ౧౭

మూ. {ఇతిక్షేత్రంతథాజ్ఞానంజ్ఞేయంచోక్తంసమాసతః। మద్భ
క్తఏతద్విజ్ఞాయమద్భావాయోపపద్యతే॥ ౧౮}

భా॥ఏవంమహాభూతాన్యహంకారఇత్యాదినాసంఘాతశ్చేతనాధృతిరి
త్యంతేనక్షేత్రతత్త్వంసమాసేనోక్తం- అమానిత్వమిత్యాదినాతత్వజ్ఞా
నార్థచింతనమిత్యంతేనజ్ఞాతవ్యస్యాత్మతత్త్వస్యజ్ఞానసాధనముక్తం - అ
నాదిమత్పరమిత్యాదినాహృదిసర్వస్యవిష్ఠితమిత్యంతేన జ్ఞేయస్యక్షేత్రి
జ్ఞస్యయాథాత్మ్యంచసంక్షేపేణోక్తం- మద్భక్తఏతత్ క్షేత్రయాథా
త్మ్యం క్షేత్రాద్వివిక్తాత్మస్వరూపప్రాప్త్యుపాయ యాథాత్మ్యంక్షే
త్రజ్ఞయాథాత్మ్యంచవిజ్ఞాయ- మద్భావాయోపపద్యతేమమయోభావః
స్వభావః అసంసారిత్వం - అసంసారిత్వప్రాప్తయే ఉపపన్నోఽభవ
తీత్యర్థః॥ ౧౮

అ॥ అథాత్యంతవివిక్తస్వభావయోః ప్రకృత్యాత్మనోస్సంసర్గస్యానాదిత్వం సంసృష్టయోర్ద్వయోః కార్యభేదస్సంసర్గహేతుశ్చోచ్యతే॥

మూ. {ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి। వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్॥ ౧౯}

భా॥ ప్రకృతిపురుషావుభావన్యోన్యసంసృష్టావనాదీ ఇతి విద్ధి బంధహేతుభూతాన్వికారానిచ్ఛాద్వేషాదీనమానిత్వాదికాంశ్చ గుణాన్ మోక్షహేతుభూతాన్ ప్రకృతిసంభవాన్ విద్ధి-పురుషేణ సంసృష్టేయమనాదికాలప్రవృత్తా క్షేత్రాకార పరిణతా ప్రకృతిః స్వవికారైరిచ్ఛాద్వేషాదిభిః పురుషస్య బంధహేతుర్భవతి- సైవామానిత్వాదిభిస్స్వవికారైః పురుషస్యాపవర్గహేతుర్భవతీత్యర్థః॥ ౧౯

మూ. {*కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే ॥ ౨౦}

భా॥ కార్యం శరీరం కారణాని జ్ఞానకర్మాత్మకాని సమనస్కానీంద్రియాణి తేషాం క్రియాకారిత్వే పురుషాధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ హేతుః-పురుషాధిష్ఠితక్షేత్రాకారపరిణతప్రకృత్యాశ్రయా భోగసాధనభూతాః క్రియా ఇత్యర్థః- పురుషస్యత్వధిష్ఠాతృత్వమేవ-తదపేక్షయా * కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యాదికముక్తం - శరీరాధిష్ఠానప్రయత్నహేతుత్వమేవహి పురుషస్యకర్తృత్వం-ప్రకృతిసంసృష్టః పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతుః-సుఖదుఃఖానుభవాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ ౨౦

అ॥ ఏవమన్యోన్యసంసృష్టయోః ప్రకృతిపురుషయోః కార్యభేద ఉక్తః పురుషస్య స్వతస్స్వానుభవైకసుఖస్యాపి వైషయికసుఖదుఃఖోపభోగహేతుత్వమాహ॥

మూ॥ పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుంక్తే ప్రకృతిజాన్గుణాన్॥ ౨౧॥

భా॥ గుణశబ్దః స్వకార్యేష్వౌపచారికః-స్వతస్స్వానుభవైకసుఖః పురుషః ప్రకృతిస్థః ప్రకృతిసంసృష్టః - ప్రకృతిజాన్గుణాన్ ప్రకృతిసంస

---

*తా॥ కార్యకరణకర్తృత్వ ఇతి పరోక్తం పాఠాంతరమపసిద్ధాంతనాదృతం-

గోన్పాధికాన్ సత్త్వాదిగుణకార్యభూతాన్ సుఖదుఃఖాదీన్ భుఙ్క్తే అ
భవతి॥ ౨౦

అ॥ ప్రకృతిసంసర్గహేతుమాహ॥

మూ॥ కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు॥ ౨౧

భా॥ పూర్వపూర్వప్రకృతిపరిణామరూప దేవమనుష్యాదియోని విశేషేషు స్థితోఽయం పురుషస్తత్తద్యోనిప్రయుక్త సత్త్వాది గుణమయేషు సుఖాదిషు సక్తస్తత్సాధనభూతేషు పుణ్యపాపకర్మసు ప్రవర్తతే- తతస్తత్పుణ్యపాపఫలానుభవాయ సదసద్యోనిషు సాధ్వసాధుషు యోనిషు జాయతే- తతశ్చ కర్మారభతే తతశ్చ జాయతే- యావదమానిత్వాదికానాత్మప్రాప్తిసాధనభూతాన్ గుణాన్ సేవతే తావదేవ సంసరతి - తదిదముక్తం కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోనిజన్మస్వితి॥ ౨౧

మూ. {ఉపద్రష్టానుమన్తా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః। పర
మాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః॥ ౨౨}

భా॥ అస్మిన్ దేహేఽవస్థితోఽయం పురుషో దేహ ప్రవృత్త్యను గుణ సఙ్కల్పాదిరూపేణ దేహస్యోపద్రష్టా అనుమన్తా చ భవతి- తథా దేహస్య భర్తా చ భవతి- తథా దేహప్రవృత్తిజనితసుఖదుఃఖయోర్భోక్తా చ భవతి। ఏవం దేహనియమనేన దేహభరణేన దేహశేషిత్వేన చ దేహేన్ద్రియమనాంసి ప్రతి మహేశ్వరో భవతి। తథా వక్ష్యతే * శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః। గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధానివాశయాదితి §అస్మిన్ దేహే దేహేన్ద్రియమనాంసి ప్రతి పరమాత్మేతి చాప్యుక్తః - దేహే మనసి చాత్మశబ్దోఽనన్తరమేవ ప్రయుజ్యతే* ధ్యానేనాత్మని పశ్యన్తి కేచిదాత్మానమాత్మనేతి † అపిశబ్దాన్మహేశ్వర ఇత్యప్యుక్త ఇతి

§జీవాత్మన్యేవజ్ఞానతో వ్యాప్త్యా పరమాత్మ శబ్దప్రయోగోపపత్తయే సన్నిహితసఙ్కోచకాన్వయమాహ॥ అస్మిన్ దేహ ఇతి॥ సాక్షాత్పరమాత్మ విషయత్వే సతి అస్మిన్ దేహ ఇత్యసఙ్గతమితి భావః-

†పరమాత్మశబ్దవన్మహేశ్వరశబ్దస్యాపి సన్నిహితసఙ్కోచకావచ్ఛిన్నవిషయత్వం చకారాతిరిక్తవిషయేణ అపిశబ్దేనాపి ప్రతీతమిత్యాహ అపిశబ్దాదితి

గమ్యతే- పురుషః పరః అనాదిమత్పరమిత్యాదినోక్తాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానశక్తిరయంపురుషోఽనాదిప్రకృతిసంబంధకృతగుణసంగాదేతద్దేహమాత్ర మహేశ్వరో దేహమాత్రపరమాత్మా భవతి॥ ౨౨

మూ॰ యఏవం వేత్తిపురుషంప్రకృతించగుణైస్సహ। సర్వథా
వర్తమానోఽపినసభూయోఽభిజాయతే॥ ౨౩

భా॥ ఏవముక్తస్వభావంపురుషం ఉక్తస్వభావాంచప్రకృతిం సత్యమాణస్వభావయుక్తైస్సత్త్వాదిభిర్గుణైస్సహయోవేత్తి- యథావద్వివేకేనజానాతి- ససర్వథా దేవమనుష్యాదిదేహేష్వతిమాత్రక్లిష్టప్రకారేణ వర్తమానోఽపిభూయోనజాయతే నభూయః ప్రకృత్యాసంబధ్యతే- అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానలక్షణముపహతపాప్మానమాత్మానం తద్దేహావసానసమయే ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౨౩

మూ॰ ధ్యానేనాత్మనిపశ్యంతి కేచిదాత్మానమాత్మనా। అన్యే
సాంఖ్యేనయోగేనకర్మయోగేనచాపరే॥ ౨౪

భా॥ కేచిన్నిష్పన్నయోగా ఆత్మనిశరీరేవస్థితమాత్మానమాత్మనామనసా ధ్యానేనయోగేనపశ్యంతి- అన్యేచానిష్పన్నయోగాస్సాంఖ్యేనయోగేన జ్ఞానయోగేన యోగయోగ్యంమనఃకృత్వా ఆత్మానంపశ్యంతి- అపరే జ్ఞానయోగానధికారిణస్తదధికారిణశ్చ సుకరోపాయసక్తాః వ్యపదేశ్యాశ్చకర్మయోగేనాంతర్గతజ్ఞానేనమనసో యోగయోగ్యతామాపాద్యాత్మానంపశ్యంతి॥ ౨౪

మూ॰ అన్యేత్వేవమజానంతః శ్రుత్వాన్యేభ్యఉపాసతే। తేపి
చాతితరంత్యేవమృత్యుంశ్రుతిపరాయణాః॥ ౨౫

భా॥ అన్యేతుకర్మయోగాదిష్వాత్మావలోకనసాధనేష్వనధికృతా అన్యేభ్యస్తత్త్వదర్శిభ్యోజ్ఞానిభ్యః శ్రుత్వా కర్మయోగాదిభిరాత్మానముపాసతే। తేప్యాత్మదర్శనేనమృత్యుమతితరంతి- యేశ్రుతిపరాయణాః శ్రవణమాత్రనిష్ఠాః- ఏతే శ్రవణనిష్ఠాః పూతపాపాః క్రమేణకర్మయోగాదికమారభ్యాతితరంత్యేవమృత్యుం- అపిశబ్దాచ్చపర్వభేదోఽవగమ్యతే॥

అ॥ అథప్రకృతిసంసృష్టస్యాత్మనోవివేకానుసంధానప్రకారం వక్తుం సర్వం స్థావరంజంగమంచ సత్త్వంచిదచిత్సంసర్గజమిత్యాహ॥

మూ. {యావత్సంజాయతేకించిత్సత్త్వంస్థావరజంగమం। క్షే
త్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధిభరతర్షభ॥ ౨౬}

భా॥ యావత్ స్థావరజంగమాత్మనాసత్త్వంజాయతే- తావత్ -క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరసంయోగాదేవజాయతే-సంయుక్తమేవజాయతే నత్వితరేతరవియుక్తమిత్యర్థః॥ ౨౬

మూ. {సమంసర్వేషుభూతేషుతిష్ఠంతంపరమేశ్వరం। వినశ్య
త్స్వవినశ్యంతంయఃపశ్యతిసపశ్యతి ॥ ౨౭}

భా॥ ఏవమితరేతరయుక్తేషుసర్వేషుభూతేషు దేవాదివిషమాకారాద్వియుక్తంతత్రతత్రతద్దేహేంద్రియమనాంసిప్రతిపరమేశ్వరత్వేనస్థితమాత్మానంజ్ఞాతృత్వేన సమానాకారం తేషుదేహాదిషువినశ్యత్స్వవినాశానర్హస్వభావేనాపినశ్యంతంయఃపశ్యతిసపశ్యతి-సఆత్మానంయథావదవస్థితం పశ్యతి-యస్తుదేవాదివిషమాకారేణాత్మానమపివిషమాకారం జన్మవినాశాదియుక్తంచపశ్యతిసనిత్యమేవసంసరతీత్యభిప్రాయః॥ ౨౭

మూ {సమంపశ్యన్హిసర్వత్రసమవస్థితమీశ్వరం। నహిన
స్త్యాత్మనాత్మానంతతోయాతిపరాంగతిం॥ ౨౮}

భా॥ సర్వత్రదేవాదిశరీరేష్వ§ తచ్ఛేషిత్వేనాధారతయానియంతృతయావస్థితమీశ్వరమాత్మానం దేవాది విషమాకారవియుక్తం జ్ఞానైకాకారతయాసమంపశ్యన్నాత్మనామనసాస్వమాత్మానం నహినస్తిరక్షతి-సంసారాన్మోచయతి-తతస్తస్మాత్ జ్ఞాతృతయాసర్వత్రసమానాకారదర్శనాత్పరాంగతింయాతి-గమ్యతఇతిగతిఃపరంగంతవ్యం యథావదవస్థితమాత్మానంప్రాప్నోతి। దేవాద్యాకార యుక్తతయా సర్వత్రవిషమమాత్మానంపశ్యన్ఆత్మానంహినస్తి-భవజలధిమధ్యేప్రక్షిపతి॥ ౨౮

మూ. {ప్రకృత్యైవచకర్మాణిక్రియమాణానిసర్వశః। యఃప
శ్యతితథాత్మానమకర్తారంసపశ్యతి॥ ౨౯}

భా॥ సర్వాణికర్మాణి* కార్యకారణకర్తృత్వేహేతుః ప్రకృతిరుచ్య

---

§సమవస్థితమిత్యత్ర ఉపసర్గసామర్థ్యాల్లబ్ధస్థితివైశేష్యంవ్యనక్తి॥ తతచ్ఛేషిత్వేనేత్యాదినా ॥ అతఏవహిస్థితమిత్యేతావద్విభజ్యనిర్దిష్టం

తఇతిపూర్వోక్తనీత్యాప్రకృత్యాక్రియమాణానీతియఃపశ్యతితథాత్మానం జ్ఞానాకారమకర్తారంచయఃపశ్యతి- తస్య ప్రకృతిసంయోగస్తదధిష్ఠానం తజ్జన్యసుఖదుఃఖానుభవశ్చ కర్మరూపాజ్ఞానకృతఇతిచయఃపశ్యతి సఆత్మానంయథావదవస్థితంపశ్యతి॥ ౨౯

మూ॥ యదాభూతపృథగ్భావమేకస్థమనుపశ్యతి। తతఏవ
చవిస్తారంబ్రహ్మసంపద్యతేతదా॥ ౩౦

భా॥ప్రకృతిపురుషతత్త్వద్వయాత్మకేషుదేవాదిషుసర్వేషుభూతేషుసత్సు తేషాందేవత్వమనుష్యత్వహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వాది పృథగ్భావమేకస్థంఏకతత్వస్థం ప్రకృతిస్థంయదాపశ్యతి నాత్మస్థం- తతఏవప్రకృతితఏవోత్తరోత్తరపుత్రపౌత్రాదిభేదవిస్తారంచయదాపశ్యతి-తదైవబ్రహ్మసంపద్యతే - అనవచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారమాత్మానంప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

మూ॥ అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వాత్పరమాత్మాయమవ్యయః।శ
రీరస్థోపికౌంతేయనకరోతినలిప్యతే॥ ౩౧

భా॥అయంపరమాత్మా దేహేప్రవృత్తస్వభావేననిరూపితః-శరీరస్థోప్యనాదిత్వాదనారభ్యత్వాదవ్యయఃవ్యయరహితః - నిర్గుణత్వాత్సత్వాదిగుణరహితత్వాత్ నకరోతినలిప్యతే-దేహస్వభావైర్నలిప్యతే॥ ౩౧

అ॥యద్యపినిర్గుణత్వాన్నకరోతి, నిత్యసంయుక్తో దేహస్వభావైః కథంనలిప్యతఇత్యత్రాహ॥

మూ॥ యథాసర్వగతంసౌక్ష్మ్యాదాకాశంనోపలిప్యతే।సర్వ
త్రావస్థితోదేహేతథాత్మానోపలిప్యతే॥ ౩౨

భా॥యథాఆకాశంసర్వగతమపిపరైర్వస్తుభిస్సంయుక్తమపిసౌక్ష్మ్యాత్సర్వవస్తుస్వభావైర్నలిప్యతేతథాత్మాపిసౌక్ష్మ్యాత్సర్వత్రదేవమనుష్యాదౌదేహేవస్థితోపితత్తద్దేహస్వభావైర్నలిప్యతే॥ ౩౨

మూ॥ యథాప్రకాశయత్యేకఃకృత్స్నంలోకమిమంరవిః ।
క్షేత్రంక్షేత్రీతథాకృత్స్నంప్రకాశయతిభారత॥ ౩౩

భా॥యథైకఆదిత్యస్స్వయాప్రభయా కృత్స్నమిమంలోకంప్రకాశయతి-తథాక్షేత్రమపిక్షేత్రీమమేదంక్షేత్రమీదృశమితికృత్స్నంబహిరంతశ్చాపాదతలమస్తకంస్వకీయేనజ్ఞానేనప్రకాశయతి- అతఃప్రకా

సంకర్మసు క్రియాసు స్పృహాజననద్వారేణ నిబధ్నాతి - క్రియాసు హి స్పృహాయాం యాః క్రియా ఆరభతే దేహీ తాశ్చ పుణ్యపాపరూపా ఇతి తత్ఫలానుభవసాధనభూతాసు యోనిషు జన్మహేతవో భవంతి అతః కర్మసంగద్వారేణ రజో దేహినం నిబధ్నాతి। తదేవం రజో రాగతృష్ణాసంగహేతుః కర్మసంగహేతుశ్చేత్యుక్తం భవతి॥ ౭

మూ. { తమస్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినాం। ప్రమా
దాలస్యనిద్రాభిస్తన్నిబధ్నాతి భారత॥ ౮ }

భా॥ జ్ఞానాదన్యదిహాజ్ఞానమభిప్రేతం - జ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావబోధః - తస్మాదన్యత్తద్విపర్యయజ్ఞానం - తమస్తు వస్తుయాథాత్మ్యవిపరీతవిషయజ్ఞానజం - మోహనం సర్వదేహినాం మోహో విపర్యయజ్ఞానం విపర్యయజ్ఞానహేతురిత్యర్థః - తత్తమః ప్రమాదాలస్యనిద్రాహేతుతయా తద్ద్వారేణ దేహినం నిబధ్నాతి - ప్రమాదః కర్తవ్యాత్ కర్మణోఽన్యత్ర ప్రవృత్తిహేతుభూతమనవధానం - ఆలస్యం కర్మస్వనారంభస్వభావః - స్తబ్ధతేతి యావత్ - పురుషస్యేంద్రియప్రవర్తనశ్రాంత్యా సర్వేంద్రియప్రవర్తనోపరతిర్నిద్రా - తత్ర బాహ్యేంద్రియప్రవర్తనోపరమః స్వప్నః - మనసోఽప్యుపరతిస్సుషుప్తిః। ౮

అ॥ సత్త్వాదీనాం బంధద్వారభూతేషు ప్రధానాన్యాహ॥

మూ. { సత్త్వం సుఖే సంజయతి రజః కర్మణి భారత। జ్ఞానమావృ
త్య తు తమః ప్రమాదే సంజయత్యుత॥ ౯ }

భా॥ సత్త్వం సుఖసంగప్రధానం - రజః కర్మసంగప్రధానం - తమస్తు వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమావృత్య విపరీతజ్ఞానహేతుతయా కర్తవ్యవిపరీతప్రవృత్తిసంగప్రధానం ౯

అ॥ దేహాకారపరిణతాయాః ప్రకృతేః స్వరూపానుబంధినస్సత్త్వాదయో గుణాః తే చ స్వరూపానుబంధిత్వేన సర్వదా సర్వే వర్తంత ఇతి పరస్పరవిరుద్ధం కార్యం కథం జనయంతీత్యత్రాహ॥

మూ. { రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత। రజస్సత్త్వం
తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజస్తథా॥ ౧౦ }

భా॥ యద్యపి సత్త్వాదయస్త్రయః ప్రకృతిసంసృష్టాత్మస్వరూపానుబం

ధీనః- తథాపి ప్రాచీనకర్మవశాద్దేహాప్యాయనభూతాహారవైషమ్యాచ్చ సత్త్వాదయః పరస్పరసముద్భవాభిభవరూపేణ వర్తంతే - రజస్తమసీ కదాచిదభిభూయ సత్త్వముద్రిక్తం వర్తతే- తథా తమస్సత్త్వే అభిభూయ రజః కదాచిత్- కదాచిచ్చ రజస్సత్త్వే అభిభూయ తమః॥ ౧౦

అ॥ తచ్చ కార్యోపలబ్ధ్యైవావగచ్ఛేదిత్యాహ॥

మూ. { సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్§ప్రకాశ ఉపజాయతే। జ్ఞా-
నం యదా తదా విద్యాద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత॥ ౧౧ ॥ }

భా॥ సర్వేషు చక్షురాదిషు జ్ఞానద్వారేషు యదా వస్తుయాథాత్మ్యప్రకాశే జ్ఞానముపజాయతే- తదా తస్మిన్ దేహే సత్త్వం ప్రవృద్ధమితి విద్యాత్॥

మూ. { లోభః ప్రవృత్తిరారంభః కర్మణామశమస్స్పృహా।
రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ॥ ౧౨॥ }

భా॥ లోభః స్వకీయద్రవ్యస్యాత్యాగశీలతా- ప్రవృత్తిః ప్రయోజనమనుద్దిశ్యాపి చలనస్వభావతా- ఆరంభః కర్మణాం- ఫలసాధనభూతానాం కర్మణామారంభః- అశమః ఇంద్రియాణామనుపరతిః- స్పృహా విషయేచ్ఛా- ఏతాని రజసి ప్రవృద్ధే జాయంతే - యదా లోభాదయో వర్తంతే తదా రజః ప్రవృద్ధమితి విద్యాదిత్యర్థః॥ ౧౨

మూ. { అప్రకాశోఽప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహ ఏవ చ।
తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే కురునందన॥ ౧౩॥ }

భా॥ అప్రకాశో జ్ఞానానుదయః- అప్రవృత్తిశ్చ స్తబ్ధతా- ప్రమాదః అకార్యప్రవృత్తిఫలమనవధానం- మోహో విపరీతజ్ఞానం- ఏతాని తమసి ప్రవృద్ధే జాయంతే- ఏతైస్తమః ప్రవృద్ధమితి విద్యాత్ ॥ ౧౩

---

§ ప్రకాశశబ్దోఽత్ర న ప్రథమాంతః జ్ఞానశబ్దేన పునరుక్తిప్రసంగాత్ ప్రకాశ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానం జ్ఞానమితి కైశ్చిదుక్తస్య క్లిష్టత్వాత్ - సప్తమ్యంతత్వే తు జ్ఞానఫలభూతవ్యవహారానుగుణ్యవివక్షయా వా ప్రకాశస్వరూపాదిపరతయా వా జ్ఞానశబ్దేన మనోవృత్తివివక్షయా వా అన్వయ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ వస్తుయాథాత్మ్యప్రకాశే జ్ఞానమితి॥ ఏతేన ప్రకాశ ఆలోకస్థానీయః జ్ఞానం చక్షుస్స్థానీయమితి వదంతో నిరస్తాః-

కించిదిత్యనేనోక్తం భగవతా స్వేనైవకృతమిత్యాహ-

మూ. మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహం ।
సంభవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత ॥ 3

భా॥ కృత్స్నస్య జగతో యోనిభూతం మమ మహద్బ్రహ్మ యత్ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహం * భూమిరాపోऽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ, అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయమితి నిర్దిష్టా అచేతన ప్రకృతి ర్మహదహంకారాది వికారాణాం కారణతయా మహద్బ్రహ్మేత్యుచ్యతే- శ్రుతావపి క్వచిత్ప్రకృతిరపి బ్రహ్మేతి నిర్దిశ్యతే * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూప మన్నం చ జాయత ఇతి * ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం, జీవభూతామితి చేతనపుంజరూపా యా పరా ప్రకృతిర్నిర్దిష్టా సేహ సకలప్రాణిబీజతయా గర్భశబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్నచేతనే యోనిభూతే మహతి బ్రహ్మణి చేతనపుంజరూపం గర్భం దధామి- అచేతనప్రకృత్యా భోగక్షేత్రభూతయా భోక్తృవర్గపుంజభూతాం చేతనప్రకృతిం సంయోజయామీత్యర్థః-తతస్తస్మాత్ప్రకృతిద్వయసంయోగాన్మత్సంకల్పకృతాత్సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం సంభవో భవతి॥ 3

అ॥ కార్యావస్థాపి చిదచిత్ప్రకృతిసంసర్గో మయైవకృత ఇత్యాహ॥

మూ॰ సర్వయోనిషు కౌంతేయ మూర్తయస్సంభవంతి యాః ।
తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోనిరహం బీజప్రదః పితా ॥ 4

భా॥ సర్వాసు దేవగంధర్వయక్షరాక్షసమనుష్యపశుమృగపక్షిసరీసృపాదిషు యోనిషు తత్తన్మూర్తయో యాస్సంభవంతి జాయంతే - తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోనిః కారణం మయా సంయోజితచేతనవర్గా మహదాదివిశేషాంతావస్థా ప్రకృతిః కారణమిత్యర్థః-అహం బీజప్రదః పితా- తత్ర తత్ర చ తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన చేతనవర్గస్య సంయోజకశ్చాహమిత్యర్థః॥ 4

అ॥ ఏవం సర్గాద్యప్రాచీనకర్మవశాదచిత్సంసర్గేణ దేవాదియోనిషు జాతానాం పునఃపునర్దేవాదిభావేన జన్మహేతుమాహ॥

మూ. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః। నిబధ్నం
తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్॥ ౫

భా॥ సత్త్వరజస్తమాంసి త్రయో గుణాః ప్రకృతేః స్వరూపానుబంధినః స్వభావవిశేషాః ప్రకాశాదికార్యైకనిరూపణీయాః - ప్రకృత్యవస్థాయామనుద్భూతాః తద్వికారేషు మహదాదిషూద్భూతాః మహదాదివిశేషాంతైరారబ్ధదేవమనుష్యాదిదేహసంబంధినమేనం దేహినమవ్యయం స్వతో గుణసంబంధానర్హం దేహే వర్తమానం నిబధ్నంతి దేహే వర్తమానత్వోపాధినా నిబధ్నంతీత్యర్థః॥ ౫

అ॥ సత్త్వరజస్తమసామాకారం బంధనప్రకారం చాహ॥

మూ. తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ప్రకాశకమనామయం। సుఖ
సంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ॥ ౬

భా॥ తత్ర సత్త్వరజస్తమస్సు సత్త్వస్య స్వరూపమీదృశం, నిర్మలత్వాత్ప్రకాశకం - ప్రకాశసుఖావరణస్వభావరహితతా నిర్మలత్వం - ప్రకాశసుఖజననైకాంతస్వభావతయా ప్రకాశసుఖహేతుభూతమిత్యర్థః - ప్రకాశో వస్తుయాథాత్మ్యావబోధః - అనామయం ఆమయాఖ్యకార్యం న విద్యత ఇత్యనామయం - ఆరోగ్యతాహేతురిత్యర్థః। ఏష సత్త్వాఖ్యో గుణో దేహినమేనం సుఖసంగేన జ్ఞానసంగేన చ బధ్నాతి - పురుషస్య సుఖసంగం జ్ఞానసంగం చ జనయతీత్యర్థః - జ్ఞానసుఖయోస్సంగే హి జాతే తత్సాధనేషు లౌకికవైదికేషు ప్రవర్తతే - తతశ్చ తత్ఫలానుభవసాధనభూతాసు యోనిషు జాయత ఇతి సత్త్వం సుఖజ్ఞానసంగద్వారేణ పురుషం బధ్నాతి - జ్ఞానసుఖజననం పునరపి తయోస్సంగజననం చ సత్త్వమిత్యుక్తం భవతి॥ ౬

మూ. రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవం। తన్నిబ
ధ్నాతి కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినమ్॥ ౭

భా॥ రజో రాగాత్మకం రాగహేతుభూతం - రాగో యోషిత్పురుషయోరన్యోన్యస్పృహా - తృష్ణాసంగసముద్భవం తృష్ణాసంగయోరుద్భవస్థానం - తృష్ణాసంగహేతుభూతమిత్యర్థః। తృష్ణా శబ్దాదిసర్వవిషయస్పృహా - సంగః పుత్రమిత్రాదిషు సంబంధిషు సంశ్లేషస్పృహా - తథా దేహి

సంకర్మణసుక్రియాసుస్పృహాజననద్వారేణనిబధ్నాతి-క్రియాసుహిస్పృహాయాయాః క్రియాఆరభతే దేహీ తాశ్చపుణ్యపాపరూపా ఇతితత్ఫలానుభవసాధనభూతాసుయోనిషుజన్మహేతవోభవంతి అతః కర్మసంగద్వారేణరజోదేహినంనిబధ్నాతి।తదేవంరజో రాగతృష్ణాసంగహేతుః కర్మసంగహేతుశ్చేత్యుక్తంభవతి॥ ౭

మూ॥ తమస్త్వజ్ఞానజంవిద్ధిమోహనంసర్వదేహినాం।ప్రమా
దాలస్యనిద్రాభిస్తన్నిబధ్నాతిభారత॥ ౮

భా॥జ్ఞానాదన్యదిహాజ్ఞానమభిప్రేతం - జ్ఞానంవస్తుయాథాత్మ్యావబోధః-తస్మాదన్యత్తద్విపర్యయజ్ఞానం- తమస్తువస్తుయాథాత్మ్యవిపరీతవిషయజ్ఞానజం-మోహనంసర్వదేహినాం మోహోవిపర్యయజ్ఞానం విపర్యయజ్ఞానహేతురిత్యర్థః- తత్తమఃప్రమాదాలస్యనిద్రాహేతుతయాతద్ద్వారేణదేహినంనిబధ్నాతి - ప్రమాదఃకర్తవ్యాత్కర్మణోన్యత్రప్రవృత్తిహేతుభూతమనవధానం - ఆలస్యం కర్మస్వనారంభస్వభావః-స్తబ్ధతేతియావత్ -పురుషస్యేంద్రియప్రవర్తనశ్రాంత్యాసర్వేంద్రియప్రవర్తనోపరతిర్నిద్రా - తత్రబాహ్యేంద్రియప్రవర్తనోపరమఃస్వప్నః-మనసోప్యుపరతిస్సుషుప్తిః। ౮

అ॥సత్త్వాదీనాంబంధద్వారభూతేషుప్రధానాన్యాహ॥

మూ॥ సత్త్వంసుఖేసంజయతి రజఃకర్మణిభారత। జ్ఞానమావృ
త్యతుతమఃప్రమాదేసంజయత్యుత॥ ౯

భా॥సత్త్వంసుఖసంగప్రధానం-రజఃకర్మసంగప్రధానం- తమస్తువస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానమావృత్యవిపరీతజ్ఞానహేతుతయాకర్తవ్య విపరీతప్రవృత్తిసంగప్రధానం ౯

అ॥దేహాకారపరిణతాయాః ప్రకృతేః స్వరూపానుబంధినస్సత్త్వాదయోగుణాః తేచస్వరూపానుబంధిత్వేనసర్వదాసర్వేవర్తంతఇతిపరస్పరవిరుద్ధంకార్యంకథంజనయంతీత్యత్రాహ॥

మూ॥ రజస్తమశ్చాభిభూయసత్త్వంభవతిభారత।రజస్సత్త్వం
తమశ్చైవతమస్సత్త్వంరజస్తథా॥ ౧౦

భా॥ యద్యపిసత్త్వాదయస్త్రయోగుణాఃప్రకృతిసంసృష్టాత్మస్వరూపానుబం

థితః- తథాపి ప్రాచీనకర్మవశాద్దేహోత్పాదనభూతాపేక్షయైషాం చ సత్త్వాదయః పరస్పరసముద్భవాభిభవరూపేణవర్తంతే - రజస్తమసీకదాచిదభిభూయ సత్త్వముద్రిక్తంవర్తతే- తథాతమస్సత్త్వే అభిభూయ రజః కదాచిత్ - కదాచిచ్చ రజస్సత్త్వే అభిభూయ తమః॥ ౧౦

అ॥ తచ్చకార్యోపలబ్ధ్యైవావగచ్ఛేదిత్యాహ॥

మూ. సర్వద్వారేషు దేహేస్మిన్ §ప్రకాశ ఉపజాయతే। జ్ఞానం యదా తదా విద్యాద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత॥ ౧౧॥

భా॥ సర్వేషు చక్షురాదిషు జ్ఞానద్వారేషు యదా వస్తుయాథాత్మ్యప్రకాశో జ్ఞానముపజాయతే- తదా తస్మిన్ దేహే సత్త్వం ప్రవృద్ధమితి విద్యాత్.

మూ. లోభః ప్రవృత్తిరారంభః కర్మణామశమస్స్పృహా। రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ॥ ౧౨॥

భా॥ లోభః స్వకీయద్రవ్యస్యాత్యాగశీలతా- ప్రవృత్తిః ప్రయోజనమనుద్దిశ్యాపి చలనస్వభావతా- ఆరంభః కర్మణాం- ఫలసాధనభూతానాం కర్మణామారంభః- అశమః ఇంద్రియానుపరతిః- స్పృహా విషయేచ్ఛా- ఏతాని రజసి ప్రవృద్ధే జాయంతే - యదా లోభాదయో వర్తంతే తదా రజః ప్రవృద్ధమితి విద్యాదిత్యర్థః॥ ౧౨

మూ. అప్రకాశోప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహ ఏవ చ। తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే కురునందన॥ ౧౩॥

భా॥ అప్రకాశో జ్ఞానానుదయః- అప్రవృత్తిశ్చ స్తబ్ధతా- ప్రమాదః అకార్యప్రవృత్తిఫలమనవధానం- మోహో విపరీతజ్ఞానం- ఏతాని తమసి ప్రవృద్ధే జాయంతే- ఏతైస్తమః ప్రవృద్ధమితి విద్యాత్ ॥ ౧౩

---

§ ప్రకాశశబ్దోత్ర నప్రథమాంతః జ్ఞానశబ్దేన పునరుక్తిప్రసంగాత్ ప్రకాశ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానం జ్ఞానమితి కైశ్చిదుక్తస్య క్లిష్టత్వాత్ - షష్ఠ్యంతత్వే తు జ్ఞానఫలభూతవ్యవహారానుగుణ్యవిషయతయా వా ప్రకాశస్వరూపాదిపరతయా వా జ్ఞానశబ్దేన మనోవృత్తివివక్షయా వా అన్వయ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణాహ। వస్తుయాథాత్మ్యప్రకాశో జ్ఞానమితి। ఏతేన ప్రకాశ ఆలోకస్థానీయః జ్ఞానం చక్షుస్థానీయమితి వదంతో నిరస్తాః-

మూ॥ యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్। తదోత్తమవిదాం లోకానమలాన్ ప్రతిపద్యతే॥ ౧౪ ॥

భా॥ యదా సత్త్వం ప్రవృద్ధం-తదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే దేహభృత్ప్రళయం మరణం యాతి చేదుత్తమవిదాముత్తమతత్త్వవిదా మాత్మయాథాత్మ్యవిదాం లోకాన్ సమూహానమలాన్ మలరహితాన్ అజ్ఞానరహితాన్ ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి - సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు మృతః ఆత్మవిదాం కులేషు జనిత్వా ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానసాధనేషు పుణ్యకర్మస్వధికరోతీత్యుక్తం భవతి ॥

మూ॥ రజసి ప్రళయం గత్వా కర్మసంగిషు జాయతే॥ ౧౪½॥

భా॥ రజసి ప్రవృద్ధే మరణం ప్రాప్య ఫలార్థం కర్మ కుర్వతాం కులేషు జాయతే- తత్ర జనిత్వా స్వర్గాదిఫలసాధనకర్మస్వధికరోతీత్యర్థః॥

మూ॥ తథా ప్రలీనస్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే॥ ౧౫॥

భా॥ తథా తమసి ప్రవృద్ధే మృతో మూఢయోనిషు శ్వసూకరాదియోనిషు జాయతే-సకలపురుషార్థారంభానర్హో జాయత ఇత్యర్థః॥ ౧౫॥

మూ॥ కర్మణస్సుకృతస్యాహుస్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలం। రజసస్తు ఫలం దుఃఖమజ్ఞానం తమసః ఫలం॥ ౧౬॥

భా॥ ఏవం సత్త్వవృద్ధౌ మరణముపగమ్యాత్మవిదాం కులే జాతేనానుష్ఠితస్య సుకృతస్య ఫలాభిసంధిరహితస్య మదారాధనరూపస్య కర్మణః ఫలం పునరపి తతోధికసత్త్వజనితం నిర్మలం దుఃఖగంధరహితం భవతీత్యాహుస్సత్త్వగుణపరిణామవిదః। అంత్యకాలప్రవృద్ధస్య రజసస్తు ఫలం ఫలసాధనకర్మసంగికులజన్మ ఫలాభిసంధిపూర్వకకర్మారంభతత్ఫలానుభవపునర్జన్మరజోవృద్ధిఫలాభిసంధిపూర్వకకర్మారంభపరంపరారూపసాంసారికదుఃఖప్రాయమేవేత్యాహుస్తద్గుణయాథాత్మ్యవిదః। అజ్ఞానం తమసః ఫలం-ఏవమంత్యకాలప్రవృద్ధస్య తమసః ఫలమజ్ఞానపరంపరారూపం॥ ౧౬॥

అ॥ తదధికసత్త్వాదిజనితం నిర్మలాదిఫలం కిమిత్యత్రాహ ॥

మూ॥ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ। ప్రమాదమోహౌ తమసో భవతోఽజ్ఞానమేవ చ॥ ౧౭॥

భా॥ ఏవం పరంపరయా జాతాదధికసత్త్వాదాత్మయాథాత్మ్యాపరోక్షరూపం జ్ఞానం జాయతే - తథా ప్రవృద్ధాద్రజసః స్వర్గాది ఫలలోభో

జాయతే-తథా ప్రవృద్ధాచ్చ తమసః ప్రమాదోఽనవధాననిమిత్తాసత్కర్మణి ప్రవృత్తిః-తతశ్చ మోహో విపరీతజ్ఞానం- తతశ్చాధికతరం తమః-తతశ్చాజ్ఞానం జ్ఞానాభావః॥ ౧౭

మూ॥ {ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః।
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛన్తి తామసాః॥ ౧౮॥}

భా॥ ఏవముక్తేన ప్రకారేణ సత్త్వస్థా ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి- క్రమేణ సంసారబన్ధాన్ముక్తిం గచ్ఛన్తి - రజసస్స్వర్గాదిఫలలోభకరత్వాద్రాజసాః ఫలసాధనభూతం కర్మానుష్ఠాయ తత్ఫలమనుభూయ పునరపి జనిత్వా తదేవ కర్మానుతిష్ఠన్తీతి మధ్యే తిష్ఠన్తి- పునరావృత్తిరూపదుఃఖప్రాప్తిమేవ లభతే - తామసాస్తు జఘన్యగుణవృత్తిస్థా ఉత్తరోత్తరనికృష్టతమోగుణవృత్తిషు స్థితా అధో గచ్ఛన్తి-అన్త్యజత్వం తతస్తిర్యక్త్వం తతః క్రిమికీటాదిజన్మస్థావరత్వం తతోఽపి గుల్మలతాత్వం తతశ్చ శిలాకాష్ఠలోష్టతృణాదిత్వం గచ్ఛన్తీత్యర్థః॥ ౧౮

అ॥ ఆహారవిశేషైః ఫలాభిసన్ధిరహితసుకృతవిశేషైశ్చ పరం వర్ధితసత్త్వానాం గుణాత్యయద్వారేణోర్ధ్వగమనప్రకారమాహ॥

మూ॥ {నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి।
గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోఽధిగచ్ఛతి॥ ౧౯॥}

భా॥ ఏవం సాత్త్వికాహారసేవయా ఫలాభిసన్ధిరహితభగవదారాధనరూపకర్మానుష్ఠానైశ్చ రజస్తమసీ సర్వాత్మనాభిభూయోత్కృష్టసత్త్వనిష్ఠో యదాఽయం ద్రష్టా గుణేభ్యోఽన్యం కర్తారం నానుపశ్యతి-గుణా ఏవ స్వానుగుణప్రవృత్తిషు కర్తార ఇతి పశ్యతి-గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి- కర్తృభ్యో గుణేభ్యశ్చ పరమన్యమాత్మానమకర్తారం వేత్తి- స మద్భావమధిగచ్ఛతి మమ యో భావస్తమధిగచ్ఛతి- ఏతదుక్తం భవతి, ఆత్మనస్స్వతః పరిశుద్ధస్వభావస్య పూర్వపూర్వకర్మమూలగుణసఙ్గనిమిత్తం వివిధకర్మసు కర్తృత్వం ఆత్మా స్వతస్త్వకర్తా అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకార ఇత్యేవమాత్మానం యదా పశ్యతి తదా మద్భావమధిగచ్ఛతీతి॥ ౧౯

అ॥ కర్తృభ్యో గుణేభ్యోఽన్యమకర్తారమాత్మానం పశ్యన్ భగవద్భావమధిగచ్ఛతీత్యుక్తం, స భగవద్భావః కీదృశ ఇత్యత్రాహ॥

మూ॥ గుణానేతానతీత్యత్రీన్ దేహీ దేహసముద్భవాన్। జ
న్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్విముక్తోఽమృతమశ్నుతే॥ ౨౦

భా॥ అయం దేహీ దేహసముద్భవాన్ దేహాకారపరిణతప్రకృతిసముద్భవానేతాన్ సత్త్వాదీన్ త్రీన్ గుణానతీత్య తేభ్యోఽన్యం జ్ఞానైకాకారమాత్మానం సంపశ్యన్ జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్విముక్తోఽమృతమాత్మానమనుభవతి - ఏష మద్భావ ఇత్యర్థః॥ ౨౦

అ॥ అథ గుణాతీతస్య స్వరూపసూచనాచార
ప్రకారం గుణాత్యయహేతుం చ పృచ్ఛన్
అర్జున ఉవాచ॥

మూ॥ కైర్లింగైస్త్రీన్ గుణానేతానతీతో భవతి ప్రభో। కిమా
చారః కథం చైతాంస్త్రీన్ గుణానతివర్తతే॥ ౨౧॥

భా॥ సత్త్వాదీన్ త్రీన్ గుణానేతానతీతః కైర్లింగైః కైర్లక్షణైరుపలక్షితో భవతి - కిమాచారః - కేనాచారేణ యుక్తోఽసౌ - అస్య స్వరూపావగతిలింగభూతాచారః కీదృశ ఇత్యర్థః - కథం చైతాన్ కేనోపాయేన సత్త్వాదీంస్త్రీన్ గుణానతివర్తతే॥ ౨౧

మూ॥ శ్రీభగవానువాచ॥ ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మో
హమేవ చ పాండవ। న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృ
త్తాని కాంక్షతి॥ ౨౨

భా॥ ఆత్మవ్యతిరిక్తేషు వస్తుష్వనిష్టేషు సంప్రవృత్తాని సత్త్వరజస్తమసాం కార్యాణి ప్రకాశప్రవృత్తిమోహాఖ్యాని యో న ద్వేష్టి తథా ఆత్మవ్యతిరిక్తేష్విష్టేషు వస్తుషు తాన్యేవ నివృత్తాని న కాంక్షతి॥ ౨౨

మూ॥ ఉదాసీనవదాసీనో గుణైర్యో న విచాల్యతే। గు
ణా వర్తంత ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే॥ ౨౩.

భా॥ ఉదాసీనవదాసీనః గుణవ్యతిరిక్తాత్మావలోకనతృప్త్యాఽన్యత్రోదాసీనవదాసీనః - గుణైర్ద్వేషాకాంక్షాద్వారేణ యో న విచాల్యతే - గుణాః స్వేషు కార్యేషు ప్రకాశాదిషు వర్తంత ఇత్యనుసంధాయ యస్తూష్ణీమవతిష్ఠతే - నేంగతే న గుణకార్యానుగుణం చేష్టతే॥ ౨౩

మూ॥ సమదుఃఖసుఖస్స్వస్థస్సమలోష్టాశ్మకాంచనః। తుల్య
ప్రియాప్రియో ధీరస్తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః ॥ ౨౪ ॥
మానావమానయోస్తుల్యస్తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః।
సర్వారంభపరిత్యాగీ గుణాతీతస్స ఉచ్యతే। ౨౫।

భా॥ సమదుఃఖసుఖః సుఖదుఃఖయోస్సమచిత్తః - స్వస్థః స్వస్మిన్ స్థితః స్వాత్మైకప్రియత్వేన తద్వ్యతిరిక్తపుత్రాదిజన్మమరణాదిసుఖదుఃఖయోస్సమచిత్త ఇత్యర్థః - తత ఏవ సమలోష్టాశ్మకాంచనః - తత ఏవ తుల్యప్రియాప్రియః తుల్యప్రియాప్రియవిషయః - ధీరః ప్రకృత్యాత్మవివేకకుశలః - తత ఏవ తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః - ఆత్మని మనుష్యత్వాద్యభిమానకృతగుణాగుణనిమిత్తస్తుతినిందయోః స్వాసంబంధానుసంధానేన తుల్యచిత్తః - తత్ప్రయుక్తమానావమానయోః తత్ప్రయుక్తమిత్రారిపక్షయోరపి స్వసంబంధాభావాదేవ తుల్యచిత్తః - తథా దేహిత్వప్రయుక్తసర్వారంభపరిత్యాగీ - య ఏవంభూతః స గుణాతీత ఉచ్యతే॥ ౨౫

అ॥ అథైవంరూపగుణాత్యయే ప్రధానహేతుమాహ॥

మూ॥ మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। స గు
ణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥ ౨౬

భా॥ *నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారమిత్యాదినోక్తేన ప్రకృత్యాత్మవివేకానుసంధానమాత్రేణ గుణాత్యయస్సంపత్స్యతే, తస్యానాదికాలప్రవృత్తవిపరీతవాసనాబాధ్యత్వసంభవాత్ - మాం సత్యసంకల్పం పరమకారుణికమాశ్రితవాత్సల్యజలధిమవ్యభిచారేణైకాంత్యవిశిష్టేన భక్తియోగేన యస్సేవతే - ఏతాన్ సత్త్వాదీన్ గుణాన్ దురత్యయానతీత్య బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మత్వాయ కల్పతే - బ్రహ్మభావయోగ్యో భవతి - యథావస్థితమాత్మానమమృతమవ్యయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౨౬

మూ॥ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య చ।
శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాంతికస్య చ॥ ౨౭॥

ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః॥ ... ... *

శ్రీకృష్ణాయ పరమాత్మనే నమః

భా॥ హిశబ్దోహేతౌ-యస్మాదహమవ్యభిచారిభక్తియోగేన సేవితో౽మృతస్యావ్యయస్యచ బ్రహ్మణః ప్రతిష్ఠా- తథాశాశ్వతస్యచధర్మస్య అతిశయితనిత్యైశ్వర్యస్యైకాంతికస్యచసుఖస్య వాసుదేవస్సర్వమిత్యాదినా నిర్దిష్టస్యజ్ఞానినఃప్రాప్యస్యసుఖస్యేత్యర్థః - యద్యపిశాశ్వతధర్మశబ్దఃప్రాపకవచనః తథాపిపూర్వోత్తరయోఃప్రాప్యరూపత్వేన తత్సాహచర్యాదయమపిప్రాప్యలక్షకః- ఏతదుక్తంభవతి -పూర్వత్ర *దైవీహ్యేషాగుణమయీమమమాయాదురత్యయా, మామేవయేప్రపద్యంతఇత్యారభ్యగుణాత్యయస్యతత్పూర్వకాక్షరైశ్వర్యభగవత్ప్రాప్తీనాంచభగవత్ప్రపత్త్యేకోపాయతాయాఃప్రతిపాదితత్వా దేకాంతభగవత్ప్రపత్త్యేకోపాయోగుణాత్యయస్తత్పూర్వకబ్రహ్మభావశ్చేతి॥ ౨౭

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
చతుర్దశో౽ధ్యాయః

శ్రీమతేభాష్యకారాయనమః

శ్రియైనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే పంచదశాధ్యాయః ప్రారంభః

అ॥ త్రయోదశాధ్యాయే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞభూతయోః ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపం విశోధ్య విశుద్ధస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకారస్య పురుషస్య ప్రాకృతగుణసంగప్రవాహనిమిత్తో దేవాద్యాకార పరిణత ప్రకృతిసంబంధోఽనాదిరిత్యుక్తం- అనంతరే చాధ్యాయే పురుషస్య కార్యకారణోభయావస్థ ప్రకృతిసంబంధో గుణ సంగమూలో భగవతైవ కృత ఇత్యుక్త్వా గుణసంగ ప్రకారం సవిస్తరం ప్రతిపాద్య గుణసంగనివృత్తిపూర్వకాత్మయాథాత్మ్యావాప్తిశ్చ భగవద్భక్తిమూలేత్యుక్తం, ఇదానీం భజనీయస్య భగవతః క్షరాక్షరాత్మకబద్ధముక్త విభూతిమత్తాం విభూతిభూతాత్ క్షరాక్షరపురుషద్వయాత్ నిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయాఽత్యంతోత్కర్షేణ విసజాతీయస్య పురుషోత్తమత్వం చ వక్తుమారభతే- తత్ర తావత్ అసంగరూపశస్త్రచ్ఛిన్నబంధాం క్షరాఖ్యవిభూతిం వక్తుం ఛేద్యరూప బంధాకారేణ వితతమచిత్పరిణామవిశేషమశ్వత్థవృక్షాకారం కల్పయన్

శ్రీభగవానువాచ.

మూ. { ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖమశ్వత్థం ప్రాహురవ్యయం।
ఛందాంసి యస్య పర్ణాని యస్తం వేద స వేదవిత్॥ ౧॥ }

భా॥ యం సంసారాఖ్యమశ్వత్థం ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖమవ్యయం ప్రాహుశ్శ్రుతయః * ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థస్సనాతనః * ఊర్ధ్వమూలమవాక్శాఖం వృక్షం యో వేద సంప్రతీత్యాద్యాః- సప్తలోకోపరినివిష్టచతుర్ముఖాదిత్వేన తస్యోర్ధ్వమూలత్వం - పృథివీనివాసిసకల నర పశుమృగక్రిమికీటపతంగస్థావరాంతతయాఽధశ్శాఖత్వం అసంగహేతుభూతాత్ అసమ్యగ్జ్ఞానోదయాత్ ప్రవాహరూపేణాచ్ఛేద్యత్వేనావ్యయత్వం- యస్య చాశ్వత్థస్య ఛందాంసి పర్ణాన్యాహుః - ఛందాంసి

శ్రుతయః * వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేతభూతికామః * ఐంద్రాగ్నమేకాదశకపాలంనిర్వపేత్ప్రజాకామః ఇత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితైః కామ్యకర్మభిర్వర్ధతేఽయం సంసారవృక్షః ఇతిఛందాంస్యేవాస్యపర్ణాని- పర్ణైర్హివృక్షోవర్ధతే - యస్తమేవంభూతమశ్వత్థం వేదస వేదవిత్ - వేదోహిసంసారవృక్షచ్ఛేదోపాయంవదతి - ఛేద్యవృక్షస్వరూపజ్ఞానంఛేదనోపాయజ్ఞానోపయోగీతి వేదవిదిత్యుచ్యతే॥ ౧

మూ॰ అధశ్చోర్ధ్వంచప్రసృతాస్తస్యశాఖాగుణప్ర
వృద్ధావిషయప్రవాళాః॥ ౧౫॥

భా॥ తస్యమనుష్యాదిశాఖస్యవృక్షస్య తత్తత్కర్మకృతా అపరాశ్చాధశ్శాఖాఃపునరపిమనుష్యపశ్వాదిరూపేణ ప్రసృతాభవంతి - ఊర్ధ్వంచగంధర్వయక్షదేవాదిరూపేణప్రసృతాభవంతి- తాశ్చగుణప్రవృద్ధాః గుణైస్సత్త్వాదిభిఃప్రవృద్ధాః- విషయప్రవాళాః శబ్దాదివిషయపల్లవాః॥౧౫॥ అ॥ కథమిత్యత్రాహ॥

మూ॰ అధశ్చమూలాన్యనుసంతతానికర్మానుబం
ధీనిమనుష్యలోకే॥ ౨.

భా॥ బ్రహ్మలోకమూలస్యాస్యవృక్షస్యమనుష్యాగ్రస్యాధోమనుష్యలోకేమూలాన్యనుసంతతాని-తానిచ కర్మానుబంధీని§ కర్మాణ్యేవానుబంధీని మూలాన్యధోమనుష్యలోకేచభవంతీత్యర్థః - మనుష్యత్వావస్థాయాంకృతైర్హి కర్మభిరధో మనుష్యపశ్వాదయః ఊర్ధ్వంచదేవాదయోభవంతి॥ ౨

మూ॰ నరూపమస్యేహతథోపలభ్యతే నాంతోనచా
దిర్నచసంప్రతిష్ఠా॥ ౩.

భా॥ అస్యవృక్షస్యచతుర్ముఖాదిత్వేనోర్ధ్వమూలత్వంతత్సంతాన

---

§ సమానాధికరణసమాసౌ ఇత్యాత్తత్కర్మణామేవచసర్వత్రమూలత్వోపపత్తేస్తదనుబంధినాంగుణానామన్యేషాంవామూలత్వనిర్దేశాయోగమభిప్రేత్యాహ ॥ కర్మాణ్యేవానుబంధీనీతి ॥ పురుషమనుబధ్నంతీత్యనుబంధీని॥

పరంపరయా మనుష్యాగ్రత్వేనాధశ్శాఖత్వం మనుష్యత్వకృతైః కర్మా-భిమూలభూతైః పునరప్యధశ్చోర్ధ్వంచ ప్రసృతశాఖత్వమితి - యథేదం రూపం నిర్దిష్టం న తథా సంసారిభిరుపలభ్యతే - మనుష్యోఽహం దేవదత్తస్య పుత్రో౽యజ్ఞదత్తస్య పితా తదనురూపపరిగ్రహశ్చేత్యేతావన్మాత్రముపలభ్యతే - తథాఽస్య వృక్షస్యాన్తో వినాశో గుణమయభోగేష్వసంగకృత ఇతి నోపలభ్యతే - తథాఽస్య గుణసంగ ఏవాదిరితి నోపలభ్యతే - తస్య ప్రతిష్ఠా చానాత్మన్యాత్మాభిమానరూపమజ్ఞానమితి నోపలభ్యతే § ప్రతితిష్ఠత్యస్మి-న్నేవేతి హ్యజ్ఞానమేవాస్య ప్రతిష్ఠా॥ ౩

మూ. {అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూలమసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛి-త్త్వా ॥౩॥ తతః పదం తత్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్గతా న నివ-ర్తన్తి భూయః॥ ౩½}

భా॥ ఏవముక్తప్రకారం సువిరూఢమూలం సుష్ఠువివిధం రూఢమూల-మశ్వత్థం సమ్యగ్జ్ఞానమూలేన దృఢేన గుణమయభోగాసంగాఖ్యేన శస్త్రేణ ఛిత్త్వా తతో విషయాసంగాద్ధేతోః తత్పదం పరిమార్గితవ్య మన్వేషణీ-యం-యస్మిన్గతా భూయో న నివర్తన్తే॥ ౩½

అ॥ కథమనాదికాలప్రవృత్తో గుణమయభోగసంగస్తన్మూ-లంచ విపరీతజ్ఞానం నివర్తత ఇత్యత ఆహ॥ *

మూ. {తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ॥ ౪}

భా॥ అజ్ఞానాదినివృత్తయే తమేవ చాద్యం కృత్స్నస్యాదిభూతం * మ-యాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరం, అహం సర్వస్య ప్రభవో మ-త్తస్సర్వం ప్రవర్తతే, మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయేత్యాది

---

§ మూలస్థితిభూమిర్వృక్షస్య ప్రతిష్ఠా-కర్మ చ సంసారవృక్షస్య మూ-లత్వేనోక్తం-తచ్చ *అవిద్యాసంచితం కర్మేతి వచనాదజ్ఞానే స్థితం - తద-ధీనత్వాత్తదనుష్ఠానస్య-మమకారస్యాపి కర్మహేతో రహంకారదోషః కందఇతి సఇహ సంసారవృక్షప్రతిష్ఠేతి॥

పూక్తమాద్యంపురుషమేవశరణం § ప్రపద్యేత్ తమేవశరణంప్రపద్యేత-యతో యస్మాత్ కృత్స్నస్యాస్య స్రష్టురియంగుణమయభోగసంగప్రవృత్తిః-పురాణీపురాతనీ ప్రసృతా- ఉక్తంహిమయైతత్పూర్వమేవ *దైవీహ్యేషాగుణమయీమమమాయాదురత్యయా, మామేవయేప్రపద్యంతేమాయామేతాంతరంతితఇతి † ప్రపద్యేయతః ప్రవృత్తిరితివాపాఠః-తమేవ చాద్యంపురుషంప్రపద్యశరణముపగమ్య ఇయతః అజ్ఞాననివృత్త్యాదేః కృత్స్నస్యైతస్యసాధనభూతా ప్రవృత్తిఃపురాణీపురాతనీప్రసృతా-పురాతనానాంముముక్షూణాం ప్రవృత్తిఃపురాణీ - పురాతనాహిముముక్షవో మామేవశరణముపగమ్యనిర్ముక్తబంధాస్సంజాతాఇత్యర్థః॥ ౪

మూ॥ నిర్మానమోహాజితసంగదోషా అధ్యాత్మనిత్యావినివృత్తకామాః। ద్వంద్వైర్విముక్తాస్సుఖదుఃఖసంజ్ఞైర్గచ్ఛంత్యమూఢాఃపదమవ్యయంతత్ ॥ ౫

భా॥ ఏవంమాంశరణముపగమ్యనిర్మాననమోహాఃనిర్గతానాత్మాత్మాభిమానరూపమోహాః- జితసంగదోషాజితగుణమయభోగసంగాఖ్యదోషాః - అధ్యాత్మనిత్యాః ఆత్మనియత్ జ్ఞానంతదధ్యాత్మం ఆత్మజ్ఞాననిరతాః- వినివృత్తతదితరకామాః- సుఖదుఃఖసంజ్ఞైర్ద్వంద్వైశ్చవిముక్తాః- అమూఢాఆత్మానాత్మస్వభావజ్ఞాః- తదవ్యయంపదంగచ్ఛంతి - అనవచ్ఛిన్నజ్ఞానాకారమాత్మానంయథావస్థితంప్రాప్నువంతి - మాంశరణముపగతానాం మత్ప్రసాదాదేవైతాస్సర్వాః ప్రవృత్తయస్సుశకాస్సిద్ధిపర్యంతాభవంతీత్యర్థః ౫

మూ॥ నతద్భాసయతేసూర్యోనశశాంకోనపావకః।యద్గత్వానవివర్తంతేతద్ధామపరమంమమ॥ ౬

భా॥ తదాత్మజ్యోతిర్నసూర్యోభాసయతె నశశాంకోనపావకశ్చ -

§ ఛందోవశ్యర్షీణాంప్రయోగానుమతేః ప్రపద్యేదితిపరస్మైపదం॥

†తత్రహ్యభిమతంపాఠాంతరమర్థాంతరంచాహ॥ప్రపద్యేత్యాదినా॥ఉత్తమపురుషత్వేవాక్యానన్వయాత్ ఇయతఇతిపదచ్ఛేదః-ఏవంచశంకాయాస్సాఘాదిదముత్తరంస్యాదితిభావః - ఇయచ్ఛబ్దస్యాతిప్రకృతాప్రకృతసాకల్యపరత్వమాహ॥ అజ్ఞాననివృత్త్యాదేఃకృత్స్నస్యేతి॥

జ్ఞానమేవహి సర్వస్యప్రకాశకం-బాహ్యానితుజ్యోతీంషి విషయేంద్రియసంబంధవిరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకాణి- ఆత్మప్రకాశయోగః తద్విరోధిచానాదికర్మ, తన్నివర్తనంచోక్తంభగవత్ప్రపత్తిమూలమసంగాది - యద్గత్వాపునర్నవివర్తంతే తత్పరమంధామ పరమం జ్యోతిఃమదీయంమద్విభూతిభూతోమదంశ ఇత్యర్థః ఆదిత్యాదీనామపిప్రకాశకత్వేనతస్యపరమత్వం- ఆదిత్యాదీనిహిజ్యోతీంషినజ్ఞానజ్యోతిషఃప్రకాశకాని- జ్ఞానమేవసర్వస్యప్రకాశకం॥ ౬

మూ. {మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః। మ
నష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి॥ ౭॥}

భా॥ ఇత్థముక్తస్వరూపస్సనాతనోమమాంశ ఏవసన్ కశ్చిదనాదికర్మరూపావిద్యావేష్టితో జీవభూతో జీవలోకేవర్తమానో దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషశరీరస్థాని మనష్షష్ఠానీంద్రియాణికర్షతి-కశ్చిచ్చపూర్వోక్తేనమార్గేణాస్యాఅవిద్యాయాముక్తః స్వేనరూపేణావతిష్ఠతే-జీవభూతస్త్వతిసంకుచితజ్ఞానైశ్వర్యః కర్మలబ్ధప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపశరీరస్థానామింద్రియాణాం మనష్షష్ఠానామీశ్వరస్తాని కర్మానుగుణమితస్తతఃకర్షతి॥ ౭

మూ. {శరీరంయదవాప్నోతియచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః। గృ
హీత్వైతానిసంయాతివాయుర్గంధానివాశయాత్॥ ౮॥}

భా॥ యచ్ఛరీరమవాప్నోతి - యస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి-తత్రాయమింద్రియాణామీశ్వరః ఏతానీంద్రియాణి భూతసూక్ష్మైస్సహ గృహీత్వాసంయాతి- వాయుర్గంధానివాశయాత్ - యథావాయుఃస్రక్చందనకస్తూరికాద్యాశయాత్ తత్ స్థానాత్ సూక్ష్మావయవైస్సహగంధాన్ గృహీత్వాన్యత్ర సంయాతి తద్వదిత్యర్థః॥ ౮

అ॥ కానిపునస్తానీంద్రియాణీత్యత్రాహ॥

మూ. {శ్రోత్రంచక్షుస్స్పర్శనంచరసనంఘ్రాణమేవచ। అ
ధిష్ఠాయమనశ్చాయంవిషయానుపసేవతే॥ ౯॥}

భా॥ ఏతానిమనష్షష్ఠానీంద్రియాణ్యధిష్ఠాయస్వస్వవిషయవృత్త్యనుగుణాన్కృత్వాతాన్శబ్దాదీన్విషయానుపసేవత ఉపభుంక్తే॥ ౯

మూ॰ {ఉత్క్రామంతంస్థితంవాపిభుంజానంవాగుణాన్వితం౹ వి
మూఢానానుపశ్యంతిపశ్యంతిజ్ఞానచక్షుషః॥ ౧౦॥}

భా॥ ఏవంగుణాన్వితంసత్త్వాదిగుణమయప్రకృతిపరిణామవిశేషమనుష్యత్వాదిసంస్థానపిండసంసృష్టంపిండవిశేషాదుత్క్రామంతం పిండవిశేషేఽవస్థితంవాగుణమయాన్విషయాన్భుంజానంవాకదాచిదపి ప్రకృతిపరిణామవిశేషమనుష్యత్వాదిపిండాన్విలక్షణంజ్ఞానైకాకారంవిమూఢానానుపశ్యంతి-విమూఢాఃమనుష్యత్వాదిపిండాకారాత్మాభిమానినః-జ్ఞానచక్షుషస్తుపిండాత్మవివేకవిషయజ్ఞానవంతః- సర్వావస్థమప్యేనం వివిక్తాకారమేవపశ్యంతి॥ ౧౦

మూ॰ {యతంతోయోగినశ్చైనంపశ్యంత్యాత్మన్యవస్థితం౹ య
తంతోఽప్యకృతాత్మానోనైనంపశ్యంత్యచేతసః॥ ౧౧॥}

భా॥ మత్ప్రపత్తిపూర్వకంకర్మయోగాదిషు యతమానాస్తైర్నిర్మలాంతఃకరణాయోగినో యోగాఖ్యేన చక్షుషా ఆత్మని శరీరేవస్థితమపి శరీరాద్వివిక్తంస్వేనరూపేణావస్థితమేనంపశ్యంతి - యతమానా అప్యకృతాత్మానోమత్ప్రపత్తివిరహిణస్తతఏవాసంస్కృతమనసః - తతఏవాచేతసఃఆత్మావలోకనసమర్థచేతోరహితాః-నైనంపశ్యంతి॥ ౧౧॥

అ॥ ఏవంరవిచంద్రాగ్నీనామింద్రియసన్నికర్షవిరోధిసంతమసనిరసనముఖేనేంద్రియానుగ్రాహకతయాప్రకాశకానాంజ్యోతిష్మతామపిప్రకాశకంజ్ఞానజ్యోతిరాత్మాముక్తావస్థోజీవావస్థశ్చభగవద్విభూతిరిత్యుక్తం *తద్ధామపరమంమమ మమైవాంశోజీవలోకేజీవభూతస్సనాతనఇతి, ఇదానీమచిత్పరిణామవిశేషభూతమాదిత్యాదీనాం జ్యోతిష్మతాంజ్యోతిరపి భగవద్విభూతిరిత్యాహ॥

మూ॰ {యదాదిత్యగతంతేజోజగద్భాసయతేఽఖిలం ౹ య
చ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామకం॥ ౧౨॥}

భా॥ అఖిలస్యజగతోభాసకమేతేషామాదిత్యాదీనాంయత్తేజస్తన్మదీయంతేజః- తైస్తైరారాధితేనమయాతేభ్యోదత్తమితివిద్ధి॥ ౧౨

అ॥ పృథివ్యాశ్చభూతధారిణ్యాధారకత్వశక్తిర్మదీయేత్యాహ॥

మూ॥ గామావిశ్య చ భూతాని ధారయామ్యహమోజసా। ౧౩॥

భా॥ అహం పృథివీమావిశ్య సర్వాణి భూతాన్యోజసా మదీయాప్రతిహతసామర్థ్యేన ధారయామి॥ ౧౩

మూ॥ పుష్ణామి చౌషధీస్సర్వాస్సోమో భూత్వా రసాత్మకః॥ ౧౩ ॥

భా॥ తథాహమమృతరసమయస్సోమో భూత్వా సర్వౌషధీః పుష్ణామి॥ ౧౩

మూ॥ {అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః।
ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధం॥ ౧౪॥}

భా॥ అహం వైశ్వానరో జాఠరానలో భూత్వా సర్వేషాం ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః తైర్భుక్తం ఖాద్య చోష్య లేహ్య పేయాత్మకం చతుర్విధమన్నం ప్రాణాపానవృత్తిభేదసమాయుక్తః పచామి॥ ౧౪

అ॥ అత్ర పరమపురుషవిభూతిభూతౌ సోమవైశ్వానరౌ అహం సోమో భూత్వా వైశ్వానరో భూత్వేతి తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టౌ, తయోశ్చ సర్వస్య భూతజాతస్య పరమపురుష సామానాధికరణ్యనిర్దేశహేతుమాహ

మూ॥ {సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ। వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యో వేదాంతకృద్వేదవిదేవ చాహం॥ ౧౫}

భా॥ తయోస్సోమవైశ్వానరయోః సర్వస్య భూతజాతస్య సకలప్రవృత్తినివృత్తిమూలజ్ఞానోదయదేశే హృది సర్వం మత్సంకల్పేన యచ్ఛన్ అహమాత్మతయా సన్నివిష్టః- తథాహుశ్శ్రుతయః * అంతఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ ··· య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽంతరో యమయతి * పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖం * అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మేత్యాద్యాః। స్మృతయశ్చ * శాస్తా పిన్నార శేషస్య జగతో యో జగన్మయః। ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాంసమణీయసాం॥ యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థిత ఇత్యాద్యాః। అతో మత్త ఏవ సర్వేషాం స్మృతిర్జాయతే- స్మృతిః పూర్వానుభూతవిషయమనుభవసంస్కారమాత్రజం జ్ఞానం- జ్ఞానమింద్రియలింగాగమయోగజో వస్తునిశ్చయః సోఽపి మత్తః- అపోహనం చ- అపోహనం జ్ఞాననివృత్తిః- అపోహనమూహనం వా ఊహనమూహః- ఊహో నామే

దం ప్రమాణమిత్థం ప్రవర్తితుమర్హతీతి ప్రమాణప్రవృత్త్యపేక్షితావిషయం
సామగ్ర్యాదినిరూపణజన్యం ప్రమాణానుగ్రాహకం జ్ఞానం-సఊహాపోహౌ
మత్తఏవ-వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యః- అతోఽగ్నిసూర్యవాయుసోమేం
ద్రాదీనాంమదంతర్యామికత్వేనమదాత్మకత్వాత్తత్ప్రతిపాదనపరైరపిస
ర్వైర్వేదైరహమేవవేద్యః- దేవమనుష్యాదిశబ్దైరివాత్మైవ-వేదాంతకృ
త్-వేదానాం *ఇంద్రంయజేతవరుణంయజేతేత్యేవమాదీనామంతః ఫ
లం-ఫలేహి తేసర్వేవేదాఃపర్యవస్యంతి- అంతకృత్ ఫలకృత్-వేదోదిత
ఫలస్యప్రదాతాచాహమేవేత్యర్థః - తదుక్తంపూర్వమేవ * యోయో
యాంయాంతనుంభక్తఃశ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతీత్యారభ్య *లభతేచతతః
కామాన్మయైవవిహితాన్హితానితి *అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తా
చప్రభురేవచేతిచ- వేదవిదేవచాహం-వేదవిచ్చాహమేవ-ఏవంమదభిధా
యినంవేదమహమేవవేద- ఇతోఽన్యథాయోవేదార్థంబ్రూతే నసవేదవిది
త్యభిప్రాయః। ౧౫

అ॥ అతోమత్తఏవసర్వవేదానాంసారభూతమర్థంశృణు॥

మూ॥ {ద్వావిమౌపురుషౌలోకేక్షరశ్చాక్షరఏవచ।క్ష
రస్సర్వాణిభూతానికూటస్థోఽక్షరఉచ్యతే॥౧౬}

భా॥ క్షరశ్చాక్షరశ్చేతిద్వావిమౌపురుషౌలోకేప్రథితౌ- తత్రక్షరశ
బ్దనిర్దిష్టఃపురుషోజీవశబ్దాభిలపనీయబ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతక్షరణస్వభావా
చిత్సంసృష్టసర్వభూతాని - అత్రాచిత్సంసర్గరూపైకోపాధినా పురుషఇ
త్యేకత్వనిర్దేశః - అక్షరశబ్దనిర్దిష్టఃకూటస్థః అచిత్సంసర్గవియుక్తః
స్వేనరూపేణావస్థితోముక్తాత్మా- సత్వచిత్సంసర్గాభావాదచిత్పరిణా
మవిశేషబ్రహ్మాదిదేహాసాధారణోనభవతీతికూటస్థఇత్యుచ్యతే-అత్రాప్యే
కత్వనిర్దేశోఽచిద్వియోగరూపైకోపాధినాభిహితః- నహీతఃపూర్వమ
నాదౌకాలేముక్తఏకఏవ- యథోక్తం*బహవోజ్ఞానతపసాపూతామద్భా
వమాగతాః- సర్గేపినోపజాయంతేప్రళయేనవ్యథంతిచేతి॥ ౧౬

మూ॥ {ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యఃపరమాత్మేత్యుదాహృతః।యో
లోకత్రయమావిశ్యబిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః॥ ౧౭॥}

భా॥ ఉత్తమఃపురుషస్తుతాభ్యాంక్షరాక్షరశబ్దనిర్దిష్టాభ్యాంబద్ధము

_క్తపురుషాభ్యామన్యః అర్థాంతరభూతః పరమాత్మేత్యుదాహృత స్సర్వాసు శ్రుతిషు-పరమాత్మేతినిర్దేశాదేవహ్యు త్తమః పురుషో బద్ధము_క్తపురుషాభ్యామర్థాంతరభూత ఇత్యవగమ్యతే - కథం, యోలోకత్రయమావిశ్య బిభర్తి - లోక్యత ఇతి లోకః త త్త్రయం లోకత్రయం-అచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనో ము_క్తశ్చేతి ప్రమాణావగమ్యమేత_త్త్రయం య ఆత్మతయా ఆవిశ్య బిభర్తి-సతస్మాద్వ్యాప్యాద్భర్తవ్యాచ్చార్థాంతరభూతః - ఇతశ్చో_క్తాల్లోకత్రయాదర్థాంతరభూతః, యతోఽవ్యయ ఈశ్వరశ్చ-అవ్యయస్వభావో హ్యవ్యయస్వభావాదచేతనా_త్తత్సంబంధేన తదనుసారిణశ్చచేతనాదచిత్సంబంధయోగ్యతయా పూర్వసంబంధినో ము_క్తాచ్చార్థాంతరభూత ఏవ తథైతస్య లోకత్రయస్యేశ్వరః-ఈశితవ్యా_త్తస్మాదర్థాంతరభూతః॥

మూ॥ యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపిచో_త్తమః॥అ
తోఽస్మిలోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషో_త్తమః॥౧౮॥

భా॥ యస్మాదేవము_క్తైస్స్వభావైః క్షరం పురుషమతీతోఽహం-అక్షరాన్ము_క్తాదప్యు_క్తైర్హేతుభిరుత్తమః- అతోఽహం లోకే వేదే చ పురుషో_త్తమ ఇతి ప్రథితోఽస్మి- వేదార్థావలోకనాల్లోక ఇతి స్మృతిరిహోచ్యతే-శ్రుతౌ స్మృతౌ చేత్యర్థః - శ్రుతౌ తావత్ * పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉ_త్తమః పురుష ఇత్యాదౌ-స్మృతావపి * అంశావతారం పురుషో_త్తమస్య హ్యనాదిమధ్యాంతమజస్య విష్ణోరిత్యాదౌ॥ ౧౮

మూ॥ యోమామేవమసమ్మూఢో జానాతి పురుషో_త్తమం।
స సర్వవిద్భజతి మాం సర్వభావేన భారత॥ ౧౯॥

భా॥ య ఏవము_క్తేన ప్రకారేణ పురుషో_త్తమం మామసమ్మూఢో జానాతి- క్షరాక్షరపురుషాభ్యామవ్యయస్వభావతయా వ్యాపనభరణైశ్వర్యాదియోగేన చ విసజాతీయం జానాతి - స సర్వవిత్ మత్ప్రాప్త్యుపాయతయా యద్వేదితవ్యం తత్సర్వం వేద-భజతి మాం సర్వభావేన- యే చ మత్ప్రాప్త్యుపాయతయా మద్భజనప్రకారా నిర్దిష్టాస్తైశ్చ సర్వైర్భజనప్రకారైర్మాం భజతే- సర్వైర్మద్విషయైర్వేదనైర్మమ యా ప్రీతిర్యా చ మమ సర్వైర్మద్విషయైర్భజనైరుభయవిధా సా ప్రీతిరనేన వేదనేన మమ జాయతే॥ ౧౯

అ॥ ఇత్యేతత్పురుషోత్తమత్వ వేదనం ప్రూజయతి॥

మూ॥ {ఇతిగుహ్యతమం శాస్త్రమిదముక్తం మయానఘ। ఏత
ద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాంస్యాత్ కృతకృత్యశ్చ భారత॥౨౦॥}

{ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు పరబ్రహ్మ విద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే పురాణ పురుషోత్తమ
యోగోనామ పంచదశోఽధ్యాయః. ... ... *}

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః

భా॥ ఇత్థంమమపురుషోత్తమత్వప్రతిపాదనం సర్వేషాం గుహ్యానాంగు
హ్యతమమిదం శాస్త్రం త్వమనఘతయాయోగ్యతమ ఇతికృత్వా మయా
తవోక్తం- ఏతద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాంస్యాత్కృతకృత్యశ్చ- మాంప్రేప్సునా
ఉపాదేయాయాబుద్ధిస్సాసర్వాఉపాత్తాస్యాత్ -యచ్చతేనకర్తవ్యంత
త్సర్వంకృతంస్యాదిత్యర్థః-అనేనశ్లోకేనానంతరోక్తంపురుషోత్తమవిషయం
జ్ఞానంశాస్త్రజన్యమేవైతత్సర్వంకరోతి, నతుసాక్షాత్కారరూపమిత్యు
చ్యతే॥ ౨౦

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీమతేభాష్యకారాయనమః

శ్రీయైనమః

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే షోడశాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ అతీతేనాధ్యాయత్రయేణ ప్రకృతిపురుషయోర్వివిక్తయోస్సంసృష్టయోశ్చ యాథాత్మ్యం తత్సంసర్గవియోగయోశ్చ గుణసంగతద్విపర్యయహేతుకత్వం సర్వప్రకారేణావస్థితయోః ప్రకృతిపురుషయోర్భగవద్విభూతిత్వం విభూతిమతో భగవతో విభూతిభూతాదచిద్వస్తునశ్చిద్వస్తునశ్చ బద్ధముక్తోభయరూపాదవ్యయత్వవ్యాపనభరణస్వామ్యైరర్థాంతరతయా పురుషోత్తమత్వేన యాథాత్మ్యంచ వర్ణితం - అనంతరముక్తస్యార్థస్య స్థేమ్నే శాస్త్రవశ్యతాం వక్తుం శాస్త్రవశ్యతద్విపరీతయోర్దైవాసురసర్గయోర్విభాగం

శ్రీభగవానువాచ.

మూ.
అభయంసత్త్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః। దా
నందమశ్చయజ్ఞశ్చస్వాధ్యాయస్తపఆర్జవం॥ ౧॥
అహింసాసత్యమక్రోధస్త్యాగశ్శాంతిరపైశునం। ద
యాభూతేష్వలోలుత్వంమార్దవంహ్రీరచాపలం॥ ౨
తేజఃక్షమాధృతిశ్శౌచమద్రోహోనాతిమానితా।
భవంతిసంపదందైవీమభిజాతస్యభారత॥ 3

భా॥ ఇష్టానిష్టవియోగసంయోగరూపస్య దుఃఖస్య హేతుదర్శనజం దుఃఖం భయం తన్నివృత్తిరభయం - సత్త్వసంశుద్ధిః సత్త్వస్యాంతఃకరణస్య రజస్తమోభ్యామస్పృష్టత్వం - జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపవివేకనిష్ఠా - దానం న్యాయార్జితధనస్య పాత్రే ప్రతిపాదనం - దమః మనసో విషయేభ్యో నివృత్తిసంశీలనం - యజ్ఞః ఫలాభిసంధిరహితభగవదారాధనరూపమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం - స్వాధ్యాయః సవిభూతేర్భగవత

స్తదారాధనప్రకారస్య చ ప్రతిపాదకః కృత్స్నో౽వేద ఇత్యనుసంధాయ వే
దాభ్యాసనిష్ఠా- తపః § కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణ ద్వాదశ్యుపవాసాదే ర్భగవ
త్ప్రీణనకర్మ యోగ్యతాపాదనస్య కరణం - ఆర్జవం మనోవాక్కాయక
ర్మవృత్తీనామేకనిష్ఠతా పరేషు- అహింసా పరపీడావర్జనం - సత్యం
యథాదృష్టార్థగోచరభూతహితవాక్యం-అక్రోధః- పరపీడాఫలచిత్తవికా
రరహితత్వం-త్యాగః ఆత్మహిత ప్రత్యనీకపరిగ్రహవిమోచనం-శాంతిః ఇం
ద్రియాణాం విషయప్రావణ్య నిరోధసంశీలనం-అపైశునం పరానర్థకరవా
క్యనివేదనాకరణం - దయా భూతేషు-సర్వభూతేషు దుఃఖాసహిష్ణుత్వం
† అలోలుప్త్వం అలోలుపత్వం-అలోలుత్వమితి వా పాఠః-విషయేషు నిస్పృ
హత్వమిత్యర్థః-మార్దవం అకాఠిన్యం-సాధుజనసంశ్లేషార్హతేత్యర్థః
హ్రీః అకార్యకరణే వ్రీడా-అచాపలం స్పృహణీయవిషయసన్నిధావచంచ
లత్వం. తేజః దుర్ధర్షైరనభిభవనీయత్వం-క్షమా పరనిమిత్తపీడానుభవేపి పరే
షు తం ప్రతి చిత్తవికారరహితతా- ధృతిః మహత్యామప్యాపది కృత్యకర్త
వ్యతాధారణం . శౌచం బాహ్యాంతరకరణానాం కృత్యయోగ్యతా శా
స్త్రీయా- అద్రోహః పరేష్వనుపరోధః - పరేషు స్వచ్ఛందవృత్తినిరోధ
రహితత్వమిత్యర్థః - నాతిమానితా అస్థానే గర్వోఽతిమానిత్వం తద్రహిత
తా- ఏతే గుణా దైవీం సంపదమభిజాతస్య భవంతి- దేవసంబంధినీ సంపత్
దైవీ- దేవా భగవదాజ్ఞానువృత్తిశీలాః తేషాం సంపత్ సా చ భగవదాజ్ఞా
నువృత్తిరేవ- తామభిజాతస్య తామభిముఖీకృత్య జాతస్య తాం నిర్వర్త
యితుం జాతస్య భవంతీత్యర్థః॥ 3

---

§ శాస్త్రీయభోగసంకోచస్తప ఇతి లక్షితే తద్విశేషానుదాహరతి॥ కృ
చ్ఛ్రేతి॥ *ఏకభుక్తేన నక్తేన తథైవాయాచితేన చ, ఉపవాసేన దానేన న నిర్ద్వా
దశికో భవేదిత్యాది విహిత ద్వాదశీ సమారాధనార్థైకాదశ్యుపవాసోఽత్ర ద్వా
దశ్యుపవాస ఉక్తః - యద్వా తిథివ్రతేషు తిథిద్వయవ్రతే చ ద్వాదశ్యుపవా
సోప్యస్త్యేవ॥ † లుపిధాతో ర్యఙ్లుగంతే క్విపి కృతే లోలుబితి ప
రాంతం పదం-అచికృతే తు లోలుప ఇతి-తద్వ్యంజయతి- అలోలుప్త్వమ
లోలుపత్వమితి - లూఞ్ ఛేదన ఇతి ధాతో ర్లోలూ ఇతి యఙ్లుగంతం - తత్ర
ఛాందసం హ్రస్వమభిప్రేత్యాహ-అలోలుత్వమితి వా పాఠ ఇతి॥

మూ॥ దంభోదర్పోఽతిమానశ్చక్రోధఃపారుష్యమేవచ। ౪
అజ్ఞానంచాభిజాతస్యపార్థసంపదమాసురీం॥ ౪

భా॥ దంభోధార్మికత్వఖ్యాపనాయధర్మానుష్ఠానం- దర్పఃకృత్యాకృత్యావివేకకరోవిషయోపభోగనిమిత్తోహర్షః - అతిమానస్త్వవిద్యాభిజనాదినిమిత్తోభిమానః- క్రోధఃపరపీడాఫలచిత్తవికారః - పారుష్యం సాధూనాముద్వేగకరఃస్వభావః- అజ్ఞానంపరావరతత్త్వకృత్యాకృత్యావివేకః- ఏతేస్వభావాఆసురీంసంపదమభిజాతస్యభవంతి - అసురాభగవదాజ్ఞాతివృత్తిశీలాః॥ ౪

మూ॥ దైవీసంపద్విమోక్షాయనిబంధాయాసురీమతా॥౪½॥

భా॥ దైవీమదాజ్ఞానువృత్తిరూపాసంపత్ విమోక్షాయబంధాన్ముక్తయేభవతి- క్రమేణముక్తిప్రాప్తయేభవతీత్యర్థః- ఆసురీమదాజ్ఞాతివృత్తిరూపాసంపన్నిబంధాయభవతి - అధోగతిప్రాప్తయేభవతీత్యర్థః॥ ౪½

అ॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వాస్వప్రకృత్యనిర్ధారణాదతిభీతాయార్జునాయైవమాహ॥

మూ॥ మాశుచస్సంపదందైవీమభిజాతోసిపాండవ॥౫॥

భా॥ శోకంమాకృథాః- త్వంతుదైవీంసంపదమభిజాతోసి-పాండవ-ధార్మికాగ్రేసరస్యహిపాండోస్తనయస్త్వమిత్యభిప్రాయః॥ ౫

మూ॥ ద్వౌభూతసర్గౌలోకేస్మిన్దైవఆసురఏవచ।దై
వోవిస్తరశఃప్రోక్తఆసురంపార్థమేశృణు॥ ౬॥

భా॥ అస్మిన్కర్మలోకే - కర్మకరాణాంభూతానాంసర్గోద్వివిధో దైవశ్చాసురశ్చేతి - సర్గఉత్పత్తిఃప్రాచీనపుణ్యపాపరూపకర్మవశాద్భగవదాజ్ఞానువృత్తితద్విపరీతకరణాయోత్పత్తికాలఏవవిభాగేనభూతాన్యుత్పద్యంతఇత్యర్థః- తత్రదైవస్సర్గోవిస్తరశఃప్రోక్తః-దేవానాం మదాజ్ఞానువృత్తిశీలానాముత్పత్తిర్యదాచారకరణార్థా ఏషఆచారఃకర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగరూపోవిస్తరశఃప్రోక్తః- అసురాణాంసర్గశ్చయదాచారార్థఃతమాచారంమేశృణుమమసకాశాచ్ఛృణు॥ ౬

మూ॥ ప్రవృత్తించనివృత్తించజనానవిదురాసురాః।నశౌ
చంనాపిచాచారోనసత్యంతేషువిద్యతే॥ ౭।

భా॥ ప్రవృత్తించ నివృత్తించాభ్యుదయసాధనం మోక్షసాధనంచ వైదికంధర్మం ఆసురా న విదుః న జానంతి- శౌచం వైదికకర్మయోగ్యత్వం శాస్త్రసిద్ధం- తద్బాహ్యమాంతరంచాసురేషు న విద్యతే- నాపిచాచారః- తద్బాహ్యాంతరశౌచం యేన సంధ్యావందనాదినా ఆచారేణ జాయతే సోఽప్యాచారస్తేషు న విద్యతే - యథోక్తం *సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మస్వితి- తథా సత్యంచ తేషు న విద్యతే - యథాజ్ఞానం భూతహితరూపభాషణం తేషు న విద్యతే॥ ౭

అ॥ కించ॥

మూ. { అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరం। అపరస్పరసంభూతం § కిమన్యత్కామహేతుకం॥౮ }

భా॥ అసత్యం-జగదేతత్సత్యశబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మాత్మకమితి నాహుః- అప్రతిష్ఠం-తథా బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితమితి న వదంతి - బ్రహ్మణానంతేన ధృతా హి పృథివీ సర్వాన్ లోకాన్ బిభర్తి- యథోక్తం * తేనేయం నాగవర్యేణ శిరసా విధృతా మహీ, బిభర్తి మాలాం లోకానాం సదేవాసురమానుషామితి-అనీశ్వరం సత్యసంకల్పేన పరేణ బ్రహ్మణా సర్వేశ్వరేణ మయైతన్నియమితమితి చ న వదంతి *అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి హ్యుక్తం-వదంతి చైవం-అపరస్పరసంభూతం కిమన్యత్, యోషిత్పురుషయోః పరస్పరసంబంధేన జాతమిదం మనుష్యపశ్వాదికముపలభ్యతే- అనేవంభూతం కిమన్యదుపలభ్యతే కించిదపి నోపలభ్యత ఇత్యర్థః-అతస్సర్వమిదం జగత్ కామహేతుకమితి॥ ౮

మూ. { ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య నష్టాత్మానోఽల్పబుద్ధయః। ప్రభవంత్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽశుభాః॥౯॥ }

భా॥ ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్యావలంబ్య నష్టాత్మానః అదృష్టదేహాతిరిక్తాత్మానః అల్పబుద్ధయః ఘటాదివత్ జ్ఞేయభూతే దేహే జ్ఞాతృత్వేన దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మోపలభ్యత ఇతి వివేకాకుశలాః ఉగ్రకర్మాణః సర్వేషాం హింసకాః జగతః క్షయాయ ప్రభవంతి॥ ౯

---

§ కిమన్యత్కామహైతుకమితి శాంకరః పాఠః.

మూ॥ {కామమాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః। మో
హాద్గృహీత్వాఽసద్గ్రాహాన్ప్రవర్తంతేఽశుచివ్రతాః॥ ౧౦}

భా॥ దుష్పూరం దుష్ప్రాపవిషయం కామమాశ్రిత్య తత్సాధనీభూతయా మోహాదజ్ఞానాత్ - అసద్గ్రాహాన్ అన్యాయగృహీతపరిగ్రహాన్ గృహీత్వా అశుచివ్రతాః అశాస్త్రవిహితవ్రతయుక్తాః - దంభమానమదాన్వితాః ప్రవర్తంతే॥ ౧౦

మూ॥ {చింతామపరిమేయాంచ ప్రళయాంతాముపాశ్రితాః।
కామోపభోగపరమా ఏతావదితి నిశ్చితాః॥ ౧౧}

భా॥ అద్యశ్వో వా మమమూర్ధ్వమప్యంతావపరిమేయామపరిచ్ఛేద్యాం ప్రళయాంతాం ప్రాకృతప్రళయావధికసాధ్యవిషయాముపాశ్రితాః - తథా కామోపభోగపరమాః కామోపభోగ ఏవ పరమపురుషార్థ ఇతి మన్వానాః - ఏతావదితి నిశ్చితాః ఇతోఽధికః పురుషార్థో న విద్యత ఇతి సంజాతనిశ్చయాః॥

మూ॥ {ఆశాపాశశతైర్బద్ధాః కామక్రోధపరాయణాః। ఈహం
తే కామభోగార్థమన్యాయేనార్థసంచయాన్॥ ౧౨}

భా॥ ఆశాపాశశతైః ఆశాఖ్యపాశశతైర్బద్ధాః - కామక్రోధపరాయణాః కామక్రోధైకనిష్ఠాః - కామభోగార్థమన్యాయేనార్థసంచయాన్ ప్రతీహంతే॥ ౧౨

మూ॥ ఇదమద్య మయా లబ్ధమిమం ప్రాప్స్యే మనోరథం॥ ౧౩

భా॥ ఇదం క్షేత్రపుత్రాదికం సర్వం మయా మత్సామర్థ్యేనైవ లబ్ధం నాదృష్టాదినా - ఇమం చ మనోరథమహమేవ ప్రాప్స్యే నాదృష్టాదిసహితః॥

మూ॥ ఇదమస్తీదమపి మే భవిష్యతి పునర్ధనం॥ ౧౩

భా॥ ఇదం ధనం మత్సామర్థ్యేన లబ్ధం మే అస్తి - ఇదమపి పునర్మే మత్సామర్థ్యేనైవ భవిష్యతి॥ ౧౩

మూ॥ అసౌ మయా హతశ్శత్రుర్హనిష్యే చాపరానపి॥ ౧౪

భా॥ అసౌ మయా బలవతా హతశ్శత్రుః - అపరానపి శత్రూన్ అహం శూరో రక్షహనిష్యే కిమత్ర మందదైవాభిమానైః పరికల్పితేనాదృష్టపరికరేణ॥

అ॥ తథాచ

మూ॥ ఈశ్వరోఽహమహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్సుఖీ॥ ౧౪

భా॥ ఈశ్వరోఽహం స్వామీనోఽహం-అన్యేషాంచాహమేవనియంతా - అహంభోగీ స్వతఏవాహంభోగీ నాదృష్టాదిభిః- సిద్ధోఽహం స్వతస్సిద్ధోఽహం నకస్మాచ్చిదదృష్టాదేః-తథా స్వతఏవబలవాన్ స్వతఏవసుఖీ॥ ౧౪

మూ॥ ఆఢ్యోఽభిజనవానస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా ॥ ౧౫

భా॥ అహంస్వతశ్చాఢ్యోఽస్మి అభిజనవానస్మి స్వతఏవోత్తమకులేప్రసూతోఽస్మి- అస్మిన్‌లోకేమయా సదృశః కోఽన్యస్స్వసామర్థ్యేన లబ్ధసర్వవిభవోవిద్యతే॥ ౧౫

మూ॥ యక్ష్యేదాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః ॥ ౧౫

భా॥ అహంస్వయమేవయక్ష్యేదాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః ఈశ్వరానుగ్రహనిరపేక్షేణ స్వేనైవయాగదానాదికంకర్తుంశక్యమిత్యజ్ఞానవిమోహితామన్యంతే॥ ౧౫

మూ॥ అనేకచిత్తవిభ్రాంతా మోహజాలసమావృతాః । ప్రసక్తాః కామభోగేషు పతంతి నరకేఽశుచౌ॥ ౧౬

భా॥ అదృష్టేశ్వరాదిసహకారనిరపేక్షతే స్వేనైవసర్వంకర్తుం శక్యమితికృత్వా ఏవంకుర్యామేతచ్చకుర్యామన్యచ్చకుర్యామిత్యనేకచిత్తవిభ్రాంతాః ఏవంరూపేణమోహజాలేనసమావృతాః కామభోగేషుప్రకర్షేణసక్తాః-మధ్యేమృతాః అశుచౌనరకేపతంతి॥ ౧౬

మూ॥ ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః ॥ ౧౭

భా॥ ఆత్మనైవసంభావితాః-ఆత్మనైవాత్మానంసంభావయంతీత్యర్థః స్తబ్ధాః పరిపూర్ణంమన్యమానానకించిత్కుర్వాణాః-కథం- ధనమానమదాన్వితాః ధనేనవిద్యాభిజనాభిమానేనచజనితమదాన్వితాః ॥ ౧౭

మూ॥ యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనావిధిపూర్వకం॥ ౧౭

భా॥ నామయజ్ఞైర్నామప్రయోజనైర్యష్టేతినామ మాత్రప్రయోజనైర్యజ్ఞైర్యజంతే-తదపిదంభేనహేతునాయష్టృత్వఖ్యాపనాయావిధిపూర్వకంఅయథాచోదనంయజంతే॥ ౧౭

అ॥ తేచేదృగ్భూతాయజంతఇత్యాహ॥

మూ॥ అహంకారంబలందర్పంకామంక్రోధంచసంశ్రితాః । మామాత్మపరదేహేషుప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః ॥ ౧౮

భా॥ అనన్యాపేక్షోఽహమేవ సర్వం కరోమీత్యేవంరూపమహంకారమాశ్రితాః-తథా సర్వస్య కరణే మద్బలమేవ పర్యాప్తమితి చ బలం-అతో మత్సదృశో న కశ్చిదస్తీతి చ దర్పం-ఏవంభూతస్య మమ కామమాత్రేణ సర్వం సమ్పత్స్యత ఇతి కామం-యే మమానిష్టకారిణస్తాన్ సర్వాన్ హనిష్యామీతి క్రోధం-ఏవమేతాన్ సంశ్రితాః స్వదేహేషు పరదేహేషు చావస్థితం సర్వస్య కారయితారం పురుషోత్తమం మామభ్యసూయకాః ప్రద్విషన్తః-కుయుక్తిభిర్మత్స్థితౌ దోషమావిష్కుర్వన్తో మామసహమానా అహంకారాదికాన్ సంశ్రితా యాగాదికం సర్వం క్రియాజాతం కుర్వత ఇత్యర్థః॥

మూ. తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్।క్షి
పామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు॥ ౧౯

భా॥ య ఏవం మాం ద్విషన్తి తానహం క్రూరాన్ నరాధమానశుభానహమజస్రం సంసారేషు జన్మజరామరణాదిరూపేణ పరివర్తమానేషు సన్తానేషు-తత్రాప్యాసురీష్వేవ యోనిషు క్షిపామి-మదానుకూల్యప్రత్యనీకేష్వేవ జన్మసు క్షిపామి-తత్తజ్జన్మప్రాప్త్యనుగుణప్రవృత్తిహేతుభూతబుద్ధిషు క్రూరాస్వహమేవ సంయోజయామీత్యర్థః॥ ౧౯

మూ. ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని।మామ
ప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమ్॥ ౨౦

భా॥ మదానుకూల్యప్రత్యనీకజన్మాపన్నాః-పునరపి జన్మని జన్మని మూఢాః మద్విపరీతజ్ఞానా మామప్రాప్యైవ అస్తి భగవాన్ సర్వేశ్వరో వాసుదేవ ఇతి జ్ఞానమప్రాప్య తతస్తతో జన్మనోఽధమామేవ గతిం యాన్తి॥ ౨౦

అ॥ § అస్యాసురస్వభావస్యాత్మనాశస్య మూలహేతుమాహ

మూ. త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశనమాత్మనః। కామః క్రో
ధస్తథా లోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్ † ౨౧

భా॥ అస్యాసురస్వభావరూపస్య నరకస్యైతత్ త్రివిధం ద్వారం తచ్చాత్మనో నాశనం-కామః క్రోధో లోభ ఇతి-త్రయాణాం స్వరూపం పూర్వమే

---

§ యథావస్థితస్యాత్మనోఽప్రాప్తిరేవ హ్యాత్మనాశః స చాసురస్వభావపదేనేత్యభిప్రాయేణాహ॥ అసురస్వభావస్యాత్మనాశస్యేతి॥ † త్రయం త్యజేదితి-పా.

వవ్యాఖ్యాతం-ద్వారం మార్గో హేతురిత్యర్థః- తస్మాదేతత్త్రయం త్యజ-తస్మాదతిఘోరనరకహేతుత్వాత్ కామక్రోధలోభనామైతత్త్రితయం దూరతః పరిత్యజ॥ ౨౧

మూ॰ { ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారైస్త్రిభిర్నరః
ఆచరత్యాత్మనశ్శ్రేయస్తతో యాతి పరాంగతిం॥ ౨౨ }

భా॥ ఏతైః కామక్రోధలోభైస్తమోద్వారైః మద్విపరీతజ్ఞానహేతుభిర్విముక్తో నర ఆత్మనః శ్రేయ ఆచరతి - లబ్ధమద్విషయజ్ఞానో మదానుకూల్యే ప్రయతతే-తతో మామేవ పరాంగతిం యాతి॥ ౨౨

అ॥ శాస్త్రానాదరోఽస్య నరకస్య ప్రధానహేతురిత్యాహ ॥

మూ॰ { యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః। న స సిద్ధి
మవాప్నోతి న సుఖం న పరాంగతిం ॥ ౨౩ }

భా॥ శాస్త్రం వేదాః-విధిరనుశాసనం- వేదాఖ్యం మదనుశాసనముత్సృజ్య యః కామకారతో వర్తతే- స్వచ్ఛందానుగుణమార్గేణ వర్తతే- న స సిద్ధిమవాప్నోతి-న కామప్యాముష్మికీం సిద్ధిమవాప్నోతి- న సుఖం కించిదవాప్నోతి-న పరాంగతిం-కుతః పరాంగతిం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౨౩

మూ॰ { తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ ।
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి॥ ౨౪ }

{ ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు పరబ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే దైవాసురసంపద్విభాగ
యోగో నామ షోడశోఽధ్యాయః. ... ... * }

భా॥ తస్మాత్కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ ఉపాదేయానుపాదేయవ్యవస్థాయాం శాస్త్రమేవ తవ ప్రమాణం-ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణాద్యుపబృంహితా వేదాః యదేవ పురుషోత్తమాఖ్యం పరం తత్త్వం తత్ప్రీణనరూపం తత్ప్రాప్త్యుపాయభూతం చ కర్మావబోధయంతి తచ్ఛాస్త్రవిధానోక్తం తత్త్వం కర్మ చ జ్ఞాత్వా యథావదన్యూనాతిరిక్తం విజ్ఞాయ కర్తుం త్వమర్హసి తదేవోపాదాతుమర్హసి॥ ౨౪

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
షోడశోఽధ్యాయః

శ్రీమతే యతిపరిబృఢాయ నమః

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే సప్తదశాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ దైవాసురవిభాగోక్తిముఖేన ప్రాప్యతత్త్వజ్ఞానం తత్ప్రాప్త్యుపాయజ్ఞానంచ వేదైకమూలమిత్యుక్తం, ఇదానీమశాస్త్రవిహితస్యాసురత్వే నాఫలత్వం శాస్త్రవిహితస్యచ గుణతస్త్రైవిధ్యం శాస్త్రసిద్ధస్యలక్షణం చోచ్యతే। తత్రాశాస్త్రవిహితస్యనిష్ఫలత్వమజానన్ అశాస్త్రవిహితే శ్రద్ధాసంయుక్తేయాగాదౌసత్త్వాదినిమిత్తఫలభేదబుభుత్సయార్జునః పృచ్ఛతి॥

అర్జున ఉవాచ.

మూ॥ { యే శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః ।
తేషాంనిష్ఠాతు కాకృష్ణ సత్త్వమాహో రజస్తమః॥ ౧ }

భా ॥ శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య శ్రద్ధయాన్వితా యే యజంతే తేషాంనిష్ఠా కా- కింసత్త్వం ఆహోస్విద్రజః అథతమః- నిష్ఠా స్థితిః- స్థీయతేస్మిన్నితి స్థితిస్సత్త్వాదిరేవనిష్ఠేత్యుచ్యతే- తేషాంకింసత్త్వేస్థితిఃకింవారజసికింవా తమసీత్యర్థః॥ ౧

అ॥ ఏవంపృష్టోభగవానశాస్త్రవిహితశ్రద్ధాయాస్తత్పూర్వకస్యచయాగాదేర్నిష్ఫలత్వం హృదినిధాయశాస్త్రీయస్యైవయాగాదేర్గుణతస్త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయితుం శాస్త్రీయశ్రద్ధాత్రైవిధ్యంతావదాహ॥

శ్రీభగవానువాచ॥

మూ॥ { త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా। సా
త్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు॥ ౨ }

భా॥ సర్వేషాందేహినాంశ్రద్ధా త్రివిధా భవతి- సాచస్వభావజా- స్వభావస్స్వాసాధారణోభావః- ప్రాచీనవాసనానిమిత్తస్తత్తద్రుచివిశే

షః - యత్ర రుచిస్తత్ర శ్రద్ధా జాయతే - శ్రద్ధా హి స్వాభిమతం సాధయత్యేతదితి విశ్వాసపూర్వికా సాధనే త్వరా - వాసనా రుచిశ్చ శ్రద్ధా చాత్మధర్మా గుణసంసర్గజాః - తేషామాత్మధర్మాణాం వాసనాదీనాం జనకాః దేహేంద్రియాంతఃకరణవిషయగతా ధర్మాః కార్యైకనిరూపణీయాః - సత్త్వాదయో గుణాః - సత్త్వాదిగుణయుక్తదేహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః - తతశ్చేయం శ్రద్ధా సాత్త్వికీ రాజసీ తామసీ చేతి త్రివిధా - తామిమాం శ్రద్ధాం శృణు - సా శ్రద్ధా యత్స్వభావా తం స్వభావం శృణ్విత్యర్థః॥ ౨

మూ. {సత్త్వానురూపా సర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత। శ్రద్ధా
మయోఽయం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధస్స ఏవ సః॥ ౩.}

భా॥ సత్త్వమంతఃకరణం సర్వస్య పురుషస్యాంతఃకరణానురూపా శ్రద్ధా భవతి - అంతఃకరణం యాదృశగుణయుక్తం తద్విషయా శ్రద్ధా జాయత ఇత్యర్థః - సత్త్వశబ్దః పూర్వోక్తానాం దేహేంద్రియాదీనాం ప్రదర్శనార్థః - శ్రద్ధామయోఽయం పురుషః శ్రద్ధామయః శ్రద్ధాపరిణామః - యో యచ్ఛ్రద్ధః - యః పురుషో యాదృశ్యా శ్రద్ధయా యుక్తః - స ఏవ సః - స తాదృశశ్రద్ధాపరిణామః - పుణ్యకర్మవిషయే చేచ్ఛ్రద్ధాయుక్తశ్చేత్ పుణ్యకర్మఫలసంయుక్తో భవతీతి శ్రద్ధాప్రధానః ఫలసంయోగ ఇత్యుక్తం భవతీతి॥ ౩

అ॥ తదేవ వివృణోతి॥

మూ॰ {యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః। ప్రే
తాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః॥ ౪}

భా॥ సత్త్వగుణప్రచురాః సాత్త్వికాః శ్రద్ధయా యుక్తా దేవాన్ యజంతే దుఃఖాసంభిన్నోత్కృష్టసుఖహేతుభూతదేవయాగవిషయా శ్రద్ధా సాత్త్వికీత్యుక్తం భవతి - రాజసా యక్షరక్షాంసి యజంతే - అన్యే తామసా జనాః ప్రేతాన్ భూతగణాన్ యజంతే - దుఃఖసంభిన్నాల్పసుఖజననీ రాజసీ శ్రద్ధా దుఃఖప్రాయాత్యల్పసుఖజననీ తామసీత్యర్థః॥ ౪

అ॥ ఏవం శాస్త్రీయేష్వేవ యాగాదిషు శ్రద్ధాయుక్తేషు గుణతః ఫలవిశేషః అశాస్త్రీయేషు తపోయాగప్రభృతిషు మదనుశాసనవిపరీతత్వేన న కశ్చిదపి సుఖలవః అపి త్వనర్థ ఏవేతి హృది నిహితం వ్యంజయన్నాహ॥

మూ॰ అశాస్త్రవిహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః। దంభాహంకారసంయుక్తాః కామరాగబలాన్వితాః॥ ౫
కర్శయంతః శరీరస్థం భూతగ్రామమచేతసః। మాం చైవాంతః శరీరస్థం తాన్విద్ధ్యాసురనిశ్చయాన్॥ ౬॥

భా॥ అశాస్త్రవిహితమపి ఘోరమపి తపో యే జనాస్తప్యంతే-ప్రదర్శనార్థమిదం-అశాస్త్రవిహితం జపహోమయాగాదికం యే కుర్వతే దంభాహంకారసంయుక్తాః కామరాగబలాన్వితాః శరీరస్థం పృథివ్యాది భూతసమూహం కర్శయంతో మదంశభూతం జీవం చాంతః శరీరస్థం కర్శయంతో యే తప్యంతే-యాగాదికం చ కుర్వతే-తానాసురనిశ్చయాన్విద్ధి- అసురాణాం నిశ్చయ ఆసురో నిశ్చయః-అసురా హి మదాజ్ఞావిపరీతకారిణః-మదాజ్ఞావిపరీతకారిత్వాత్తేషాం సుఖలవసంబంధో న విద్యతే అపిత్వనర్థవ్రాతే పతంతీతి పూర్వమేవోక్తం *పతంతి నరకేఽశుచావితి॥ ౬

అ॥ అథ ప్రకృతమేవ శాస్త్రీయేషు యజ్ఞాదిషు గుణతో విశేషం ప్రపంచయతి-తత్రాహారమూలత్వాత్సత్త్వాదివృద్ధేరాహారత్రైవిధ్యం ప్రథమముచ్యతే *అన్నమయం హి సోమ్య మనః *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరితి హి శ్రూయతే॥

మూ॰ ఆహారస్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో భవతి ప్రియః। యజ్ఞస్తపస్తథా దానం తేషాం భేదమిమం శృణు॥ ౭॥

భా॥ ఆహారోఽపి సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య సత్త్వాదిగుణత్రయాన్వయేన త్రివిధః ప్రియో భవతి- తథైవ యజ్ఞోఽపి త్రివిధః-తథా తపో దానం చ - తేషాం భేదమిమం శృణు- తేషామాహారయజ్ఞతపోదానానాం సత్త్వాదిభేదేనేమముచ్యమానం భేదం శృణు॥ ౭

మూ॰ ఆయుఃసత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః। రస్యాః స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఆహారాః సాత్త్వికప్రియాః॥ ౮

భా॥ సత్త్వగుణోపేతస్య సత్త్వమయా ఆహారాః ప్రియా భవంతి- సత్త్వమయాశ్చాహారా ఆయుర్వివర్ధనాః - పునరపి సత్త్వస్య వివర్ధనాః- సత్త్వమంతఃకరణం - అంతఃకరణకార్యం జ్ఞానమిహ సత్త్వశబ్దేనోచ్యతే * సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమితి సత్త్వస్య జ్ఞానవివృద్ధిహేతుత్వాత్ - ఆహారోఽపి

సత్త్వమయోజ్ఞానవివృద్ధిహేతుః- తథాబలారోగ్యయోరపివివర్ధనాఃసు
ఖప్రీత్యోరపివివర్ధనాః- పరిణామకాలేస్వయమేవసుఖస్యవివర్ధనాః-త
థాప్రీతిహేతుభూతకర్మారంభద్వారేణప్రీతివర్ధనాః- రస్యాఃమధురరసో
పేతాః-స్నిగ్ధాఃస్నేహయుక్తాః-స్థిరాఃస్థిరపరిణామాః,హృద్యాఃరమణీయ
విశేషాః-ఏవంవిధాస్సత్త్వమయాఆహారాస్సాత్త్వికస్యపురుషస్యప్రియాః

మూ॰ కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః । ఆహా
రా రాజసస్యేష్టాదుఃఖశోకామయప్రదాః॥ ౯॥

భా॥ కటురసాఅమ్లరసాలవణోత్కటాఅత్యుష్ణాఅతితీక్ష్ణాఃరూక్షాఃవిదా
హినశ్చేతి కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః - అతిశైత్యాతితై
క్ష్ణ్యాదినాదురుపయోగాస్తీక్ష్ణాః-శోషకరారూక్షాః- తాపకరావిదాహి
నః- ఏవంవిధాఆహారారాజసస్యేష్టాః- తేచరజోమయత్వాద్దుఃఖశోకా
మయవర్ధనాఃరజోవర్ధనాశ్చ॥ ౯

మూ॰ యాతయామంగతరసంపూతిపర్యుషితంచయత్ ।ఉ
చ్ఛిష్టమపిచామేధ్యంభోజనంతామసప్రియం॥ ౧౦॥

భా॥ యాతయామంచిరకాలావస్థితం - గతరసంత్యక్తస్వాభావికర
సం-పూతిదుర్గంధోపేతం- పర్యుషితంకాలాంతరాపన్నత్వాద్రసాంతరాప
న్నం-ఉచ్ఛిష్టంగుర్వాదిభ్యోన్యేషాంభుక్తశిష్టం- అమేధ్యంఅయజ్ఞార్హం
అయజ్ఞశిష్టమిత్యర్థః - ఏవంవిధంతమోమయంభోజనంతామసప్రియంభ
వతి- భుజ్యతఇత్యాహారఏవభోజనం పునశ్చతమసోవర్ధనం-అతోహితైషి
భిస్సత్త్వవివృద్ధయేసాత్త్వికాహారఏవసేవ్యః॥ ౧౦

మూ॰ అఫలాకాంక్షిభిర్యజ్ఞోవిధిదృష్టోయఇజ్యతే। యష్ట
వ్యమేవేతిమనస్సమాధాయససాత్త్వికః ॥ ౧౧॥

భా॥ ఫలాకాంక్షారహితైఃపురుషైర్విధిదృష్టశ్శాస్త్రదృష్టః మంత్ర
ద్రవ్యక్రియాదిభిర్యుక్తోయష్టవ్యమేవేతిభగవదారాధనత్వేనస్వయంప్ర
యోజనతయా యష్టవ్యమితిమనస్సమాధాయయోయజ్ఞఇజ్యతే - స
సాత్త్వికః॥ ౧౧

మూ॰ అభిసంధాయతుఫలందంభార్థమపిచైవయః। ఇ
జ్యతేభరతశ్రేష్ఠ తంయజ్ఞంవిద్ధిరాజసం॥ ౧౨॥

భా॥ ఫలాభిసంధియుక్తైర్దంభగర్వాభ్యాయశః ఫలశ్చ యోయజ్ఞ ఇజ్యతే తంయజ్ఞం రాజసంవిద్ధి॥ ౧౨

మూ. విధిహీనమసృష్టాన్నం మంత్రహీనమదక్షిణం । శ్రద్ధా విరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే॥ ౧౩

భా॥ విధిహీనం బ్రాహ్మణోక్తిహీనం-సదాచారయుక్తైర్విద్వద్భిర్బ్రాహ్మణైర్యజస్వేత్యుక్తిహీనమిత్యర్థః - అసృష్టాన్నమచోదితద్రవ్యం - మంత్రహీనమదక్షిణం శ్రద్ధావిరహితంచ యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే ॥

అ॥ అథతపసో గుణతస్త్రైవిధ్యం వక్తుం తస్య శరీరవాఙ్మనోనిష్పాద్యతయా స్వరూపభేదం తావదాహ॥

మూ. దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూజనం శౌచమార్జవం । బ్రహ్మచర్యమహింసాచ శారీరం తప ఉచ్యతే॥ ౧౪

భా॥ దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞానాం పూజనం- శౌచం తీర్థస్నానాదికం - ఆర్జవం యథామనశ్శరీరవృత్తం- బ్రహ్మచర్యం యోషిత్సుభోగ్యతాబుద్ధియుక్తేక్షణాది రహితత్వం - అహింసా అప్రాణిపీడా - ఏతచ్ఛారీరం తప ఉచ్యతే॥ ౧౪

మూ. అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితంచయత్ । స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే॥ ౧౫

భా॥ పరేషామనుద్వేగకరం సత్యం ప్రియహితంచ యద్వాక్యం స్వాధ్యాయాభ్యసనంచేత్యేతద్వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే ॥ ౧౫

మూ. మనఃప్రసాదస్సౌమ్యత్వం మౌనమాత్మవినిగ్రహః । భావసంశుద్ధిరిత్యేతత్తపో మానసముచ్యతే॥ ౧౬

భా॥ మనఃప్రసాదో మనసః క్రోధాదిరహితత్వం - సౌమ్యత్వం మనసః పరేషామభ్యుదయప్రావణ్యం - మౌనం మనసా వాక్ప్రవృత్తినియమనం ఆత్మవినిగ్రహః మనోవృత్తేర్ధ్యేయవిషయే అవస్థాపనం - భావసంశుద్ధిః ఆత్మవ్యతిరిక్తవిషయచింతారహితత్వం- ఏతన్మానసం తపః॥ ౧౬

మూ. శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తపస్తత్త్రివిధం నరైః । అఫలాకాంక్షిభిర్యుక్తైస్సాత్త్వికం పరిచక్షతే॥ ౧౭

భా॥ అఫలాకాంక్షిభిః ఫలాకాంక్షారహితైః - యుక్తైః పరమపురుషారాధనరూపమిదమితిచింతాయుక్తైః నరైః పరయాశ్రద్ధయా యత్త్రివిధం తపః కాయవాఙ్మనోభిస్తప్తం తత్సాత్త్వికం పరిచక్షతే॥ ౧౭

మూ. సత్కారమానపూజార్థం తపో దంభేన చైవ యత్। క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం రాజసం చలమధ్రువం॥ ౧౮

భా॥ మనసా ఆదరస్సత్కారః - వాచా ప్రశంసా మానం - శరీరేణ నమస్కారాదిః పూజా - ఫలాభిసంధిపూర్వకం సత్కారాద్యర్థం చ దంభేన హేతునా యత్తపః క్రియతే తదిహ రాజసం ప్రోక్తం - స్వర్గాదిఫలసాధనత్వేనాస్థిరత్వాచ్చలమధ్రువం - చలత్వం పాతభయేన చలనహేతుత్వం అధ్రువత్వం క్షయిష్ణుత్వం॥ ౧౮

మూ. మూఢగ్రాహేణాత్మనో యత్పీడయా క్రియతే తపః। పరస్యోత్సాదనార్థం వా తత్తామసముదాహృతం॥ ౧౯

భా॥ మూఢా అవివేకినః - మూఢగ్రాహేణ మూఢైః కృతేన అభినివేశేన ఆత్మనశ్శక్త్యాదికమపరీక్ష్యాత్మపీడయా యత్తపః క్రియతే - పరస్యోత్సాదనార్థం చ యత్క్రియతే తత్తామసముదాహృతం॥ ౧౯

మూ. దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతం॥ ౨౦

భా॥ ఫలాభిసంధిరహితం దాతవ్యమితి దేశే కాలే పాత్రే చానుపకారిణే యద్దానం దీయతే - తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతం॥ ౨౦

మూ. యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫలముద్దిశ్య వా పునః। దీయతే చ పరిక్లిష్టం తద్రాజసముదాహృతం॥ ౨౧

భా॥ ప్రత్యుపకారకటాక్షగర్భం ఫలముద్దిశ్య చ పరిక్లిష్టమకల్యాణద్రవ్యకం యద్దానం దీయతే తద్రాజసముదాహృతం॥ ౨౧

మూ. అదేశకాలే యద్దానమపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే। అసత్కృతమవజ్ఞాతం తత్తామసముదాహృతం॥ ౨౨

భా॥ అదేశకాలే అపాత్రేభ్యశ్చ యద్దానం దీయతే - అసత్కృతం పాదప్రక్షాళనాదిగౌరవరహితం - అవజ్ఞాతం సావజ్ఞం అనుపచారయుక్తం య

ర్థీయతే తత్తామసముదాహృతం॥ ౨౨

అ॥ ఏవం వైదికానాం యజ్ఞతపోదానానాం సత్త్వాదిగుణభేదేన భేద ఉ
క్తః, ఇదానీం తేష్వేవ వైదికస్య యజ్ఞాదేః ప్రణవసంయోగేన తస్య సాఫల్యవ్య
పదేశ్యతయా లక్షణముచ్యతే॥

మూ॰ {ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః । బ్రా
హ్మణాస్తేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా ॥ ౨౩}

భా॥ ఓమ్ తత్ సదితి త్రివిధోఽయం నిర్దేశః శబ్దో బ్రహ్మణః స్మృతః- బ్ర
హ్మణోఽన్వయీ భవతి- బ్రహ్మ చ వేదః- వేదశబ్దేన వైదికం కర్మోచ్యతే - వై
దికం యజ్ఞాదికం- యజ్ఞాదికం కర్మ ఓం తత్సదితి శబ్దాన్వితం భవతి - ఓమితి
శబ్దస్యాన్వయో వైదికకర్మాంగత్వేన ప్రయోగాదౌ ప్రయుజ్యమానత
యా తత్సదితి శబ్దయోరన్వయః పూజ్యత్వాయవాచకతయా- తేన త్రివిధేన
శబ్దేనాన్వితా బ్రాహ్మణా వేదాన్వయినస్త్రైవర్ణికాః- వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ
పురా విహితాః పురా మయైవ నిర్మితా ఇత్యర్థః॥ ౨౩

అ॥ త్రయాణామోం తత్సదితి శబ్దానామన్వయప్రకారో వర్ణ్యతే ప్ర
థమమోమితి శబ్దస్యాన్వయప్రకారమాహ॥

మూ॰ {తస్మాదోమిత్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపః క్రియాః । ప్రవ
ర్తంతే విధానోక్తాః సతతం బ్రహ్మవాదినాం ॥ ౨౪}

భా॥ తస్మాద్బ్రహ్మవాదినాం వేదవాదినాం త్రైవర్ణికానాం యజ్ఞదా
నతపః క్రియాః విధానోక్తాః వేదవిధానోక్తాః- ఆదావోమిత్యుదాహృత్య స
తతం సర్వదా ప్రవర్తంతే- వేదాశ్చోమిత్యుదాహృత్యారభ్యంతే- ఏవం
వేదానాం వైదికానాం చ యజ్ఞాదీనాం కర్మణామోమితి శబ్దాన్వయో వ
ర్ణితః- ఓమితి శబ్దాన్విత వేదధారణాత్తదన్విత యజ్ఞాది కర్మకరణాచ్చ బ్రా
హ్మణశబ్దనిర్దిష్టానాం త్రైవర్ణికానామప్యోమితి శబ్దాన్వయో వర్ణితః॥ ౨౪

అ॥ అథ తేషాం తదితి శబ్దాన్వయప్రకారమాహ ॥

మూ॰ {తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం యజ్ఞతపః క్రియాః । దాన
క్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః॥ ౨౫}

భా॥ ఫలమనభిసంధాయ వేదాధ్యయనయజ్ఞతపోదానక్రియాః మోక్షకాంక్షిభిస్త్రైవర్ణికైః క్రియంతే తాః బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా బ్రహ్మవాచినా తదితిశబ్దేన నిర్దేశ్యాః * సర్వః కః కిం యత్తత్పదమనుత్తమమితి తచ్ఛబ్దో హి బ్రహ్మవాచీ ప్రసిద్ధః - ఏవం వేదాధ్యయనయజ్ఞాదీనాం మోక్షసాధనభూతానాం తచ్ఛబ్దనిర్దేశ్యతయా తదితిశబ్దాన్వయ ఉక్తః - త్రైవర్ణికానామపి తథావిధవేదాధ్యయనాద్యనుష్ఠానాదేవ తచ్ఛబ్దాన్వయ ఉపపన్నః ॥ ౨౫

అ॥ అథైషాం సచ్ఛబ్దాన్వయప్రకారం వక్తుం లోకే సచ్ఛబ్దస్య వ్యుత్పత్తిప్రకారమాహ॥

మూ॥ సద్భావే సాధుభావే చ సదిత్యేతత్ప్రయుజ్యతే। ప్రశస్తే కర్మణి తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే॥ ౨౬

భా॥ సద్భావే విద్యమానతాయాం - సాధుభావే *కల్యాణభావే చ - సర్వవస్తుషు సదిత్యేతత్పదం ప్రయుజ్యతే లోకవేదయోః - తథా కేనచిత్పురుషేణానుష్ఠితే లౌకికే ప్రశస్తే కల్యాణే కర్మణి సత్కర్మేదమితి సచ్ఛబ్దో యుజ్యతే - ప్రయుజ్యత ఇత్యర్థః॥ ౨౬

మూ॥ యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితిస్సదితి చోచ్యతే। కర్మ చైవ తదర్థీయం సదిత్యేవాభిధీయతే॥ ౨౭

భా॥ అతో వైదికానాం త్రైవర్ణికానాం యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితిః కల్యాణతయా సదిత్యుచ్యతే - కర్మ చ తదర్థీయం త్రైవర్ణికార్థీయం యజ్ఞాదికం సదిత్యేవాభిధీయతే - తస్మాద్వేదా వైదికాని కర్మాణి బ్రాహ్మణశబ్దనిర్దిష్టాస్త్రైవర్ణికాశ్చ ఓంతత్సదితి శబ్దాన్వయరూపలక్షణేన అవేదేభ్యశ్చావైదికేభ్యశ్చ వ్యావృత్తా వెదితవ్యాః ॥ ౨౭

---

*కల్యాణభావ ఇతి॥ తచ్ఛబ్దాన్వయే మోక్షకాంక్షిభిరితి విశేషణాదిహ తు ప్రశస్తకర్మణీతి ప్రశస్తతామాత్రనిమిత్తవచనాత్ మోక్షేతరపురుషార్థసాధనలక్షణతయా సచ్ఛబ్దో౽త్ర వృత్త్యా ప్రాద్యత ఇతి భావః ॥

మూ॥ అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్ ।
అసదిత్యుచ్యతే పార్థ న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ ॥ ౨౮

ఓం తత్సదితి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు పరబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః ... *

శ్రీకృష్ణాయ పరమాత్మనే నమః.

భా ॥ అశ్రద్ధయా కృతం శాస్త్రీయమపి హోమాదికమసదిత్యుచ్యతే- కుతః న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ- న మోక్షాయ న సాంసారికాయ చ ఫలాయేతి॥ ౨౮

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే
సప్తదశోఽధ్యాయః

శ్రీమత్సంయమిచక్రవర్తినే నమః

శ్రియైనమః

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్గీతాభాష్యే అష్టాదశాధ్యాయప్రారంభః

అ॥ అతీతేనాధ్యాయద్వయేనాభ్యుదయనిశ్శ్రేయససాధనభూతం వైదికమేవయజ్ఞతపోదానాదికంకర్మ నాన్యత్ - వైదికస్యచకర్మణ స్సామాన్యలక్షణంప్రణవాన్వయః- తత్రమోక్షాభ్యుదయసాధనయోర్భేదస్తత్సదితినిర్దేశ్యత్వేన- మోక్షసాధనంచకర్మ ఫలాభిసంధిరహితం యజ్ఞాదికం తదారంభశ్చసత్త్వోద్రేకాద్భవతి సత్త్వవృద్ధిశ్చసాత్త్వికాహారసేవయేత్యుక్తం - అనంతరంమోక్షసాధనతయానిర్దిష్టయోస్త్యాగసన్న్యాసయోరైక్యం త్యాగస్యచస్వరూపం భగవతిసర్వేశ్వరేచసర్వకర్మణాంకర్తృత్వానుసంధానం సత్త్వరజస్తమసాంకార్యవర్ణనేన సత్త్వగుణస్యావశ్యోపాదేయత్వం స్వవర్ణోచితానాంకర్మణాంపరమపురుషారాధనభూతానాం పరమపురుషప్రాప్తినిర్వర్తనప్రకారః కృత్స్నస్యగీతాశాస్త్రస్యసారార్థోభక్తియోగ ఇత్యేతేప్రతిపాద్యంతే- తత్ర తావత్త్యాగసన్న్యాసయోః పృథక్త్వైకత్వనిర్ణయాయ స్వరూపనిర్ణయాయచార్జునఃపృచ్ఛతి॥

అర్జునఉవాచ.

మూ. సన్న్యాసస్యమహాబాహో తత్త్వమిచ్ఛామివేది
తుం। త్యాగస్యచహృషీకేశపృథక్కేశినిషూదన॥౧॥

భా॥ త్యాగసన్న్యాసౌహిమోక్షసాధనతయావిహితౌ *నకర్మణా నప్రజయాధనేనత్యాగేనైకేఅమృతత్వమానశుః ... వేదాంత విజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాస యోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వాః, తేబ్రహ్మలోకేతుపరాంతకాలేపరామృతాత్పరిముచ్యంతిసర్వే ఇత్యాదిషు- అస్యసన్న్యాసస్యత్యాగస్యచతత్త్వంయాథాత్మ్యంపృథగ్వేదితుమిచ్ఛామి- అయమభి

ప్రాయః - కిమేతౌ సన్న్యాసత్యాగశబ్దౌ పృథగర్థౌ ఉతైకార్థావేవ యదా పృథగర్థౌ తదాఽనయోః పృథక్త్వేన స్వరూపం వేదితుమిచ్ఛామి ఏకత్వేపి తస్య స్వరూపం వక్తవ్యమితి॥ ౧

అ॥ అథానయోరేకమేవ స్వరూపం తచ్చద్విప్రక
మితి నిర్ణేతుం వాదివిప్రతిపత్తిం దర్శయన్
శ్రీభగవానువాచ.

మూ. { కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః ।
సర్వకర్మఫలత్యాగం ప్రాహుస్త్యాగం విచక్షణాః ॥ ౨ ॥ }

భా॥ కేచన విద్వాంసః కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం స్వరూపత్యాగం సన్న్యాసం విదుః- కేచిచ్చ విచక్షణాః నిత్యానాం నైమిత్తికానాం కామ్యానాంచ సర్వేషాం కర్మణాం ఫలత్యాగమేవ మోక్షశాస్త్రేషు త్యాగశబ్దార్థ ఇతి ప్రాహుః - తత్ర శాస్త్రీయత్యాగః కామ్యకర్మస్వరూపవిషయః సర్వకర్మఫలవిషయ ఇతి వివాదం ప్రదర్శయన్ ఏకత్ర సన్న్యాసశబ్దమితరత్ర త్యాగశబ్దం ప్రయుక్తవాన్- అతస్త్యాగసన్న్యాసశబ్దయోరేకార్థత్వమంగీకృతమితి జ్ఞాయతే- తథా *నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమేతి త్యాగశబ్దేనైవ నిర్ణయవచనాత్ *నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే। మోహాత్తస్య పరిత్యాగః (తామసః పరికీర్తితః *అనిష్టమిష్టం మిశ్రంచ త్రివిధం కర్మణః ఫలం।) భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య న తు సన్న్యాసినాం క్వచిదితి పరస్పరపర్యాయతాదర్శనాచ్చ తయోరేకార్థత్వం ప్రతీయత ఇతి నిశ్చీయతే॥ ౨

మూ॥ త్యాజ్యం దోషవదిత్యేకే కర్మ ప్రాహుర్మనీషిణః॥ ౨౹॥

భా॥ ఏకే మనీషిణః కాపిలా వైదికాశ్చ తన్మతానుసారిణో రాగాదిదోషవద్బంధకత్వాత్ సర్వం యజ్ఞాదికర్మ ముముక్షుణా త్యాజ్యమితి ప్రాహుః॥

మూ॥ యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్యమితి చాపరే। ౩॥

భా॥ అపరే పండితా యజ్ఞాదికం కర్మ న త్యాజ్యమితి ప్రాహుః॥ ౩

మూ॥ నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమ॥ ౩౹॥

భా॥ తత్రైవం వాదివిప్రతిపన్నే త్యాగే త్యాగవిషయే నిశ్చయం మత్తః శృణు।

మూ॥ త్యాగోహిపురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధస్సంప్రకీర్తితః॥౪॥

భా॥ త్యాగః క్రియమాణేష్వేవ వైదికేషు కర్మసు ఫలవిషయతయా కర్మ
విషయతయా కర్తృత్వవిషయతయా చ పూర్వమేవహి మయా త్రివిధస్సం
ప్రకీర్తితః॥ మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా। నిరాశీర్ని
ర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వర ఇతి కర్మజన్యం స్వర్గాదికం ఫలం
మమ న స్యాదితి ఫలత్యాగః- మదీయఫలసాధనతయా మదీయమిదం కర్మేతి క
ర్మణి మమతాయాః పరిత్యాగః కర్మవిషయస్త్యాగః- సర్వేశ్వరే కర్తృతా
నుసంధానేనాత్మనః కర్తృతాత్యాగః కర్తృత్వవిషయస్త్యాగః॥ ౪

మూ॥ యజ్ఞదానతపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్॥ ౫॥

భా ॥ యజ్ఞదానతపః ప్రభృతి వైదికం కర్మ ముముక్షుణా న కదాచిదపి
త్యాజ్యం-అపితు ఆప్రయాణాదహరహః కార్యమేవ॥ ౫

అ॥ కుతః॥

మూ॥ యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్॥౫॥

భా॥ యజ్ఞదానతపః ప్రభృతీని వర్ణాశ్రమసంబంధీని కర్మాణి మనీషిణాం
మననశీలానాం పావనాని - మననముపాసనం - ముముక్షూణాం యావ
జ్జీవముపాసనం కుర్వతాముపాసననివృత్తివిరోధి ప్రాచీనకర్మవినాశనా
నీత్యర్థః॥ ౫

మూ. ఏతాన్యపి తు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ। క
ర్తవ్యానీతి మే పార్థ నిశ్చితం మతముత్తమం॥ ౬॥

భా ॥ యస్మాన్మనీషిణాం యజ్ఞదానతపః ప్రభృతీని పావనాని తస్మాదు
పాసనవదేతాన్యపి యజ్ఞాదికర్మాణి మదారాధనరూపాణి సంగం కర్మణి మ
మతాం ఫలాని చ త్యక్త్వా అహరహరాప్రయాణాదుపాసననివృత్తయే
ముముక్షుణా కర్తవ్యానీతి మమ నిశ్చితముత్తమం మతం॥ ౬

మూ, నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే।
మోహాత్తస్య పరిత్యాగస్తామసః పరికీర్తితః॥ ౭.

భా ॥ నియతస్య నిత్యనైమిత్తికస్య మహాయజ్ఞాదేః కర్మణస్సన్న్యాస
స్త్యాగో నోపపద్యతే * శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణ ఇతి శరీ

రయాత్రాయా అపి అసిద్ధేః-శరీరయాత్రా హి యజ్ఞశిష్టాశనేన నిర్వర్త్య
మానా సమ్యగ్జ్ఞానాయ ప్రభవతి- అన్యథా * తేత్వఘంభుంజతే పాపా ఇ
త్యయజ్ఞశిష్టాఘరూపాశనాప్యాయనం మనసో విపరీతజ్ఞానాయ భవతి * అ
న్నమయం హి సోమ్య మన ఇత్యన్నేన హి మన ఆప్యాయతే * ఆహారశుద్ధౌ స
త్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః * స్మృతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమో
క్ష ఇతి బ్రహ్మసాక్షాత్కారరూపం జ్ఞానమాహారశుద్ధ్యాయత్తం శ్రూయ
తే-తస్మాన్మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికం కర్మ ఆప్రయాణాత్ బ్రహ్మజ్ఞా
నార్థమేవోపాదేయమితి తస్య త్యాగో నోపపద్యతే - ఏవం జ్ఞానోత్పాదినః
కర్మణో బంధకత్వమోహాత్ పరిత్యాగస్తామసః పరికీర్తితః-తమోమూల
స్త్యాగస్తామసః తత్సంగకార్యాజ్ఞానమూలత్వేన త్యాగస్య తమోమూల
త్వం - తమో హ్యజ్ఞానస్య మూలం * ప్రమాదమోహౌ తమసో భవతో
ఽజ్ఞానమేవ చేత్యత్రోక్తం- అజ్ఞానం తు జ్ఞానవిరోధి విపరీతజ్ఞానం-తథా వక్ష
త్యతే * అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా । సర్వార్థాన్వి
పరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీతి- అతో నిత్యనైమిత్తికాదేః కర్మణ
స్త్యాగో విపరీతజ్ఞానమూల ఏవేత్యర్థః ॥ ౭

మూ. { దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్మ కాయక్లేశభయాత్త్యజేత్ ।
స కృత్వా రాజసం త్యాగం నైవ త్యాగఫలం లభేత్ ॥ ౮ }

భా॥ యద్యపి పరంపరయా మోక్షసాధనభూతం కర్మ, తథాపి దుఃఖాత్మ
కద్రవ్యార్జనసాధ్యత్వాత్ బహ్వాయాసరూపతయా కాయక్లేశకరత్వా
చ్చ మనసోఽవసాదకరమితి తద్భీత్యా యోగనిష్పత్తయే జ్ఞానాభ్యాస ఏవ
యతనీయ ఇతి మోహాత్ మహాయజ్ఞాద్యాశ్రమకర్మ పరిత్యజేత్ స రాజసం ర
జోమూలం త్యాగం కృత్వా తదయథావస్థితశాస్త్రార్థరూపమిః జ్ఞానోత్పత్తి
రూపం త్యాగఫలం న లభేత * అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజ
సీతి హి వక్ష్యతే- న హి కర్మ దృష్టద్వారేణ మనః ప్రసాదహేతుః అపి తు భగ
వత్ప్రసాదద్వారేణ॥ ౮

మూ. { కార్యమిత్యేవ యత్కర్మ నియతం క్రియతేఽర్జున । సంగం
త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగస్సాత్త్వికో మతః ॥ ౯ }

భా॥ నిత్యనైమిత్తికమహాయజ్ఞాదివర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ మదారాధనరూపతయా కార్యం స్వయం ప్రయోజనమితి మత్వా సంగం కర్మణి మమతాం ఫలం చ త్యక్త్వా యత్ క్రియతే స త్యాగస్సాత్త్వికో మతః - స సత్త్వమూలః యథావస్థితశాస్త్రార్థజ్ఞానమూల ఇత్యర్థః - సత్త్వం హి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానముత్పాదయతీత్యుక్తం* సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమితి - వక్ష్యతే చ* ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే। బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిస్సా పార్థ సాత్త్వికీతి॥ ౯

మూ. నద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే నానుషజ్యతే। త్యాగీ సత్త్వసమావిష్టో మేధావీ ఛిన్నసంశయః ॥ ౧౦

భా॥ ఏవం సత్త్వసమావిష్టో మేధావీ యథావస్థితతత్త్వజ్ఞానస్తత ఏవ ఛిన్నసంశయః కర్మణి సంగఫలకర్తృత్వత్యాగీ న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే చ కర్మణి నానుషజ్యతే - అకుశలం కర్మానిష్టఫలం కుశలం చ కర్మేష్టరూపస్వర్గపుత్రపశ్వన్నాద్యాదిఫలం - సర్వస్మిన్ కర్మణి మమతారహితత్వాత్ త్యక్తబ్రహ్మవ్యతిరిక్తసర్వఫలత్వాత్ త్యక్తకర్తృత్వాచ్చ తయోః క్రియమాణయోః ప్రీతిద్వేషౌ న కరోతి। అనిష్టఫలం పాపం కర్మాత్ర ప్రమాదికమభిప్రేతం* నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాంతో నా సమాహితః। నాశాంతమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాదితి దుశ్చరితావిరతేర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్ - అతః కర్మణి కర్తృత్వసంగఫలానాం త్యాగశ్శాస్త్రీయత్యాగః న కర్మస్వరూపత్యాగః॥ ౧౦

అ॥ తదాహ॥

మూ. నహి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః। యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే॥ ౧౧ ॥

భా॥ నహి దేహభృతా ధ్రియమాణశరీరేణ కర్మాణ్యశేషతస్త్యక్తుం శక్యం - దేహధారణార్థానామశనపానాదీనాం తదనుబంధినాం చ కర్మణామవర్జనీయత్వాత్ - తదర్థం చ మహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానమవర్జనీయం - యస్తు తేషు మహాయజ్ఞాదికర్మసు ఫలత్యాగీ స ఏవ* త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశురిత్యాదిశాస్త్రేషు త్యాగీత్యభిధీయతే - ఫలత్యాగీతి ప్రదర్శనార్థః - ఫలక

ర్తృత్వకర్మసంగానాం త్యాగీతి *త్రివిధస్సంప్రకీర్తిత ఇతి ప్రక్రమాత్॥

అ॥ నను కర్మాణ్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదీని మహాయజ్ఞాదీని చ స్వర్గాదిఫలసంబంధతయా శాస్త్రైర్విధీయంతే, నిత్యనైమిత్తికానామపి* ప్రజావత్యం గృహస్థానామిత్యాదిఫలసంబంధితయైవ హి చోదనా, అతస్తత్ఫలసాధనస్వభావతయాఽవగతానాం కర్మణామనుష్ఠానే బీజావాపాదీనామివానభిసంహితఫలస్యాపీష్టానిష్టరూపఫలసంబంధోఽవర్జనీయః, అతో మోక్షవిరోధిఫలత్వేన ముముక్షుణా న కర్మానుష్ఠేయమిత్యత ఉత్తరమాహ॥

మూ. { అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం కర్మణః ఫలం । భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్ ॥ ౧౨ ॥ }

భా॥ అనిష్టం నరకాదిఫలం- ఇష్టం స్వర్గాది- మిశ్రమనిష్టసంభిన్నం పుత్రపశ్వన్నాద్యాది- ఏతత్త్రివిధం కర్మణః ఫలం అత్యాగినాం కర్తృత్వమమతాఫలత్యాగరహితానాం ప్రేత్య భవతి- ప్రేత్య- కర్మానుష్ఠానోత్తరకాలమిత్యర్థః- నతు సన్న్యాసినాం క్వచిత్ - నతు కర్తృత్వాదిపరిత్యాగినాం క్వచిదపి మోక్షవిరోధిఫలం భవతి- ఏతదుక్తం భవతి- యద్యప్యగ్నిహోత్రమహాయజ్ఞాదీని నిత్యాన్యేవ తథాపి జీవనాధికారకామాధికారయోరివ మోక్షాధికారే చ వినియోగపృథక్త్వేన పరిహ్రియతే - మోక్షవినియోగశ్చ *తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేత్యాదిభిరితి- తదేవం క్రియమాణేష్వేవ కర్మసు కర్తృత్వాదిపరిత్యాగశ్శాస్త్రసిద్ధస్సన్న్యాసః, స ఏవ చ త్యాగ ఇత్యుక్తః॥ ౧౨

అ॥ ఇదానీం భగవతి పురుషోత్తమే అంతర్యామిణి కర్తృత్వానుసంధానేన ఆత్మన్యకర్తృత్వానుసంధానప్రకారమాహ, తత ఏవ ఫలకర్మణోరపి మమతాపరిత్యాగో భవతీతి- పరమపురుషో హి స్వకీయేన జీవాత్మనా స్వకీయైశ్చ కరణకళేబరప్రాణైః § స్వలీలాప్రయోజనాయ కర్మాణ్యారభతే, అతో జీవాత్మగతం ప్రవృత్తినివృత్త్యాదికమపి ఫలం తత్సాధనభూతం చ కర్మ పరమపురుషస్యైవ॥

---

§ లీలాదిప్రయోజనాయేతి పాఠే త్యాదిశబ్దేన కారుణ్యాది మూలభక్తరక్షణాది గ్రహణం॥

మూ॥ పంచైతాని మహాబాహో కారణాని నిబోధ మే। సాం
ఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణాం॥ ౧౩॥

భా॥ సంఖ్యాబుద్ధిః- సాంఖ్యే కృతాంతే యథావస్థితతత్త్వవిషయయా వైదిక్యా బుద్ధ్యా అనుసంహితే నిర్ణయే సర్వకర్మణాం సిద్ధయే ఉత్పత్తయే ప్రోక్తాని పంచైతాని కారణాని నిబోధ మే - మమ సకాశాదనుసంధత్స్వ - వైదికీ హి బుద్ధిః శరీరేంద్రియప్రాణజీవాత్మోపకరణం పరమాత్మానమేవ కర్తారమవధారయతి * య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోంతరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమంతరో యమయతి స త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతః * అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిషు॥ ౧౩

అ॥ తదిదమాహ॥

మూ॥ అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధం। వివి
ధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమం॥ ౧౪॥
శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః। న్యా
య్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః॥ ౧౫

భా॥ న్యాయ్యే శాస్త్రసిద్ధే విపరీతే ప్రతిషిద్ధే వా సర్వస్మిన్ కర్మణి శారీరే వాచికే మానసే చ పంచైతే హేతవః- అధిష్ఠానం శరీరం - అధిష్ఠీయతే జీవాత్మనేతి మహాభూతసంఘాతరూపం శరీరమధిష్ఠానం-తథా కర్తా జీవాత్మా-అస్య జీవాత్మనో జ్ఞాతృత్వం కర్తృత్వం చ * జ్ఞోత ఏవ * కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి చ సూత్రోపపాదితం- కరణం చ పృథగ్విధం - వాక్పాణిపాదాదిపంచకం సమనస్కం కర్మేంద్రియం పృథగ్విధం కర్మనిష్పత్తౌ పృథగ్వ్యాపారం-వివిధా చ పృథక్చేష్టా- చేష్టాశబ్దేన పంచాత్మా వాయురభిధీయతే - తద్వృత్తివాచినా శరీరేంద్రియధారణస్య ప్రాణాపానాదిభేదభిన్నస్య వాయోః పంచాత్మనో వివిధా చ చేష్టా వివిధా వృత్తిః-దైవం చైవాత్ర పంచమం అత్ర కర్మహేతుకలాపే దైవం పంచమం పరమాత్మాంతర్యామీ కర్మనిష్పత్తౌ ప్రధానహేతురిత్యర్థః- ఉక్తం హి * సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి - వక్ష్యతి చ * ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయేతి- పరమాత్మాయత్తం చ జీవాత్మనః కర్తృత్వం * పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరిత్యు

పపాదితం। నన్వేవంపరమాత్మాయత్తే జీవాత్మనఃకర్తృత్వే జీవాత్మాకర్మ ణ్యనియోజ్యోభవతీతివిధినిషేధశాస్త్రాణ్యనర్థకానిస్యుః- ఇదమపిచోద్యం సూత్రకారేణైవ పరిహృతం॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యఇతి- ఏతదుక్తంభవతి- పరమాత్మనాదత్తైస్తదాధారై శ్చకరణకళేబరాదిభిస్తదాహితశక్తిభిఃస్వయంచజీవాత్మాతదాధారస్త దాహితశక్తిస్సన్కర్మనిష్పత్తయేస్వేచ్ఛయాకరణాద్యధిష్ఠానాకారంప్ర యత్నంచారభతే- తదంతరవస్థితఃపరమాత్మా స్వానుమతిదానేన తంప్ర వర్తయతీతి జీవస్యాపిస్వబుద్ధ్యైవప్రవృత్తిహేతుత్వమస్తి-యథాగురుత రశిలామహీరుహాదిచలనాదిఫలప్రవృత్తిషుబహుపురుషసాధ్యాసుబహూ నాంహేతుత్వంవిధినిషేధభాక్త్వంచేతి॥ ౧౫

మూ॥ {తత్రైవంసతికర్తారమాత్మానంకేవలంతుయః।ప
శ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్నసపశ్యతిదుర్మతిః॥ ౧౬॥}

భా॥ ఏవంవస్తుతఃపరమాత్మానుమతిపూర్వకేజీవాత్మనఃకర్తృత్వేస తి తత్రతత్రకర్మణికేవలమాత్మానమేవకర్తారంయః పశ్యతి సదుర్మతిర్వి పరీతమతిః, అకృతబుద్ధిత్వాత్ అనిష్పన్నయథావస్థితవస్తు బుద్ధిత్వాత్ నప శ్యతి నయథావస్థితంకర్తారంపశ్యతి॥ ౧౬

మూ॥ {యస్యనాహంకృతోభావోబుద్ధిర్యస్యనలిప్యతే।హ
త్వాపిసఇమాంల్లోకాన్నహంతిననిబధ్యతే॥ ౧౭॥}

భా॥ పరమపురుషకర్తృత్వానుసంధానేనయస్యభావః కర్తృత్వవి షయోమనోవృత్తివిశేషోనాహంకృతోనాహమభిమానకృతః - అహంక రోమీతిజ్ఞానంయస్యనవిద్యతఇత్యర్థః- బుద్ధిర్యస్యనలిప్యతే - అస్మిన్కర్మణి మమకర్తృత్వాభావాదేతత్ఫలం నమయాసంబధ్యతే - నచమదీయంక ర్మేతియస్యబుద్ధిర్జాయతఇత్యర్థః - సఇమాంల్లోకాన్యుద్ధేహత్వాపితా న్ననిహంతి, నకేవలంభీష్మాదీనిత్యర్థః-తతస్తేనయుద్ధాఖ్యేనకర్మణానననిబధ్య తే తత్ఫలంనానుభవతీత్యర్థః॥ ౧౭

అ॥ సర్వమిదమకర్తృత్వాద్యనుసంధానంసత్వగుణవృద్ధ్యైవభవతీ తిసత్వస్యోపాదేయతాజ్ఞాపనాయ కర్మణిసత్వాదిగుణకృతం వైషమ్యం ప్రపంచయిష్యన్కర్మచోదనాప్రకారంతావదాహ॥

మూ॥ జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్మచోదనా। కరణం
కర్మ కర్తేతి త్రివిధః కర్మసంగ్రహః॥ ౧౮

భా॥ జ్ఞానం కర్తవ్యకర్మవిషయం జ్ఞానం - జ్ఞేయం చ కర్తవ్యం కర్మ - పరిజ్ఞాతా తస్య బోద్ధేతి త్రివిధా కర్మచోదనా బోధబోద్ధవ్యబోద్ధృయుక్తా జ్యోతిష్టోమాదికర్మవిధిరిత్యర్థః - తత్ర బోద్ధవ్యరూపం కర్మ త్రివిధం సంగృహ్యతే - కరణం కర్మ కర్తేతి - కరణం సాధనభూతం ద్రవ్యాదికం - కర్మ యాగాది - కర్తా అనుష్ఠాతేతి॥ ౧౮

మూ॥ జ్ఞానం కర్మ చ కర్తా చ త్రిధైవ గుణభేదతః। ప్రోచ్యతే
గుణసంఖ్యానే యథావచ్ఛృణు తాన్యపి॥ ౧౯

భా॥ కర్తవ్యకర్మవిషయం జ్ఞానమనుష్ఠీయమానం చ కర్మ - తస్యానుష్ఠాతా చ - సత్త్వాదిగుణభేదతస్త్రిధైవ ప్రోచ్యతే - గుణసంఖ్యానే గుణకార్యగణనే - యథావచ్ఛృణు తాన్యపి - తాని గుణతో భిన్నాని జ్ఞానాదీని యథావచ్ఛృణు॥

మూ॥ సర్వభూతేషు యేనైకం భావమవ్యయమీక్షతే। అవి
భక్తం విభక్తేషు తజ్జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికం॥ ౨౦

భా॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియబ్రహ్మచారిగృహస్థాదిరూపేణ విభక్తేషు సర్వేషు భూతేషు కర్మాధికారిషు యేన జ్ఞానేనైకమాత్మాఖ్యం భావం తత్రాప్యవిభక్తం బ్రాహ్మణత్వాద్యనేకాకారేష్వపి భూతేషు సితదీర్ఘాదివిభాగవత్సు జ్ఞానాకార ఆత్మని విభాగ రహితమవ్యయం వ్యయస్వభావేష్వపి బ్రాహ్మణాదిశరీరేష్వవ్యయం - అవికృతం ఫలాదిసంగానర్హం చ కర్మాధికారవేళాయామీక్షతే - తజ్జ్ఞానం సాత్త్వికం విద్ధి॥ ౨౦

మూ॥ పృథక్త్వేన తు యజ్జ్ఞానం నానాభావాన్పృథగ్విధాన్।
వేత్తి సర్వేషు భూతేషు తజ్జ్ఞానం విద్ధి రాజసం॥ ౨౧

భా॥ సర్వేషు భూతేషు బ్రాహ్మణాదిషు బ్రాహ్మణాద్యాకారపృథక్త్వేనాత్మాఖ్యానపి భావాన్నానాభూతాని సితదీర్ఘాదిపృథక్త్వేన చ పృథగ్విధాన్ ఫలాదిసంయోగయోగ్యాన్ కర్మాధికారవేళాయాం యత్ జ్ఞానం వేత్తి తత్ జ్ఞానం రాజసం విద్ధి॥ ౨౧

మూ. { యత్తుకృత్స్నవదేకస్మిన్కార్యేసక్తమహైతుకం ।
అతత్త్వార్థవదల్పంచతత్తామసముదాహృతం॥ ౨౨ }

భా॥ యత్తుజ్ఞానమేకస్మిన్కార్యేఏకస్మిన్కర్తవ్యేకర్మణిప్రేతభూతగణాద్యారాధనరూపేఅత్యల్పఫలేకృత్స్నఫలవత్ సక్తం§అహైతుకంవస్తుతస్తు తథావిధసంగహేతురహితం- అతత్త్వార్థవత్ పూర్వవదేవాత్మనిపృథక్త్వాదియుక్తతయామిథ్యాభూతార్థవిషయమత్యల్పఫలంచప్రేతాద్యారాధనవిషయత్వాదల్పంచ తత్ జ్ఞానంతామసముదాహృతం॥ ౨౨

అ॥ ఏవంకర్తవ్యకర్మవిషయజ్ఞానస్యాధికారవేళాయామధికార్యంశేనగుణతస్త్రైవిధ్యముక్త్వాఅనుష్ఠేయస్యకర్మణోగుణతస్త్రైవిధ్యమాహ ॥

మూ. { నియతంసంగరహితమరాగద్వేషతఃకృతం।అఫల
ప్రేప్సునాకర్మయత్తత్సాత్త్వికముచ్యతే॥ ౨౩ }

భా॥ నియతంస్వవర్ణాశ్రమోచితం సంగరహితం కర్తృత్వాదిసంగరహితం అరాగద్వేషతః కృతం కీర్తిరాగాదకీర్తిద్వేషాచ్చనకృతం - అదంభేనకృతమిత్యర్థః-అఫలప్రేప్సునాఅఫలాభిసంధినా కార్యమిత్యేవకృతంయత్కర్మతత్సాత్త్వికముచ్యతే॥ ౨౩

మూ. { యత్తుకామేప్సునాకర్మసాహంకారేణవాపునః।క్రియ
తేబహులాయాసంతద్రాజసముదాహృతం॥ ౨౪ }

భా॥ యత్తుపునఃకామేప్సునాఫలప్రేప్సునాసాహంకారేణవా- వాశబ్దశ్చార్థే-కర్తృత్వాభిమానయుక్తేనచ- బహులాయాసం యత్కర్మక్రియతే తద్రాజసం-బహులాయాసమిదం కర్మమయైవక్రియత ఇత్యేవంరూపాభిమానయుక్తేనయత్కర్మక్రియతేతద్రాజసమిత్యర్థః॥ ౨౪

మూ. { అనుబంధం క్షయం హింసామనవేక్ష్యచపౌరుషం
మోహాదారభ్యతేకర్మయత్తత్తామసముచ్యతే॥ ౨౫। }

భా॥ కృతేకర్మణ్యనుబధ్యమానందుఃఖమనుబంధః-క్షయఃకర్మణిక్రియ

§ కార్యభూతస్యజ్ఞానస్యసంగస్యవాకారణమాత్రనిషేధాయోగాత్ ప్రేతభూతవత్ప్రసంగహేతురిహాపప్రతిషిధ్యతఇత్యాహ॥వస్తుతఇతి ॥ అహైతుకమితిపాఠేపిహైతుకాదన్యత్వవివక్షయాఅయమేవార్థోగ్రాహ్యః

మాణే అర్థవినాశః-హింసా తత్ర ప్రాణిపీడా-పౌరుషమాత్మనః కర్మసమా
పనసామర్థ్యం-ఏతాన్యనవేక్ష్య అవిమృశ్య- మోహాత్పరమపురుష కర్తృ
త్వాజ్ఞానాద్యత్కర్మారభ్యతే తత్తామసముచ్యతే॥ ౨౫

మూ॥ { ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే॥ ౨౬ }

భా॥ ముక్తసంగః ఫలసంగరహితః అనహంవాదీ కర్తృత్వాభిమానర
హితః-ధృత్యుత్సాహసమన్వితః ఆరబ్ధే కర్మణి యావత్కర్మసమాప్త్యవ
ర్జనీయదుఃఖధారణం ధృతిః ఉత్సాహః ఉద్యుక్తచేతస్త్వం తాభ్యాం సమ
న్వితః-సిద్ధ్యసిద్ధ్యో ర్నిర్వికారః యుద్ధాదౌ కర్మణి తదుపకరణ భూతద్ర
వ్యార్జనాదిషు చ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరవికృతచిత్తః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే॥ ౨౬

మూ॥ { రాగీ కర్మఫలప్రేప్సుర్లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః ।హ
ర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః॥ ౨౭ }

భా॥ రాగీ యశోఽర్థీ-కర్మఫలప్రేప్సుః కర్మఫలార్థీ-లుబ్ధః కర్మాపేక్షితద్ర
వ్యవ్యయస్వభావరహితః-హింసాత్మకః పరాన్ పీడయిత్వా తైః కర్మకుర్వా
ణః- అశుచిః కర్మాపేక్షితశుద్ధిరహితః-హర్షశోకాన్వితః యుద్ధాదౌ కర్మణి
జయాదిసిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్హర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః॥ ౨౭

మూ॥ { అయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధః శఠో నైకృతికోఽలసః ।వి
షాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే॥ ౨౮ ॥ }

భా॥ అయుక్తః శాస్త్రీయకర్మాయోగ్యః ప్రాకృతః అనధిగతవిద్యః -
స్తబ్ధః అనారంభశీలః-శఠః అభిచారాదికర్మరుచిః-నైకృతికః వంచనపరః- అ
లసః ఆరబ్ధేష్వపి కర్మసు మందప్రవృత్తిః - విషాదీ అతిమాత్రావసాదశీలః-
దీర్ఘసూత్రీ అభిచారాదికర్మ కుర్వన్ పరేషు దీర్ఘకాలవర్త్యనర్థపర్యాలో
చనశీలః- ఏవంభూతో యః కర్తా స తామసః॥ ౨౮

అ॥ ఏవం కర్తవ్యకర్మవిషయజ్ఞానే కర్తవ్యే చ కర్మణి అనుష్ఠాతరి చ గుణత
స్త్రైవిధ్యముక్తం, ఇదానీం సర్వతత్త్వసర్వపురుషార్థనిశ్చయరూపాయా
బుద్ధేర్ధృతేశ్చ గుణతస్త్రైవిధ్యమాహ॥

మూ॥ { బుద్ధేర్భేదం ధృతేశ్చైవ గుణతస్త్రివిధం శృణు ।
ప్రోచ్యమానమశేషేణ పృథక్త్వేన ధనంజయ॥ ౨౯ }

భా॥బుద్ధిర్వివేకపూర్వకంనిశ్చయరూపంజ్ఞానం-ధృతిరారబ్ధాయాఃక్రియాయావిఘ్నోపనిపాతేపిధారణం- తయోస్సత్త్వాదిగుణత(స్త్రి)విధభేదంపృథక్త్వేనమయోచ్యమానం యథావచ్ఛృణు॥ ౨౯

మూ॥ ప్రవృత్తించనివృత్తించకార్యాకార్యేభయాభయే ।
బంధంమోక్షంచయావేత్తిబుద్ధిస్సాపార్థసాత్త్వికీ॥

భా॥ప్రవృత్తిరభ్యుదయసాధనభూతోధర్మః-నివృత్తిర్మోక్షసాధనభూతః-తావుభౌయథావస్థితౌయాబుద్ధిర్వేత్తి- కార్యాకార్యే సర్వేషాం వర్ణానాంప్రవృత్తినివృత్తిధర్మయోరన్యతరనిష్ఠానాందేశకాలావస్థావిశేషేష్విదంకార్యమిదమకార్యమితియావేత్తి-భయాభయే శాస్త్రాతివృత్తిర్భయస్థానంతదనువృత్తిరభయస్థానం - బంధంమోక్షంచ సంసారయాథాత్మ్యంతద్విగమయాథాత్మ్యంచ-యావేత్తిసాసాత్త్వికీబుద్ధిః॥౩౦

మూ॥ యయాధర్మమధర్మంచకార్యంచాకార్యమేవచ।
అయథావత్ప్రజానాతిబుద్ధిస్సాపార్థరాజసీ॥౩౧

భా॥యయాపూర్వోక్తంద్వివిధంధర్మంతద్విపరీతంచ తన్నిష్ఠానాందేశకాలావస్థాదిషుకార్యంచాకార్యంచయథావన్నజానాతిసారాజసీబుద్ధిః॥

మూ॥ అధర్మంధర్మమితియామన్యతేతమసావృతా । సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సాపార్థతామసీ ॥

భా॥తామసీతుబుద్ధిస్తమసావృతాసతీసర్వార్థాన్విపరీతాన్మన్యతే అధర్మంధర్మంధర్మంచాధర్మంసంతంచార్థమసంతమసంతంచార్థంసంతంపరంచతత్త్వమపరమపరంచతత్త్వంపరం ఏవంసర్వంవిపరీతంమన్యతఇత్యర్థః॥ ౩౨

మూ॥ ధృత్యాయయాధారయతేమనఃప్రాణేంద్రియక్రియాః।
యోగేనావ్యభిచారిణ్యాధృతిస్సాపార్థసాత్త్వికీ॥ ౩౩

భా॥ యయాధృత్యాయోగేనావ్యభిచారిణ్యా మనఃప్రాణేంద్రియాణాంక్రియాఃపురుషోధారయతే- యోగో మోక్షసాధనభూతం భగవదుపాసనం- యోగేనప్రయోజనభూతేనావ్యభిచారిణ్యా- యోగోద్దేశేనప్రవృత్తాస్తత్సాధనభూతామనఃప్రభృతీనాంక్రియాఃయయాధృత్యాధారయతేసాసాత్త్వికీత్యర్థః॥ ౩౩

మూ॥ యయాతుధర్మకామార్థాన్ధృత్యాధారయతేర్జున।
ప్రసంగేనఫలాకాంక్షీధృతిస్సాపార్థరాజసీ॥ ౩౪

భా॥ ఫలాకాంక్షీపురుషఃప్రకృష్టసంగేనధర్మకామార్థాన్ యయాధృత్యాధారయతే సారాజసీ- ధర్మకామార్థశబ్దేన తత్సాధనభూతామనఃప్రాణేంద్రియక్రియాలక్ష్యంతే-ఫలాకాంక్షీత్యత్రాపిఫలశబ్దేనరాజసత్వాద్ధర్మకామార్థాఏవవివక్షితాః-అతోధర్మకామార్థాపేక్షయామనఃప్రభృతీనాంక్రియాయయాధృత్యాధారతే సారాజసీత్యుక్తం భవతి॥ ౩౪

మూ॥ యయాస్వప్నం భయంశోకం విషాదం మదమేవచ।
నవిముంచతిదుర్మేధా ధృతిస్సాపార్థతామసీ ॥౩౫

భా॥ యయాధృత్యా స్వప్నంనిద్రాం మదం విషయానుభవ జనితం మదం-స్వప్నమదావుద్దిశ్యప్రవృత్తా మనఃప్రాణాదీనాంక్రియాఃదుర్మేధానవిముంచతిధారయతి-భయశోకవిషాదశబ్దాశ్చ భయశోకాదిదాయివిషయపరాః- తత్సాధనభూతాశ్చమనఃప్రాణాదిక్రియాయయాధారయతేసాధృతిస్తామసీ॥ ౩౫

మూ॥ సుఖంత్విదానీంత్రివిధంశ్రృణుమేభరతర్షభ॥౩౫½

భా॥ పూర్వోక్తాస్సర్వేజ్ఞానకర్మకర్త్రాదయోయచ్ఛేషభూతాస్తత్సుఖంగుణతస్త్రివిధమిదానీంశ్రృణు॥ ౩౫½

మూ॥ అభ్యాసాద్రమతేయత్రదుఃఖాంతంచనిగచ్ఛతి॥ ౩౬॥

భా॥ యస్మిన్సుఖేచిరకాలాభ్యాసాత్ క్రమేణనిరతిశయాంరతిం ప్రాప్నోతి-దుఃఖాంతంచనిగచ్ఛతి-నిఖిలస్యసాంసారికస్య దుఃఖస్యాంతంనిగచ్ఛతి॥ ౩౬

అ॥ తదేవవిశినష్టి

మూ॥ యత్తదగ్రేవిషమివపరిణామేఽమృతోపమం। తత్సు
ఖంసాత్వికంప్రోక్తమాత్మబుద్ధిప్రసాదజం॥ ౩౭

భా॥ యత్తత్సుఖమగ్రేయోగోపక్రమవేళాయాం బహ్వాయాససాధ్యత్వాద్వివిక్తస్వరూపస్యాననుభూతత్వాచ్చవిషమివ దుఃఖమివభవతి। పరిణామేఽమృతోపమం-పరిణామేవిపాకే అభ్యాసబలేన వివిక్తస్వరూ

పావిభాగే అమృతోపమంభవతి- తచ్చాత్మబుద్ధిప్రసాదజం - ఆత్మవిష
యాబుద్ధిరాత్మబుద్ధిస్తస్యాఃనివృత్తసకలేతరవిషయత్వంప్రసాదః-నివృత్త
సకలేతరవిషయబుద్ధ్యా వివిక్తస్వభావాత్మానుభవజనితంసుఖమమృతో
పమంభవతి-తత్సుఖంసాత్త్వికంప్రోక్తం॥ ౩౭

మూ॥ విషయేంద్రియసంయోగాద్యత్తదగ్రేఽమృతోపమం।
పరిణామేవిషమివతత్సుఖంరాజసంస్మృతం॥ ౩౮

భా॥అగ్రేఅనుభవవేళాయాంవిషయేంద్రియసంయోగాద్యత్తదమృ
తమివభవతి - పరిణామేవిపాకేవిషయాణాంసుఖతానిమిత్తక్షుధాదౌని
వృత్తేతస్యచసుఖస్యనిరయాదినిమిత్తత్వాద్విషమివపీతంభవతి- తత్సుఖం
రాజసంస్మృతం॥ ౩౮

మూ॥ యదగ్రేచానుబంధేచసుఖంమోహనమాత్మనః। నిద్రా
లస్యప్రమాదోత్థంతత్తామసముదాహృతం॥ ౩౯

భా॥యత్సుఖమగ్రేచానుబంధేచ అనుభవవేళాయాం విపాకేచాత్మ
నో మోహనంమోహహేతుర్భవతి - మోహోఽత్రయథావస్థితవస్త్వప్ర
కాశోభిప్రేతః-నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం-నిద్రాలస్యప్రమాదజనితం - ని
ద్రాదయోహ్యనుభవవేళాయామపిమోహహేతవః - నిద్రాయామో
హహేతుత్వంస్పష్టం-ఆలస్యమింద్రియవ్యాపారమాంద్యం-ఇంద్రియవ్యా
పారమాంద్యేచజ్ఞానమాంద్యంభవత్యేవ - ప్రమాదఃకృత్యానవధానరూ
పఇతి తత్రాపి జ్ఞానమాంద్యంభవతి - తతశ్చ తయోరపి మోహహేతు
త్వం-తత్సుఖంతామసముదాహృతం- అతోముముక్షుణారజస్తమసీఅభి
భూయసత్త్వమేవోపాదేయమిత్యుక్తంభవతి॥ ౩౯

మూ॥ నతదస్తిపృథివ్యాంవాదివిదేవేషువాపునః। సత్త్వం
ప్రకృతిజైర్ముక్తంయదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైః॥ ౪౦

భా॥పృథివ్యాంమనుష్యాదిషుదివిదేవేషువా ప్రకృతిసంసృష్టేషుబ్ర
హ్మాదిస్థావరాంతేషు ప్రకృతిజైరేభి స్త్రిభిర్గుణైర్ముక్తం యత్సత్త్వం
ప్రాణిజాతంనతదస్తి॥ ౪౦

అ॥ * త్యాగనైకేఅమృతత్వమానశురిత్యాదిషుమోక్షసాధనతయాని
ర్దిష్టస్త్యాగఃసన్న్యాసశబ్దార్థాదనన్యః- సచక్రియమాణేష్వేవకర్మసుక

ర్తృత్వత్యాగమూలః-ఫలకర్మణోస్త్యాగః కర్తృత్వత్యాగశ్చ పరమపురుషే కర్తృత్వానుసంధానేనేత్యుక్తం, ఏతత్సర్వం సత్వగుణవృద్ధికార్యమితి సత్వోపాదేయతాజ్ఞాపనాయ సత్వరజస్తమసాం కార్యభేదాః ప్రపంచితాః, ఇదానీమేవంభూతస్య మోక్షసాధనతయా క్రియమాణస్య కర్మణః పరమపురుషారాధనవేషతాం తథానుష్ఠితస్య చ కర్మణస్తత్ప్రాప్తిలక్షణం ఫలం ప్రతిపాదయితుం బ్రాహ్మణాద్యధికారిణాం స్వభావానుబంధి సత్వాదిగుణభేదభిన్నం వృత్త్యా సహ కర్తవ్యకర్మస్వరూపమాహ॥

మూ. { బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప।
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః॥ ౪౧ }

భా॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం స్వకీయో భావః స్వభావః-బ్రాహ్మణాదిజన్మహేతుభూతం ప్రాచీనం కర్మేత్యర్థః- తత్ప్రభవాః సత్వాదయో గుణాః బ్రాహ్మణస్య స్వభావప్రభవో రజస్తమోఽభిభవేనోద్భూతస్సత్వగుణః-క్షత్రియస్య స్వభావప్రభవస్తమస్సత్వాభిభవేనోద్భూతో రజోగుణః-వైశ్యస్య స్వభావప్రభవః సత్వరజోఽభిభవేనాల్పోద్రిక్తస్తమోగుణః శూద్రస్య స్వభావప్రభవస్తు రజస్సత్వాభిభవేనాత్యుద్రిక్తస్తమోగుణః ఏభిః స్వభావప్రభవైర్గుణైస్సహ ప్రవిభక్తాని కర్మాణి శాస్త్రైః ప్రతిపాదితాని బ్రాహ్మణాదయ ఏవంగుణకాస్తేషాం చైతాని కర్మాణి వృత్తయశ్చైతా ఇతి హి విభజ్య ప్రతిపాదయంతి శాస్త్రాణి॥ ౪౧

మూ. { శమో దమస్తపశ్శౌచం క్షాంతిరార్జవమేవ చ। జ్ఞానం
విజ్ఞానమాస్తిక్యం బ్రహ్మకర్మ స్వభావజం॥ ౪౨ }

భా॥ శమో బాహ్యేంద్రియనియమనం-దమోఽంతఃకరణనియమనం-తపో భోగనియమనరూపశ్శాస్త్రసిద్ధః కాయక్లేశః- శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా-క్షాంతిః పరైః పీడ్యమానస్యాప్యవికృతచిత్తతా- ఆర్జవం పరేషు మనోనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం- జ్ఞానం పరావరతత్త్వయాథాత్మ్యజ్ఞానం-విజ్ఞానం పరతత్త్వగతాసాధారణవిశేషవిషయం జ్ఞానం- ఆస్తిక్యం వైదికార్థస్య కృత్స్నస్య సత్యతానిశ్చయః ప్రకృష్టః- కేనాపి హేతునా చాలయితుమశక్య ఇత్యర్థః-భగవాన్ పురుషోత్తమో వాసుదేవః పరబ్రహ్మశబ్దాభిధేయో నిరస్తనిఖిలదోషగంధః స్వాభావికానవధికాతిశయజ్ఞానశక్త్యాద్య

సంఖ్యేయకల్యాణగుణగణో నిఖిలవేదవేదాంతవేద్య స్సఏవనిఖిలజగదేక
కారణంనిఖిలజగదాధారభూతో నిఖిలస్యసఫలప్రవర్తయితా తదారాధ
నభూతంచవైదికంకృత్స్నంకర్మ-తైస్తైరారాధితో ధర్మార్థకామమోక్షా
ఖ్యంఫలంప్రయచ్ఛతీత్యస్యార్థస్యసత్యతానిశ్చయఆస్తిక్యం * వేదైశ్చస
ర్వైరహమేవవేద్యః * అహంసర్వస్యప్రభవోమత్తస్సర్వంప్రవర్తతే,
మయిసర్వమిదంప్రోతం *భోక్తారంయజ్ఞతపసాం...జ్ఞాత్వామాంశాంతి
మృచ్ఛతి *మత్తఃపరతరంనాన్యత్కించిదస్తిధనంజయ * యతఃప్రవృత్తి
ర్భూతానాం యేనసర్వమిదంతతం, స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధిం విందతి
మానవః *యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరమితిహ్యుచ్యతే
తదేతద్బ్రాహ్మణస్యస్వభావజంకర్మ॥ ౪౨

మూ॥ శౌర్యంతేజోధృతిర్దాక్ష్యంయుద్ధేచాప్యపలాయనం।
దానమీశ్వరభావశ్చక్షాత్రంకర్మస్వభావజం॥ ౪౩ ॥

భా॥ శౌర్యం యుద్ధేనిర్భయప్రవేశసామర్థ్యం-తేజఃపరైరనభిభవనీ
యతా-ధృతిరారబ్ధేకర్మణివిఘ్నోపనిపాతేపితత్సమాపనసామర్థ్యం- దా
క్ష్యంసర్వక్రియానిర్వృత్తిసామర్థ్యం- యుద్ధేచాప్యపలాయనంయుద్ధేచా
త్మమరణనిశ్చయేప్యనివర్తనం-దానం ఆత్మీయస్యధనస్యపరస్వత్వాపాదన
పర్యంతస్త్యాగః-ఈశ్వరభావఃస్వవ్యతిరిక్తసకలజననియమనసామర్థ్యం-
ఏతత్ క్షత్రియస్యస్వభావజంకర్మ॥ ౪౩

మూ॥ కృషిగోరక్షవాణిజ్యంవైశ్యంకర్మస్వభావజం॥

భా॥ కృషిస్సస్యోత్పాదనంకర్షణం- గోరక్షం పశుపాలనమిత్యర్థః-
వాణిజ్యంధనసంచయహేతుభూతంక్రయవిక్రయాత్మకంకర్మ- ఏతద్వై
శ్యస్యస్వభావజంకర్మ॥ ౪౩½

మూ॥పరిచర్యాత్మకంకర్మశూద్రస్యాపిస్వభావజం॥౪౪॥

భా॥ పూర్వవర్ణత్రయపరిచర్యారూపంశూద్రస్యస్వభావజంకర్మేత
దేతచ్చతుర్ణాంవర్ణానాం వృత్తిభిస్సహకర్తవ్యానాంశాస్త్రవిహితా
నాంయజ్ఞాదికర్మణాంప్రదర్శనార్థముక్తం- యజ్ఞాదయోహిత్రయాణాం
వర్ణానాంసాధారణాః శమాదయోపిత్రయాణాంవర్ణానాం ముముక్షూ

ణాం సాధారణాః - బ్రాహ్మణస్య తు సత్త్వోద్రేకస్య స్వాభావికత్వేన శమ
దమాదయస్సుఖోపాదానా ఇతికృత్వా తస్య శమాదయః స్వభావజం క
ర్మేత్యుక్తం - క్షత్రియవైశ్యయోస్తు స్వతో రజస్తమఃప్రధానత్వేన శమదమా
దయో దుఃఖోపాదానా ఇతికృత్వా న తత్కర్మేత్యుక్తం - బ్రాహ్మణస్య తు
వృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహాః - క్షత్రియస్య జనపదపరిపాలనం - వై
శ్యస్య చ కృష్యాదయో యథోక్తాః - శూద్రస్య తు కర్తవ్యం వృత్తిశ్చ పూర్వ
వర్ణత్రయపరిచర్యైవ॥ ౪౪

మూ. { స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతస్సంసిద్ధిం లభతే నరః। స్వ
కర్మనిరతస్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు ॥ ౪౫॥ }

భా॥ స్వే స్వే యథోదితే కర్మణ్యభిరతో నరః సంసిద్ధిం పరమపదప్రాప్తిం
లభతే స్వకర్మనిరతో యథా సిద్ధిం విందతి పరమపదం ప్రాప్నోతి తథా శృణు

మూ. { యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతం।
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః॥ ౪౬॥ }

భా॥ యతో భూతానాముత్పత్త్యాదికా ప్రవృత్తిః - యేన చ సర్వమిదం త
తం - స్వకర్మణా తం మామింద్రాద్యంతరాత్మతయావస్థితమభ్యర్చ్య మ
త్ప్రసాదాన్మత్ప్రాప్తిరూపాం సిద్ధిం విందతి మానవః - మత్త ఏవ సర్వముత్ప
ద్యతే మయా చ సర్వమిదం తతమితి పూర్వమేవోక్తం *అహం కృత్స్నస్య జ
గతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్కించిదస్తి ధనంజయ,
మయా తతమిదం సర్వం జగదవ్యక్తమూర్తినా, మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి
స్సూయతే సచరాచరం, అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత
ఇత్యాదిషు॥ ౪౬

మూ॥ శ్రేయాన్స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్। ౪౭॥

భా॥ ఏవం త్యక్తకర్తృత్వాదికో మదారాధనరూపస్స్వధర్మః స్వేనై
వోపాదాతుం యోగ్యో ధర్మః - ప్రకృతిసంసృష్టేన హి పురుషేణేంద్రియ
వ్యాపారరూపః కర్మయోగాత్మకో ధర్మస్సుకరో భవతి - అతః కర్మయోగా
ఖ్యః స్వధర్మో విగుణోఽపి పరధర్మాదింద్రియజయనిపుణపురుషధర్మాత్
జ్ఞానయోగాత్ సకలేంద్రియనియమనరూపతయా సప్రమాదాత్ కదాచి
త్స్వనుష్ఠితాత్ శ్రేయాన్॥ ౪౭

అ॥ తదేవోపపాదయతి॥

మూ॥ స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషం॥ ౪౭॥

భా॥ ప్రకృతిసంసృష్టస్యేంద్రియవ్యాపారరూపతయా స్వభావత ఏవనియతత్వాత్కర్మణః కర్మకుర్వన్ కిల్బిషం సంసారం న ప్రాప్నోతి, అప్రమాదత్వాత్కర్మణః- జ్ఞానయోగస్య సకలేంద్రియనియమనసాధ్యతయా సప్రమాదత్వాత్తన్నిష్ఠస్తుప్రమాదాత్కిల్బిషం ప్రతిపద్యేతాపి॥ ౪౭॥

అ॥ అతః కర్మనిష్ఠైవ జ్యాయసీతి తృతీయోక్తం స్మారయతి॥

మూ॥ సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్ । సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్నిరివావృతాః॥ ౪౮॥

భా॥ అతస్సహజత్వేన సుకరమప్రమాదం చ కర్మ సదోషం సదుఃఖమపి న త్యజేత్- జ్ఞానయోగయోగ్యోఽపి కర్మయోగమేవ కుర్వీతేత్యర్థః- సర్వారంభాః కర్మారంభా జ్ఞానారంభాశ్చ హి దోషేణ దుఃఖేన ధూమేనాగ్నిరివావృతాః॥ అయం తు విశేషః, కర్మయోగస్సుకరోఽప్రమాదశ్చ జ్ఞానయోగస్తద్విపరీత ఇతి॥ ౪౮

మూ॥ అసక్తబుద్ధిస్సర్వత్ర జితాత్మా విగతస్పృహః । నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పరమాం సన్న్యాసేనాధిగచ్ఛతి॥ ౪౯॥

భా॥ సర్వత్ర ఫలాదిష్వసక్తబుద్ధిర్జితాత్మా జితమనాః పరమపురుషకర్తృత్వానుసంధానేనాత్మకర్తృత్వే విగతస్పృహః- ఏవం త్యాగాదనన్యత్వేన నిర్ణీతేన సన్న్యాసేన యుక్తః కర్మ కుర్వన్ పరమాం నైష్కర్మ్యసిద్ధిమధిగచ్ఛతి। పరమాం ధ్యాననిష్ఠాం జ్ఞానయోగస్యాపి ఫలభూతామధిగచ్ఛతీత్యర్థః - వక్ష్యమాణధ్యానయోగావాప్తిం సర్వేంద్రియకర్మోపరతిరూపామధిగచ్ఛతి॥ ౪౯

మూ॥ సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ తథాప్నోతి నిబోధ మే । సమాసేనైవ కౌంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా॥ ౫౦॥

భా॥ సిద్ధిం ప్రాప్తః ఆప్రయాణాదహరహరనుష్ఠీయమానకర్మయోగనిష్పాద్యధ్యానసిద్ధిం ప్రాప్తః యథా యేన ప్రకారేణ వర్తమానో బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి తథా సమాసేన మే నిబోధ- తదేవ బ్రహ్మ విశేష్యతే నిష్ఠా జ్ఞాన

స్య యా పరేతి - జ్ఞానస్య ధ్యానాత్మకస్య యా పరా నిష్ఠా పరమప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౫౦

మూ॥
బుద్ధ్యావిశుద్ధయాయుక్తో ధృత్యాత్మానంనియమ్య చ। శ
బ్దాదీన్విషయాంస్త్యక్త్వా రాగద్వేషౌవ్యుదస్య చ॥ ౫౧
వివిక్తసేవీలఘ్వాశీ యతవాక్కాయమానసః। ధ్యాన
యోగపరో నిత్యం వైరాగ్యం సముపాశ్రితః॥ ౫౨
అహంకారంబలందర్పంకామంక్రోధంపరిగ్రహం। విము
చ్య నిర్మమశ్శాంతో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే॥ ౫౩

భా॥ బుద్ధ్యావిశుద్ధయా యథావస్థితాత్మతత్త్వవిషయయా యుక్తః ధృత్యా ఆత్మానం నియమ్య చ విషయవిముఖీకరణేన యోగయోగ్యం మనః కృత్వా శబ్దాదీన్విషయాంస్త్యక్త్వా అసన్నిహితాన్కృత్వా తన్నిమిత్తౌ చ రాగద్వేషౌ వ్యుదస్య వివిక్తసేవీ సర్వైర్ధ్యానవిరోధిభిర్వివిక్తే దేశే వర్తమానః లఘ్వాశీ అత్యశనానశనరహితః-యతవాక్కాయమానసః ధ్యానాభిముఖీకృతకాయవాఙ్మనోవృత్తిః ధ్యానయోగపరో నిత్యం ఏవంభూతస్సన్ ఆ ప్రయాణాదహరహర్ధ్యానయోగపరః వైరాగ్యం సముపాశ్రితః ధ్యేయతత్త్వవ్యతిరిక్తవిషయదోషావమర్శేన తత్ర తత్ర విరాగతాం వర్ధయన్-అహంకారమనాత్మన్యాత్మాభిమానం బలం తద్వృద్ధిహేతుభూతవాసనాబలం తన్నిమిత్తం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహం విముచ్య నిర్మమః సర్వేష్వనాత్మీయేష్వాత్మీయబుద్ధిరహితః శాంతః ఆత్మానుభవైకసుఖః ఏవంభూతో ధ్యానయోగం కుర్వన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే బ్రహ్మభావాయ కల్పతే-సర్వబంధవినిర్ముక్తో యథావస్థితమాత్మానమనుభవతీత్యర్థః॥ ౫౩

మూ॥
బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి। స
మస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరాం॥ ౫౪

భా॥ బ్రహ్మభూతః ఆవిర్భూతాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానైకాకార మచ్ఛేషతైకస్వభావాత్మస్వరూపః*ఇతస్త్వన్యాంప్రకృతింవిద్ధిమే పరామితి హి స్వశేషతోక్తా-ప్రసన్నాత్మా క్లేశకర్మాదిభిరకలుషస్వరూపో మద్వ్యతిరిక్తం నకంచన భూతవిశేషం ప్రతి శోచతి-న కించన కాంక్షతి - అపి తు మద్వ్యతిరిక్తేషు సర్వేషు-భూతేషు అనాదరణీయతాయాం సమో నిఖిలం వస్తుజాతం తృ

ణవన్మన్యమానో మద్భక్తిం లభతే పరాం మయి సర్వేశ్వరే నిఖిలజగదుద్భవస్థితిప్రళయలీలే నిరస్తసమస్తహేయగంధేఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణైకతానే లావణ్యామృతసాగరే శ్రీమతి పుండరీకనయనే స్వస్వామినీత్యర్థః ప్రియానుభవరూపాం పరాం భక్తిం లభతే॥

అ॥ తత్ఫలమాహ

మూ॥ {భక్త్యా మామభిజానాతి యావాన్యశ్చాస్మి తత్త్వతః।
తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరం॥ ౫౫}

భా॥ స్వరూపతః స్వభావతశ్చ యోఽహం గుణతో విభూతితో యావాంశ్చాహం తం మామేవంరూపయా భక్త్యా తత్త్వతోఽభిజానాతి - మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా తదనంతరం తత్త్వజ్ఞానానంతరం తతో భక్తితో మాం విశతే ప్రవిశతి - తత్త్వతః స్వరూపస్వభావగుణవిభూతిదర్శనోత్తరకాలభావిన్యా అనవధికాతిశయభక్త్యా మాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అత్ర తత ఇతి ప్రాప్తిహేతుతయా నిర్దిష్టా భక్తిరేవాభిధీయతే * భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య ఇతి తస్యా ఏవ తత్త్వతః ప్రవేశహేతుత్వాభిధానాత్॥ ౫౫

అ॥ ఏవం వర్ణాశ్రమోచితనిత్యనైమిత్తికకర్మణాం పరిత్యక్తఫలాదికానాం పరమపురుషారాధనరూపాణామనుష్ఠితానాం విపాక ఉక్తః, ఇదానీం కామ్యానామపి కర్మణాముక్తేనైవ ప్రకారేణానుష్ఠితానాం స ఏవ విపాక ఇత్యాహ॥

మూ॥ {సర్వకర్మాణ్యపి సదా కుర్వాణో మద్వ్యపాశ్రయః।
మత్ప్రసాదాదవాప్నోతి శాశ్వతం పదమవ్యయం॥ ౫౬}

భా॥ న కేవలం నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణి, అపితు సర్వాణి కామ్యాన్యపి కర్మాణి - మద్వ్యపాశ్రయః మయి సన్న్యస్తకర్తృత్వాదికః - కుర్వాణో మత్ప్రసాదాచ్ఛాశ్వతం పదమవ్యయమవికలం ప్రాప్నోతి - పద్యత ఇతి పదం మాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ ౫౬

అ॥ యస్మాదేవం తస్మాత్

మూ॥ {చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః। బుద్ధి
యోగముపాశ్రిత్య మచ్చిత్తస్సతతం భవ॥ ౫౭}

భా॥ చేతసా ఆత్మనో మదీయత్వమన్నియామ్యత్వబుద్ధ్యా - ఉక్తంహి -

*మయిసర్వాణికర్మాణిసన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసేతి- సర్వకర్మాణిస
కర్తృకాణిసారాధ్యానిమయిసన్న్యస్య మత్పరః అహమేవ ఫలతయా
ప్రాప్య ఇత్యనుసందధానః కర్మాణికుర్వన్నిమమేవబుద్ధియోగముపాశ్రి
త్యసతతంమచ్చిత్తోభవ॥ ౫౭

మూ॥ మచ్చిత్తస్సర్వదుర్గాణిమత్ప్రసాదాత్తరిష్యసి॥ ౫౮

భా॥ ఏవంమచ్చిత్తస్సర్వకర్మాణికుర్వన్ సర్వాణి సాంసారికాణి దుర్గాణిమత్ప్రసాదాదేవతరిష్యసి॥ ౫౮

మూ॥ అథచేత్త్వమహంకారాన్నశ్రోష్యసివినఙ్క్ష్యసి॥ ౫౮

భా॥ అథత్వమహంకారాదహమేవకృత్యాకృత్యవిషయం సర్వంజానామీతిభావాత్ మదుక్తంనశ్రోష్యసిచేత్ వినఙ్క్ష్యసి వినష్టోభవిష్యసి- నహికశ్చిన్మదన్యఃకృత్స్నస్యప్రాణిజాతస్య కృత్యాకృత్యయోః జ్ఞాతాప్రశాసితావాస్తి॥ ౫౮

మూ॥ యద్యహంకారమాశ్రిత్యనయోత్స్యఇతిమన్యసే। మిథ్యైషవ్యవసాయస్తేప్రకృతిస్త్వాంనియోక్ష్యతి॥ ౫౯

భా॥ యద్యహంకారమాత్మనిహితాహితజ్ఞానే స్వాతంత్ర్యాభిమానమాశ్రిత్య మన్నియోగమనాదృత్య నయోత్స్యఇతిమన్యసే - ఏషతేస్వాతంత్ర్యవ్యవసాయోమిథ్యాభవిష్యతి- యతఃప్రకృతిస్త్వాంయుద్ధే నియోక్ష్యతి- మత్స్వాతంత్ర్యోద్విగ్నంత్వామజ్ఞంప్రకృతిర్నియోక్ష్యతి॥ ౫౯

అ॥ తదుపపాదయతి

మూ॥ స్వభావజేనకౌంతేయనిబద్ధస్స్వేనకర్మణా। కర్తుం నేచ్ఛసియన్మోహాత్కరిష్యస్యవశోపితత్॥ ౬౦

భా॥ స్వభావజంహిక్షత్రియస్యకర్మశౌర్యం-స్వభావజేనశౌర్యాఖ్యేన స్వేనకర్మణానిబద్ధస్తతఏవావశః పరైర్ధర్షణమసహమానస్త్వమేవతద్యుద్ధంకరిష్యసి-యదిదానీంమోహాదజ్ఞానాత్కర్తుంనేచ్ఛసి॥ ౬౦

అ॥ సర్వంహిభూతజాతంసర్వేశ్వరేణమయా పూర్వకర్మానుగుణ్యేనప్రకృత్యనువర్తనేనియమితం, తచ్ఛృణు

మూ॥ ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయా॥ ౬౧

భా॥ ఈశ్వరస్సర్వనియమనశీలో వాసుదేవః సర్వభూతానాం హృద్దే
శే సకలప్రవృత్తినివృత్తిమూలజ్ఞానోదయప్రదేశే తిష్ఠతి। కథం కిం కుర్వంస్తి
ష్ఠతి, యంత్రారూఢాని సర్వభూతాని మాయయా భ్రామయన్ స్వేనైవ
నిర్మితం దేహేంద్రియావస్థం ప్రకృత్యాఖ్యం యంత్రమారూఢాని సర్వ
భూతాని స్వకీయయా సత్త్వాదిగుణమయ్యా మాయయా గుణానుగుణం ప్ర
వర్తయంస్తిష్ఠతీత్యర్థః। పూర్వమప్యేతదుక్తం * సర్వస్య చాహం హృది
సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి * మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత ఇ
తి చ। శ్రుతిశ్చ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదికా॥ ౬౧

అ॥ ఏతన్మాయానివృత్తిహేతుమాహ

మూ॰ {తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత। తత్ప్రసాదా
త్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతం॥ ౬౨}

భా॥ యస్మాదేవం తస్మాత్తమేవ సర్వస్య ప్రశాసితారమాశ్రిత వాత్స
ల్యేన త్వత్సారథ్యే వస్థితమిత్థం కుర్వితి చ శాసితారం- సర్వభావేన సర్వా
త్మనా శరణం గచ్ఛ సర్వాత్మనానువర్తస్వ- అన్యథాపి తన్మాయాప్రేరితే
నాజ్ఞేన త్వయా యుద్ధాదికరణమవర్జనీయం- తథా సతి నష్టో భవిష్యసి అత
స్తదుక్తప్రకారేణ యుద్ధాదికం కుర్విత్యర్థః- ఏవం కుర్వాణస్తత్ప్రసా
దాత్ పరాం శాంతిం సర్వకర్మబంధోపశమం శాశ్వతం చ స్థానం ప్రా
ప్స్యసి- యదభిధీయతే శ్రుతిశతైః * తద్విష్ణోః పరమం పదగ్ం సదా పశ్యంతి
సూరయః * తే హ నాకం మహిమానస్సచంతే యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సం
తి దేవాః। (యత్ర ఋషయః ప్రథమజా యే పురాణాః * పరేణ నాకం నిహితం
గుహాయాం * యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్ * అథ యదతః పరో దివో
జ్యోతిర్దీప్యతే * సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం) ఇత్యా
దిభిః॥ ౬౨

మూ॰ {ఇతి తే జ్ఞానమాఖ్యాతం గుహ్యాద్గుహ్యతరం మయా। వి
మృశ్యైతదశేషేణ యథేచ్ఛసి తథా కురు॥ ౬౩}

భా॥ ఇత్యేవం తే ముముక్షుభిరధిగంతవ్యం జ్ఞానం సర్వస్మాద్గుహ్యాద్గుహ్య
తరం కర్మయోగవిషయం జ్ఞానయోగవిషయం భక్తియోగవిషయం చ స
ర్వమాఖ్యాతం- ఏతదశేషేణ విమృశ్య స్వాధికారానురూపం యథేచ్ఛసి త

థాకురు-కర్మయోగం జ్ఞానయోగం భక్తియోగంచయథోక్త మాతిష్ఠే త్యర్థః॥ ౬౩

మూ. {సర్వగుహ్యతమంభూయశ్శృణుమేపరమంవచః। ఇ
ష్టోసిమేదృఢఇతితతోవక్ష్యామితేహితం॥ ౬౪}

భా॥ సర్వేష్వేతేషుగుహ్యేషుభక్తియోగస్యశ్రేష్ఠత్వాద్గుహ్యతమ ఇతిపూర్వమేవోక్తం॥ ఇదంతు తేగుహ్యతమం ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవ ఇత్యాదౌ-భూయోపితద్విషయంపరమంమేవచఃశృణు- ఇష్టోసిమేదృఢఇతి తతస్తేహితంవక్ష్యామి॥ ౬౪

మూ. {మన్మనాభవమద్భక్తోమద్యాజీమాంనమస్కురు। మామే
వైష్యసిసత్యంతేప్రతిజానేప్రియోసిమే॥ ౬౫}

భా॥ వేదాంతేషు॥ వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం, ఆదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్, తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి, నాన్యః పంథావిద్య తేయనాయెత్యాదిషువిహితం వేదనధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యందర్శన సమానాకారంస్మృతిసంతానమత్యర్థప్రియమిహ మన్మనాభవేతి విధీ యతే- మద్భక్తః అత్యర్థమత్ప్రియః అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన నిరతిశయ ప్రియాంస్మృతిసంతతింకురుష్వేత్యర్థః-మద్యాజీ- తత్రాపిమద్భక్త ఇత్య నుషజ్యతే-యజనంపూజనం-అత్యర్థప్రియమదారాధనపరోభవ - ఆరాధ నంహిపరిపూర్ణశేషవృత్తిః-మాంనమస్కురు- నమోనమనంమయ్యతిమా త్రప్రహ్వీభావమత్యర్థప్రియంకుర్విత్యర్థః - ఏవంవర్తమానోమామేవై ష్యసి-ఏతత్సత్యంతేప్రతిజానే తవప్రతిజ్ఞాంకరోమి నోపచ్ఛందనమాత్రం యతస్త్వంప్రియోసిమే॥ ప్రియోహిజ్ఞానినోత్యర్థమహంసచమమప్రియ ఇతిపూర్వమేవోక్తం-యస్యమయ్యతిమాత్రాప్రీతిర్వర్తతే మమాపితస్మి న్నతిమాత్రాప్రీతిర్భవతీతి తద్వియోగమసహమానోహం తంమాంప్రాప యామి-అతస్సత్యమేవప్రతిజ్ఞాతంమామేవైష్యసీతి॥ ౬౫

మూ. {సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్యమామేకంశరణంవ్రజ। అహం
త్వాసర్వపాపేభ్యోమోక్షయిష్యామిమాశుచః॥ ౬౬}

భా॥ కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగరూపాన్సర్వాన్ధర్మాన్పర మనిశ్శ్రేయససాధనభూతాన్మదారాధనత్వేనఅతిమాత్రప్రీత్యాయథా

ధికారం సర్వాణి వినా కర్తృత్వఫలకర్మకర్తృత్వాదిపరిత్యాగేన పరిత్యజ్య
మామేకమేవ కర్తారమారాధ్యం ప్రాప్యముపాయం చానుసన్ధత్స్వ- ఏష
ఏవ సర్వధర్మాణాం శాస్త్రీయపరిత్యాగ ఇతి *నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యా
గే భరతసత్తమ, త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధస్సంప్రకీర్తిత ఇత్యా
రభ్య *సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగస్సాత్త్వికో మతః, న హి దేహభృ
తా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః, యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభి
ధీయత ఇత్యధ్యాయాదావుపపాదితం- అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో
మోక్షయిష్యామి - ఏవం వర్తమానం త్వాం మత్ప్రాప్తివిరోధిభ్యోఽనాది
కాలసంచితానంతాకృత్యకరణకృత్యాకరణరూపేభ్యస్సర్వేభ్యః పాపే
భ్యో మోక్షయిష్యామి- మా శుచః శోకం మా కృథాః॥ అథవా సర్వపాపవిని
ర్ముక్తాత్యర్థభగవత్ప్రియపురుషనిర్వర్త్యత్వాద్భక్తియోగస్య తదా
రంభవిరోధిపాపానామానంత్యాత్ తత్ప్రాయశ్చిత్తరూపైర్ధర్మైరపరి
మితకాలకృతైస్తేషాం దుస్తరతయా ఆత్మనో భక్తియోగారంభానర్హతా
మాలోచ్య శోచతోఽర్జునస్య శోకమపనుదన్ శ్రీభగవానువాచ- సర్వ
ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజేతి। భక్తియోగారంభవిరోధ్యనా
దికాలసంచితనానావిధానంతపాపానుగుణాన్ తత్తత్ప్రాయశ్చిత్తరూ
పాన్ కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణకూశ్మాండవైశ్వానరవ్రాతపతిపవిత్రేష్టిత్రివృ
దగ్నిష్టోమాదికాన్ నానావిధాననంతాంస్త్వయా పరిమితకాలవర్తినా దు
రనుష్ఠానాన్ సర్వాన్ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య భక్తియోగారంభసిద్ధయే మా
మేకం పరమకారుణికమనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యమాశ్రితవాత్స
ల్యజలధిం శరణం ప్రపద్యస్వ, అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో యథోదితస్వరూప
భక్త్యారంభవిరోధిభ్యస్సర్వేభ్యః పాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః॥

మూ. { ఇదం తే నాతపస్కాయ నాభక్తాయ కదాచన। న చాశు
శ్రూషవే వాచ్యం న చ మాం యోఽభ్యసూయతి॥ ౬౭. }

భా॥ ఇదం తే పరమం గుహ్యం శాస్త్రం మయాఖ్యాతం- అతపస్కాయ
అతప్తతపసే త్వయా న వాచ్యం- త్వయి వక్తరి మయి చాభక్తాయ కదా
చన న వాచ్యం తప్తతపసే చాభక్తాయ న వాచ్యమిత్యర్థః- న చాశుశ్రూష
వే- భక్తాయాప్యశుశ్రూషవే న వాచ్యం- న చ మాం యోఽభ్యసూయతి మత్స్వ

రూపెమదైశ్వర్యమద్గుణేషుచకథితేషుయోదోషమావిష్కరోతి నతస్మై
వాచ్యం-అసమానవిభక్తినిర్దేశస్తస్యాత్యంతపరిహరణీయతాజ్ఞాపనాయ॥

మూ. { యఇదంపరమంగుహ్యంమద్భక్తేష్వభిధాస్యతి। భక్తిం
మయిపరాంకృత్వామామేవైష్యత్యసంశయః॥ ౬౮ ॥ }

భా ॥ ఇదంపరమంగుహ్యంమద్భక్తేషుయోభిధాస్యతివ్యాఖ్యాస్య
తి-సఃమయిపరమాంభక్తింకృత్వామామేవైష్యతి-నతత్రసంశయః॥౬౮

మూ { నచతస్మాన్మనుష్యేషుకశ్చిన్మేప్రియకృత్తమః। భ
వితానచమేతస్మాదన్యఃప్రియతరోభువి॥ ౬౯॥ }

భా॥ సర్వేషుమనుష్యేష్వితఃపూర్వంతస్మాదన్యోమనుష్యేమెనకశ్చి
త్ప్రియకృత్తమోభూత్-ఇతఉత్తరంచనభవితా § అయోగ్యానాంప్రథ
మముపాదానంయోగ్యానామకథనాదపితత్కథనస్యానిష్టతమత్వాత్ ॥

మూ. { అధ్యేష్యతేచయఇమంధర్మ్యంసంవాదమావయోః।
జ్ఞానయజ్ఞేనతేనాహమిష్టస్స్యామితిమేమతిః॥ ౭౦॥ }

భా॥యఇమమావయోర్ధర్మ్యంసంవాదమధ్యేష్యతేతేనజ్ఞానయజ్ఞేనా
హమిష్టస్స్యామితిమేమతిః-అస్మిన్యోజ్ఞానయజ్ఞోభిధీయతేతేనాహమే
తదధ్యయనమాత్రేణేష్టస్స్యామిత్యర్థః॥ ౭౦

మూ. { శ్రద్ధావాననసూయశ్చశృణుయాదపియోనరః।సోపిము
క్తశ్శుభాన్లోకాన్ప్రాప్నుయాత్పుణ్యకర్మణాం॥ ౭౧. }

---

§ ననుశాస్త్రస్యాధికార్యపేక్షితఃఅతస్సతావద్వక్తవ్యః - అనధికారీ
తుతతఏవార్థతోవ్యుదస్యతే- ప్రధానతమాదధికారిణోనంతరంవావ్యవ
చ్ఛేద్యతయా అనధికారీవక్తవ్యః, ఇహతుతద్వైపరీత్యేకింనిబంధన మిత్య
త్రాహ॥ అయోగ్యానామితి॥ తత్కథనస్య-అయోగ్యాన్ప్రతికథనస్యే
త్యర్థః- అనిష్టతమత్వాత్ అనిష్టతమత్వజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః - యోగ్యానా
మకథనస్యానిష్టత్వం *ప్రోవాచతాంతత్త్వతోబ్రహ్మవిద్యామితిబ్రహ్మ
విద్యాప్రపంచనస్యవైధత్వాత్-పాత్రేవాచప్రబ్రూయాదితిహ్యర్థః*ఛంద
సిలుజ్జిజ్జిటఇతివిధానాత్ -అన్యథాగురుమేవాభిగచ్ఛేదితిపరిథమెవవాక్యే
నానన్వయాత్॥

భా॥ శ్రద్ధావాననసూయుశ్చ యోనరశ్శృణుయాదపి తేన శ్రవణమాత్రేణ సోఽపి భక్తివిరోధిపాపేభ్యోముక్తః పుణ్యకర్మణాంమద్భక్తానాంలోకాన్-సమూహాన్ప్రాప్నుయాత్ ॥ ౭౧

మూ. {కచ్చిదేతచ్ఛ్రుతంపార్థత్వయైకాగ్రేణచేతసా।కచ్చి
దజ్ఞానసమ్మోహః ప్రణష్టస్తేధనంజయ ॥ ౭౨}

భా॥ మయాకథితమేతత్త్వయాఽవహితేనచేతసాకచ్చిచ్ఛ్రుతం తవాజ్ఞానసమ్మోహఃకచ్చిత్ప్రణష్టః-యేనాజ్ఞానేన మూఢోనయోత్స్యామీత్యుక్తవాన్॥ ౭౨

మూ. {అర్జునఉవాచ ॥ నష్టోమోహఃస్మృతిర్లబ్ధాత్వత్ప్రసాదాన్మ
యాచ్యుత।స్థితోఽస్మిగతసందేహఃకరిష్యేవచనంతవ॥ ౭౩॥}

భా॥ మోహోవిపరీతజ్ఞానం- త్వత్ప్రసాదాన్మమతద్వినష్టం-స్మృతిర్యథావస్థితతత్త్వజ్ఞానం - త్వత్ప్రసాదాదేవతచ్చలబ్ధం అనాత్మనిప్రకృతావాత్మాభిమానరూపో మోహఃపరమపురుషశరీరతయాతదాత్మకస్యకృత్స్నస్యచిదచిద్వస్తునః అతదాత్మాభిమానరూపశ్చ, నిత్యనైమిత్తికరూపస్యకర్మణఃపరమపురుషారాధనతయాతత్ప్రాప్త్యుపాయభూతస్య బంధకత్వబుద్ధిరూపశ్చసర్వోనష్టః- ఆత్మనఃప్రకృతివిలక్షణత్వతత్స్వభావరహితతా జ్ఞాతృత్వైకస్వభావతా పరమపురుషశేషతా తన్నియామ్యత్వైకస్వరూపతాజ్ఞానం, నిఖిలజగదుద్భవస్థితిప్రళయలీలాశేషదోషప్రత్యనీకకల్యాణైకస్వరూపస్వాభావికానవధికాతిశయ జ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృతిసమస్తకల్యాణగుణగణమహార్ణవపరబ్రహ్మశబ్దాభిధేయపరమపురుష యాథాత్మ్యజ్ఞానంచ, ఏవంరూపపరావరతత్త్వ యాథాత్మ్యవిజ్ఞానతదభ్యాసపూర్వకాహరహరుపచీయమాన పరమపురుషప్రీత్యైకఫలనిత్యనైమిత్తికకర్మ నిషిద్ధపరిహారశమదమాద్యాత్మగుణ నిర్వర్త్యభక్తిరూపతాపన్నపరమపురుషోపాసనైకలభ్యోవేదాంతవేద్యః పరమపురుషోవాసుదేవస్త్వమితిజ్ఞానంచలబ్ధం- తతశ్చబంధుస్నేహకారుణ్య ప్రవృద్ధవిపరీతజ్ఞానమూలాత్సర్వస్మాదవసాదాద్విముక్తోగతసందేహఃస్వస్థః స్థితోఽస్మి- ఇదానీమేవయుద్ధాదికర్తవ్యతావిషయంతవవచనంకరిష్యే - యథోక్తంయుద్ధాదికంకరిష్యఇత్యర్థః॥ ౭౩

అ॥ధృతరాష్ట్రాయ స్వపుత్రాఃపాం
డవాశ్చయుద్ధేకింకరిష్యంతీతిపచ్ఛతే
సంజయఉవాచ॥

మూ. {ఇత్యహంవాసుదేవస్యపార్థస్యచమహాత్మనః । సం
వాదమిమమశ్రౌషమద్భుతంరోమహర్షణం॥ ౭౪॥}

భా॥ఇత్యేవంవాసుదేవస్యవసుదేవసూనోఃపార్థస్యచ తత్పితృష్వసుః పుత్రస్యమహాత్మనోమహాబుద్ధేస్తత్పదద్వంద్వమాశ్రితస్యేమంరోమహర్షణమద్భుతంసంవాదమహంయథోక్తమశ్రౌషం శ్రుతవానహం॥ ౭౪

మూ. {వ్యాసప్రసాదాచ్ఛ్రుతవానేతద్గుహ్యమహంపరం। యోగం
యోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్సాక్షాత్కథయతస్స్వయం॥ ౭౫॥}

భా॥వ్యాసప్రసాదాద్వ్యాసానుగ్రహేణదివ్యచక్షుశ్శ్రోత్రలాభాత్ ఏతత్పరంయోగాఖ్యంగుహ్యంయోగేశ్వరాత్ జ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజసాంనిధేర్భగవతఃకృష్ణాత్ స్వయమేవకథయతఃసాక్షాచ్ఛ్రుతవానహం॥ ౭౫

మూ. {రాజన్ సంస్మృత్యసంస్మృత్యసంవాదమిమమద్భుతం। కే
శవార్జునయోఃపుణ్యంహృష్యామిచముహుర్ముహుః॥ ౭౬॥}

భా॥ కేశవార్జునయోరిమంపుణ్యమద్భుతంసంవాదంసాక్షాచ్ఛ్రుతం స్మృత్వాముహుర్ముహుర్హృష్యామి॥ ౭౬

మూ. {తచ్చసంస్మృత్యసంస్మృత్య రూపమత్యద్భుతంహరేః। వి
స్మయోమేమహాన్ రాజన్హృష్యామిచపునఃపునః॥ ౭౭॥}

భా॥తచ్చార్జునాయప్రకాశితమైశ్వరంహరేరత్యద్భుతంరూపంమయాసాక్షాత్కృతంసంస్మృత్యసంస్మృత్యహృష్యతోమేమహాన్ విస్మయోజాయతే- పునఃపునశ్చహృష్యామి॥ ౭౭

అ ॥ § కిమత్రబహునోక్తేన॥

తా॥§ సుయోధనవిజయబుభుత్సయాకృతస్యప్రశ్నస్యసహసాసాక్షాదుత్తరంవక్తుమశక్నువన్ *అర్థోక్తాఃకురుపాంచాలాఇతిమత్వా గూఢాభిసంధిఃసంవాదాద్భుతత్వాదికముక్తవాన్-తావతాప్యజానతస్సర్వాత్మనాంధస్యసాక్షాదుత్తరమాహేత్యాహ॥ కిమత్రబహునేతి ॥ అభిప్రాయజ్ఞస్యతే భగవతా అర్జునాయాధ్యాత్మోపదేశవైశ్వరూప్యప్రకాశనాది

మూ. { యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః ।
తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిర్ధ్రువా నీతిర్మతిర్మమ ॥ ౭౮ ॥ }

{ ఓం తత్సదితి శ్రీమన్మహాభారతే శతసాహస్రికాయాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సకలశాస్త్రార్థకథన మోక్షోపదేశయోగో నామాష్టాదశోఽధ్యాయః. .... * }

శ్రీకృష్ణాయ పరమాత్మనే నమః.

భా॥ యత్ర యోగేశ్వరః కృత్స్నస్యోచ్చావచరూపేణావస్థితస్య చేతనస్యాచేతనస్య చ వస్తునో యే యే స్వభావయోగాస్తేషాం సర్వేషాం యోగానామీశ్వరః స్వసంకల్పాయత్త స్వేతరసమస్తవస్తుస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదః కృష్ణో వసుదేవసూనుః- యత్ర చ పార్థో ధనుర్ధరః తత్పితృష్వసుః పు

భిః పాండవవిజయసూచకైరలం, శ్రుతమేవ స్పష్టం వదామీత్యుచ్యత ఇతి భావః॥ యత్ర యస్మిన్ పక్ష ఇత్యర్థః *విసృజ్య సశరం చాపమితి ప్రాగుక్తావస్థావ్యతిరేకపరోఽత్ర ధనుర్ధరశబ్దః భగవదనుశిష్టయథోక్తకరణార్థతయా గాండీవాఖ్యధనుర్గ్రహణద్యోతనార్థః- తత్ర నిశిష్టా పకరణవిశేషవీర్యాదివిశేషోఽప్యంతర్నీతః *పార్థస్య చ మహాత్మన ఇతి ప్రాగుక్తమహామతిత్వం పార్థశబ్దేన సూచితమిత్యాహ ॥ తత్పదద్వంద్వైకాశ్రయ ఇతి ॥ సహ్యాసౌ త్వత్పుత్రవత్ కృష్ణమనభ్యర్థ్య నిస్సారాణ్ పరిజనత్వేన పరిగ్రాహితేతి భావః తత్రేతి సామాన్యనిర్దేశః ప్రత్యేకపక్షవ్యపరిహారార్థః- శ్రీః రాజ్యాదిభోగ్యసమృద్ధిరూపా-విజయః శత్రునిరాసః-తత్ర ధ్రువ ఇతి వివరిణామః-భూతిరైశ్వర్యం* విభూతిర్భూతిరైశ్వర్యమితిపర్యాయపాఠాత్ - తేనాస్య పురుషస్య ప్రభుత్వాదిశక్తియోగో వివక్షితః - నీతిః అర్థశాస్త్రజన్యకర్తవ్యనిశ్చయః- తచ్చోదితాధర్మావిరుద్ధా వావృత్తిః-పటుప్రజ్ఞైరపహితైరపి యుష్మాభిశ్చతుర్భిరప్యుపాయై రకంపనీయో నయో ధ్రువశబ్దాభిప్రేత ఇత్యాహ॥ నిశ్చలేతి॥ మతిర్మమేత్యస్యాన్వయార్థమితి శబ్దోఽధ్యాహృతః - మమైవ మతిః *విద్యారాజన్నతే విద్యామమవిద్యానహీయతే, విద్యాహీనస్త్రమో

త్రః- తత్పదద్వంద్వైకాశ్రయః - తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిర్నీతిశ్చ ధ్రువా నిశ్చలా, ఇతి మతిర్మమేతి॥ ౭౮

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్గీతాభాష్యే

అష్టాదశోఽధ్యాయః

తృతీయషట్కం సంపూర్ణం- శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ధ్వస్తో నాభిజానాసి కేశవం, మాయాం న సేవే భద్రం తే న వృథా ధర్మమాచరే, శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి। అతస్తే ధ్రువా నైవం మతిః- మమ త్వేవం సమీచీనా మతిస్సంజాతేతి భావః॥ శ్లో॥ కృష్ణస్తత్త్వం పరం తత్పరమపి చ హితం తత్పదైకాశ్రయత్వం శాస్త్రార్థోఽయం చ షట్కైస్త్రిభిరిహ కథితస్తత్రిపూర్వత్ర షట్కే। భక్త్యర్థస్యాత్మదృష్టేః కరయుగళదశా మధ్యమే భక్త్యుపాయస్సోపస్కారానుష్ఠానవృత్తిం గ్రథయితుమఖిలం ప్రోక్తమంతేష్వశోధి॥ .... *

ప్రణామం లక్ష్మణమునిః ప్రతిగృహ్ణాతు మామకమ్।
ప్రసాధయతి యత్సూక్తిస్స్వాధీనపతికాం శ్రుతిమ్॥
జయతి సకలవిద్యావాహినీజన్మశైలో జనిపథపరివృత్తి
శ్రాంతవిశ్రాంతిశాఖీ। నిఖిలకుమతిమాయాశర్వరీబాల
సూర్యో నిగమజలధివేలాపూర్ణచంద్రో యతీంద్రః॥ *

నిఖిలజగదాచార్యాయ భగవతే
శ్రీభాష్యకారాయ నమః.